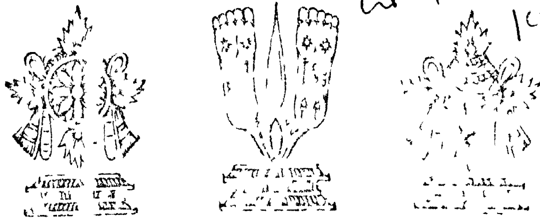
శ్రీ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

హరిః ఓమ్ శ్రీశుద్ధసత్త్వాచార్యకేసరిణే నమః.

[illegible]

శ్రీశుద్ధసత్త్వగురుణా కారితాం వ్యాఖ్యాకృతిమ్ ।
వేంకటేశం కృపాఘనం శ్రీభూనాయకం భజే ॥౧॥
శ్రీమద్రామానుజాచార్య కౌశికోద్దేశికోత్తమాత్ ।
శుద్ధసత్త్వాచార్యనామ్నో లబ్ధభాగ్యపరోదయః ॥౨॥
శ్రీమతానన్తరాజేన వీరరాజతనూభువా ।
శ్రీకృష్ణరాజసేనాని దేవరాజానుజన్మనా ॥౩॥
ప్రాప్తానేకజన్మార్జితభాగ్యపాకానుపాతినా ।
తత్త్వజ్ఞానాభిలాషేణ సంతతాక్రాన్తచేతసా ॥౪॥
సర్వసద్బ్రహ్మసమ్మాన్య బహుమానపురస్సరమ్ ।
సమాహూతస్స్థాపితశ్చ సుఖం శ్రీరఙ్గపట్టణే ॥౫॥
సత్యపూర్వం తేన పృష్టః "తత్త్వం వక్తవ్యమ్" ఇత్యథ ।
శ్రీకృష్ణరాజభూపా పునఃపునః ॥౬॥

విదుషాంవావదూకానాం విశదప్రతిపత్తయే।
బ్రూతేఽథర్వశిఖాన్యాయాన్ విష్ణుధ్యేయత్వసాధకాన్॥౭॥
విస్తారయామ్యహమ్ అథర్వశిఖావిలాసం,
ప్రస్తావితంవిజయ - కౌస్తుభయోగక్రమేణ।
గ్రస్తాన్య - దేవపరతాభ్రమగన్ధగన్ధం,
ధ్వస్తైకప్రతారితమహో ప్రభుమోహశాస్త్రైః॥౮॥

తత్రతావత్ “వాక్యతర్క-రూప మీమాంసా, వేదేన శ్రవణరూపశాబ్దజ్ఞానే జననీయే, పరికరః” ఇతిసాధ్యతే. “పురాణన్యాయమీమాంసా - ధర్మశాస్త్రాఙ్గమిశ్రితాః। వేదాస్స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్యచ చతుర్దశ”॥ “అఙ్గాని, వేదాశ్ చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణం. ధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్ చతుర్దశ”॥ (వి. పు. అం. శ్లో. అ.) “ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసంధత్తేస(ః) ధర్మంవేదనేతరః”॥ ఇత్యాదిభిః, మీమాంసా తథాఽవగమ్యతే. ఉక్తంచభట్టాచార్యైః - “ధర్మే ప్రమీయమాణేహి వేదేన కరణాత్మనా। ఇతి - కర్తవ్యతా - భాగం మీమాంసాపూరయిష్యతి॥ ఇతి. వేదకరణక ధర్మప్రమితి భావ్యక భావనాయాం తాత్పర్యజ్ఞానరూపోపకరణ పరిపూర్తిసంపాదక మీమాంసోపయోగసమర్థనం, న్యాయ - చతుష్టయమ్, ఇదంప్రకరణమ్.—
“ఉపక్రమోపసంహారౌ అభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమ్। అర్థవాదోపపత్తీచలిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయే”॥ ఇత్యుక్తోపక్రమాదిషడ్ - విధతాత్పర్య లిఙ్గవిచారఇత్యర్థః. యద్యపి, “ఇతిహాస - పురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్ వేదో “మామయం ప్రతరిష్యతి”॥ ఇత్యుక్త్యా, స్మృతీతిహాసాదిభిరపి తాత్పర్యనిర్ణయస్సంభవతి,తథాఽపి, శబ్దస్య యోగ్యతా - సహకారేణైవార్థ బోధకతయా, స్మృత్యాదేః యోగ్యతా సాపేక్షత్వేన స్వమూలభూత

శ్రుతితాత్పర్యనిర్ణయే సోపజీవ్య - యోగ్యతాయా ఏవ సాపేక్షయా బలవత్త్వాత్, ఉపక్రమాది న్యాయానుగుణ్య రూపయోగ్యతాపరామర్శ ఏవ ప్రధానభూతస్ తాత్పర్యనిర్ణాయకః స్మృత్యాదికం తు, న్యాయానుసంధానే ప్రామాణ్య - శఙ్కా - గన్ధ విధూననాయ, అనధీతశాఖాఽన్తర సంవాదాయ చ, అనన్త - శాఖావిదామ్ ఉపబృంహణరూపతయా సంవాదమాత్రమ్ ఇత్యభిప్రాయేణ, "మీమాంసాపూరయిష్యతి" ఇత్యుక్తమ్. అత ఏవ, "ఆర్షం ధర్మోపదేశం చేత్యత్ర వైదికవాక్యం శక్త్యనుసంధానం వినా ధర్మస్యోపదేశరూపం స్మృత్యాదికం చ, "తర్కేణ" అనుసన్ధేయమ్ ఇత్యుక్తమ్. న్యాయకల్పనస్య అనన్త పురుషబుద్ధి వైచిత్ర్యేణ అనవస్థాదుస్ - స్థత్వాత్, పరస్పర - విరుద్ధవిషయకత్వాచ్చ, అనిర్ణాయకత్వమ్ ఆశఙ్క్యోక్తమ్ - "వేదశాస్త్రావిరోధినా" ఇతి. సోపజీవ్య ప్రమాణస్వారస్యానుగ్రాహక తర్కాణాం వస్తుని వికల్పాయోగేన ఏకవిషయ పక్షపాతితయా విరుద్ధవిషయకత్వానవస్థాదుస్థత్వయోర్ అభావేన నిర్ణాయకత్వం సంభవతి" ఇతి భావః. అత ఏవానుగృహీతం భగవతా భాష్య - కారేణ - "సారాసారవివేకజ్ఞాః గరీయాంసో విమత్సరాః। ప్రమాణతన్త్రాస్సన్తీతి, కృతో వేదార్థసంగ్రహః" ఇతి [వే-సం-అన్తిమశ్లో.] అథర్వశిఖాయాం తావత్, కిమ్ ఆదౌ ప్రయుక్తం ధ్యానం ధ్యాయితవ్యమ్? కిం తద్ ధ్యానమ్? కో వా ధ్యాతా? కశ్చ ధ్యేయః? ఇతి ప్రశ్నవాక్యసిద్ధాః విష్ణుధ్యేయత్వసాధికాః కణ్ఠ్యాః ప్రదర్శ్యన్తే తత్ర తావత్ ఇయం.—

ప్రథమా కణ్ఠ్యా.— కిం తద్ ధ్యానమ్? ఇతి న ధ్యానగతధర్మవిశేష - ప్రశ్నః, (ధ్యానం విష్ణుర్) ఇతి ఉత్తరానుపపత్తేః "అభిమానివ్యపదేశస్తు" (అ-౨-పా-౧ ౫)• ఇతిసూత్రోక్తన్యాయేన, (ధ్యానం విష్ణుర్) ఇతి ఉత్తరస్య అభిమాని-వ్యపదేశాశ్రయత్వాశ్రయణేన కిం

తద్ధ్యానమ్? ఇతి అభిమానిదేవతా - ప్రశ్న ఇత్యుక్తమ్ అయుక్తమ్.
చిద్-అచితోర్ అభేదనిర్దేశస్య అభిమానివ్యపదేశరూపత్వేన శ్రుత్యా
దిషు దర్శనేఽపి, ప్రకృతే (కిం తద్ధ్యానమ్?) ఇతి అనన్తరప్రయుక్తస్య
(ధ్యాన) పదస్య, ప్రథమయజ్ఞ న్యాయేన విషయలక్షణా - సంభవే
ధ్యానజనక సంకల్పాశ్రయపరత్వరూప - జఘన్యలక్షితలక్షణాయా
అయుక్తత్వాత్. తస్మాత్, ధ్యేయప్రశ్న ఏవాయమ్.

నచైవం (కశ్చ ధ్యేయః?) ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యమ్; ఉపక్రమా
నుసారేణ కీదృశో ధ్యేయ ఇతి అర్థా(శయణాత్ ఇత్థంచ ప్రథమప్ర
వృత్తప్రశ్నానుసారేణ (ధ్యానం విష్ణుర్) ఇతి ఉత్తరస్యాపి తత్-సమా
నవిషయత్వాయ "యజమానః ప్రస్తరః" (అష్ట-౨-ప్రశ్న-౧) ఇత్యాదా
వివ ధ్యానవిషయో విష్ణుర్ ఇతి ఏవం ముఖ్యలక్షణాయా ఏవ ఆశ్రయణీ
యతయా, "ధ్యేయదేవతా, విష్ణుః" ఇత్యర్థః ఇతి సిద్ధమ్. అత ఏవ కీదృశో
ధ్యేయః? ఇతి ప్రథమప్రశ్నవాక్యనిర్ణీతార్థకప్రశ్నానుసారేణ (ధ్యేయ
శ్ శంభుర్) ఇతి ఉత్తరవాక్యస్యాపి, "విష్ణురేవ శంభుత్వేన రూపే
ణ ధ్యేయః" ఇతి పదాస్వారస్యక్లేశం వినా అన్తర్యామ్యభిప్రాయ
కత్వమేవ యుక్తమ్ ఇతి.—

దూషణద్వయగర్భా.

అథ ద్వితీయాశఙ్కా.—(కిం తద్ధ్యానమ్?) ఇత్యత్ర, సవిషయ
కత్వనియతజ్ఞానవిశేషవాచినా ధ్యానపదేన విషయస్య నియతోప
స్థితికత్వేన అభిమానిదేవతాయా అతథాత్వేనచ, తత్రైవ లక్షణా
న్యాయ్యా ఇతి తదనుసారేణ ధ్యేయప్రశ్న ధ్యానప్రశ్నోత్తర ధ్యేయ
ప్రశ్నోత్తరాణామ్ అర్థవర్ణనం యుక్తమ్ ఇతి.

అథ తృతీయాశఙ్కా - "పుత్రో దేవదత్తః" ఇత్యాదౌ, "కస్య
పుత్రః?" ఇత్యేవ ఆకాఙ్క్షోదయేన, "దేవదత్తో రక్తో, నీలో వా?"
ఇతి ఆకాఙ్క్షాఽనుదయేనచ, ససంబన్ధికపదార్థశ్రవణే సంబన్ధ్యాకాఙ్క్ష

యూపవదుత్కటత్వేన, (కింతద్ధ్యానమ్?) ఇత్యస్య, సంబన్ధి భూతవిష
యాకాఙ్క్షా - పరత్వమేవయుక్తమ్, నతుఅసంబన్ధిభూతాభిమానిదేవ
తా౽౽కాఙ్క్షా - పరత్వమితి, చతుర్థప్రశ్న - ద్వితీయప్రశ్నోత్తర
చతుర్థప్రశ్నోత్తరాణాం యథోక్తార్థ పరత్వమేవయుక్తమ్ఇతి.

అథచతుర్థీకణ్ఠ్యా - (కోవాధ్యాతా? ఇతి మోక్షసాధన ధ్యాన
కర్తృప్రశ్నస్య (ధ్యాతారుద్రః) ఇతి ఉత్తరవాక్యావతారేణ, (ధ్యా
నంవిష్ణుర్) ఇత్యస్య, (ధ్యేయశ్ శంభుర్) ఇత్యస్యచ, ఉక్తరీత్యైవ
అర్థవర్ణనంయుక్తమ్.

నచ (కశ్చ ధ్యేయః?) ఇత్యస్య (ధ్యేయశ్ శంభుర్) ఇతి ఉత్తరా
వతారేణ (శంభు) శబ్దస్య అన్తర్యామిపరత్వే, "ధ్యాతారుద్రః"-
ఇతినిశ్చయేన ప్రసిద్ధార్థ పరత్వే, "ధ్యాతానరుద్రః" ఇతినిశ్చయేనచ,
(కోవాధ్యాతా?) ఇతిప్రశ్నఏవనావతరేత్. అతః ధ్యాతృశబ్దః జగత్
సృష్టిహేతుభూత సంకల్పకర్తృపరః తథాచ, (ధ్యాతారుద్రః) ఇతి
ఉత్తరబలేన రుద్రస్య జగత్ - సృష్టిహేతు భూత - సంకల్ప కర్తృ
త్వసిద్ధ్యా, (ధ్యానంవిష్ణుర్) ఇత్యస్య అభిమానిపరత్వమ్, (ధ్యేయశ్
శంభుర్) ఇత్యస్య ప్రసిద్ధార్థపరత్వంచ, యుక్తమ్, ఇతివాచ్యమ్.
తథాసతిప్రశ్నోత్తరయోః అవిచ్ఛిన్నస్మృతి సంతానవాచిధ్యాధాతు
ద్వయ - లక్షణా౽౽పత్త్యా, జగత్ - సృష్టిసంకల్పకర్తుఃధ్యేయ
త్వనియమేన (కశ్చధ్యేయః?) ఇతి ప్రశ్నానుపపత్త్యాచ, ప్రథమోప
స్థితధ్యాతృశబ్ద - ముఖ్యార్థానుసారేణ ప్రశ్నోత్తరయోః, ప్రాప్తా
తృన్యాయేన రూఢిపూర్వకలక్షణయా ధ్యాతృశబ్దద్వయస్య ప్రశ
స్తధ్యాతృపరత్వమ్ ఆశ్రిత్య, మోక్షసాధనధ్యానాభి మానిదేవతా
రూపత్వేసతి తత్ - కర్తృత్వస్య రుద్రేసిద్ధ్యా, పూర్వోత్తరవాక్య
యోః యథోక్తార్థ పరత్వోపపత్తేరితి.

అథపఞ్చమీకణ్ఠ్యా - ఉపక్రమే (కిమ్ఆదౌప్రయుక్తంధ్యానమ్?)
ఇతి ధ్యానశబ్దేన, (కింతద్ధ్యానమ్?) ఇతిధ్యానశబ్దేనచ విచ్ఛిన్న

స్మృతిసంతానస్యోక్తతయా,(కో వా ధ్యాతా?) ఇత్యత్ర,(ధ్యాతా రుద్రః) ఇత్యత్రచ, ధాతుభ్యాం తద్గ్రహణమేవయుక్తమితి, (ధ్యాతా రుద్రః) ఇత్యస్య ఉక్తన్యాయేన ముఖ్యధ్యాతృపరతయా, తత్ - పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఉక్తార్థపరత్వమేవ యుక్తమాశ్రయితుమ్ఇతి.

అథషష్ఠీకథా.— (కశ్చ ధ్యేయః?)ఇతిప్రశ్నే, ధాతునా మోక్షసాధనధ్యానస్యైవోక్తతయా, (కో వా ధ్యాతా?) ఇత్యత్రాపి ధాతోస్ తత్ - పరత్వమేవ, సందంశన్యాయేన యుక్తమ్ తథాచ పూర్వోక్తన్యాయేనప్రశ్నస్య ముఖ్యధ్యాతృపరతయా,(ధ్యాతా రుద్రః) ఇతిఉత్తరమపి తత్ - సరూపమేవేతి, తత్ - పూర్వోత్తరయోః (ధ్యానంవిష్ణుః ధ్యేయశ్ శంభుర్) ఇత్యనయోః ఉక్తార్థపరత్వమేవేతి.

అథ సప్తమీకథా.—(ధ్యానం ధ్యాయితవ్యమ్, కింతద్ ధ్యానమ్? కశ్చ ధ్యేయః? ధ్యానంవిష్ణుః, ధ్యాయీతేశానమ్, ప్రధ్యాయితవ్యమ్? ధ్యేయశ్ శంభుః? శివపక్షో ధ్యేయః) ఇతి అష్టకృత్వః మహాప్రకరణే, ధ్యాయతిధాతోః మోక్షసాధనధ్యాన పరత్వదర్శనేన, తద్ - అవైరూప్యాత్ ప్రశ్నోత్తరస్థ ధ్యాతృపదద్వయస్య తత్ - పరత్వమేవయుక్తమ్.

నచ (నకారణంకారణానామ్ ధాతాధ్యాతా) ఇత్యత్రధ్యాతృపదస్య కారణకారణపదసమభివ్యాహారేణ, (నప్రసూయతే) ఇతి ఉత్పత్త్యభావోక్తి విరోధేనచ, ధ్యాతృపదస్య మోక్షసాధనధ్యానపరత్వాసంభవేన జగత్ - సృష్టిహేతుభూత సంకల్పపరత్వమేవ ఆశ్రయణీయమ్ ఇతివాచ్యమ్.

తథాఽపి, భూయోఽనుగ్రహన్యాయేన ఉపక్రమస్థధ్యాతృశబ్దద్వయమేతద్- అనురూప్యస్య అనాదరణీయత్వాత్. వస్తుతస్తు, (నకారణమ్) ఇత్యాదివాక్యే ధాతృశబ్దస్యచతుర్ముఖేప్రసిద్ధ్యా, ధ్యాతృశబ్దే (ధ్యాతారుద్రః) ఇతి పూర్వోక్తే (రుద్ర) ప్రత్యభిజ్ఞానేనచ, (కారణానాంకారణం, ధాతాధ్యాతా) చనభవతీతి (నప్రసూయతే)

ఇత్యనుషఙ్గవిపరిణామానాశ్రయణేన ధాతృత్వ - ధ్యాతృత్వో భయాభావస్యైకస్యైవ పరమకారణే విధేయత్వస్య ప్రపఞ్చయిష్యమాణతయా, తద్- వాక్యస్థధ్యాతృపదానురూప్యాదపి ప్రశ్నోత్తరస్థధ్యాతృపదద్వయస్య మోక్షసాధనధ్యానకర్తృపరత్వమేవ యుక్తమ్. ఏవంచ, పూర్వోక్తరీత్యా తృతీయప్రశ్నోత్తరయోః ముఖ్యధ్యాతృపరతయా (విష్ణు-) పదమేవ ధ్యేయపరమ్, (శంభు-)పదంతు అన్తర్యామిపరమ్, ఇతి.

అథ అష్టమీకణ్డ్యా—. (కింతద్ ధ్యానమ్?) ఇత్యత్ర (తత్-) పదస్య, ద్వితీయప్రశ్నే ప్రకృతధ్యానవిషయత్వప్రదర్శనముఖేన ధ్యాన-ధ్యాతృ-ధ్యేయ-పదానాం క్రియా - కర్మ- కర్తృ-సమర్పకాణామ్ ఏకక్రియాపరత్వస్య స్వరసతఃప్రాప్తస్య, దార్ఢ్యార్థం ప్రాకరణిక ధ్యానవాచిపదం సర్వమ్ ఏక ధ్యానక్రియా - పరమిత్యేతదర్థసూచకతయైవ సాఫల్యస్య వక్తవ్యతయా, తద్- బలాదపి ప్రశ్నోత్తరస్థధ్యాతృపదయోః ఉక్తరీత్యా ముఖ్యధ్యాతృపరతయా (విష్ణు-) పదమ్ ఉపాస్యపరమ్, (శంభు-) పదంతు ఉపాస్యాకారపరమ్ ఇతి.

అథ నవమీకణ్డ్యా—. (కో వా ధ్యాతా?) ఇత్యత్ర "వాశబ్దోఽవధారణే" ఇతి తత్రతత్ర సర్వభాష్యకారవ్యవహారానుసారేణ. వాశబ్దోఽవధారణార్థః ఏకస్మిన్ ధర్మిణి కోటిద్వయానుపన్యాసేన, "విరోధో (వా-) శబ్దార్థః" ఇతి తాన్త్రికోక్తార్థస్య ప్రకృతే అసంభవాత్. తథాచ, అజ్ఞాతార్థ - (కిం-) శబ్దసమభివ్యాహృత (వా) శబ్దేన "అజ్ఞాత ఏవ ధ్యాతా" ఇత్యేవం "యద్ - అతిరిక్తో నధ్యాతా సకః? సోఽర్థో నజ్ఞాతః" ఇత్యర్థః పర్యవస్యతి. ఏవంచ, ధ్యాతృవ్యక్తిబాహుల్యేన "యద్-అతిరిక్తో నధ్యాతా" ఇతి వక్తుమ్ అశక్యతయా, అపశున్యాయేన "యద్ అతిరిక్తో ముఖ్యధ్యాతా నభవతి, సకః?" ఇత్యేవం ముఖ్యధ్యాతృ[illegible]త్వమ్ ఆశ్రయణీయమ్ తథాచ, ఉత్త

రస్యాపి ముఖ్యధ్యాతృపరతయా (శంభు-విష్ణు-)శబ్దౌ తత్ - అనుసారేణ యథోక్తార్థపరావితి.

అథ దశమీకణ్డికా — (కశ్చ ధ్యేయః) ఇత్యత్ర (చ-) కారస్య (కిం-) శబ్దార్థే అజ్ఞాతే ధ్యేయస్య తాదాత్మ్యేన అన్వయమ్ ఆదాయ ధ్యాత్రాదినా సముచ్చయ పరత్వే "ధ్యేయశ్చకః" ఇతి నిర్దేశాపత్తిః (చ-) శబ్దేన తత్- సమభివ్యాహృతపూర్వ పదార్థస్య తద్భిన్నేన సహ ఏకరూపవిధేయాన్వయస్యైవ "ఘటంపటంచానయ" ఇత్యాదౌ ద్యోత్యార్థత్వేన ప్రసిద్ధేః - తథాచ (కశ్చ ధ్యేయః) ఇత్యస్య "కీదృశో ధ్యేయః?" ఇత్యర్థాశ్రయణేన "ధ్యేయః, అయంధర్మీత్యజ్ఞాతః, అనేనాకారేణ ధ్యేయః ఇత్యప్యజ్ఞాతః" ఇత్యేవం, ధ్యేయరూపే ఏకస్మిన్ వస్తుని స్వరూపేణ అజ్ఞాతత్వస్య, ఉపాస్యాకారవిశిష్టవేషేణ అజ్ఞాతత్వస్యచ అన్వయాత్, సముచ్చయః, ఇతి వాచ్యమ్. తథాచ, చతుర్థ - ప్రశ్నబలాదేవ ద్వితీయప్రశ్నస్య ధ్యేయపరత్వమ్ తత్- ఉత్తరస్యాపి తథాత్వమ్, చతుర్థప్రశ్నోత్తరస్య అన్తర్యామిపరత్వంచ, అవసీయతే (చ-) శబ్దస్య ఏకరూప విధేయాన్వయద్యోతకత్వసిద్ధయే, ధ్యాన - ధ్యాతృ - ధ్యేయపదానామ్ ఏకక్రియాపరత్వము వ్యవసీయతే. తృతీయప్రశ్నస్య ఏకక్రియాపరత్వ లాభార్థమేవచ ధర్మి - ధర్మ - ప్రశ్నయోర్మధ్యే ధర్మ్యన్తరప్రశ్నోऽన్తర్భావితః అతః చతుర్థప్రశ్నానుసారేణ (విష్ణు - శంభు) శబ్దౌ ఉపాస్య- తదాకారపరావితి. ౧

అథ (ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఆదౌ ప్రయుక్తంధ్యానం ధ్యాయితవ్యమ్) ఇతిప్రథమ ప్రశ్నోత్తరవాక్యసిద్ధాః విష్ణుధ్యేయత్వసాధికాః కణ్డికాః ప్రదర్శ్యన్తే. తదర్థం, ప్రథమప్రశ్నోత్తరయోః అక్షరవిశేషవిషయకధ్యానపరత్వనిరాసేన మోక్షసాధన ధ్యానకరణ మన్త్రవిషయకత్వంసాధయితుంకణ్డికాః ప్రదర్శ్యన్తే.

28-7-89.

ప్రథమాకత్ప్యా.— ప్రథమప్రశ్నస్తావత్, నాక్షరవిశేష ధ్యానవిషయకః. అతఏవతద్-ఉత్తరమపినప్రణవరూపాక్షరధ్యానవిధాయకమ్. "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత," "ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ," ఇత్యాదౌ సర్వత్ర వేదాన్త వాక్యే ప్రణవకరణకాత్మధ్యానస్యైవ విధానేన తద్ - అనుసారేణ అత్రాఽపి మోక్షసాధనధ్యానే ప్రణవకరణకత్వ విధానస్యైవోచితత్వాత్. అతఏవ స్థలవశ్యాకే తృతీయార్థ వ్యత్యయేన ప్రథమాశ్రయణేన (ధ్యాయితవ్య-) పదస్య "గ్రీతపాకం పచన్తు" ఇత్యాదివైదిక లౌకికప్రయోగానుసారేణ, "మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా" "కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా," "నిష్ఠాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా," "శ్రద్ధాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా," ఇత్యాదివేదాన్త వాక్యచ్ఛాయాఽనుసారేణచ, క్రియాసామాన్యపరత్వాశ్రయణేనచ, తద్-ఉత్తరస్య "ఓమ్ ఇత్యనేనాక్షరేణ ఆదౌప్రయుక్తేన మోక్షసాధన ధ్యానంకర్తవ్యమ్" ఇత్యేవం మోక్షసాధనధ్యానకరణ మన్త్రవిధిపరత్వమేవ, నతుతాదృశ మన్త్రవిషయక- ధ్యానరూపాపూర్వాఙ్గ విధిపరత్వమితి.

అథద్వితీయాకత్ప్యా — ప్రశ్నోపనిషది, సత్యకామప్రశ్నోత్తరే "యఃపునర్ ఏతంత్రిమాత్రేణ ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమ్ అభిధ్యాయీత" (ప్రశ్న-ఉ-౫-౫) ఇతి స్ఫుటమేవ మోక్షసాధనధ్యానే ప్రణవకరణకత్వ విధానాత్. "యఃప్రాయణాన్తమ్ ఓఙ్కారమ్ అభిధ్యాయీత కతమంవావ స(ః) తేనలోకంజయతి?" (ప్రశ్నఉ-౫-౧-) ఇత్యారభ్య, "అథయదిద్విమాత్రేణమనసిసంపద్యతే సోఽన్తరిక్షంయజుర్భిర్ ఉన్నీయతే" (ప్రశ్న-ఉ-౫-౪-) ఇతిమధ్యే నిర్దిశ్య, "తస్మాద్ విద్వాన్ ఏతేనైవాయతనేన ఏకతరమ్ అన్వేతి" (ప్రశ్నఉ-౫-౭-)ఇతి, ప్రాథమికోత్తరవాక్యవత్ "తమోఙ్కారేణైవాయతనేన అన్వేతివిద్వాన్" (ప్రశ్న-ఉ-౫-౭-)ఇతి ఉపసంహారేణ,

ఆది-మధ్యావసానేషు ప్రణవకరణకత్వాభ్యాసాచ్చ, అత్రాపి(పురుష దైవత్యే) త్యుక్తస్య ("ససోమలోకఓంకారః) ఇతిశృఙ్గగ్రాహికాన్యాయేన తురీయార్ధమాత్రోపలక్షిత ప్లుతప్రణవస్య మోక్షసాధనధ్యానకరణత్వవిధిరేవయుక్తః, ధ్యానవిశేషకరణప్రణవస్య ప్రత్యక్షవిశేషే ప్లుతవిధానాత్ ప్లుతప్రణవోత్తరవ్యఞ్జనస్యద్విత్వవిధానేనమాత్రికత్వోక్తేశ్చ అతఏవ, "తృతీయాన్త్యస్స మకారః" ఇతిమకారస్య (మాత్ర-) శబ్దేన వ్యవహారః ఉపపద్యతే. అతఏవ "(ససోమలోకఓంకారః) ఇతిఅర్ధమాత్రాయామ్ (ఓంకార) శబ్దేనవ్యవహారః ఉపపద్యతే. అతఏవహి, ("సఏష హ్యోంకారశ్ చతురక్షరశ్ చతుష్పాదశ్ చతురర్ధమాత్రః) ఇతి అత్రైవ ఉత్తరత్రశ్రూయతే.

నచైవం ప్రశ్నోపనిషది "ప్రాయణాన్తమ్ ఓంకారమ్ అభిధ్యాయీత, ఏకమాత్రమ్ అభిధ్యాయీత" ఇత్యుక్తివిరోధ ఇతి వాచ్యమ్; తద్ - వాక్యస్య తద్ - ఉపని - షద్ - భాష్యే "ఏతద్ వైసత్యకామపరంచాపరంచబ్రహ్మ, యద్ ఓంకారః" ఇతి పూర్వవాక్యే వాచ్యవాచకయోః అభేదోపచారదర్శనేన, "ఓంకారవాచ్యమ్ అభిధ్యాయీత, ద్విమాత్రప్రణవవాచ్యమ్ అపరంబ్రహ్మ అభిధ్యాయీత" ఇత్యర్థ ఇతివ్యాఖ్యాతత్వాత్. ప్రశ్నోపనిషదుక్తైక మాత్ర - ద్విమాత్ర - త్రిమాత్రాభిప్రాయేణ "అకారఉకారోమకార ఇతి; తాః ఏకధా సమభరత్" ఇత్యాదివ్యస్తప్రణవాభిప్రాయేణచ, అత్ర (చతురక్షరశ్ చతురర్ధమాత్రః) ఇత్యుక్తమ్. అతఏవచ అన్యత్రోక్తమ్ - "యాశ్ చతస్రోర్ధమాత్రాస్ తాభ్యోనమః" ఇతి. తస్మాత్, ప్రశ్నోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, మోక్షసాధనధ్యానస్య ప్రణవకరణకత్వమేవ ఆద్యప్రశ్నోత్తరవాక్యే ప్రవిధీయత ఇతి.

అథతృతీయాశఙ్కా.— అస్యైవ ఉత్తరవాక్యస్య ప్రణవధ్యానవిధాయకత్వే "ఏతద్ అక్షరంపరం బ్రహ్మ" ఇత్యాదివాక్యస్య

"ఏవంధ్యాయితవ్యమ్" ఇత్యభిప్రాయాపత్త్యా దృష్టివిధిత్వాపత్తిః
నచ మోక్షసాధనధ్యానస్య అతత్త్వజ్ఞానాజ్జనకత్వం యుక్తమ్. నచ
భూమవిద్యాఽఽనన్దమయవిద్యాదావివ ప్రాసఙ్గిక స్వతన్త్రదృష్ట్యు
పాసనవిధిర్ యుక్తః; తత్రైవాగ్రఫలాన్తరాశ్రవణాత్. నచ పర-బ్రహ్మ
ప్రతిపాదకత్వపరతయా అర్థవాదత్వేన తదేకవాక్యత్వసంభవే తత్
త్యాగోఽయుక్తఇతి.

అథచతుర్థీకల్ప్యా.— ఆద్యస్య ఉత్తరవాక్యస్య ప్రణవధ్యాన
విధిపరత్వే "అస్యపాదాశ్ చత్వారో వేదాః; చతుష్పాద్ ఇదమ్ అక్ష
రంపరంబ్రహ్మ" ఇతివాక్యస్యాపి పూర్వోక్తరీత్యా దృష్టివిధిత్వాపత్తిః.
నచ సర్వవేద- సారత్వేన సదర్థ-వాదత్వ సంభవే తత్త్యాగోఽయు
క్తఇతి.

అథపఞ్చమీకల్ప్యా.—ప్రణవధ్యానవిధ్యభ్యుపగమే "పూర్వా
ఽస్యమాత్రా" ఇత్యాదినా, "విరాడ్ఏకర్షిః" ఇత్యన్తేన అకారో
కారవ్యఞ్జనద్వయ రూప- వ్యస్తత్రిమాత్ర ప్రణవాంశానాం, త్రిమాత్ర
ప్రణవస్యచ, లోకవేదైకదైవత్యగణదైవత్యచ్ఛన్దోఽగ్ని- రూప- సంబ
న్ధిషట్క ప్రతిపాదనమపి దృష్టివిధిపరంస్యాత్. నచ అర్థవాదత్వసం
భవే తద్ యుక్తమ్. తత్రత్వయంవిశేషః- లోకచతుష్టయ విషయే
వేదచతుష్టయ విషయే ఛన్దశ్-చతుష్టయ విషయేచ; తత్తద్- అభిమాని
దేవతాఽభిమతత్వేన ప్రశంసా. ఏకదేవతా- గణదేవతా-ఽగ్ని చతు
ష్టయవిషయేతు తత్తచ్ఛబ్దముఖ్యార్థ చేతనాభిమతత్వేన ప్రశంసాఇతి.

అథ షష్ఠీకల్ప్యా.— బ్రహ్మదైవత్యేత్యాది - పురుషదైవత్యే
త్యన్త - వాక్యోక్త - ధ్యేయప్రణవ విశేషాణాంవాస్తవతయా, తత్ర
దృష్టివిధిత్వాభావేన వైరూప్యాపత్తిః. అస్మాకంతు అకారోకారమ
కారద్వయరూప త్రిమాత్రప్రణవావయవానామ్ అవయవినశ్చపూర్వం

బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర సంవర్తకాగ్న్యభిమాని దేవతాకత్వేన ప్రశంసా కృతా. పురుషదైవత్యేత్యన్తవాక్యేతు బ్రహ్మవిష్ణురుద్ర పురుషాణాం ప్రతిపాద్య దేవతాత్వోక్తిముఖేన అవయవానామ్ అవయవినశ్చ ప్రశంసాక్రియత ఇతి సదర్థవాదత్వావిశేషాత్ నవైరూప్యమ్ ఇతి.

అథ సప్తమీకథ్యా.—తత్తద్దేవతాకత్వస్య వాస్తవతయా తత్త ద్వర్ణవైశిష్ట్యస్యావాస్తవతయాచ తత్త్రైవిధ్యప్తివిధత్వ- తదభావా భ్యాంవైరూప్యాపత్తిః అస్మాకంతు దేవతాద్వారక తత్తద్వర్ణాన్వయ ముఖేన ప్రశంసాసిద్ధ్యా అవైరూప్యమితి.

అథాష్టమీకథ్యా.— అద్యప్రశ్నోత్తరయోః అక్షరధ్యానప రత్వే "ధ్యానంధ్యాయితవ్యమ్" ఇతి "ధ్యాన" పదానన్వయః. నచ ధ్యానపదస్య కరణలక్షణయా "ధ్యానకరణం కిమక్షరంధ్యాయి తవ్యమ్" ఇత్యర్థః; ధ్యానకరణత్వేన ధ్యాయితవ్యత్వేనచ సిద్ధస్యస్వ స్వరూపేణాజ్ఞాతత్వాసంభవేన ప్రశ్నవ్యాఘాతాత్. "కింధ్యాయి తవ్యమ్"? "ఇత్యేవప్రశ్నోపపత్తౌ ధ్యానకరణమితి విశేషణవైయర్థ్యా చ్చ. కరణమన్త్రస్య ప్రథమంప్రశ్నే నియామకతయా, "ఆదౌప్రయు క్తమ్" ఇత్యస్యైవ, ప్రయోజనవిశేషాలాభాదితి.

అథనవమీకథ్యా.— "కిమ్ అక్షరం ధ్యాయితవ్యమ్?" ఇతి ధ్యాయితవ్యాక్షరసిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపవిశేషప్రశ్నోऽనుప పన్నః "ఆత్మావాऽరేద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదౌ మోక్షసాధనధ్యానప్రసిద్ధి వత్ ధ్యాయితవ్యాక్షరప్రసిద్ధ్యభావాత్ అభ్యుదయశిరసాऽనుష్ఠాన సామాన్యస్య కరణమన్త్రసాధ్యత్వప్రసిద్ధ్యా మోక్షసాధనధ్యానే కరణమన్త్రప్రశ్న సంభవాచ్చేతి.

అథదశమీ కథ్యా.— "సహోవాచాऽపరః" ఇత్యాది నా "సర్వకరణాని మనసి సంప్రతిష్ఠాప్య" ఇత్యతఃప్రాక్తనేన గ్రన్థేన ప్లుత ప్రణవప్రయోగపూర్వకం బ్రహ్మధ్యానేకృతేసతి స్వకా

రణబ్రహ్మసాయుజ్యౌ తాఙ్కారో భవతీతి, ఫలముఖేన ఓఙ్కార ప్రణవ
తార శబ్దార్థకథనముఖేన ప్రణవప్రతిపాద్య దేవతాత్వేన పూర్వో
క్తస్య విష్ణోరేవ విష్ణుమహాదేవాది శబ్దవాచ్యత్వమ్ ఇత్యభిప్రాయేణ,
విష్ణ్వాది శబ్దనిర్వచనపూర్వకం ప్రణవప్రతిపాద్య దేవతా ప్రశంసాము
ఖేనచ, సదర్థ - వాదస్యైవ ప్రవర్తితతయా, పూర్వముపేతప్రవర్త
నమేవయుక్తమితి -

ఇత్థం వింశతికణ్డికాభిః ప్రశ్నవాక్యచతుష్టయమ్,। ఆద్యమ్
ఉత్తరవాక్యంచ, విష్ణుధ్యేయత్వసాధకమ్॥

ఇత్థం ప్రథమప్రశ్నోత్తరవాక్యేన మోక్షసాధనధ్యానస్య ప్రణవ
కరణకత్వసిద్ధౌ, తద్ - వాక్యసిద్ధ- విష్ణుధ్యేయత్వ-సాధకకణ్డికాసు
తావదియం—

ప్రథమా కణ్డికా.—ఇహాఖిలవేదాధ్యయనారమ్భావసానయోః
“ హరిర్ [ః?] ఓమ్” ఇత్యనుసన్ధానం సర్వవైదిక సంప్రదాయ
సంప్రతిపన్నమ్ - తచ్చ నాదృష్టార్థమ్, దృష్టేసంభవతీతి న్యాయ
విరోధాత్; సర్వవేదప్రతిపాద్య పరదేవతారూప ప్రణవార్థాను
సంధాన ముఖేన మఙ్గళార్థతయా దృష్టార్థత్వసంభవాచ్చ. అతఏవ
స్మర్యతే - “ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణఃపురా। కణ్ఠం
భిత్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్ మాఙ్గళికావుభౌ” ఇతి. అత్ర పరదే
వతాఽనుసంధానేన మఙ్గళార్థం చతుర్ముఖేన ఆదౌ ప్రయుక్తత్వాత్
ప్రణవో మఙ్గళార్థ ఇత్యభిప్రేతమ్. నచ “ఓమిత్యఙ్గీకారే బ్రహ్మణిచ”
ఇతి శాబ్దికోక్తరీత్యా ప్రణవస్య పరదేవతారూపబ్రహ్మ - పరత్వేపి,
అథశబ్దస్య అతథాత్వేన, తత్సమభివ్యాహృతస్యాపి ఓఙ్కారస్య,
దధి-దూర్వాదిదర్శనవత్, శఙ్ఖస్వనాదివచ్చ, అదృష్టద్వారా మఙ్గళ
రూపత్వమేవ తస్మిన్వచనే వివక్షితమితి వాచ్యమ్; తథాసతి తస్య

మఙ్గళ- రూపత్వేన మఙ్గళేన ప్రయోజనేన"దీవ్యతి" ఇత్యస్మిన్నర్థే "తేనదీవ్యతి ఖనతి, జయతి, జితమ్" ఇతిపాణినిసూత్రేణ ఠక్ ప్రత్యయాన్తతయా "ఠస్యేకః" ఇతిసూత్రేణ "ఇక్" ఆదేశేనచ వ్యుత్పాదితస్య మాఙ్గళికశబ్దస్య అనన్వయాపత్త్యా, ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట నివృత్తిహేతుతయా మఙ్గళరూపపర దేవతాఽనుసంధాన ప్రయోజనకత్వేన "దీవ్యతి" ఇత్యస్యైవ అర్థస్య దృష్టసంభవన్- న్యాయానుగృహీతే తస్మిన్వచనే వివక్షితత్వాత్; అథశబ్దస్యాపి.

"అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యాదౌ వృత్త-వర్తిష్యమాణోపస్థాపనముఖేన ఆనన్తర్యార్థకాథశబ్దేన వస్తునిర్దేశరూపమఙ్గళం కృతమ్, "అథ, శబ్దానుశాసనమ్" ఇత్యాదౌ ఆరమ్భార్థకాథశబ్దేన తత్కృతమ్,

ఇత్యేవందృష్టద్వారా మఙ్గళార్థత్వస్య వక్తుంశక్యత్వాచ్చ; సర్వవిద్యాస్థాన ప్రవర్తనాధికృతేన "అథ,శబ్దానుశాసనమ్," అథ యోగానుశాసనమ్," "అథాతస్ సామయాచారికాన్," అథాతో దర్శపూర్ణమాసౌ," "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా," "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా," ఇత్యాది - ప్రవర్తనే, (౧-౨) ఆరమ్భానన్తర్య విశిష్టవస్తు-నిర్దేశార్థమ్ "అథ" శబ్దస్య ఆదౌప్రయోగసంభవాచ్చ; అతఏవ, "బ్రహ్మణఃప్రణవంకుర్యాద్ ఆదావన్తేచసర్వదా। స్రవత్యనోఙ్కృతం పూర్వం పరస్తాచ్చవిశీర్యతే॥" ఇతివచనేపి, సర్వవేదసంగ్రహాతయా "వేదైశ్చసర్వైర్ అహమేవవేద్యః" ఇత్యాది-ప్రసిద్ధపరదేవతాఽనుసంధానముఖేన మఙ్గళార్థప్రణవప్రయోగః వేదాధ్యయనారమ్భావసానయోఃకార్యః ఇత్యేవవివక్షితమ్. తత్ర,"బ్రహ్మ"-పదం వేద-పరమ్. "సర్వదా" ఇత్యనేన, "యదాయదా వేదస్య ఆరమ్భస్సమాప్తిశ్చ, తదాతదా" ఇతి వివక్షితమ్. "స్రవత్యనోఙ్కృతంపూర్వమ్" ఇత్యస్య, "పూర్వమ్, ఓఙ్కారసాహిత్యేన అనుచ్చారితో వేదః, విస్మృతతయా

సఙ్క్రీహీణ పరమతాత్పర్యవిషయ భూతప్రధానార్థబోధంనజనయతి"
ఇతివివక్షితమ్. "పరస్తాచ్చ విశీర్యతే" ఇత్యనేన, "ప్రణవసాహిత్యేన
అసమాపితో వేదః, ప్రధానార్థబోధనంవినా అనన్తానుపయుక్తవాక్యా
ర్థబోధకోభవతి" ఇతివివక్షితమ్. అత్ర, "మఙ్గళాదీని, మఙ్గళమధ్యాని,
మఙ్గళాన్తానిశాస్త్రాణి ప్రథన్తే, వీరపురుషాణిభవన్తి,- ఆయుష్మత్పురు
షాణిచ; అధ్యేతారశ్చసిద్ధార్థా(ః) యథాస్యుః" ఇతిమహాభాష్య
వచనమ్ అనుసన్ధేయమ్. ఇత్థంచ, ప్రణవసాహచర్యేణ సర్వవైది
కానుసన్ధానవిషయో "హరి"-శబ్దోఽపి ఉపక్రమోపసంహారరూప
ప్రాథమికతాత్పర్య లిఙ్గానుగృహీతస్సన్ సర్వవేదార్థఃప్రణవార్థశ్చ
నారాయణఇత్యవగమయతి· తథాచ, అవిగీతశిష్టాచారసిద్ధనారాయణ
తాత్పర్యక-ప్రణవకరణకత్వస్య ప్రకృతధ్యానే విధానాత్, ధ్యేయ
దేవతానారాయణఏవేతి వివక్షితమ్ ఇతిసిద్ధమ్. ప్రణవస్యధ్యేయదే
వతా-ప్రతిపాదనముఖేన ధ్యానోపకారకత్వాభావే, పూర్వతన్త్రే
ప్రథమాధ్యాయద్వితీయ పాదతురీయాధికరణే, మన్త్రాణాం దృష్టార్థ
త్వవ్యుత్పాదన విరోధాపత్తేః. అతఏవ, మన్త్రాధికరణే, మన్త్రాణామ్
అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనార్థత్వవ్యుత్పాదనమ్, మాన్త్రవర్ణికదేవతా
సూక్తవాక ప్రతిపాద్యాయురాది ఫలసిద్ధిప్రయోజనకమ్ ఇతి తాన్త్రి
కైరుక్తమితి.

అథ ద్వితీయాకక్ష్యా:—నకేవలమ్ అవిగీతశిష్టాచారబలాత్
ప్రణవ-హరి-శబ్దయోః వేదాధ్యయనారమ్భే తదవసానేచసహ-
ప్రయోగాత్, నారాయణపరత్వం ప్రణవస్యసిధ్యతి. అపితువచ
నబలాదపితత్ సిధ్యతి; తథాహి—బ్రహ్మాణ్డపురాణే, మహేశ్వరనా
రదసంవాదే, శ్రీరఙ్గమాహాత్మ్యే, ద్వితీయేఽధ్యాయేపఠ్యతే,—
"అహంహరిరితిప్రాహ, హంసశ్శుచిషద్ అవ్యయః। ఉపస్థాయ
హరింప్రాహ బ్రహ్మలోకపితామహః॥కింకర్తవ్యం మమబ్రూహి
ప్రమాణంకారణంతథా। ఉపాయంచతథాయోగం హరే తుభ్యం

నతోఽస్మ్యహంమ్। హంసరూపీ స భగవాన్ ఓమిత్యుక్త్వాతిరోదధే।
ఆదౌ భగవతా ప్రోక్తం హరిర్ ఓమ్ ఇతి యత్ తతః। ఆదితస్సర్వ
కార్యేషు ప్రయుజ్యేతే తు తావుభౌ। హరిర్ ఓమ్ ఇతి నిర్దశ్య యత్
కర్మ క్రియతే బుధైః। అధీయ దేవా బ్రహ్మర్షే, తద్ధి వీర్యోత్తరం భవేత్"॥
ఇతి. అత్ర, హరిర్ ఓమ్ ఇత్యస్య,పరదేవతా-స్మరణరూప మఙ్గళార్థమ్
వేదాధ్యయనారమ్భే అనుసన్ధానవిధానమ్, తత్సమాప్తౌ తదనుసన్ధాన
విధానస్యాప్యుపలక్షణమ్."మఙ్గళాద్యాని శాస్త్రాణి ప్రథన్తే" ఇత్యుక్త్వా,
అనన్తరమపి దేవతా - స్మరణరూపమఙ్గళార్థతయా తదనుసంధానస్య
న్యాయప్రాప్తత్వాత్.అత ఏవ యాదవగిరిమాహాత్మ్యే[   ]

ఇత్థం వాచనిక సహానుసన్ధానబలేన ప్రణవస్య విష్ణుపరత్వ
సిద్ధౌ తత్కారణక ధ్యానస్యాపి తద్దేవతాకత్వం సిధ్యతి. అత ఏవ, పూర్వ
తన్త్రే ప్రథమాధ్యాయే తురీయే నామధేయపాదే తురీయే అగ్ని
హోత్రాధికరణే "తత్ప్రఖ్యం చాన్యశాస్త్రమ్" ఇత్యత్ర, "అగ్ని
హోత్రం జుహోతి, ఆఘారమ్ ఆఘారయతి" ఇతి-వాక్య
ద్వయం విషయీకృత్య "కిం, (౧) గుణవిధిః (౨) కర్మ-నామధే
యం వా?" ఇతి సంశయ్య, "అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యత్ర
ఉపపదస్య కర్మ-నామధేయత్వే కర్మణః అరూపత్వాపత్త్యా "ఆఘా
రమ్" ఇత్యస్య కర్మ - నామధేయత్వే సంస్కార-కర్మణాం నామధే
యస్య సంకల్పాద్యనుపయోగిత్వేన వైయర్థ్యాపత్త్యా చ గుణవిధిరితి పూ
ర్వపక్షమ్ ప్రాపయ్య, "అగ్నిర్ జ్యోతిర్ జ్యోతిర్ అగ్నిస్ స్వాహేతి
సాయం జుహోతి" ఇతి వాచనిక మన్త్రవర్ణ ప్రాప్తదేవతా-సంబ
న్ధేన కర్మణః అరూపత్వాభావాత్ "అగ్నిహోత్ర"-పదం నామ
ధేయమ్ "ఇన్ద్ర ఊర్ధ్వోఽధ్వర ఇత్యాఘారమ్ ఆఘారయతి" ఇతి,
వాచనిక మన్త్రప్రాప్త ఇన్ద్రదేవతా-సంబన్ధేన ఆఘారకర్మణః
యాగ-రూపత్వేన సంస్కారకర్మత్వాభావాత్, "ఆఘార"- పదమపి
తన్నామధేయమేవేతి సిద్ధాన్తితమితి.

28-8-89.

అథతృతీయాకక్ష్యా.— "సర్వే వేదా(ః) యత్రైకంభవన్తి ఇన్ద్రోరాజాజగతోయ(ః) ఈశే" ఇతి మహోపురుషవిద్యా సమాఖ్యాతే సువర్ణఘస్త్రానువాకే, 'యశ్ఛన్దసామ్ ఋషభో విశ్వరూపః, స(ః)మే న్ద్రోమేధయాస్పృణోతు,' 'పురుషోమనోమయః, అమృతోహిరణ్మయః' ఇతితైత్తిరీయోపనిషద్వాక్యేచ, సర్వవేదప్రతిపాద్యత్వస్య 'విశ్వరూపో హరౌ త్వాష్ట్రే ఇన్ద్రే విష్ణ్వాత్మశక్రేషు' ఇత్యాది ప్రతిపన్న విష్ణుధర్మతయా శ్రవణాత్; 'సర్వే వేదా(ః) యత్పదమ్ ఆమనన్తి, తపాంసి సర్వాణిచ యద్ వదన్తి, యద్ ఇచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి, తత్ తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి ఓమిత్యేతత్' ఇతి ప్రణవస్య సర్వవేదప్రతిపాద్య భగవద్వాచకత్వ శ్రవణాచ్చ; ప్రణవస్య భగవత్పరత్వే సతి, ప్రణవకరణక ధ్యానస్యాపి తద్దేవతాకత్వందుర్వారమ్.

అతఏవ అభ్యాసాధికరణే 'సమిధోయజతి' ఇత్యాదివాక్యపఞ్చకే సమిదాది శబ్దానాం 'సమిధోఽగ్న ఆజ్యస్యవియన్తు' ఇత్యాది మన్త్రవర్ణప్రాప్తదేవతా - సంబన్ధానువాదితయా అవిశేషపునశ్శ్రవణ లక్షణాభ్యాసాత్ కర్మభేద ఇతి రాద్ధాన్తితమ్ - ఇతి.

అథచతుర్థీకక్ష్యా.—శ్రీభగవద్గీతాయామ్, 'ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మవ్యాహరన్ మామ్ అనుస్మరన్' ఇతి భగవతైవ శ్రీకృష్ణేన స్వస్యప్రణవవాచ్యత్వాభి ప్రాయేణ ప్రణవానుసన్ధానపూర్వకం స్వస్వరూపానుసన్ధానవిధానేన, శ్రీకృష్ణస్యచ 'ఏషనారాయణ శ్శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః। నాగపర్యఙ్క ముత్సృజ్య హ్యాగతో మధురాంపురీమ్॥' ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనానుసారేణ, 'విష్ణుర్ నారాయణఃకృష్ణః' ఇతి కోశానుసారేణచ, శ్రీమన్నారాయణ సాక్షాదవతారరూపతయా, ప్రణవస్య విష్ణువాచకత్వసిద్ధ్యా, తత్కరణకధ్యానస్యాపి తద్దేవతాకత్వం దురపహ్నవమ్.

అతఏవ, ఉపాంశుయాజాధికరణే "ఉపాంశుయాజమ్ అన్తరాయజతి" ఇతి వాక్యస్య వర్తమానాపదేశ రూపత్వేఽపి, జామితా దోషోపక్రమాత్ అజామిత్వోప సంహారానుసారేణ విధాయకత్వమ్. 'విష్ణురుపాంశుయష్టవ్యోఽజామిత్వాయ, ప్రజాపతిరుపాంశు యష్టవ్యోఽజామిత్వాయ, అగ్నీషోమావ్ ఉపాంశుయ ష్టవ్యావ్ అజామిత్వాయ' ఇతి వాక్యానాం స్పష్టవిధి ప్రత్యయశ్రవణేఽపి, ఉపక్రమోపసంహారవిరోధాత్, ఏకవాక్యతా లాభలోభాచ్చ, అన్యార్థకతస్య ప్రత్యయాశ్రయణేన అర్థవాదత్వమేవ. విష్ణ్వాదిదేవతోక్తిస్తు ఇదం విష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః, 'ప్రజాపతే నత్వదేతాన్యన్యః,' 'హిరణ్యగర్భ ఆపోహాయత్ ప్రజాపతే' ఇత్యాదిభిః ప్రకరణసిద్ధ క్రత్వఙ్గభూతైః యాజ్యాపురోఽనువాక్యయా యుగలైర్లబ్ధానాం దేవతానామ్ అనువాదః." ఇతి సిద్ధాన్తితమితి.

అథపఞ్చమీ కథ్యా.— మహానారాయణీయోపనిషది, తృతీయేఖణ్డే, 'ఓమిత్యగ్రే వ్యాహరేత్' ఇత్యాదినా, చతుర్థఖణ్డే 'ప్రత్యగానన్దం బ్రహ్మ పు [పూ?] రుషం ప్రణవస్వరూపం' ఇత్యాదినాచ, నారాయణస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వ శ్రవణాత్, తత్కారణకధ్యానస్య, తద్దేవతాకత్వమ్ అవ్యాహతమ్.

అతఏవ, ద్వితీయేఽధ్యాయే, ప్రథమపాదే, సప్తమే, విధిమన్త్రాధికరణే "విధిమన్త్రయోరైకార్థ్యమ్ ఐకశబ్ద్యాత్' ఇత్యత్ర, ఆఖ్యాతాన్త పదఘటితత్వావిశేషాత్, మన్త్రాణాం విధాయకత్వమ్, అభ్యాసాచ్చ కర్మభేదః," ఇత్యాశఙ్క్య, "యచ్ఛబ్దోత్తమపురుషామన్త్రిణవిభక్త్యాదివిరోధాత్, నమన్త్రాణాంవిధాయకత్వమ్, కింతు, విధివాక్యావగతార్థస్య అనుష్ఠానార్థం పునరభిధాయకత్వ రూపానువాదకత్వమేవ." ఇతిసిద్ధాన్తితమితి.

అథషష్ఠీకథ్యా.— నారాయణోపనిషది, 'ఓమిత్యగ్రేవ్యాహరేత్, నమ ఇతిద్వితీయమ్, అన్తేచగానాయణాయేతి,' 'ఓమిత్యే

కాక్షరమ్,' ఇత్యాదినా, ప్రణవస్య నారాయణపరత్వం నిగమితమ్.
అతశ్చ తద్దేవతాకత్వం తత్కరణకస్య ధ్యానస్యానివార్యమ్.

అతఏవ, ఐన్ద్ర్యధికరణే, వాచనికవినియోగబలాత్, లక్షణయాఽపి మన్త్రస్యానుష్ఠేయార్థ ప్రకాశకత్వం వ్యుత్పాదితమ్.
ఇతి.

అథసప్తమీకక్ష్యా.— ఆత్మప్రబోధోపనిషది, "ప్రత్యగానన్దం బ్రహ్మపురుషం ప్రణవస్వరూపమ్" ఇత్యాదినా ప్రణవప్రతిపాద్యత్వస్య నారాయణే అతిస్పష్టతయా, తత్కరణకధ్యానస్య తద్దేవతాకత్వమేవ యుక్తమ్.

అతఏవ, స్తుతశస్త్రాధికరణే "ఐన్ద్రిస్తుతే గుణకర్మత్వే సతి ఇన్ద్రశబ్దస్య మహేన్ద్రలక్షణాస్యాత్ మనోతాస్థాగ్నిశబ్దవత్, పూషానుమన్త్రణమన్త్రవత్ ఐన్ద్రకర్మణి ఉత్కర్షోవాస్యాత్. అతః. ప్రధానకర్మత్వమేవ" ఇతినిర్ణీతమితి.

అథఅష్టమీకక్ష్యా.— పిప్పలాదోపనిషది, పఞ్చమప్రశ్నే, "'యఃపునరేతంత్రిమాత్రేణ ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమ్ అభిధ్యాయీత; స(ః) తేజసి సూర్యేసంపన్నః, యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవంహైవ స(ః) పాప్మనా వినిర్ముక్తస్ స(ః) సామభిర్ ఉన్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్; స(ః) ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాత్పరంపురిశయం పురుషమీక్షతే.' ఇతిత్రిమాత్ర ప్రణవకరణక పరమపురుషాభిధ్యానంప్రకృత్య, తత్ఫలతయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిమ్ అభిధాయ, తస్మిన్ బ్రహ్మలోకే జీవసమష్టిభూత చతుర్ముఖాపేక్షయా పరస్య పురుషస్య 'పూర్వస్మిన్దైవైశరీరేఽస్మిన్శయనాత్ పురుషోహరిః,' ఇత్యాదిప్రసిద్ధపురుషశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తకథన పూర్వకం ముక్తానుభావ్యత్వకథనేన, భగవతో నారాయణస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధవత్కారేణ ప్రణవకరణకధ్యాన విషయత్వ కణ్ఠోక్త్యా

ప్రకృతేఽపి తస్యైవపురుషస్య ప్రణవకరణకధ్యాన విషయత్వేన, ప్రశ్నపూర్వకం తాదృశధ్యాన దేవతాత్వమ్ ఉత్తరేణవివక్షితమితి నిశ్చీయతే.

అతఏవ, పూర్వతన్త్రే, నవమేఽధ్యాయే, "'సౌర్యంచరుం నిర్వపేత్' ఇత్యాదౌ చోదకప్రాప్తస్య 'అగ్నయేజుష్టమ్ అభిఘారయామి' ఇత్యాదిమన్త్రస్య కర్మసమవేతార్థ ప్రకాశకత్వాలాభాయ, అగ్నిపదాదిస్థానే సూర్యపదాదేర్ ఊహేనప్రయోగః కార్యః" ఇతి నిర్ణీతమితి.

అథనవమీకణ్డికా.— ప్రశ్నోపనిషద్యేవ, పఞ్చమఖణ్డే, "సామభిర్ యత్ తత్ కవయో వేదయన్తే తమోఙ్కారేణైవాయతనేనాన్వేతి విద్వాన్. యత్తచ్ఛాన్తమ్ అజరమ్అమృతమ్ అభయంపరంచేతి" సంవాదశ్లోకమన్త్రేణ "ఏతద్వై సత్యకామే త్యాదినా పరబ్రహ్మత్వేనోపక్రాన్తే ప్రణవకరణకవేదన విషయపురుషే "యమ్అన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తి" "యత్రర్షయః ప్రథమజా(ః) యేపురాణాః," "యత్రపూర్వేసాధ్యాస్ సన్తిదేవాః," అత్రాహ తదురుగాయస్య విష్ణోః పరమంపదమ్ అవభాతిభూరేః," "విష్ణోః కర్మాణిపశ్యత యతో వ్రతానిపస్పశే, ఇన్ద్రస్యయుజ్యస్సఖా తద్ విష్ణోః పరమంపదంసదాపశ్యన్తి సూరయః, దివీవచక్షుర్ ఆతతమ్, మహీద్యౌఃపృథివీచనఇమం యజ్ఞంమిమిక్షతామ్, పిపృతాంనోభరీమభిః, తద్విష్ణోః పరమంపదం సదాపశ్యన్తిసూరయః, దివీవచక్షురాతతమ్ తద్విప్రాసోవిపన్యవో జాగృవాంసస్ సమిన్ధతే, విష్ణోర్ యత్ పరమంపదమ్," ఇత్యాది ప్రసిద్ధస్య పరమపదే నిత్యసూరిసఙ్ఘ సంతతానుభావ్యత్వరూపస్య శ్రీమన్నారాయణాసాధారణచిహ్నస్య ప్రదర్శితతయా, ప్రణవకరణకధ్యానవిషయత్వం భగవతో నారాయణస్యైవలిఙ్గమితి, అతఏవ, అనేనప్రథమప్రశ్నోత్తరవాక్యేన అథర్వశిఖాయాం ధ్యానవిషయదేవతాత్వేన వివక్షితఇతినిశ్చీయతే.

"తమోఙ్కారేణైవాయతనేన అన్వేతివిద్వాన్" ఇతివాక్యేన శ్రీపురుషసూక్తస్థవాక్యస్య లక్ష్మీస్వామి పతి విషయోత్తరనారాయ

ణస్థ వాక్యస్యచ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ; నారాయణస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వాభావే, "తమోఙ్కా-రేణ-విద్వాన్-అన్వేతి" ఇతి వక్తుమ్ అయుక్తత్వాచ్చ.

అతఏవ, తృతీయేఽధ్యాయే సూక్తవాకాధికరణే, "సూక్తవాకేన ప్రస్తరంప్రహరతి" ఇత్యత్ర, కారకవ్యుత్పత్తి బలీయస్త్వవ్యుత్పాదనేన సూక్తవాకకరణకత్వసిద్ధ్యా, ప్రహరణస్య సూక్తవాకప్రతిపాద్యదేవతా సంబన్ధకల్పనేన యాగరూపత్వం నిర్ణీతమ్ ఇతి.

అథదశమీకథ్యా.— "యద్ వేదాదౌ స్వరఃప్రోక్తో వేదాన్తేచప్రతిష్ఠితః। తస్యప్రకృతిలీనస్య యఃపరస్స మహేశ్వరః"॥ ఇతి వచనబలాత్, భగవతో నారాయణస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వం తావదవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తథాహి:—తత్రవచనే "యద్" ఇతి వ్యత్యయేన నపుంసకలిఙ్గతా. అతఏవ కేషాంచిత్ పుల్లిఙ్గపాఠో దృశ్యతే. "వేదాదౌ".— "వేదస్యతదాతదా అధ్యయనారమ్భే," ఇత్యర్థః. "స్వరః".— "అర్ధమాత్రావిశిష్టఃప్రణవః" ఇత్యర్థః. "ప్రోక్తః,"— 'సకలవేదపరమతాత్పర్యవిషయీభూతార్థ ప్రతిపాదనేన పరమపురుషార్థభూతమోక్షసిద్ధ్యర్థమ్ అపేక్షితయావదర్థ ప్రతిపాదనేనచ. "ప్రతిష్ఠితః".— "అర్థాన్తర ప్రతిపాదనశేషభూతార్థ ప్రతిపాదనరహితః; స్వవివక్షితప్రయోజన సిద్ధ్యర్థమ్ అర్థాన్తరప్రతిపాదననిరపేక్షశ్చ;" ఇత్యర్థః. "వేదాన్తేచ" ఇత్యనేన, "వేదాదావపి, 'ప్రోక్త'త్వమ్ 'ప్రతిష్ఠిత'త్వరూపమ్" ఇతి గమ్యతే. "తస్య...యఃపరః".— ప్రణవస్య ప్రతిపాద్యత్వేన ప్రధానతయా ఉత్కృష్టః, శబ్దప్రయోగస్య అర్థప్రతిపాదనార్థత్వాత్. "'ఓమ్ఇతిబ్రహ్మ' 'ఓమిత్యఙ్గీకారే బ్రహ్మణిచ,' ఇత్యాదివేదవైదిక వ్యవహారానుసారేణ, పదార్థవిధయా ప్రతిపాద్యత్వమేవ," ఇతిభ్రమం వ్యావర్తయితుమ్, "ప్రకృతిలీనస్య తస్య యఃపరః" ఇత్యుక్తమ్. "ప్రకృతిః" - "భగవతఏవాహమస్మి"

ఇతి వివరణశ్రుత్యాదిబలాత్, లుప్తచతుర్థ్యన్తః, ‹‹అకారో వై సర్వా వాక్', ఇత్యాది - ప్రమాణబలేన ‹‹తస్యైవోపవ్యాఖ్యానంభవతి'' ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణవ-మన్త్రశేషయోః, ఋగ్వేదాదీనాంచ వ్యాఖ్యానరూపత్వేన సమస్తవాఙ్-మూలత్వాత్, అకారః ‹‹ప్రకృతిః'' తత్ర ‹‹లీనస్య''.—‹‹అకారరూపతామ్ ఆపన్నస్య'' ఇత్యర్థః. ప్రణవే లుప్తచతుర్థ్యన్తాకారేణ రక్షకత్వ-శేషిత్వాభ్యాం భగవతస్సాక్షాత్ప్రతిపాదనేన, (౧ ౨) ఉకార-మకారాభ్యామ్ (౧) అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన (౨) ప్రతిసంబన్ధి ప్రతిపాదనేనచ, ‹‹ప్రకృతిలీనస్య-తస్య-యఃపరః'' ఇత్యుక్తమ్. ‹‹అకారోవిష్ణువాచకః'' ఇత్యాది- ప్రసిద్ధ్యా. భగవతః విష్ణుత్వేనైవ అకారవాచ్యతయా రక్షకత్వ-శేషిత్వాభ్యాం భగవతో వాక్యార్థవిధయా ప్రతిపాద్యత్వలాభాయ ‘‘తస్యప్రకృతేర్ యఃపరః'' ఇత్యనుక్త్వా, ‘‘ప్రకృతిలీనస్య తస్యయఃపరః'' ఇత్యుక్తమ్, ఇదంచ ‹‹అనితరసాధారణ - సర్వజీవరక్షకత్వ - సర్వజీవశేషిత్వ - ముఖేన వాక్యార్థవిధయా ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేన ప్రసిద్ధః,'' ఇతి, తస్యప్రకృతిలీనస్య యఃపరః'' ఇతివాక్యఫలితోఽర్థః. అనేన, ‹‹అకారోబ్రహ్మా విష్ణ్వీశకమఠేషు'' ఇత్యాదిప్రసిద్ధిర్వ్యావర్త్యతే. ఇయంచ ప్రసిద్ధిః, నారాయణోపనిషది, మహానారాయణోపనిషది, ఆత్మప్రబోధోపనిషదిచ, పూర్వోక్తవిధయాఽనుసన్ధేయా. ఏవంచ, ‹‹సమహేశ్వరః'' ఇతి తచ్ఛబ్దేన విష్ణుమ్ అనూద్య రుద్రత్వవిధానాసంభవాత్, విష్ణోరసంకుచిత సర్వనియన్తృత్వం విధీయతే. ‘‘యస్మాత్ పరంనాపరమస్తి'' ఇత్యాదినాపూర్వమన్త్రేణ, పురుషశబ్దవాచ్యస్య భగవతస్సర్వోత్కృష్టత్వ ప్రతిపాదనాచ్చ, ఈశావాస్యోపనిషది చ ‹‹యోఽసావసౌపురుషస్సోఽహమస్మి'' ఇతిప్రకృతపురుషే, ‹‹ఓంక్రతోస్మరకృతం స్మర'' ఇతి ప్రణవప్రయోగశ్చ ద్రష్టవ్యః. అనుగ్రహీతంచ వేదాన్తాచార్యైః— ఏవం ‹‹భోక్తాభోగ్యం ప్రేరితారంచమ

త్వా" ఇతి, క్రమేణ చిదచిద్ - వివేకమ్ ఉక్త్వా, ప్రేరితారమ్ ప్రకృత మహాపురుషం ప్రణవేన ఉపాదత్తే 'ఓమ్' ఇతి యథాపఠన్త్యాథర్వణాః.—"యఃపునరేతంత్రిమాత్రేణ ఓమ్ ఇత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమ్ అభిధ్యాయీత" ఇతి. ఉక్తంచ యోగానుశాసనే '(౧) "క్లేశ (౨) కర్మ (3-౪) విపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరః స పూర్వేషామపిగురుః కాలేనానవచ్ఛేదాత్. తస్యవాచకః ప్రణవః" ఇతి. ఆహ చ సర్వజ్ఞః.— 'ఓమిత్యేవంసదా విప్రాః పఠధ్వంధ్యాత కేశవమ్' ఇతి స్వయంచాగాయత్ — 'ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మ వ్యాహరన్ మామ్ అనుస్మరన్' ఇతి ఏవం సర్వత్రద్రష్టవ్యమ్ ఇతి. ఇత్థం తైత్తిరీయోపనిషది? "యస్మాత్ పరం నాపరమ్ అస్తికిఞ్చిత్" ఇత్యాద్యుక్తస్య విష్ణోః, "యద్ వేదా" దావిత్యాదిమన్త్రేణ ప్రణవప్రతిపాద్యత్వప్రసిద్ధేర్ ఉక్తతయా, తత్కరణకధ్యానస్య తద్దేవతాకత్వం నిష్ప్రత్యూహమ్.

అతఏవ పూర్వతన్త్రే, కృత్స్నోపదేశాధికరణే 'సూక్తవాక' శబ్దస్య సముదాయరూఢస్యాపి, 'సూక్తమ్ ఉక్తంవక్తి' ఇతియోగార్థానుసారాత్ ఇష్టదేవతానురోధేన విభజ్యవినియోగః. ఇతి స్థాపితమితి. ౬.

ఇత్థం, ప్రాథమికోత్తరవాక్యబలేన భగవతో నారాయణస్య దశధా ప్రణవ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదనేన, దశధా మన్త్రార్థానుష్ఠేయార్థ ప్రకాశకత్వోపపాదనేనచ, అథర్వశిఖాయా విష్ణుపారమ్య పరత్వసాధకం న్యాయదశకం దిఙ్మాత్రేణప్రదర్శితమ్.

"ఓమిత్యేదక్షరమ్ ఆదౌ ప్రయుక్తం ధ్యానం ధ్యాయితవ్యమ్" ఇత్య నన్తరమ్ "ఇతి" శబ్దః ప్రశ్నాంశోత్తర సమాప్తిపరః.

అథ ప్రణవకరణకధ్యానే పురుషప్రవర్తనార్థం ప్రణవఃప్రశస్యతే.— (ఏతద్ అక్షరం పరంబ్రహ్మ) ఇత్యాదినా సర్వకర

ణాని మనసి సంప్రతిష్ఠాప్య ధ్యానం విష్ణుః") ఇత్యత్రప్రాక్తనేన, గ్ర
న్థేన. తత్ర తావత్, ప్రతిపాద్యముఖేన ప్రణవః ప్రశస్యతే.— ("ఏత
ద్ అక్షరం పరం బ్రహ్మ") ఇతి.— ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకయోర్ అ
భేదోపచారః.— "పరబ్రహ్మప్రతిపాదకమ్" ఇత్యర్థః. అనేన వా
క్యేన, అథర్వశిఖాయాం విష్ణు పారమ్య పరత్వసాధకవాక్యజాతమపి
సూచితమ్. తత్ర తావదియం.

ప్రథమాకక్ష్యా.— లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణన్యాయేన తైత్తిరీ
యోపనిషద్యామ్నాతే సర్వవేదాన్త వేద్యపరదేవతా నిర్ధారణార్థం
ప్రవృత్తే నారాయణానువాకే

"నారాయణ పరం బ్రహ్మ? తత్త్వం నారాయణః పరః" ఇతి
నారాయణస్య పరబ్రహ్మత్వకథనేన? అత్రత్య (పరబ్రహ్మ) శబ్దేన
తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనముఖేన ప్రణవస్య నారాయణ పరత్వ సిద్ధ్యా
తత్కారణక ధ్యానస్యాపి తద్దేవతాకత్వం సిధ్యతి. యత్తు 'నారాయణా
త్ పరమ్ నారాయణపరమ్' ఇతి పఞ్చమీ సమాశ్రయణేన 'తురీ
యశివరూపం బ్రహ్మ' నారాయణాత్ ఉత్కృష్టమితి వివక్షితమ్' ఇతి కా
శకుశావలమ్బనమ్ తత్ అతిమన్దమ్. "పఞ్చమీ భయేన" ఇతి సూత్రే,
తాదపిపరః - తపరః' ఇత్యాద్యనురోధేన పఞ్చమీ' ఇతియోగ విభా
గాశ్రయణేపి, ప్రకృతే తేన సూత్రేణ సమాసాశ్రయణస్య అమూలకత్వా
త్. విశేషణ విశేష్యభావే కామచారేణ 'నారాయణశ్చ తత్ పరం
చ' ఇతి కర్మధారయస్యైవ సమాసపక్షేపి సంభవాచ్చ. సమాసాశ్ర
యణే పూర్వపదస్య పఞ్చమ్యర్థే లక్షణాపత్తేశ్చ, తత్త్వం నారాయణః
పరః' ఇత్యనేన 'తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః
తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్ నారాయణః పరః' ఇతి భారతవచ
నోపబృంహితేన నారాయణస్య సర్వస్మాత్ పరత్వేన జిజ్ఞాస్య తత్త్వ
రూపత్వేన వివక్షితతయా స్వోక్తి వ్యాఘాతాచ్చ; 'నారాయణపరం
బ్రహ్మ' ఇతి ప్రథమాన్తే నారాయణపదే ప్రయోక్తవ్యే 'సుపాంసులు

28-8-89.

క్' ఇతి సూత్రేణ ఛన్దసి ప్రతిపదోక్తస్య లుకఏవకల్పనేన వ్యాఘాత
పరిహారస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. 'నారాయణాత్ పరమ్ బ్రహ్మరూపం
తత్త్వమ్, నారాయణో బ్రహ్మతత్త్వాదన్యః' ఇతి కాశకుశావల
మ్బనమపి గర్భస్రావమ్; 'తత్త్వ' పదవైయర్థ్యాత్, 'నారాయణోఽ
న్యః' ఇత్యుక్తివైయర్థ్యాచ్చ, 'పర' శబ్దస్య 'అన్య' పరత్వే 'బ్రహ్మతత్త్వా
త్' ఇత్యధ్యాహారాపత్తేశ్చ, 'తత్త్వం నారాయణః పరః' ఇతిపాదాన్త
రస్థస్య 'తత్త్వ' పదస్య, స్వపాదస్థ పదైః పదైకవాక్యతయాఽన్వ
యంవినా పాదాన్తరస్థ పదైస్ తథాఽన్వయే 'తేషామ్ఋగ్ య
త్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థా' ఇతిఋగ్లక్షణభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ, "బ్రహ్మ
శబ్దార్థోఽపినారాయణః; 'తత్త్వ' శబ్దార్థోఽపి నారాయణః;" ఇతి,
పాదద్వయార్థ భేదస్య స్వరసతః ప్రతీయమానత్వాచ్చ, అస్యామేవ
ఋచి 'నారాయణ పరో జ్యోతిః' ఇతి ఉత్తరార్ధే లుక్కల్పనస్యాఽఽవ
శ్యకత్వాచ్చ, అన్యథా పూర్వరూపసైస్సహ "'నారాయణ పరం
జ్యోతిః' ఇతినిర్దేశాపత్తిః" ఇతిదూషణస్యాధికస్య ప్రసఙ్గాచ్చ,
'నారాయణాత్ పరోజ్యోతిరాత్మా' ఇత్యన్వయే, తత్రాపి ఋగ్లక్షణ
భఙ్గాపత్తేః, అర్థద్వయేఽపి ఉత్తర-'పర'-శబ్దద్వయస్య 'అన్య'-పరత్వే
పూర్వ-'పర-' శబ్దద్వయ - తత్పూర్వ - 'పర-' శబ్దత్రయ - వైరూ
ప్యాపత్తేశ్చ. తస్మాత్, అర్థద్వయేఽపి, ప్రత్యేకం దూషణఘటక-పరి
హారాయ, స్థలద్వయేలుక్కల్పనేన అస్వారస్య ద్వయసహనేన
వాక్యార్థవర్ణనమేవన్యాయ్యమ్. ఇత్థమ్, అత్రత్య (పరబ్రహ్మ)శబ్దస్య
నారాయణానువాకే నారాయణపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వేన, తత్ప్ర
త్యభిజ్ఞాపకేన అత్రత్య - (పరబ్రహ్మ) - పదేన, "పరబ్రహ్మప్రతిపాద
కత్వేన ప్రతిపాద్య- ప్రణవ ప్రతిష్ఠాద్యోపి నారాయణః," ఇతిసిద్ధమ్.

అతఏవ, లోకవేదాధికరణే, ప్రత్యభిజ్ఞానుసారేణ, లోక
వేదయోః, పద - తదర్థానామ్ అనన్యత్వంసాధితమ్.—

ఇతీయం ప్రథమాకక్ష్యా అష్టాదశదూషణీగర్భా.

అథద్వితీయాకక్ష్యా.— ' నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యతః పూర్వేణ మన్త్రత్రయేణ నారాయణపదం త్రివారంనిర్దిశ్య, పురుష సూక్తప్రతిపాద్యత్వస్య 'ఈశతే దేవపకః,' 'జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః' ఇత్యాదివాక్య ప్రతిపాద్యత్వస్య 'శమ్భుర్ ఆకాశమ ధ్యే,' 'యయాతద్ అక్షరమ్ అధిగమ్యతే,' 'ఏతద్ వైతద్ అక్షరం గార్గి', 'మహాన్ ప్రభుర్ వైపురుషః,' 'శివఏవ కేవలః' ఇత్యాదివా క్యప్రతిపాద్యత్వస్య చతుర్వారం విశ్వాన్తర్యామిత్వస్య నిత్యం విశ్వతఃపరమత్వస్య (౧) విశ్వోపజీవ్యత్వ (౨-౩) విశ్వపతిత్వాత్మే శ్వరత్వ (౪) మహాజ్ఞేయత్వ (౫) పరాయణత్వానాంచ పరబ్రహ్మ లిఙ్గానామ్, 'అచ్యుతంహరిమ్' ఇతినామద్వయ నిర్దేశముఖేనో పాదానేనచతుర్థ మన్త్రేఽపి 'నారాయపరంబ్రహ్మ' ఇత్యత్ర లుకల్పనమే వోచితమ్. 'మహాజ్ఞేయమ్' ఇత్యత్ర బహువ్రీహివృత్తేర్ గర్భసాత్రివ త్వంస్పష్టమ్.

ఇత్థంచ ప్రకృతేఽపి (పరంబ్రహ్మ) ఇత్యనేనతత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనే న ప్రణవప్రతిపాద్యోనారాయణ ఇతి, సఏవ అథర్వశిఖాయామ్ 'ధ్యే య' త్వేనవివక్షితః.

అతఏవ వైశ్వదేవాధికరణే 'వైశ్వదేవేన యజేత' ఇత్యత్ర, "ప్రకృతప్రత్యభి జ్ఞానుసారేణ 'యద్ విశ్వేదేవాస్సమయజన్త' ఇతి వాక్య ప్రతిపన్నయోగవృత్త్యా 'ఆగ్నేయమ్ అష్టా-కపాలం నిర్వప తి సౌమ్యంచరుమ్' ఇత్యాది ప్రతిపన్న యాగాష్టకానువాదః" ఇతి ని ర్ణీతమ్. ఇతీ యంశ్రుతిపఞ్చకస్య అష్టాదశ లిఙ్గరూప సహకారబలేన అష్టాదశదూషణీగర్భా.

అథతృతీయా కణ్డ్యా.—'నారాయణ పరంబ్రహ్మ' ఇత్యేత
స్యాఋుచ ఉపరి, 'యచ్చకిఞ్చిత్' ఇత్యాదినా అసంకోచేన సర్వ
జగద్ - అన్తర్ - బహిర్ - వ్యాప్తేః భగవతియోగరూఢా 'నన్త'
శ్రుత్యా సహ 'అవ్యయ' - 'కవి'త్వస్య సముద్రశాయిత్వలిఙ్గస్య
'శంభు'-శబ్దలబ్ధాసంకుచిత సుఖప్రదత్వస్యచ, 'పద్మకోశ ప్రతీకాశమ్'
ఇత్యాదినా, 'వ్యవస్థితః' ఇత్యన్తేన, 'సర్వస్యచాహంహృదిసంనివిష్టః'
ఇత్యాదిప్రసిద్ధస్య దివ్యమఙ్గళవిశేషవిశిష్టవేషేణ హృదయకమలవృత్తి
త్వస్య, 'పరమాత్మాచసర్వేషామ్ ఆధారఃపరమేశ్వరః । విష్ణునామా
సవేదేషు వేదాన్తేషుచగీయతే॥ ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మే
త్యుదాహృతః,' 'పూతాత్మా పరమాత్మాచ,' 'నిత్యాయపరమాత్మనే,'
'పరఃపరాణాం పరమఃపరమాత్మాఽఽత్మసంస్థితః । పురుషఃపుణ్డరీ
కాభః రూపంతత్ పరమాత్మనః' ఇత్యాదిప్రసిద్ధ పరమాత్మనామధే
యస్యానన్తరమ్, 'బ్రహ్మే' త్యాదినా(౧) బ్రహ్మ (౨.౩) శివేన్ద్ర
(౪) ముక్తాత్మాన్త ర్యామిత్వస్యచ నారాయణేశ్రవణేన సందంశ
న్యాయాదపి 'నారాయణ పరంబ్రహ్మ' ఇత్యత్ర లుక్కల్పనమేవ యు
క్తమితి, ప్రకృతే (పరబ్రహ్మ)శబ్దేన తత్ప్ర త్యభిజ్ఞాపనముఖేన నారాయ
ణస్యైవ ప్రణవవాచ్యత్వసిద్ధ్యా సఏవ అథర్వశిఖాయామ్ (ధ్యేయ-)
త్వేన వివక్షిత ఇతి.

అతఏవ 'గుణేతుకర్మశబ్దః' ఇత్యత్ర ద్వైతీయాధికారేణ ప్రకృ
తప్రత్యభిజ్ఞానుసారేణ 'దధ్యాది వాక్యానాం గుణవిధిత్వమేవ,నతువిశి
ష్టవిధిత్వమ్' ఇతిసిద్ధాన్తితమితి.

ఇయం శ్రుతిద్వయస్య లిఙ్గదశకసాహిత్యేన దశదూషణగర్భా
తృతీయాకణ్డ్యా.

అథ చతుర్థీకణ్డ్యా— తు మహోపనిషద్వ్యాఖ్యాతే నారా
యణానువాకే, 'నారాయణః పరంబ్రహ్మ' 'నారాయణఃపరో

జ్యోతిః' ఇతిస్థలద్వయేఽపి విసర్గసాహిత్యేన పాఠాత్, అన్యత్ర లుకఙ్కల్పనమేవయుక్తమ్. 'పఞ్చమ్యర్థేప్రథమా' ఇతితు, శ్రుతిద్వయాస్వారస్యప్రసఙ్గేన, గృహీతగ్రాహిత్వమాత్రకృతమితి ఉపహాస్యమ్. అతః, ఏతత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకేన (ఏతదక్షరం పరంబ్రహ్మ)ఇతి ప్రకృతవాక్యేన 'నారాయణ ఏవ ప్రణవప్రతిపాద్యః' ఇతి సిధ్యతి.

అతఏవ పౌర్ణమాస్యధికరణే "ప్రాప్తకర్మానువాదేన ఆగ్నే
"యాది వాక్యేన అనేక గుణవిధానాసంభవాత్, ద్విత్వద్-వాక్యే
"ఉత్పత్తివాక్య విహితానాం కాలయోగినాంకర్మణాం ప్రత్య
"భిజ్ఞానాచ్చ దర్శ పూర్ణమాసవాక్యే సముదాయస్య ఫలసంబన్ధ
"విధ్యుపయోగితయా ద్విత్వద్- వాక్యం సముదాయానువాదః"
ఇతి నిర్ణీతమితి.

ఇయం దూషణత్రయగర్భా చతుర్థీకక్ష్యా.

అథ పఞ్చమీకక్ష్యా—తైత్తిరీయోపనిషది నారాయణానువాకానన్తరమామ్నాతే "ఋతం సత్యమ్" ఇతిమన్త్రే, 'పురుష' శబ్దస్య ఆత్మసామాన్య పరత్వే వైయర్థ్యాపత్త్యా, "అవ్యయః పురుషస్సాక్షీతథా పురుషఇత్యపి। పురుషో యజ్ఞఇత్యేతత్ యత్పరం పరికీర్తితమ్॥ తేసర్వే పురుషాంశత్వాత్సచైకః పురుషస్స్మృతః" ఇత్యాది వచనానుసారేణ, "పురుషో ధాత్రపున్నాగనరపుఙ్ పరమాత్మసు। పురాణః పురుషోయజ్ఞః" ఇత్యాది నిఘణ్ట్వనుసారేణచ నారాయణరూప దేవతా విశేషసమర్పణేన విశేష్య సమర్పకతయా సాఫల్యోపపత్త్యా, 'పురుష' పదే లిఙ్గవ్యత్యయస్య సర్వసిద్ధతయా 'కృష్ణ పిఙ్గళత్వస్య ఆయుధ భూషణాదిభి రుపపన్నతయా, 'ఊర్ధ్వరేతమ్' ఇత్యస్య "అథాతోరేతసస్సృష్టిః ప్రజాపతేరేతోదేవాః, దేవానాం రేతో వర్షమ్" ఇత్యాద్యైతరేయకవాక్యేషు వికారపరతయా రేతశ్శబ్ద ప్రయోగానుసారేణ సర్వవికారోత్తీర్ణత్వ పరతయా, తత్ర, సలోపస్య

ఛాన్దసతయా, 'విరూపాక్ష' శబ్దస్య రుద్రేరూఢత్వే లిఙ్గవ్యత్యయ కల్పనాపత్త్యా, వారాహపురాణే, "పూర్వం నారాయణస్త్వాసీత్ నాసీత్కశ్చిద్ధరేః పరమ్। తస్యద్వితీయా మిషతశ్చిన్తా బుద్ధ్యాత్మికాబభౌ॥ ఉమేతి సంజ్ఞ యాసాతు తదాదిత్వే వ్యవస్థితా" ఇత్యాద్యుక్త్వా, "తస్య చిన్తయతో నేత్రాత్తేజస్సము భవన్మహత్।దక్షిణంవహ్నిసఙ్కాశం వామం తుహినసన్నిభమ్" ఇతి శీతోష్ణతా రూప నేత్ర వైరూప్యోక్తి బలేన భగవతి 'విరూపాక్ష'త్వస్యోపపన్నతయా, "విశ్వరూపో హరౌ త్వాష్ట్రే" ఇతి విశ్వనిఘణ్టు పాఠేన "విష్ణుః కృష్ణః కేశవో ముఞ్జకేశశ్శ్రీవత్సాఙ్కశ్శ్రీపతిః పీతవాసాః। విష్వక్సేనో విశ్వరూపో మురారిశ్శౌరి శ్శార్ఙ్గీపద్మనాభోముకున్దః" ఇతిహలాయుధనిఘణ్టుపాఠేనచ,'విశ్వరూప'శబ్దస్య భగవతి రూఢతయాచ, తైత్తిరీయస్థస్య "ఋతంసత్యమ్" ఇతి మన్త్రస్య భగవత్పరతయా తత్పూర్వానువాకస్థే "నారాయణ పరంబ్రహ్మ" ఇత్యత్రాపి లుకల్పనమేవ యుక్తమితి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానుసారేణ అథర్వశిఖాయామ్ ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేనోక్తం పరంబ్రహ్మాపి నారాయణఏవేత్యఙ్గీకర్తవ్యమ్.

అతఏవ ఇన్ద్రియ కామాధికరణే, "అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి" ప్రకృతహోమాశ్రితస్యదధ్నః, "దధ్నేన్ద్రియకామస్యజుహుయాత్" ఇత్యత్ర 'ఫలాయగుణతయావిధిః, నతుగుణవిశిష్టకర్మవిధిః' ఇతినిర్ణీతమ్ ఇతి.

ఇయం దశదూషణగర్భా షష్ఠీకక్ష్యా.

అథ సప్తమీ కక్ష్యా:— పూర్వతాపనీయోపనిషది ప్రథమేఽధ్యాయే, చతుర్థఖణ్డే, "ఋతంసత్యం పరంబ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్, ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షంశఙ్కరం నీలలోహితమ్। ఉమాపతిః పశుపతిః పినాకీ హ్యమితద్యుతిః। ఈశానస్సర్వవిద్యానామ్ ఈశ్వరస్సర్వభూతానామ్।బ్రహ్మాధిపతిర్ బ్రహ్మణోఽధిపతిర్-యో యజుర్వేద

వాచ్యః" ఇతిశ్రూయతే. అత్ర సింహరూపిణో నారాయణస్య పర బ్రహ్మత్వంస్పష్టమ్. అత్రాపి "పురుష" పదేలిఙ్గవ్యత్యయః సర్వసిద్ధః.

"కృష్ణ పిఙ్గళమ్, నీలలోహితమ్" ఇతి పదయోః, లక్ష్మీ భూషణ పీతామ్బరాద్యన్య తమమాదాయ పౌనరుక్త్య పరిహారో ద్రష్టవ్యః. "ఊర్ధ్వరేతమ్" ఇతి పూర్వవత్ 'విరూపాక్ష' శబ్దేపి యో గార్థః పూర్వవత్ "శఙ్కరమ్" ఇతి, - "విశ్వశమ్భువమ్" ఇతివత్ నిరతిశయసుఖప్రదత్వపరమ్. నచ, "విరూపాక్షాది" శబ్దత్రయస్య రూఢి భఙ్గో దోషః; రూఢత్వే పదత్రయే పుల్లిఙ్గతాపత్తేః, పౌనరుక్త్యాపత్తేశ్చ. తస్మాత్ పదత్రయమపి నపుంసకలిఙ్గమ్ ప్రథమాన్తమ్ పరబ్రహ్మ విశే షణమ్.

"ఉమాపతిః" ఇత్యత్ర 'ఉమా' శబ్దో లక్ష్మీపరః; వారాహ పురాణే, లక్ష్మీంప్రస్తుత్య, "తస్య ద్వితీయా మివతశ్ చిన్తా బుద్ధ్యాత్మికా బభౌ । ఉమేతిసంజ్ఞయాసాతుతదాదిత్వేవ్యవస్థితా" ఇతివచనాత్. "పశుపతిఃపినాకీతి,అన్తర్యామి పరమ్; "బ్రహ్మాధిపతిర్ బ్రహ్మణోధి పతిః" ఇత్యత్ర 'బ్రహ్మణోధపతిః' ఇత్యనేనైవ చతుర్ముఖాధిపతిత్వో క్త్యా 'బ్రహ్మాధిపతిః' ఇత్యనేన "అధిపతిర్ బ్రహ్మా" ఇత్యన్వయ మాశ్రిత్య, అణ్డాధిపతిభూత చతుర్ముఖాన్తర్యామిత్వోక్తివత్ 'పశు పతిఃపినాకీ' ఇతి పశుపతిభూత రుద్రాన్తర్యామిత్వోక్తి సంభవాత్. 'ఉమాపతిః' ఇత్యపి అన్తర్యామ్యభిప్రాయంవా.

యద్వా, "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ హ్యాదివిష్ణుం సదా శివః । ఊర్ధ్వరేతా (ః) ధ్యాయతీహశఙ్కరో నీలలోహితః" ఇత్యా థర్వణ వాక్యోపబృంహణానుసారేణ (ఊర్ధ్వరేతమ్) ఇత్యాది పదస ప్తకమప్యేకార్థకమ్.

తత్ర, (ఊర్ధ్వరేతమ్) ఇత్యాది పదచతుష్టయమ్, వ్యత్యయేన

ద్వితీయాన్తమ్. (ఋతమ్) ఇత్యాది పదసప్తకమ్ కర్త్రర్థకమ్ ద్వితీయాన్తమ్.

తథాచ "విశేషణషట్క విశిష్టఉమాపతిః, ఊర్ధ్వరేతాస్సన్ విశేషణషట్క విశిష్టం బ్రహ్మధ్యాయతి" ఇత్యధ్యాహారేణయోజనా. తత్ర (నీలలోహితమ్) ఇత్యస్య పౌనరుక్త్యశఙ్కాఽపినాస్తి; 'విరూపాక్ష'మ్ ఇత్యాది, పదషట్కఞ్చ ప్రసిద్ధార్థమ్. 'పురుష' శబ్దే విభక్తివ్యత్యయోఽపి నాస్తి; పదచతుష్టయే వ్యత్యయ చతుష్టయమ్,అధ్యాహారశ్చ వ్యాఖ్యానురూపాప్యాన్నదోషః. "ఈశానస్ - సర్వవిద్యానామ్" ఇతితు, పూర్వవత్ భగవత్పరమ్. ఇత్థమ్తైత్తిరీయః- 'ఋత'మన్త్రోఽపితాపనీయ- మన్త్రప్రత్యభిజ్ఞాపనేన భగవత్పరః. అతఏవ "నారాయణ పరంబ్రహ్మ" ఇత్యత్రలుకఽల్పనం యుక్తమ్.తతఏవప్రకృతేఽపి పరంబ్రహ్మనారాయణ ఇతి సిద్ధమ్.

అతఏవ, పూర్వతన్త్రే ద్వితీయాధ్యాయే సౌభరాధికరణే "హీంషీతి వృష్టికామాయనిధనం కుర్యాత్," "ఊర్గిత్యం నాద్యకామాయ," "ఊఇతిస్వర్గకామాయ" ఇతివాక్యే హీంషాదయోనిధన విశేషాః నఫలాన్తరార్థత్వేనవిధీయన్తే; అపితు "యోవృష్టికామో,యోఽన్నాద్యకామో, యస్స్వర్గకామస్, స(ః)సౌభరేణస్తువీత" ఇతిప్రకృత వృష్ట్యాది ఫలప్రత్యభిజ్ఞాపనేన, సౌభరాఏవ అనియమేనప్రాప్తాః, వృష్ట్యాది ఫలవిశేష సాధన సౌభరేషు నిధనత్వేననియమ్యన్తే. వృష్టికామాది పురుష శేషత్వాఞ్చ,తదీయ ఫలవిశేష సాధన సౌభరవిశేషత్వేనవిశేషాణాం సద్వారకముపపద్యతే ఇతి నిర్ణీతమ్ ఇతి.

ఇయం షోడశ దూషణీ గర్భా షష్ఠీ కక్ష్యా.

అథ సప్తమీకక్ష్యా.—నారాయణానువాకస్య పరమోపక్రమభూతే "అమ్భస్యపారే" ఇత్యనువాకే, భగవతః "తదేవర్తమ్" ఇత్యాది

వాక్యేనపర బ్రహ్మైక్యమ్ ఉక్తమితివక్తుమ్, తస్య భగవత్పరత్వసాధి కాఃకథ్యాఃప్రదర్శ్యన్తే.

తత్రేయంప్రథమాకథ్యా.—“అమ్భస్యపారే” ఇత్యతఃప్రభృతి- “ఏషహిదేవః” ఇత్యతః ప్రాక్తనసన్దర్భః; పరమాత్మసూక్తభాష్యకారాదిభిస్తథా వ్యాఖ్యానాత్. పరమాత్మత్వఞ్చ, భగవతఏవేతి సాధితమ్. విస్తరేణ సాధయిష్యతేచ. అతః పరమాత్మసూక్త సమాఖ్యాబలాత్, ‘అమ్భస్య’ను వాకస్య భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్ ఇతి.

అథ ద్వితీయా కథ్యా.—“అమ్భస్యపారే” ఇత్యత్ర, “సముద్రే౽న్తం విశ్వశమ్భువమ్” ఇతి నారాయణాను వాక వాక్యేన, “అహం రుద్రాయ ధనురాతనోమి, బ్రహ్మద్విషేశరవే హన్తవాఉ, అహం సువే పితరమ్ అస్యమూర్ధన్, మమయోనిరప్స్వన్తస్సముద్రే” ఇతి బ్రహ్మభావనయా స్వాత్మనో బ్రహ్మధర్మానభిలపన్త్యా వాగ్దేవ్యావాక్యేన, అమ్భృణిసూక్తగతేన “సముద్రే అన్తఃకవయో విచక్షతే, మరీచీనాం పదమిచ్ఛన్తి వేధసః” ఇతి “స్వర్ణఘర్మా”ను వాకేన మహాపురుషవిద్యయా । పౌరుషేణాథ సూక్తేన సామభీరాజనాదిభిః” ఇతి భాగవతవచనేన, విష్ణుపూజాయాం వినియుక్తబ్రహ్మ పరానువాకాన్తరస్థవాక్యేనచ నారాయణే ప్రసిద్ధమ్, “మహార్ణవే శయానో౽ప్సు” ఇత్యాదినా ఉపబృంహణశతేన సముద్రశాయిత్వ పర్యవసితం సముద్రాన్తర్వర్తిత్వమ్, “యమన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తి” ఇత్యనూద్యమానమ్ నారాయణనామనిర్వచన ప్రత్యభిజ్ఞాపకంతత్ప్రతిపాద్యస్య నారాయణత్వే లిఙ్గమ్. “అహంరుద్రాయ” ఇతిమన్త్రే ‘రుద్ర’ శబ్దో హింసకార్థః. ‘చతుర్థీ ద్వితీయార్థే’ ‘మూర్ధన్నితి’ సప్తమ్యాదికాలః ‘యోని’ శబ్దః - స్థానవాచీ. యద్యపి తామస పురాణభేదే “ మధ్యే లిఙ్గం మహాఘోరంమహాభ్ధేరమ్భసి స్థితమ్ । ధ్యాత్వాప్రదోషకాలేతు శివసాయుజ్యమాప్నుయాత్” ఇతి దృశ్యతే

౨౫-౧౨-౮౯.

తథాపి నతదిహగ్రాహ్యమ్; శ్రుతిప్రసిద్ధస్యైవ సన్భవే గ్రాహ్యత్వాత్, తస్యధ్యాన శేషతయా తథాత్వాసిద్ధేశ్చ.

ఇతీయం దూషణాష్టకగర్భా ద్వితీయా కక్ష్యా.

అథ తృతీయా కక్ష్యా.— ఏవమ్ "విద్యుతః పురుషాదధి" ఇత్యుక్తం విద్యుద్వర్ణత్వమపి లిఙ్గమ్; "విద్యుద్రూపాన్మహాత్మనః" ఇత్యాదినా, ఉద్యోగపర్వణి, భగవతో వాసుదేవస్య, ధృతరాష్ట్రాయ విశ్వరూపం ప్రదర్శయతో విద్యుద్వర్ణ విగ్రహాత్ దేవాదీనామావిర్భావం వర్ణయతా వచనేన సిద్ధత్వాత్, మానవే ధర్మశాస్త్రే ఉపక్రమే "ఆపో నారా" ఇత్యాదినా ప్రస్తుతమ్ నారాయణమ్, "రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యాత్తు పురుషం పరమ్" ఇతి ఉపసంహారస్థేన రుక్మవర్ణపురుషత్వేన అభిదధతా వచనేన సిద్ధత్వాచ్చ.

ఇతీయం పురుషశ్రుతి-ద్వయ లిఙ్గద్వయ రూపదూషణద్వయ గర్భా తృతీయా కక్ష్యా.

అథ చతుర్థీ కక్ష్యా.— ఏవమ్, "విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతం తమఃపారవర్తిత్వమపి లిఙ్గమ్; తద్ధి, "వషట్ తే విష్ణో" ఇత్యుపక్రమ్య, "క్షయం తమస్య రజసః పరాకే" ఇతి రజోగుణోపలక్షిత ప్రకృతేః పరత్వం వర్ణయన్త్యా శ్రుత్యా నారాయణాసాధారణత్వేన సిద్ధమ్. "ప్రాపురాదిత్య వర్ణం తం పురుషం తమసః పరమ్" ఇతి నారాయణీయవచనేన, "తమసః పరమో ధాతా శఙ్ఖ చక్రగదాధరః" ఇతి శ్రీరామాయణ వచనేన చ, తదసాధారణత్వేన సిద్ధమ్. అత్ర, లిఙ్గానుగృహీతమ్ అనన్త-పురాణశ్రుతి-ద్వయమపి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతీయం దూషణ - చతుష్టయగర్భా చతుర్థీ కక్ష్యా.

అథ పఞ్చమీ కక్ష్యా.— "తదేవ భూతం తదు భవ్యమా ఇదమ్" ఇత్యుక్తం సార్వాత్మ్యమపి లిఙ్గమ్; తస్య "చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యఞ్చ నారాయణః" ఇత్యాదినా, సర్వస్య నారాయణాత్మకత్వమభిధాయ

ఆమ్నాతే, "పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్" ఇత్యస్మిన్ సాబాలమన్త్రే, పురుషసూక్తమన్త్రే "విశ్వమేవేదం పురుషః" ఇతి నారాయణానువాకవాక్యే, "నారాయణ ఏవేదం సర్వమ్" ఇతి నారాయణోపనిషద్వాక్యేచ భగవద సాధారణత్వేన సిద్ధత్వాత్.

ఇతీయం దూషణ త్రయగర్భా పఞ్చమీకక్ష్యా.

అథ షష్ఠీకక్ష్యా.—ఏవమ్, "నతస్యేశేకశ్చన" ఇతి ప్రతిపాదితమ్ అనన్యేశ్వరత్వమపిలిఙ్గమ్; "పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్" ఇతినారాయణానువాకే తస్యభగవదసాధారణ్యసిద్ధేః. ఇతి.

అథ సప్తమీకక్ష్యా.—ఏవమ్ "తస్య నామమహద్యశః" ఇత్యుక్తంమహాయశస్త్వమపిలిఙ్గమ్; తస్య "త్రేధోరుగాయః", "త్రేధావిష్ణురురుగాయోవిచక్రమే", "విష్ణవ ఉరుగాయాయదాశత్", తమురుగాయస్య విష్ణోః", "త్వంవిష్ణురురుగాయోనమస్యః" ఇత్యాదిషు విష్ణ్వసాధారణ్యేన అభ్యస్యమానత్వాత్, నతు త్రేష్టో, "విష్ణుర్వా అకామయత" ఇత్యాదిష్టిషిధా, "తతో వై సపుణ్యంశ్లోక మశ్రుణోత్" ఇతి విష్ణ్వసాధారణత్వేన పుణ్యశ్లోకవత్త్వ ప్రసిద్ధేశ్చ.

ఇతీయం దూషణ- షట్క గర్భా సప్తమీకక్ష్యా.

అథ అష్టమీకక్ష్యా.—"కలాముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చకలాస్త్రికాల్యమేవచ। ముహూర్తాస్తిథయోమాసాదినం సంవత్సరంతథా॥ ఋతవః కాలయోగాశ్చ ప్రమాణంత్రివిధంత్రిషు" ఇతివిష్ణుధర్మతయా ఆనుశాసనికోపబృంహితా "కలాముహూర్తా" ఇతి శ్రుతా కాలసృష్టిరపిలిఙ్గమ్. ఇతి.

అథనవమీ—."నసన్దృశేతిష్ఠతి రూపమస్య" ఇత్యుక్తమ్ అగ్రాహ్యత్వమపి లిఙ్గమ్; తస్య, మోక్షధర్మే "నసన్దృశేతిష్ఠతి రూపమస్య నచక్షుషాపశ్యతి కశ్చనైనమ్। భక్త్యాచధృత్యాచ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపంపరిపశ్యతీహ" ఇతి, నారాయణీయే బ్రహ్మరుద్రసంవాదే, "నసశక్యస్త్వయాద్రష్టుంమయాన్యైర్వాపి సత్తమ।

మమాన్తరాత్మా తవచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్" ఇతి భగవదసాధారణ్యేన ఉపబృంహణాత్.

ఇయం దూషణ - ద్వయగర్భా నవమీకక్ష్యా.

అథ దశమీ.—"విశ్వతశ్చక్షుః" ఇత్యాద్యుక్తం విశ్వాక్షుత్వాదికమపి లిఙ్గమ్; తస్య, నారాయణానువాకే, "విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః" ఇతి నారాయణీయ వచనేన ఉపబృంహితేన నారాయణధర్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్.

ఇతీయం దూషణ-ద్వయగర్భా దశమీకక్ష్యా.

అథ ఏకాదశీ కక్ష్యా.—"యేనాదిత్యస్తపతి తేజసా భ్రాజసా చ" ఇతి శ్రుతం సూర్యాది తేజోనుగ్రాహకత్వమపి లిఙ్గమ్; తస్య, "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్ । యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్" ఇతి భగవద్గీతావచనేన, "తస్యాదిత్యోగ్రామముపయుజ్య భాతి తమధ్వరే వేదవిదో వదన్తి" ఇత్యాద్యానుశాసనికవచనేన, "తస్మాదేవ సముద్భూతం తేజోరూపగుణాత్మకమ్ । యేన సంయుజ్యతే సూర్యస్తేన లోకాన్విరాజతే" ఇతి మోక్షధర్మవచనేన, "తస్యరూపం తు భగవాన్పరబ్రహ్మమయో హరిః। తేజసాఽధిష్ఠితస్తస్య భానుర్భువనభాసకః । పర్యేతి మేరుం దేదీప్యజ్యోతిశ్చక్రసమన్వితః" ఇతి భద్రదీపప్రతిష్ఠాధ్యాయగత బ్రహ్మాణ్డవచనేనచ వైష్ణవత్వేన సిద్ధత్వాత్.

ఇతీయం దూషణ - త్రయగర్భా ఏకాదశీకక్ష్యా.

అథ ద్వాదశీ కక్ష్యా.—"సనోబన్ధుః" ఇత్యాద్యుక్తమ్, "మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్గతిర్నారాయణః" ఇతి సాబాలవాక్య ప్రపఞ్చితమ్, "అస్యనాభ్యాం పుష్కరం సమ్ప్రసూతం యతోత్పన్నస్స్వయమేవామితౌజాః" "అజస్యనాభావధ్యేకం యస్మిన్విశ్వం ప్రతిష్ఠితమ్" ఇత్యాదిశాన్త్యానుశాసనికవచనైః భగవత్పరత

యథా ఉపబృంహితేన "యోనఃపితా జనితా" ఇతి తైత్తిరీయ వాక్యేన చ సిద్ధమ్, "సర్వేషామేవ లోకానాం పితా మాతా చ మాధవః" ఇత్యారణ్య పర్వవచన సిద్ధం సర్వవిధబన్ధుత్వమపి లిఙ్గమ్.

ఇతీయం నామపదత్రయగర్భా ద్వాదశీ కక్ష్యా.

అథ త్రయోదశీ కక్ష్యా.—"యదేకమవ్యక్తమనన్తరూపమ్" ఇత్యేతచ్చ, శ్రీమత్సున్దరకాణ్డే, "కిం వైష్ణవం వా కపిరూపమేత్య రక్షోవినాశాయ పరం సుతేజః। అనన్తమవ్యక్తమచిన్త్యమేకం స్వమాయయా సామ్ప్రతమాగతం వా" ఇత్యుపబృంహణాత్ విష్ణుపరమ్ ఇతి.

అథ చతుర్దశీ కక్ష్యా:—నను "అమ్భస్యపారే" ఇత్యనువాకాన్తే, "పురుషస్య విద్మ సహస్రాక్షస్య మహాదేవస్య" ఇతి శ్రుతేః అనువాకస్తత్పరః; ఇతి చేన్న "ఏష హి దేవః" ఇత్యతః ప్రాక్తనస్యైవ భాగస్య, పరమాత్మసూక్తత్వేన భాస్కరాదిభిరుక్తత్వాత్, తత్సూక్తాన్తర్భూతస్య అస్య తదైకార్థ్యావశ్యమ్భావాత్.

ఇతి చతుర్దశీ కక్ష్యా.

అథ పఞ్చదశీ కక్ష్యా:—అస్తు వా "పురుషస్య" ఇత్యతః ప్రాక్తనస్ - సర్వగ్రన్థః భగవత్పరః; హరివంశే పౌష్కరప్రాదుర్భావే "అహమగ్నిర్బ్రహ్మమయస్సదసస్పతిరచ్యుతః" ఇతి. మాత్స్యే చ తత్రైవ "అహమగ్నిర్హవ్యవహస్సదసస్పతిరచ్యుతః" ఇత్యాదిభగవద్వచనేన "ఏష హి దేవః" ఇత్యాదిషు శ్రుతస్య "సదసస్పతిమ్" ఇత్యస్య భగవత్పరతయా ఉపబృంహణాత్.

ఇతీయం నామపదద్వయగర్భా పఞ్చదశీ కక్ష్యా.

అథ షోడశీ కక్ష్యా:—"పురుషస్య విద్మ" ఇత్యయం మన్త్రో భాస్కరేణ ఇత్థం వ్యాఖ్యాతః - "పురుషమ్" - విశ్వస్య పూరయితారం పరం వస్తు. "విద్మ" - విజానీమ, లభేమహి వా. విన్దతేర్వా కరణవ్యత్యయః. తదర్థమ్ 'మహాదేవస్య' మహాదేవం ధీమహి ఇతి. యుక్తశ్చా

త్త్; రుద్రస్యైవప్రాధాన్యేనధ్యేయత్వపరత్వే ''పురుషస్య సహస్రా
క్షస్యమహాదేవస్యధీమహి'' ఇతి పాఠాపత్తౌ ''విద్మేతి'' ప్రథ
మక్రియాపద వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, మహాదేవపదరూఢ్యనుసారేణ
''పురుష'' శబ్దస్యరుద్రపరత్వే, ప్రాథమిక ''సహస్రాక్ష'' పదరూ
ఢ్యనుసారేణ ఇన్ద్రపరత్వస్యాపిప్రసఙ్గాచ్చ. ఏవమ్ ''తత్పురుషాయ
విద్మహే'' ఇతిద్వితీయమన్త్రేపి ప్రథమక్రియాపదవైయర్థ్య ప్రసఙ్గా
చ్చ. దన్తిగాయత్ర్యుక్త విష్వక్సేన పరికరభూత గజాననాఖ్య-
నిత్యసూరిధ్యానస్య, గరుడగాయత్ర్యుక్త- భగవద్వాహన-వేదాత్మ
భూతగరుడధ్యానస్య, దుర్గాగాయత్ర్యుక్త- విష్వక్సేనపరికరభూత-
దుర్గాఖ్య దివ్యదేవీధ్యానస్యచ భగవద్వేదనాఙ్గత్వస్యైవ వక్తవ్యత
యా రుద్రధ్యానస్యాపితథాత్వౌచిత్యాచ్చ, 'పురుష' శబ్దస్యవిశేష
రూఢ్యా విష్ణుపరత్వాభావే వైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, చతుర్వారం 'పురుష'
శబ్దాభ్యాసేన దేవతావిశేషపరత్వస్యైవవక్తవ్యత్వాచ్చ, అన్యథా
దన్తిగరుడయోరపిస్వాతన్త్ర్యేణ ధ్యేయత్వప్రసఙ్గాచ్చ, 'కాత్యాయన'
శబ్దస్య, ''అహంకక్షీవానృషిరస్మివిప్రః'' ఇత్యుక్తరీత్యా అన్తర్యామి
పరత్వేన దుర్గాన్తర్యామిధ్యానస్య భగవద్వేదనార్థత్వే బాధకాభా
వాచ్చ, విష్ణుగాయత్ర్యామ్ నారాయణస్యైవ వేద్యత్వోక్త్యాపూర్వ
గాయత్రీపఙ్క్తేపి స్థానప్రమాణేనతస్యైవవేద్యతయా వక్తవ్యత్వాచ్చ,
గాయత్రీశిరోమణిభూతాయాం - విష్ణుగాయత్ర్యామ్, నారాయణ
స్యైవ వేద్యత్వ ధ్యేయత్వ ప్రచోదకత్వానాముక్తతయా, తస్యైవప్రా
ధాన్యేనధ్యేయత్వసిద్ధ్యా, పూర్వత్ర రుద్రాదేః భగవద్వేదనార్థమ్
ధ్యేయత్వస్య, తదధీనప్రచోదకత్వస్యచ అవశ్యవివక్షణీయత్వాచ్చ.
ఏవఞ్చ ''విద్యుతఃపురుషాత్'' ఇతి ప్రస్తుతపురుషస్యహరేః జ్ఞానాయ,
లాభాయవా మహాదేవంధీమహి ఇతి మన్త్రార్థః ''ఈశ్వరాద్

జ్ఞానమన్విచ్ఛేత్ ఉపాయోస్మిహరేస్స్మృతౌ'' ఇత్యాద్యుప బృంహణానుసారాచ్చ తదుక్తమ్· ఇతి.

ఇయంద్వాదశదూషణీగర్భాషోడశీకథ్యా·

అథ సప్తదశీ:—అత్ర 'ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తః' ఇతి 'ప్రజాపతి' శబ్దః - నారాయణపరః; 'రాజాధిరాజస్సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయోమహాన్। ఈశ్వరంతంవిజానీమస్సపితాసప్రజాపతిః' ఇత్యాశ్వమేధికవచనాత్, వరాహే, వింశేధ్యాయే, 'ఫుతౌప్రజాపతిందేవం భక్త్యారాధయతంపరమ్। నారాయణంసవోదాతా వృత్తేర్జ్ఞానం భవిష్యతి' ఇత్యశ్వినౌప్రతి మార్కణ్డవచనప్రయోగాత్, 'ఏవంస్తుతస్తదాతాభ్యాంసన్తుష్టస్సప్రజాపతిః' ఇతిచ ప్రయోగాత్, 'ఆశ్రావయ' ఇత్యాదిసప్తదశాక్షరసమూహ ప్రతిపాద్యస్య 'ఏషవైసప్తదశఃప్రజాపతిః' ఇత్యుక్తస్య 'ప్రజాపతేశ్చతుర్భిశ్చచతుర్భిశ్చ' ఇతిరాజధర్మవచనే 'సమేవిష్ణుఃప్రసీదతు' ఇతివిష్ణుశబ్దేనాభిధానాత్, ''కస్మాత్ సత్యాద్యాతయామాన్యన్యానిహవీంషియాతయామమాజ్యమ్ ఇతి ప్రాజాపత్యమితిబ్రూయాదయాతయామాహిదేవానాంప్రజాపతిః'' ఇతి 'ఆజ్యస్యదైవతంవిష్ణుః' ఇత్యాదిషు 'ఘృతస్యపరమాత్మాచ వాసుదేవోధిదైవతమ్' ఇతి పాద్మసంహితాయామ్ సహస్రకలశస్నపనాధ్యాయే వచనాచ్చ ఆజ్యదైవతత్వేనస్మృతిప్రసిద్ధే విష్ణౌ'ప్రజాపతి'శబ్ద ప్రయోగాత్, 'యఃపూర్వ్యాయవేధసేనవీయసే' ఇతి నిత్యయువత్వాత్మకాయాతయామత్వస్య విష్ణావేవ ప్రసిద్ధత్వాత్, వాజపేయే ప్రాజాపత్యపశుషుగుణవిధేః శ్యామాఏకరూపాభవన్తి' ఇతి,అర్థవాదే, 'ఏవమివహిప్రజాపతిస్సమృద్ధ్యై' ఇతి ప్రజాపతేశ్శ్యామత్వాభిధానాత్, 'పూర్వేప్రజానిసర్గేత్వాం ప్రాహురేకంప్రజాపతిమ్' ఇత్యారణ్యపర్వవచనాత్ 'దేవఃకృష్ణఃప్రజాపతిః' ఇతిభారతే, రామాయణేచ

ప్రయోగాత్, 'తస్మిన్ప్రజాపతిర్వాయుర్భూత్వాచరత్, స ఇమామపశ్యత్తాం వరాహో భూత్వాహరత్' ఇతి వరాహరూపం ప్రాప్యేతి; ప్రజాపతిశబ్దప్రయోగాత్, తస్యచరూపస్య, 'ఉద్ధృతాసి వరాహేణ కృష్ణేన శతబాహునా' ఇతి శ్రుతౌ, స్మృతీతిహాసాదిషుచ వైష్ణవత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, నారసింహేచ 'పరంపరాణామపి కారణం హరిం మహీధరం లోకగురుం ప్రజాపతిమ్' ఇతి ప్రయోగః, మాత్స్యే పాపహరప్రాదుర్భావే 'యత్తత్పత్యక్షపరమమహామేకః ప్రజాపతిః। అహం సాఙ్ఖ్యమహం యోగమహం తత్పరమం పదమ్' ఇతి ప్రయోగశ్చద్రష్టవ్యః.

ఇతి సప్తదశదూషణీగర్భా సప్తదశీ కక్ష్యా.

అథాష్టాదశీ:— "తదేవశుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః" "ప్రజాపతిః ప్రథమజా ఋతస్యాత్మనాఽఽత్మానమభిసమ్బభూవ" ఇతి చ రుద్రపరత్వవిరోధి 'ప్రజాపతి' శబ్దాభ్యాసాత్, "తదేవర్తం తదు సత్యమాహుః," "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే" ఇత్యాద్యుక్తస్య జగత్కారణస్య వస్తునః, "ఋతఞ్చ సత్యఞ్చాభీద్ధాత్" ఇత్యాదివాక్యేషు "ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్" ఇతి 'ధాతృ' శబ్దనిర్దేశముఖేన నిగమనాచ్చ, 'ప్రజాపతి' 'ధాతృ' శబ్దయోః "విశ్వరేతాః ప్రజాపతిః, అనాదినిధనో ధాతా" ఇతి సహస్రనామపాఠానుసారాచ్చ ప్రకరణబలేన అమ్భస్యనువాకస్య విష్ణుపరత్వమేవ యుక్తమ్ ఇతి.

ఇయం దూషణచతుష్టయగర్భా అష్టాదశీ కక్ష్యా.

అథ ఏకోనవింశీ కక్ష్యా:— "అమ్భస్యపారే" ఇత్యనేన వాక్యేన, "క్షీరోదార్ణవశాయినం నృకేసరివిగ్రహమ్" ఇతి తాపనీయోపనిషద్వాక్యేన, "సముద్రేఽన్తం విశ్వశంభువమ్" ఇతి మహోపనిషద్వాక్యేనచ ప్రసిద్ధస్య, భగవతి సర్వలోకప్రసిద్ధస్య సముద్రాధివాసిత్వస్య అనువాదదర్శనాత్, క్వచిత్పురాణకోణే, దేవతాన్తరస్యాపి

సముద్రాధివాసిత్వోపదేశేపి సౌర్యాదివికృతిషు వైదికత్వసామా
న్యాత్ 'వైదిక్యేవా ఇతికర్తవ్యతా గ్రాహ్యా' ఇతివిధ్యన్తరాధికరణే
వ్యవస్థాపనాత్, ఇహాపి, తాపనీయాదిశ్రుతిప్రసిద్ధ - క్షీరసాగరశాయి
త్వ - లిఙ్గానువాదస్యైవా శ్రయణీయతయా, పురాణప్రసిద్ధానువాద
స్య హేయత్వాత్, బ్రహ్మాదీనాఞ్చ, వేదేష్వపి సముద్రాధి వాసి
త్వానుపదేశాత్, "అమ్భస్యపారే" ఇతి సూక్తోపక్రమే, "ప్రజాపతి
శ్చరతి గర్భేఅన్తః" ఇతిశ్రుతిపాఠేపి, తదపేక్షయా "విద్యుతఃపురు
షాదధీతి," "యమన్తస్సముద్రే కవయోవయన్తి" ఇతిశ్రుతయోః,
పురుషశ్రుతి సముద్రశాయిత్వలిఙ్గయోః, అనన్తశ్రుతి పురాణశ్రు
త్యోః "తదేవభూతమ్" ఇత్యాది పూర్వోక్తసార్వాత్మ్యాది
లిఙ్గానాఞ్చ, విప్రతిషిద్ధధర్మాణాం "సమవాయే భూయసాంస్యా
త్సధర్మత్వమ్" ఇతి జైమినిసూత్రోక్తన్యాయేన బలీయస్త్వాత్,
తేభ్యస్తస్యభగవత్పరత్వావసాయస్య నిష్ప్రత్యూహత్వాత్,
"యస్మిన్నిదంసఞ్చవిచైతి సర్వమ్," "తదేవభూతంతదుభవ్యమా
ఇదమ్" ఇత్యస్యవాక్యద్వయస్య, "యస్మిన్సర్వం యతస్సర్వం
యస్సర్వంసర్వతశ్చయః । సఏవభూతంభవ్యఞ్చ భవచ్చపురుష
ర్షభః" ఇతి మహాభారతవచనేన ఉపబృంహితత్వాత్, "యేనావృ
తంఖఞ్చదివంమహీఞ్చ" ఇత్యస్య "దివంతేశిరసావ్యాప్తంపద్భ్యాం
భూమిర్వసున్ధరా" ఇత్యనేన "యేనాదిత్యస్తపతితేజసాభ్రాజసాచ"
ఇత్యస్య "అగ్నిషోమార్కతారాణాం బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రయోగినామ్।
యస్తేజయతితేజాంసి సమేవిష్ణుఃప్రసీదతు" ఇత్యనేనచ వచనేనోప
బృంహితత్వాత్, "అతఃపరంనాన్యత్" ఇత్యాదివాక్యస్య "మత్తః
పరతరంనాన్యత్ కిఞ్చిదస్తిధనఞ్జయ । నపరంపుణ్డరీకాక్షా ద్విద్యతే
పురుషర్షభ" "పరంహిపరమేతస్మాత్ విశ్వరూపాన్నవిద్యతే"
"వ్యక్తమేషమహాయోగీ పరమాత్మాసనాతనః । అనాదిమధ్యనిధనో

మహతః పరమోమహాన్" ఇతిగీతాదివచనైః ఉపబృంహితత్వాత్, "విశ్వంపురాణం తమసఃపరస్తాత్" ఇత్యస్య "మహతస్తమసః పారేపురుషంహ్యతితేజసమ్। యజ్ఞాత్వా మృత్యుమత్యేతితస్మైజ్ఞేయాత్మనేనమః" ఇతివచనేన ఉపబృంహితత్వాత్, "తదేవర్తమ్" ఇత్యాదేః, "భగవాన్వాసుదేవశ్చ కీర్త్యతేఽత్రసనాతనః।సహిసత్యమృతంచైవ పవిత్రంపుణ్యమేవచ॥ శాశ్వతంబ్రహ్మ పరమంధ్రువంజ్యోతిస్సనాతనమ్" ఇత్యనేనోపబ్రంహితత్వాత్, 'విద్యుతఃపురుషాదధి' ఇత్యస్య, "తస్యసంస్మయతశ్శౌరేర్విద్యుద్రూపాన్మహాత్మనః। యుగవచ్చవినిష్పేతుస్సాక్షాత్సర్వాస్తుదేవతాః। ఏతత్పురుషసంజ్ఞంవై పురాణంరూపముత్తమమ్" ఇత్యనేనోపబృంహితత్వాత్, 'నసన్దృశేతిష్ఠతి' ఇత్యాదివాక్యస్య, "నసన్దృశేతిష్ఠతిరూపమస్య నచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనమ్। ధృత్యాచ భక్త్యాచసమాహితాత్మాజ్ఞానస్వరూపంపరిపశ్యతీహ" ఇత్యుపబృంహితత్వాత్, 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యాదేః అన్తే, 'పురుషస్యవిద్మసహస్రాక్షస్య మహాదేవస్యధీమహి'ఇతి మన్త్రామ్నానేపి తస్య,ప్రథమశ్రుతాభ్యస్తప్రజాపత్యనన్తపురుషశ్రుతినిరసనేనసామర్థ్యాభావేన తేనశివపరత్వవ్యవస్థాపనాయోగాత్, అన్యథా, 'పురుషస్యవిద్మ' ఇత్యతఃప్రాక్ 'ఉద్దీప్యస్వ జాతవేదః' ఇత్యగ్నిలిఙ్గమన్త్రద్వయశ్రవణాత్ అనన్తరఞ్చ 'తత్పురుషాయవిద్మహే వక్రతుణ్డాయధీమహి' ఇత్యాదివైనాయకాది మన్త్రశ్రవణాత్, సర్వాన్తేచ 'నారాయణాయ' ఇత్యాది భగవన్మన్త్రశ్రవణాచ్చ, అగ్న్యాదిపరత్వస్యవా; భగవత్పరత్వస్యవాదుర్వారత్వాపత్తేశ్చ. *అమ్భస్యనువాకే కేషాఞ్చిద్వాక్యానామ్ అన్యపరత్వేపి మహాప్రకరణం విష్ణుపరమేవ.

ఇతీయంవింశతిదూషణీ గర్భా ఏకోనవింశికయా.

అథ వింశికణ్డ్యా.—'అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ఇత్యనేన వాక్యేన 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యేతదన్తర్గతేన. 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యస్య, 'అద్భ్యస్సమ్భూతః' ఇత్యస్య, 'హిరణ్యగర్భః' ఇత్యస్య పరమాత్మసూక్త సమాఖ్యాశాలితయా భాస్కరాదిభిః వ్యాఖ్యాతేషు 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యాదిపరమాత్మసూక్తేషు అన్తర్భావితత్వాత్ త్రయాణామేకవాక్యత్వమ్ అవగమ్యతే; తత్ర తావత్ 'అద్భ్యస్సమ్భూతః' ఇత్యస్య నారాయణ పరత్వమ్ లిఙ్గైరవగమ్యతే; తథాహి—

తత్రేయం ప్రథమాకణ్డ్యా.—'అద్భ్యస్సమ్భూతః' ఇత్యత్ర, 'హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ' ఇతి శ్రీభూమిపతిత్వమ్ ఆమ్నాయతే; తత్ర హ్రీశబ్దస్య, "రామస్య దక్షిణే పార్శ్వే పద్మా శ్రీస్సమవస్థితా। సవ్యే తు హ్రీర్విశాలాక్షీ వ్యవసాయస్తథాగ్రతః" ఇతి పరిశేషాత్, సవ్యపార్శ్వాన్వయలిఙ్గేన చ రామాయణే భూదేవ్యాం ప్రయోగేణ, పాద్మే చ 'సవ్యే తు హ్రీః' ఇత్యస్య స్థానే, "తత్రైవ ధరణీ దేవీ దక్షిణేతరగా తథా" ఇతి ప్రయోగాచ్చ అత్రత్య- 'హ్రీ' శబ్దస్య ఉపబృంహణేన భూమిపరత్వాత్. వ్యవసాయః - సఙ్కల్పః సుదర్శనమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతీయం మాషణద్వయగర్భా ప్రథమాకణ్డ్యా.

అథ ద్వితీయాకణ్డ్యా.—లక్ష్మీతన్త్రాద్యనుసారాత్ శ్రీవాచకః హ్రీశబ్దః; తథాహి—తత్ర, "పరమాత్మానమాదాయ యోజయేత్కాలవహ్నినా। త్రైలోక్యైశ్వర్యదోపేతాం మాయామస్మిన్నియోజయేత్॥ 'ఇయం సా పరమా శక్తిః వైష్ణవీ సర్వకామదా' ఇతి పరమాత్మకాలానల త్రైలోక్యైశ్వర్యద మాయా శబ్దవాచ్యతయా పూర్వాధ్యాయసిద్ధేః, ఉత్తరాధ్యాయే చ, "తం విద్ధి ప్రథమం వర్ణం హకారం పురుషోత్తమమ్" ఇత్యాదినా పురుషోత్తమస్య తత్తేజసః తస్యైవ పర

మవ్యోమేశరూపస్య, తదిచ్ఛా జ్ఞాన క్రియారూపాయా లక్ష్మ్యాశ్చ వాచకతయా వక్ష్యమాణైః హకారరేఫఇకారైః హ్రీంల్లేఖామన్త్ర ముద్ధృత్య ‘‘హ్రీంల్లేఖాపరమాదివ్యామత్స్వరూపం పురన్దర। అనయైవస దాసాక్షైస్యస్పృక్ష్యాయేహం సనాతనీ॥ అనయైవ సదా యోగైస్సమాధియే సమాధినా। అభిధీయేనయైవాహం శైవైష్టత్రింశదన్తిమే’’ ఇత్యాదినా లక్ష్మీవాచకత్వస్య ప్రపఞ్చనాత్, ‘ అస్యారూపాణిపఞ్చైహతత్త్వ జ్ఞాస్సంప్రచక్షతే’ ఇత్యాదినా, అనుస్వారాన్తత్వ ఇకారాన్తత్వబిన్దు నాదాన్తత్వమకారాన్తత్వైః చతురఙ్గపదానాగమాదిసిద్ధాన్ప్రస్పృశ్య, వేదే ‘ హ్రీశ్చ తే’ ఇతి విసర్జనీయాన్తామ్నాభిప్రాయేణ ‘ సృష్టి కారణమన్త్రైన్యావైదికాస్సమధీయతే’ ఇతి పఞ్చమశ్లోకోపన్యాసాచ్చ, ‘విసర్గస్సృష్టికృత్ఖ్యాతో హకారఃపరమేశ్వరః’ ఇతి తత్రత్యవర్ణ నిఘణ్ట్వనుసారేణ సృష్టికారణశబ్దస్య విసర్గవాచిత్వాత్. ఏవం శ్రీ వాచకోఽపి హ్రీశబ్దః అన్తరఙ్గలక్షణయా భూమిపరః; ‘‘సృష్టావిష్ణురియం సృష్టి శ్రీర్భూమిశ్శ్రీధరో హరిః’’ ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణానుసారాత్.

ఇతీయం దూషణద్వయగర్భా ద్వితీయా కక్ష్యా.

అథ తృతీయా.—సమానప్రకరణే వాజసనేయకే ‘‘శ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ’’ ఇతి శ్రూయతే; తత్ర చ లక్ష్మీశబ్దేన పౌనరుక్త్య ప్రసఙ్గాత్, లక్ష్మ్యా సహ ఏకపత్న్యన్వయలిఙ్గాత్, ‘ శ్రీర్భూమిశ్శ్రీధరో హరిః’ ఇతి ఉదాహృతవచనానుగుణ్యాత్, ‘ గన్ధద్వారామ్’ ఇతి మన్త్రే ‘ త్వామిహోపహ్వయే శ్రియమ్’ ఇతి భూమ్యామ్ దృష్టప్ర యోగత్వాచ్చ శ్రీశబ్దో భూమిపరః; నతు ఐశ్వర్యాదిపరః. తత్సాధనాపన్నః తైత్తిరీయే హ్రీశబ్దోఽపి తథా. యద్యపి ‘ శ్రీశ్చ తేలక్ష్మీశ్చ’ ఇత్యత్ర శ్రీశ బ్దస్య ప్రథమశ్రుతత్వాత్, చరమశ్రుతలక్ష్మీశబ్దస్య అన్యపరత్వం న్యా

య్యమ్; తథాపి శ్రౌతభూమివిషయోదాహృత ప్రయోగాన్తరాను
సారాత్, ఉపబృంహణానుసారాచ్చ భూమిపతిత్వమ్.

ఇతీయం దూషణద్వయగర్భా తృతీయాకక్ష్యా.

అథ చతుర్థీ.—'శ్రియంలక్ష్మీమౌపలామమ్బికాఙ్గామ్' ఇత్యా
యుష్యసూక్తే 'శ్రీ' శబ్ద 'లక్ష్మీ' శబ్దయోః, గౌర్యామపిదృష్టప్రయోగ
త్వాత్ అత్రాపితత్పరత్వమితి కేనచిత్ ఉక్తమ్ అయుక్తమ్; తత్ర
హరిహరవిరిఞ్చస్కన్దపత్నీనామ్ అభిధానాత్. ఆరణ్యపర్వణి స్కన్దప
త్న్యాం షష్ఠీతిథ్యధిదేవతాత్వేన షష్ఠీనామకత్వమ్, దేవీమాహా
త్మ్యే చ 'ఇన్ద్రసేనా' ఇత్యభిధానం ప్రసిద్ధమ్. బహ్వీనాంపత్నీనామ
భిధానాదేవ షష్ఠీఞ్చేతి సముచ్చయోపపత్తిః 'యామిన్ద్రసేనా'
ఇత్యాహుః 'తాంషష్ఠీఞ్చ' ఇత్యన్వయః. 'షష్ఠీఞ్జయామ్' ఇతిపాఠే
సామానాధికరణ్యేన అన్వయేఽపి, పౌనరుక్త్యాయ ఏకతరపదానామ్,
తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యతాలక్షణాయాః వాచ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థశ్రీపద
స్యముఖ్యార్థమఙ్గీకృత్య ఇతరపదేషు ఉక్తలక్షణా అఙ్గీకార్యా, నతుచ
రమశ్రుతస్య అమ్బికాపదస్య ముఖ్యతా; తస్మాదేషాంసర్వేషాం
నామ్నాం లక్ష్మీవాచకత్వమేవసిధ్యతి; అతఏవ, పూర్వతాపనీయోపని
షది, నృసింహశక్తిరూపాంమాయాశబ్దవాచ్యాం లక్ష్మీమ్ అధికృత్య,
“శ్రియంలక్ష్మీమౌపలామమ్బికాఙ్గాం షష్ఠీఞ్జయామిన్ద్రసేనేత్యు
దాహుః। తాంవిద్యాం బ్రహ్మయోనిం సరూపామిహాయుషే శరణ
మహంప్రపద్యే” ఇతి శ్రూయతే.

ఇతీయం దూషత్రయగర్భా చతుర్థీకక్ష్యా.

అథ పఞ్చమీ:—తాపనీయోపనిషది “శ్రియంలక్ష్మీమ్” ఇత్యా
దేః కేవల లక్ష్మీపరత్వేఽపి అత్ర ఆయుష్యసూక్తే, నామ్నాంస్వారస్య
స్య అనురోధ్యత్వాత్, ఔచిత్యాచ్చ బహ్వీనామేవ దేవీనామ్
ఇహాభిధానంయుక్తమ్; ఔచిత్యఞ్చ, చతుర్ణాందేవతానాం పూర్వమ్

ఇహాఽభిధానాత్, తథాహి ‘యోబ్రహ్మా’ ఇతి చతుర్ముఖోఽభిధీయతే; స్వారస్యాత్ “యః - బ్రహ్మా సః, నః ఆయుః దధాతు, తస్మై జుహోమి హవిషా ఘృతేన” ఇత్యన్వయః “ప్రాణేశ్వరః కృత్తివాసాః పినాకీ ఈశానో దేవః” బ్రహ్మణః- చతుర్ముఖాత్ ఉజ్జహార-ఉద్బభూవ; ధాతూనామ్ అనేకార్థత్వాత్, కస్మానుక్తేశ్చ. యః-ఈశానః చతుర్ముఖాత్ ఉజ్జహార? సః ఈశానః, నః ఆయుః దధాతు, తస్మై జుహోమి హవిషా ఘృతేన ఇత్యన్వయః. “ తనూః వశిష్ఠ” ఇతివత్ “యోబ్రహ్మా” ఇత్యనన్తరమేవ ‘సః నః ఆయుః దధాతు” ఇతివక్తవ్యేపి ఉభయోరన్వయవివక్షయైవ ఉభయానన్తరపాఠః. “తనూర్వశిష్ఠ” ఇతివదేవ. అథవా యోబ్రహ్మా-చతుర్ముఖః, బ్రహ్మణః-పరమాత్మనః ఉజ్జహార, సః నః ఆయుః దధాతు - యః ప్రాణేశ్వరః కృత్తివాసాః పినాకీ ఈశానః దేవః స నః ఆయుః దధాతు ఇత్యర్థః.

యద్వా ‘యోబ్రహ్మా బ్రహ్మణః ఉజ్జహార, సః నః ఆయుః దధాతు’ ‘యః ప్రాణేశ్వరః కృత్తివాసాః పినాకీ ఈశానో దేవః బ్రహ్మణః ఉజ్జహార, సః నః ఆయుః దధాతు’ ఇత్యర్థః. అత్రాపి బ్రహ్మపదం పరమాత్మపరమ్; ‘బిభ్రాజమానః’ ఇత్యాదినా భగవానభిధీయతే; ‘బిభ్రాజమానః’ ఇతి నైసర్గికం తేజోఽభిధీయతే; ‘రోచమానః’ ఇత్యవతారదశాయామ్ తదప్రచ్యుతిః సరిరస్య సలిలస్య సముద్రస్య మధ్యాత్ రోచమాన ఏవ ఆగాత్ -అవతీర్ణః; దుష్కృద్వినాశనార్థత్వాదవతారస్య. “ఘర్మరుచిః-అత్యుష్ణదీధితిః” బ్రహ్మజ్యోతిః ఇత్యాదినా సుబ్రహ్మణ్యోఽభిధీయతే; బ్రహ్మజ్యోతిః - చతుర్ముఖపుత్రో రుద్రః, బ్రహ్మపత్నీషు అత్రిసుతత్వేన బ్రహ్మణస్యాసౌ మస్యపత్నీషు యం గర్భమ్ ఆదధాత్ బహురూపం మాత్రీ సఙ్ఖ్యానురోధాయ షణ్ముఖతో బహురూపం జయన్తం సుబ్రహ్మణ్యమ్ అసురవిజయాయ దేవసేనాపతిపదాభిషేకాత్ జయశీలమ్.

‘వైజయస్సిద్ధస్సిద్ధసేనః’ ఇతి వైజయన్తీ. కిఞ్చిద్ధాకారేపి న దోషః. అతః చతుర్ణాం దేవానామభిధానాత్, తేషాం పత్నీనామ్ అభిధానం యుక్తమ్.

“శ్రియం లక్ష్మీమిహోయుషే వర్ధయామోఘృతేన, ఔపలామమ్బికామిహోయుషే వర్ధయామోఘృతేన, “షష్ఠీఞ్జయామిన్ద్రసేనేత్యుదాహుస్తామిహోయుషే వర్ధయామోఘృతేన, బ్రహ్మయోనిం సరూపాం తాం. విద్యాన్నిరుక్తదేవతా ప్రతిపాదక వేదాధిదేవతామిహోయుషే వర్ధయామోఘృతేన” ఇత్యన్వయః. ‘ఏకఙ్గపురస్తాత్’ ఇతి పునః భగవస్తమాహ. తస్మాదత్ర ‘శ్రీలక్ష్మీ’ శబ్దౌ గౌరీపరౌ; ఇతి పరోక్తం నిరవకాశమ్.

ఇతీయం నామషణ్ద్వయగర్భా పఞ్చమీకణ్డ్యా.

అథ షష్ఠీ:—‘అహోరాత్రే పార్శ్వే’ ఇత్యేతచ్చ, లక్ష్మీహరిప్రభృతిరూపవిశేషాభిప్రాయేణ విష్ణోస్స్వరసమ్; ‘సీతా రాత్రిః దివా భవాన్’ ఇతి పాద్మపురాణవచనేన లక్ష్మీనారాయణయోః రాత్రిదివత్వేన ఉక్తతయా, అథ లక్ష్మీహరిరూపస్య అహోరాత్రపార్శ్వకత్వాత్ తచ్చ రూపం దర్శితమ్; “హస్తైస్త్రిభిస్సరసిజగదాశఙ్ఖచక్రాణి విద్యాం పద్మాదర్శౌ కనకకలశం మేఘవిద్యుద్విలాసమ్ । వామోత్తుఙ్గస్తనముపిరళాకల్ప మాశ్లేషలోభాదేకీభూతం వపురవతు వః పుణ్డరీకాక్షలక్ష్మ్యోః” ఇత్యాదినా.

వస్తుతస్తు ‘అహోరాత్రే’ ఇత్యాది, కాలనిర్వాహకత్వపరమ్, తచ్చ భగవల్లిఙ్గమ్ ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

ఇతీయం నామషణ్ద్వయగర్భా షష్ఠీకణ్డ్యా.

అథ సప్తమీకణ్డ్యా:—‘నక్షత్రాణి రూపమ్’ ఇత్యేతత్, ఆరణ్యపర్వణి పుజ్ సూక్తార్థమనుక్రమ్య, “తారారూపాణి దృశ్యన్తే యాన్యేతాని నభస్థలే । మమ రూపాణి తాన్యేవ” ఇతి మార్కణ్డేయం ప్రతి భగవద్వచనేన ఉపబృంహితమ్. మార్కణ్డేయేన చ, తత్ర శ్రుతవతా క్రోష్టుకిం ప్రతిభువనకోశం వర్ణయతా మార్కణ్డేయపురాణే తత్ప్రపఞ్చితమ్.

తత్రహి, “భద్రాశ్వేశ్వశిరావిష్ణుఃభారతేకూర్మసంస్థితిః। వారాహం
కేతుమాలేచ మత్స్యరూపస్తథోత్తరః” ఇతి కూర్మరూపముపక్షిప్య,
“కింతుకూర్మత్వయాపూర్వంభారతేభగవాన్హరిః। కథితస్తస్యసంస్థానం
శ్రోతుమిచ్ఛామ్యశేషతః” ఇతి క్రోష్టుకిప్రశ్నముద్భావ్య, “నవధా
వస్థితాన్యస్యనక్షత్రాణిసమన్తతః” ఇత్యుపక్రమ్య, ‘మధ్యేసారస్వతా
మత్స్యశూరసేనాస్సమాధినా’ఇత్యాదినా దేశవిశేషాణామధ్యాద్య
వయవ విశేషస్థానభిధాయ, “కృత్తికారోహిణీసౌమ్యం తేషామ్మ
ధ్యేనివాసతః। నక్షత్రత్రితయంవిప్రశుభాఽశుభవిపాకదమ్॥రౌద్రం
పునర్వసూపుష్యే నక్షత్రత్రితయంముఖే। ఆశ్లేషర్క్షంతథా పైత్ర
ఫల్గున్యఃప్రథమాస్తథా। నక్షత్రత్రితయంపాదమాశ్రితంపూర్వదక్షిణమ్।
ఫల్గున్యశ్చోత్తరాహస్తాచిత్రా పార్శ్వంతథాపరమ్ । ఏతేజనపదాః
పాదేస్థితాయేదక్షిణేపథే। స్వాతీవిశాఖామైత్రంచ నక్షత్రత్రయమత్రచ
అశ్వకేశాస్తథాపుచ్ఛే జనాఃకూర్మస్యసంస్థితాః। ఐన్ద్రమ్మూలంతథా
ఽఽషాఢంనక్షత్రత్రయమత్రచ। కూర్మస్యపాదమేతేవైపశ్చిమోత్తర
మాశ్రితాః। ఆషాఢశ్రవణేచోభే ధనిష్ఠాచతథాశ్రితాః। క్షేమధూ
ర్తాశ్చకూర్మస్య వామంకుక్షిముపాశ్రితాః। వారుణంచాత్రనక్షత్రం
తద్వత్ప్రోష్ఠపదద్వయమ్ । పూర్వోత్తరంతుకూర్మస్య పాదమేతే
సమాశ్రితాః। రేవతీచాశ్విదైవత్యంయామ్యంచర్క్షమితిత్రయమ్.
ఏషకూర్మోమయాఖ్యాతోభారతే భగవాన్విభుః। నారాయణోహ్య
చిన్త్యాత్మాయత్రసర్వంప్రతిష్ఠితమ్। మేషాదయస్త్రయోమధ్యేముఖజౌ
మిథునాధికౌ। ప్రాగ్దక్షిణేతథాపాదేకర్కిసింహౌవ్యవస్థితౌ। సింహః
కన్యాతులాశ్చైవకుక్షౌరాశిత్రయంస్మృతమ్ । తులాచవృశ్చికశ్చైవ
పాదేదక్షిణపశ్చిమే। పూర్వేచవృశ్చికేనైవ సహధన్వీవ్యవస్థితః।
వాయవ్యే చాస్యవై పాదేధనుర్మకరకుమ్భకాః। కుమ్భమీనౌతథా
చాస్యే ఉత్తరంకుక్షిమాశ్రితౌ। మీనమేషౌద్విజశ్రేష్ఠపాదేపూర్వోత్త

రేస్థితా'' ఇతి నక్షత్రతనుంకూర్మరూపం భగవన్తమభిధాయ, "న
ణయత్ స్థితంవర్షంభద్రాశ్వంతన్నిబోధమే'' ఇతిపఠిత్వాన్తరంప్ర
"తత్రచాశ్వశిరాదేవః చతుర్బాహుః జనార్దనః । శిరోహృద
ఘ్రాంఘ్రిహస్తైర్యుక్తః త్రయాన్వితః'' ఇత్యుక్త్వా " కేతుమా
వర్షంనిబోధమమపశ్చిమమ్'' ఇతి ప్రస్తుత్య అత్రాపి భగవా
వారాహరూపీపాదాస్య హృత్పృష్ఠపార్శ్వతస్థితః త్రినక్షత్ర
దేశైః నక్షత్రాణియుతానిచ'' ఇత్యభిధాయ, " అతఃపరంకు
ర్షేనిబోధేహామమోత్తరాన్'' ఇతి ఉత్తరకురూనధికృత్య, "
పిభగవాన్విష్ణుఃప్రాక్ శిరామత్స్యరూపవాన్ । విభక్తోనవధావి
నక్షత్రాణిత్రయస్త్రయః'' ఇతిభూయసాగ్రన్థేన భూయసాం
ణాంనక్షత్రరూపత్వం ప్రపఞ్చితమ్. ఏవమ్ వైష్ణవేపురాణే నక్ష
త్వం భగవతః ఉక్తమ్; తారామయంభగవతః శింశుమార
ప్రభోః । దివిరూపంహరేర్యస్తు తస్యపుచ్ఛేధ్రువస్థితః'' ఇతి.

భాగవతేచ, శింశుమారంప్రస్తుత్య "పునర్వసుపుష్యౌదక్షి
ణవామయోః శ్రోణ్యోరార్ద్రాశ్లేషాచదక్షిణవామయోఃపాదయోర
త్తరాషాఢేదక్షిణవామయోః నాసికయోః'' ఇత్యాది. ఏవంచ
జసతామసపురాణాన్తరేషు దేవతాన్తరస్యాపి నక్షత్రరూప
నమ్, తత్ రాజభృత్యేషురాజత్వకీర్తనవత్ ప్రశంసార్థమ్.
తదనుసారాత్ నక్షత్రరూపత్వస్య రుద్రాసాధారణ్యాత్, త
లాత్ ఏతదనువాకస్య రుద్రపరత్వం నశఙ్కనీయమ్.

ఇతీయం దూషణషట్కగర్భా సప్తమీకక్ష్యా.

అథాష్టమీకక్ష్యాః—"ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మవ్యాహర
నుస్మరన్'' ఇత్యస్యసన్నిధౌ "ఆదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్
గీతత్వాత్, కిఞ్చ ఉత్తరనారాయణేన 'ఆదిత్యముపతిష్ఠేత' ఇ
నారాయణ సమాఖ్యాయా స్తద్దేవతాకత్వనిమిత్తాయాః దర్శ

భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. మైత్రాయణీయోపనిషది, ‘‘ఏతద్భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞంసర్వాధారంధామ’’ ‘‘ఆనన్దతృప్తమ్ అచలమ్ అమృతమ్ అచ్యుతమ్ విష్ణుసంజ్ఞంసర్వాధారంధామ’’ ఇతి ప్రస్తుతే విష్ణౌ, ‘ఏతత్సత్యధర్మ (ః) ఏతద్భానువర్ణ’ ఇతి భానువర్ణత్వశ్రుతేః, ‘‘ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతం పురుషంతమసఃపరమ్’’ ఇతి మోక్షధర్మవచనాత్, వామనప్రాదుర్భావే మహాపురుషస్తవే, ‘ఉపనిషద్భిస్సహితైః నామభిః తుష్టావ’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘ఆదిత్యవర్ణ మహాపురుషపురుషోత్తమ!’ ఇతిస్తుత్యుక్తేశ్చ ‘‘తమసఃపరస్తాత్’’ ఇత్యపిభగవల్లిఙ్గంపూర్వమేవ ఉక్తమ్.

ఇతీయం దూషణపటల గర్భాఽష్టమీకణ్డికా

అథ నవమీ:—‘అద్భ్యస్సమ్భూతః’ ఇత్యనువాకే, ‘విశ్వకర్మా మనుస్త్వష్టా’ ఇతి సహస్రనామప్రసిద్ధ విశ్వకర్మత్వష్టృనామద్వయస్య ఆదౌ శ్రవణేన, ‘తత్పురుషస్యవిశ్వమాజానమగ్రే’ ఇతి, ‘వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమ్’ ఇతిచ ఉపక్రమే, పురుషశ్రుత్యభ్యాసదర్శనేనచ, ‘ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తర్’ ఇతి తత్సమనన్తరపఠితప్రజాపతిశ్రుతేః, ‘హ్రీశ్చ తేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ’ ఇత్యనన్తరవాక్యే పరోత్ప్రేక్షిత హృల్లేఖావాచ్యోమాపతిత్వలిఙ్గస్యచ న్యాయవిద్భిర్హేయత్వాత్; అన్యథా, ప్రథమశ్రుత ప్రజాపతిశ్రుత్యనుసారేణ, ఉమాపతిత్వలిఙ్గస్య సతోఽపి త్యాజ్యత్వాపత్తేః, తత్రైవ లక్ష్మీపతిత్వశ్రవణేన తస్యాపిభగవత్పరత్వావసాయాత్, వాజసనేయశ్రుతౌ ‘శ్రీశ్చ తేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ’ ఇతి ‘శ్రీలక్ష్మీ’ శబ్దయోః, తైత్తిరీయశ్రుతౌ ‘హ్రీశ్చ తేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ’ ఇతి ‘హ్రీలక్ష్మీ’ శబ్దయోశ్చ ఐకార్థ్యేఽపి, పరమత ఇవ విగ్రహభేదవిశిష్టలక్ష్మీపరత్వేన అర్థభేదమాశ్రిత్య పౌనరుక్త్యస్య, ద్వివచనానుపపత్తేశ్చ పరిహారస్యసువచత్వాత్, భగవత ఇవ, లక్ష్మ్యావిగ్రహభేదస్య శ్రీవిష్ణుపురాణాదివచనప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర ‘శ్రీశ్చ తేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ’ ఇత్యత్ర ప్రథ

మన్త్రే శ్రీశబ్దస్య, 'హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ' ఇత్యత్ర తత్స్థానాపన్న
హ్రీశబ్దస్య చ ఔచిత్యాత్, నిత్యవిగ్రహావచ్ఛిన్నాయా మిన్దిరాయాం
వృత్త్యుపపత్తేః, అనన్తరమన్త్రే లక్ష్మీశబ్దస్యౌచిత్యాత్, "భృగోః ఖ్యాత్యాం
సముత్పన్నా లక్ష్మీర్విష్ణుపరిగ్రహః" ఇత్యాది విష్ణుపురాణాది వచనసిద్ధ
లక్ష్మీశబ్దితావతారవిగ్రహావచ్ఛిన్నాయాం తస్యాం వృత్త్యుపపత్తేః, "అవ
తారో హి యో విష్ణోః శ్రీపతిర్నామ నామతః । శ్రీరిత్యేవాఖ్యయా తత్ర
తస్యాహం వామతః స్థితా । అనన్తశయనో నామ యోఽవతారో హరే రహమ్ । స్థితా చతుర్దశం తస్య చాతురాత్మ్యముపేయుషి । లక్ష్మీశ్చాన్తా
తథా నిద్రా పుష్టిరిత్యాఖ్యయా యుతా" ఇత్యాదినా, లక్ష్మీతన్త్రే 'శ్రీల
క్ష్మీ' శబ్దయోః తదవతారభేదవాచిత్వోపదేశాచ్చ అస్య మన్త్రస్య
గౌరీపూజాయాం వినియోగస్యవిస్త్రీన్యాయేనోపపత్తేః, 'శ్రియం లక్ష్మీ
మౌపలామమ్బికాం గామ్' ఇత్యాద్యుపసూక్తే, శ్రీలక్ష్మీశబ్దయోరుమా
యాం ప్రయోగస్య, 'తస్యాం కమణ్డలూద్భూతా శక్తిర్మాహేశ్వరీ వరా । మ
హాలక్ష్మీరితి ఖ్యాతా' ఇతి శివపురాణవచనే తదంశావతారే లక్ష్మీశబ్ద
ప్రయోగస్య లక్షణాదినాప్యుపపన్నత్వాత్ తన్మాత్రేణ తత్ర తయోస్సా
ర్వభౌమప్రయోగేణ కమలాయామివ రూఢికల్పనాయా అసమ్భవాత్,
క్వచిత్ లక్షణయా ప్రయోగో దృష్ట ఇత్యేతావతా సర్వత్ర తదాశ్రయ
ణస్య మౌర్ఖ్యమాత్రనిబన్ధనత్వాత్, 'శ్రియం లక్ష్మీమ్' ఇత్యాదినా,
'ఇహాముష్యవర్ధయామోఘ్ను తేన' ఇత్యన్తేన పరేణాపి మన్త్రేణ స్వాహా
కారాన్తోత్తమప్రయాజాఙ్గభూతేన 'స్వాహాగ్నిమ్' 'స్వాహా సోమమ్'
ఇత్యాది మన్త్రేణైవ, 'అగ్నిరిదం హవిరజుషత, సోమ ఇదం హవిరజు
షత' ఇత్యాదిసూక్తవాకాఖ్యమన్త్రేణైవ చ అనేకయజనప్రకాశనోప
పత్తేశ్చ సర్వథాప్యమా పతిత్వలిఙ్గస్య అత్ర ప్రతిపత్త్యా నిష్ప్రతిద్వన్ద్వ

లక్ష్మీపతిత్వలిఙ్గసామర్థ్యేనఅస్యోత్తరనారాయణస్య లక్ష్మీపతి పరత్వని
శ్చయాత్ 'అహోరాత్రే పార్శ్వే' ఇత్యస్యఅహోరాత్రనిర్వో
ఢత్వపరత్వేన అర్ధనారీశ్వరరూపాభిప్రాయత్వే ప్రమాణాభావా
త్. అన్యథా అహోరాత్రపదముఖ్యార్థత్యాగాపత్తేః, 'శర్వరీత్వమ
హం దినమ్' ఇతి ఉమామహేశ్వరసంవాదవచనస్యాపి తన్నిర్వాహ
కత్వపరతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభిప్రాయత్వాభావాత్ 'విభావరీ
శ్రీర్దివసో దేవశ్చక్రగదాధరః' ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణే లక్ష్మీనారాయణ
యోః రాత్రిందివత్వోక్త్యా, 'అహోరాత్రే పార్శ్వే' ఇత్యస్య భగవ
చ్ఛాస్త్రాదిప్రసిద్ధార్థ లక్ష్మీహరిప్రభృతి భగవద్విగ్రహసాహచర్యాత్
'తత్పురుషస్యవిశ్వమాజానమగ్రే', 'వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమ్'
'ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తః' 'హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ' ఇతి వాక్యానా
ఞ్చ శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ, 'ప్రజాపతే మహాప్రజాపతే లక్ష్మీపతే పురుష మహా
పురుష' ఇతిధరణీస్తుతౌ ఉపబృంహణాత్, 'తమేవంవిద్వాన్' ఇతి
వాక్యస్య, 'అజాయమానోబహుధావిజాయతే, తస్యధీరాఃపరిజానన్తి
యోనిమ్' ఇత్యేషాఞ్చ 'మామేవయే ప్రపద్యన్తే' 'సమ్భవామ్యాత్మమాయ
యా' 'తదాత్మానంసృజామ్యహమ్' 'పరిత్రాణాయసాధూనామ్'
'జన్మకర్మచ మేదివ్యమ్' ఇతి భగవద్గీతాసు ఉపబృంహణాచ్చ ఉత్తర
నారాయణస్య భగవదైకాన్త్యస్య వజ్రలేపాయితతయా పురుషశ్రు
తిద్వయ లక్ష్మీపతిత్వలిఙ్గతదనుకూలోదాహృతభారతాద్యుపబృంహణ
విరుద్ధ వరోదాహృత పౌరాణికోపబృంహణస్య హేయత్వేన తేనతస్య
శివపరత్వోత్ప్రేక్షణమశక్యమ్.

ఇతీయమష్టావింశతి దూషణీగర్భా నవమీకక్ష్యా.

ఇత్యమ్భస్యనువాకస్య భగవత్పరత్వసాధికానుకక్ష్యానుషట్చ
త్వారింశద్దూషణగర్భకక్ష్యా నవక రూపా వింశీకక్ష్యా.

అథ ఏకవింశీ:—'హిరణ్యగర్భ' ఇత్యష్టర్చైకవాక్యతయా *అమ్భస్యనువాకస్య భగవత్పరత్వం సమర్థయితుమ్ అష్టర్చస్య భగవత్పరత్వసాధికాః కథ్యాః ప్రదర్శ్యన్తే.

తత్రేయం ప్రథమా కథ్యా:—'హిరణ్యగర్భ' ఇత్యాద్యష్టర్చమ్, భగవదారాధనే విష్ణుస్మృతౌ, ''హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యష్టాభిర్నివేదయేత్'' ఇతి వినియుక్తమ్.

నను వాయవ్యపశౌ ఐన్ద్రే ద్వితీయాఘారే, '''హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యాఘారమాఘారయతి'' ఇతి వినియోగవత్, నారాయణసమారాధనే వినియోగోపి తత్పరత్వాభావేపి యుజ్యతే; అతః 'హిరణ్యమస్యగర్భోభూద్ధిరణ్యస్యాపిగర్భజః । తస్మాద్ధిరణ్యగర్భోసౌ పురాణేఽస్మిన్నిరుచ్యతే' ఇతి లైఙ్గనిర్వచనాత్, బోధాయనసూత్రే, శివశఙ్కరాదిద్వాదశనామమధ్యే పరిగణనాచ్చ రుద్రపరత్వమ్ ఇతి చేన్న; రాజధర్మే 'హిరణ్యగర్భం త్వామాహుర్' ఇతి మోక్షధర్మేచ 'హిరణ్యగర్భో భగవానేష ఛన్దసి సుష్టుతః । యోగైస్సంపూజ్యతే నిత్యం సఏవాహం విభుస్స్మృతః' ఇతి చ శ్రుతిస్మృత్యాదిషు హిరణ్యగర్భశబ్దార్థో విష్ణుర్, ఇతి వచనాత్,

హరివంశే 'ఉపనిషత్సుపఠితైర్నామభిః తుష్టావ' ఇత్యుపక్రమ్య, 'హిరణ్యగర్భ హిరణ్యనాభ నారాయణ ఆదిత్యవర్ణ' ఇత్యాదిభిః మహాపురుషస్తవే కాశ్యప స్తుతిదర్శనాత్, వారాహే, గౌరముఖకృత దశావతారస్తుతౌ, 'సజామదగ్న్యో భువనస్య గోప్తా హిరణ్యగర్భోఽసురహా ప్రపాతు' ఇతి ప్రయోగాత్, 'చతుష్ప్రకారం స్వశరీరమాద్యం హైరణ్యగర్భం ప్రతిపాలయిత్వా। రామాదిరూపైర్బహురూపభేదశ్చకార' ఇతి

వారాహపవ జ్యేష్ఠద్వాదశీవ్రతాధ్యాయే, 'తస్యపుత్రస్స్వ
యంజజ్ఞే రామనామ్నా సుతోబలీ। చతుర్ధా యోఽవ్యయో విష్ణుః
పరితోషాన్మహామునే' ఇతి విష్ణుచాతుర్విధ్యవత్, ఇహాపి 'వైష్ణవం
రూపం చతుఃప్రకారంకల్పయిత్వా' ఇతి వక్తవ్యే తత్స్థానే 'హైర
ణ్యగర్భం స్వశరీరమాద్యమ్' ఇత్యభిధానాత్,

జ్యోతిశ్శాస్త్రే సూర్యసిద్ధాన్తే, 'వాసుదేవఃపరంబ్రహ్మ' ఇత్యా
రభ్య, 'తస్యానిరుద్ధః ప్రథమంవ్యక్తిభూతస్సనాతనః। హిరణ్యగర్భో
భగవానేషచ్ఛన్దసిపఠ్యతే' ఇతివచనాత్, 'హిరణ్యగర్భోభూగర్భః'
ఇతిసహస్రనామపాఠాచ్చ తదనుసారివినయోగానుసారేణ భగవ
త్పరత్వావసాయాత్.

ఇతీయం దూషణషట్కగర్భా ప్రథమాకక్ష్యా.

అథ ద్వితీయా:—యదుక్తమ్"య ఈశేఽస్యద్విపదశ్చతుష్పదః,
ఇత్యుపన్యస్తాత్, 'ఏషామీశేపశుపతిః పశూనాఞ్చతుష్పదాముత చ
ద్విపదామ్, ఏతావన్తో వై పశవో ద్విపాదశ్చతుష్పాదశ్చ' ఇతిశ్రుత్యన్త
రప్రతిపన్నాద్ద్విపాచ్చతుష్పాద్ద్రూప పశుపతిత్వలిఙ్గాత్ అష్టరూపస్య
రుద్రపరత్వమ్"ఇతితదయుక్తమ్; 'విష్ణునావిధృతేభూమీ' 'వ్యస్కభ్నా
ద్రోదసీవిష్ణురేతేదాధారపృథివీమభితోమయూఖైః' ఇత్యాద్యుక్తస్య
ద్యావాపృథివీధారకత్వస్య 'యో అస్కభాయత్' ఇతిశ్రుతద్యుత్తమ్భ
కత్వస్య, 'యఃపార్థివానివిమమేరజాంసి' ఇతిశ్రుత రజోవిమానస్యచ
'సదాధారపృథివీంద్యాముతేమామ్' ఇతిసూక్తోపక్రమే, ఉత్తరత్రచ
'యేనద్యౌరుగ్రాపృథివీచదృఢే యేనసువస్తమ్భితంయేననాకః, యో అ
న్తరిక్షేరజసోవిమానః' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్,తన్మధ్యవర్తి ద్విపాచ్చ
తుష్పాదీశత్వస్య సర్వేశ్వరేవిష్ణావేవసఙ్గతత్వాత్.

ఇతీయందూషణత్రయగర్భా ద్వితీయాకక్ష్యా.

అథ తృతీయా:—'యస్యేమాః ప్రదిశో యస్య బాహూ' ఇతి వాక్యస్య, ఆరణ్యపర్వణి, ఉదఙ్క ప్రశ్నే, స్తోత్రే 'బాహవస్తే దిశస్సర్వాః' ఇతి, భీష్మపర్వణి 'దిగ్బాహుస్త్రిదివంశిరః' ఇతిచ భగవత్పరతయా ఉపబృంహణాత్ అష్టర్చస్య భగవత్పరత్వమే వేతి.

ఇయం దూషణద్వయగర్భా తృతీయా కక్ష్యా.

అథ చతుర్థీ:—'మానో హింసీద్ జనితా యః పృథివ్యా యో వా దివం సత్యధర్మా జజాన, యశ్చాపశ్చన్ద్రా బృహతీర్జజాన, కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ' ఇతి మన్త్రే జగతీ ర్పృవిషయో నారాయణపరః; మైత్రాయణీయశ్రుతౌ 'విష్ణుసంజ్ఞమ్' ఇతి ప్రకృతే 'ఏతత్సత్యధర్మా' ఇతి సత్యధర్మాభిధానదర్శనాత్, యోగయాజ్ఞవల్క్యే 'ఈశ్వరం పురుషాఖ్యం తు సత్య ధర్మాణమచ్యుతమ్' ఇతి దర్శనాత్, రాజధర్మే చ, 'యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సుచ । గృణన్తి సత్యధర్మాణం సత్యం సత్యేషు' ఇతి దర్శనాచ్చ. తత్ర శ్రుతస్య 'కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ' ఇత్యస్య 'హిరణ్యగర్భః' ఇత్యష్టర్చే శ్రవణాత్ తదైకార్థ్యాత్ అష్టర్చస్యాపి భగవత్పరత్వ సిద్ధిరితి.

ఇయం దూషణత్రయగర్భా చతుర్థీ కక్ష్యా.

అథ పఞ్చమీ: —'అథ పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయేతి' 'అథాపస్సృజ' ఇతి శ్రుతాయాః (౹) అబుపలక్షిత సకలసత్త్వసృష్టేః 'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా' ఇతి మానవాదిస్మృతిభిః "నరాజ్జాతాని సత్త్వాని నారాణీతి తతో విదుః" ఇత్యాను శాసనికవచనైశ్చ ఉపబృంహితాయాః "యశ్చాపశ్చన్ద్రా బృహతీర్జజాన" ఇతి శ్రవణాత్ పూర్వోక్తరీత్యా తదైకార్థ్యాదష్టర్చస్య భగవత్పరత్వసిద్ధిరితి.

ఇయం దూషణత్రయగర్భా పఞ్చమీ కక్ష్యా.

అథ షష్ఠీ:—"కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ" ఇత్యత్ర 'కస్మై' ఇత్యస్య సర్వప్రధానాయ అవిజ్ఞాతపారమార్థ్యాయ ఇతి భాష్యకారాదిభిః వ్యాఖ్యాతస్య "నారాయణస్యచాఙ్గాని సర్వే వేదాస్తథాభవన్" "తస్య లోక ప్రధానస్య జగన్నాథస్య భూపతే" "త్వం హి లోకగతిర్బ్రహ్మన్నత్వాం కేచనజానతే । శ్రియతాం పరమం దైవం దుర్విజ్ఞేయం మయాపి చ" ఇత్యాది భారత రామాయణాది వచనావగమిత సకలదేవతా ప్రాధాన్య దుర్విజ్ఞేయ భావే వైష్ణవ్యేగోణగారిః దేవతాప్రధానత్వాత్ ఇతి సోమాతిరేక ప్రాయశ్చిత్త విధాయక ఆశ్వలాయనవచన సిద్ధ ప్రాధాన్యేతత ఏవచ అవ్యక్తనామకత్వేన ప్రసిద్ధే, "కః పురుషస్స్వయంభువిష్ణుః" ఇతి గాయత్రీహృదయ సిద్ధ కశబ్ద వాచ్య భావే, "ఏకో నైకస్తవః కః కిమ్" ఇతి సహస్రనామ ప్రసిద్ధే "అగ్నిరవమో దేవతానాం విష్ణుః పరమః" ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధే "యో దేవేషు" ఇత్యాదినా అత్రైవ శ్రుతే నారాయణ ఏవ సన్ఫువదర్థకత్వాత్, అష్టత్వోఽభ్యస్త విశేష్యసమర్పకకశబ్దబలేన అష్టత్వస్య భగవత్పరత్వసిద్ధిరితి.

ఇయం దశదూషణీగర్భా షష్ఠీకక్ష్యా.

అథ సప్తమీకక్ష్యా:—తావదియే, అష్టర్చాన్తర్గతస్య 'యఆత్మదా' ఇతి మన్త్రస్య నృసింహవిషయతయా ఉదాహరణాత్ సిద్ధం తస్య నారాయణపరత్వమ్.

అత ఏవ '"అద్భ్యస్సమ్భృతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ఇతి వాక్య వ్యాఖ్యానావసరే, యజుర్భాష్యకృతా, ఏషాం మన్త్రాణామాత్మతత్త్వ ప్రతిపాదనపరాణామ్ అన్యత్ర అధీతానామ్ పిఇహ అతిదేశబలాత్, కల్పసూత్రకారవినియోగమన్త్రరేణ లిఙ్గాదినా, మహాపురుషార్చనాదౌ.

వినియోగో యుక్తః" ఇత్యుక్తమ్. "స్మృతివినియోగో లిఙ్గమూల" ఇత్యా శయః ఇతి.

ఇయం దూషణద్వయగర్భా సప్తమీకక్ష్యా.

అథాష్టమీకక్ష్యా:—పాద్మే గిరియజ్ఞానన్తరమ్ ఇన్ద్రేణ స్తవే భగవత్పరతయా (ఇయం శ్రుతిరుపబృంహితా; యథా "అగ్రే హిరణ్యగర్భస్త్వం భూతస్య సమవర్తత। త్వమేవైకః పతిరసి పురుషస్త్వం హిరణ్మయః॥ పృథివీం ద్యామిమాం దేవ త్వమేవ ధృతవాన్ ప్రభో। ఆత్మదా బలదాయశ్చ విశ్వస్య జగదీశ్వరః॥ ఉపాస్యసే త్వం త్రిదశైః ప్రశిషం జగతాంపతే। అమృతశ్చైవ మృత్యుశ్చ తవచ్ఛాయే సనాతనే॥ తస్మై దేవాయ భవతే విధేమ హవిషా వయమ్") ఇతి.

ఇయం దూషణద్వయగర్భా అష్టమీకక్ష్యా.

అథ నవమీకక్ష్యా:—"హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే" ఇత్యృచస్య శివాభిధానశ్రుతిశూన్యతయా, ప్రతిపదం హిరణ్యగర్భశ్రుతిఘటితతయా చ శివపరత్వోత్ప్రేక్షణమశక్యమ్; "విశ్వకర్మా దిశాం పతిస్సనః పశూన్పాతు, సోఽస్మాన్పాతు, తస్మై నమః, ప్రజాపతీ రుద్రో వరుణోఽగ్నిర్దిశాంపతిస్సనః పశూన్పాతు, సోఽస్మాన్పాతు తస్మై నమః, ఏతా వై దేవతా ఏతేషాం పశూనామధిపతయః" ఇతి శ్రుతౌ, ఏతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టానాం విశ్వకర్మ ప్రజాపతి వరుణాగ్నీనామ్ 'ఏతేషామ్' ఇత్యాదినా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగత ద్విపాచ్చతుష్పాద్రూప పశ్వధిపతిత్వస్య సాధారణ్యశ్రవణాన్న తద్బలాచ్ఛివపరత్వనిర్వాహః ఇతి.

దూషణద్వయగర్భా నవమీకక్ష్యా.

అథ దశమీ:—"హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే" ఇత్యష్టర్చే "అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ" ఇతి వాక్యేన, "అద్భ్యస్య

పారే'' ఇత్యాది సూక్తమధ్యపఠితేన "అమ్భస్యపారే'' ఇత్యాది సూక్తేన-ఉత్తరనారాయణేన చ ఏకవాక్యతయాఽవగతే జఘన్యశ్రుతే పఠితాయాః 'హిరణ్యగర్భ' శ్రుతేః, ప్రథమశ్రుతే "అద్భ్యస్సంభూతః'' ఇత్యనువాకే, తతోఽపి ప్రథమశ్రుతే "అమ్భస్యపారే'' ఇత్యాదిగ్రన్థే చ పఠితైః పూర్వోక్తశ్రుతిలిఙ్గైః బాధితత్వాత్, తస్యాః పరమతే శివ ఇవ, యోగేన భగవతివృత్తేర్వాచ్యతయా నాస్మాకం ప్రతిబన్దీదోషః.

'అమ్భస్యపారే' ఇత్యాదిసూక్తస్య - ఉత్తరనారాయణస్య, అష్టర్చస్య చ 'అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ఇతి వాక్యావగత ఏకవాక్యత్వనిర్వాహాయ క్రమాపేక్షాయాం; పాఠాదేవ, 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యాదేః † అష్టర్చాప్రాథమ్యనిర్ణయాత్, ఉత్తరనారాయణస్య చ, 'అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ఇత్యత్ర ప్రథమోపాదానాదేవ తన్నిర్ణయాత్. 'శుక్రేణ జ్యోతీంషి సమనుప్రవిష్టః ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తః' 'నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ, ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తః' 'తదాపస్స ప్రజాపతిః' 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' 'ప్రజాపతిః ప్రథమజా ఋతస్య' 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్' ఇతి పఞ్చసు స్థలేషు, పరవస్తువిషయే చతుర్ముఖాభిధాన శ్రుతిపాఠేన, 'అమ్భస్యపారే' ఇతిసూక్తస్య- ఉత్తరనారాయణస్య, "హిరణ్యగర్భః'' ఇత్యష్టర్చస్య చ చతుర్ముఖపరత్వమేవ న్యాయ్యమ్; ఇతి శఙ్కాయాశ్చ, భగవత్పరత్వగ్రాహక ప్రమాణబాహుళ్యేన తత్పరత్వ సిద్ధ్యా బాధాత్, "విప్రతిషిద్ధధర్మాణాం సమవాయే భూయసాం స్యాత్సధర్మత్వమ్'' ఇతి ద్వాదశాధ్యాయాధికరణే, భగవతా జైమినినా భూయసాం బలీయస్త్వవ్యుత్పాదనాత్, దేవతాన్తరాభిధాన- శ్రుతి లిఙ్గ వైదేశిక న్యాయోపబృంహణ స్థిరీకృత-భగవదైకాన్త్య సుబాలోపనిషదాదిశ్రుతికదమ్బక శబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞాబాహుళ్య దర్శనేన చ

† పా- "అష్టర్చప్రాథమ్య''

*అమ్భస్యనువాక ఉత్తరనారాయణ అష్టర్చానాం భగవత్పరతా యాం ప్రమాణబాహుళ్యస్య స్ఫుటత్వాత్.

ఇతీయం దూషణచతుష్టయగర్భాదశమీకణ్డికా.

అథైకాదశీ:— 'కో హ వై నామ ప్రజాపతిః' 'ఏము రేనం నామ్నా' 'కో హి ప్రజాపతిః' ఇత్యాది తైత్తిరీయక ఛాన్దోగ్యాదిశ్రుతిషు, 'కో బ్రహ్మణ్యః లోకేషు' ఇత్యాద్యభిధానకోశేషు చ కశబ్దస్య చతుర్ముఖాభిధానత్వ ప్రసిద్ధావపి అత్రాష్టర్చే 'కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ' ఇతి ప్రతిఋచమావృత్తస్యాపి 'కస్మై' ఇత్యస్య తదభిధానత్వాభావాత్. తదభిధానత్వే చ 'సంజ్ఞోపసర్జనప్రతిషేధః' ఇతి వార్త్తికేన సంజ్ఞాశబ్దానాం సర్వనామత్వప్రతిషేధాత్, మహాభాష్యేపి 'కస్మైత్' ఇతి సూత్రే 'యద్యేవం కిమః' అథాపి నకిమః ఉభయథాపి 'కాయ - అనుబ్రూహి' ఇతి భవితవ్యమ్. సంజ్ఞోపసర్జనయోర్హి సర్వనామసంజ్ఞా ప్రతిషిధ్యతే; 'సంజ్ఞా చైషా తత్రభవతే' ఇతి చతుర్ముఖసంజ్ఞాభూతకశబ్దస్య సర్వనామత్వాభావేన 'స్మై' భావాసమ్భవస్య ఉక్తత్వాత్ కశబ్దో దుర్విజ్ఞేయత్వ ప్రతిపాదనముఖేన భగవత్పర ఏవ.

ఇతీయం దూషణద్వయగర్భా ఏకాదశీకణ్డికా.

ఇతి అమ్భస్యనువాకస్య భగవత్పరత్వసాధికాసు కణ్డికాసు ఏకచత్వారింశద్దూషణగర్భా ఏకాదశకణ్డికారూపా ఏకవింశీకణ్డికా.

ఇత్థం భగవతః పరబ్రహ్మత్వసాధికాసు చతుస్సప్తతి దూషణగర్భకణ్డికా షట్కానన్తరమ్ అమ్భస్యనువాకస్య భగవతః పరబ్రహ్మత్వపరత్వరూపాయాం సప్తమకణ్డికాయామన్తర్గతాః అశీత్యుత్తరశతదూషణగర్భైకవింశీకణ్డికాస్సమాప్తాః.

అథ ద్వావింశీ కక్ష్యా:— నారాయణసమాఖ్యాబలాత్ క్వతోఽప్యపి 'అమ్భసి' ఇతిప్రశ్నః భగవత్పరః; నను "'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకే ఉపక్రమే 'ఈశ' శబ్దశ్రవణాత్, మధ్యే 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః' ఇతి శ్రవణాత్, అన్తే 'యఃపరః స మహేశ్వరః' ఇతిశ్రవణాచ్చ సోఽనువాకో రుద్రపరః" ఇతిచేన్న; తస్యానువాకస్య బహుభిః ప్రబలతరన్యాయైః భగవత్పరత్వాత్.

తథాహి— తత్రేయం ప్రథమా కక్ష్యా:— 'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకస్య, ప్రకరణానుగుణ్యేన భగవత్పరత్వమేవ యుక్తమ్; 'అమ్భసి' ఇతిపూర్వత్ర, ఉత్తరత్ర 'ఋతంసత్యమ్' ఇతి నారాయణానువాకే చ భగవత ఏవ ప్రకృతత్వాత్ ఇతి.

అథ ద్వితీయా కక్ష్యా:— "'అణోరణీయాన్' ఇతిమన్త్రస్థావత్ న శివపరః" ఇతి శక్యం నిర్ణేతుమ్; తత్ర "ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్" ఇతిశ్రుతేః, ప్రథమశ్రుతయా ధాతృశ్రుత్యా బాధాత్. ధాతృశ్రుతేః, "ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్" ఇతి అమ్భసివాక్యే భగవత్పరతయా నిర్ణీతత్వాత్. ఇతి.

అథ తృతీయా కక్ష్యా:— "అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్" ఇత్యనేన, "అతఃపరం నాన్యదణీయసం హి" ఇతి అమ్భసివాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ న తన్మన్త్రః శివపరః ఇతి.

అథ చతుర్థీ కక్ష్యా:— "ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్" ఇతి 'ఈశ' శబ్దస్య మహిమనియన్తృత్వపరతయా రూఢ్యస్మేషాభావేన శివపరత్వమయుక్తమ్; అన్యథా 'మహిమానమస్యపశ్యతి' ఇత్యధ్యాహారాపత్తేః ఇతి.

అథ పఞ్చమీ కక్ష్యా:— 'ఈశమ్' ఇతిశబ్దస్య అజన్త క్విబన్త సాధారణతయా అజన్త 'ఈశ' శబ్దత్వనిర్ణయాసమ్భవాత్ న శివపరత్వనిర్ణయః ఇతి.

అథ షష్ఠీకల్ప్యాః — "హంసశ్శుచిషత్" ఇత్యనన్తరమన్త్రే, భగవదభిధానత్వేన అన్యత్ర నిర్ణీతహంసశ్రుతిపాఠాత్, "ప్రజాపతిః ప్రజయా సంవిదానః" ఇతి తదనన్తరమన్త్రే *అప్సుసివాంక్యే త్రిరభ్యస్తప్రజాపతిశ్రుతిపాఠాచ్చ నేశశబ్దస్య శివపరత్వమ్. ఇతి.

అథ సప్తమీకల్ప్యాః—నాపి, "యో దేవానామ్" ఇతిమన్త్రః శివపరః; తత్ర, "యో దేవానామ్" ఇత్యాది-హిరణ్యగర్భకారణత్వానువాదస్య, "నారాయణాత్ బ్రహ్మా జాయతే" ఇత్యాది పురోవాదానుసారేణ నారాయణవిషయతయా రుద్రపదస్యాపి తత్రైవవృత్తేః కల్పనీయత్వాత్, (కారణంతు ధ్యేయః) ఇత్యాదివాక్యస్య పురోవాదిత్వం నసమ్భవతీతి వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వయోః హిరణ్యగర్భకారణత్వాసమ్భవేన రుద్ర నారాయణపదయోరన్యతరముఖ్యార్థత్వావశ్యమ్భావే యదుపబన్ధానుగ్రహాయ "నారాయణాత్ బ్రహ్మా జాయతే" ఇతిశ్రుత్యనురోధాత్, "యో దేవానామ్" ఇత్యత్రరుద్రపదస్య నారాయణేయోగవృత్తేః, "రుజం ద్రావయతే యస్మాత్" ఇత్యాది ప్రసిద్ధాయాస్పాత్థామాత్రేర్వా, సహస్రనామపాఠసిద్ధాయాః ప్రళయదశాయాం రుద్రాన్తర్యామిత్వావస్థానువాదాభిప్రాయేణ అపర్యవసానవృత్తేర్వా? కల్పనసమ్భవేన అసఙ్కోచేన సమష్టి వ్యష్టి సర్వకార్యకారణత్వరూప పరమకారణత్వస్య, సమాభ్యధికరహిత బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఏకవ్యక్తిమాత్ర పర్యాప్తత్వేన పరమకారణతయా బహూపనిషత్ప్రసిద్ధే నారాయణే శ్రుతస్య చతుర్ముఖకారణత్వస్య కల్పభేదేన సఙ్కోచకల్పనాయాః, 'యో దేవానామ్' ఇతియచ్ఛబ్దోపబన్ధస్వారస్యహానిమాత్ర ఫలకత్వాత్. *యద్-ఆగ్నేయాదివాక్యస్య సౌర్యాదివాక్యాన్యనువాదత్వాపాదనాదేః, శిష్యద్ధూనార్థ వాచాటతామాత్రవిజృమ్భితత్వాదితి.

అథ అష్టమీ:—“ ‘యో దేవానామ్’ ఇతిమన్త్రః శివపరః” ఇతి వదన్తం తావత్ పృచ్ఛామః. కిమనేన, శివస్య బ్రహ్మకారణత్వం విధీయతే ? ఉత అనూద్యతే ? ఇతి.

తత్ర నాద్యః, “హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వం స నో బుద్ధ్యా శుభయా సంయునక్తు” “హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానం స నో దేవశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు” ఇతి స్థానభేద భిన్న శ్వేతాశ్వతర పాఠ ద్వయావగత బ్రహ్మవిద్యాప్రార్థనా ప్రకాశనైదమ్పర్యస్య అస్యమన్త్రస్య, బ్రహ్మకారణత్వవిధానేపి తాత్పర్యాభ్యుపగమే వాక్యభేదాపత్త్యా యత్తచ్ఛబ్దావగతైకవాక్యతా భఙ్గప్రసఙ్గాత్.

నద్వితీయః, సమష్టి వ్యష్టి సృష్టిప్రతిపాదక మహోపనిషదాదిషు, బ్రహ్మోత్పత్త్యపేక్షితస్య స్థానాదేరధికస్యాప్యుపదేశాత్, అథర్వశిఖాదిషు తదనుపదేశాచ్చ ‘భూయస్త్వేన ఉభయశ్రుతి’ ఇతి తార్తీయాధికరణన్యాయేన మహోపనిషదాదిష్వేవ తద్విధానస్య, అత్ర తదనువాదస్యచ న్యాయవిద్భిరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ ఇతి.

అథ నవమీకక్ష్యా:—“యో దేవానామ్” ఇత్యనేన మన్త్రేణ నదేవతానిర్ధారణసమ్భవః; “రుద్రం శుసారథింకృత్వా” “ఉపాయో ఽస్మి హరేస్స్మృతౌ” ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా అమ్భసిప్రశ్న ఏవ, “పురుషస్య విద్మ సహస్రాక్షస్య” ఇత్యాద్యుపక్రమస్థ మన్త్రద్వయానుసారేణ, “తత్పురుషాయ విద్మహే” ఇత్యుపసంహారస్థమన్త్రానుసారేణచ, అస్య మన్త్రస్య భగవత్స్మృత్యభ్యర్థనాత్మకతయా అనేనమన్త్రేణైవ భగవన్నిర్ధారణసిద్ధేః.

ఏవంచ, “ మహర్షిః యోగబలేనకాలత్రయవృత్తాన్త సాక్షాత్కరణసమర్థో రుద్రః, స్వావిర్భావాత్ ప్రాగేవ, నారాయణాత్ జాతం స్వపితరం హిరణ్యగర్భం జాయమానావస్థావిశిష్టం యోగ

బలాత్ సాక్షాదకృత" ఇతి మన్త్రార్థః. "స్వేనరూపేణ అభినిష్ప
ద్యతే" ఇత్యస్య 'సమ్పద్యావిర్భావః' ఇతి వ్యాఖ్యానాత్, 'అయమ
ర్థోఽభిప్రేతః' ఇత్యాది ప్రయోగపరిశీలనాచ్చ 'హిరణ్యగర్భం జన
యామాస పూర్వమ్' ఇతి శ్వేతాశ్వతరమన్త్రేపి 'హిరణ్యగర్భమప
శ్యత్' ఇతి వివక్షితమ్.

అతఏవ "హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమ్" ఇతి శ్వేతాశ్వ
తర ఏవ స్థానభేదేన పాఠః ఉపపద్యతే; అన్యథా 'జనయామాస' ఇతి
శ్వేతాశ్వతర మన్త్రానుసారే తైత్తిరీయ శ్వేతాశ్వతర మన్త్రయోః,
'హిరణ్యగర్భం పశ్యత' ఇత్యస్య 'జనయామాస' ఇత్యర్థాపత్తౌ శ్రుతిద్వ
యాస్వారస్య ప్రసక్తిః, జ్ఞానార్థకస్య ఉత్పత్త్యర్థే నిరూఢప్రయోగా
భావేన అస్వారస్య ప్రసక్తేః. ఇతి.

అథ దశమీ;— "యస్మాత్పరం నాపరమస్తి" ఇతి మన్త్రే, 'స్వస్మా
త్పరస్య వస్తునః "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇత్యనేన పూర్ణ
త్వనిమిత్తక పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన తాపనీయోపనిషత్ప్రసిద్ధ నృసిం
హరూపప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'దివి తిష్ఠత్యేకః' ఇత్యనేన 'దివ్యో దేవ
ఏకో నారాయణః' ఇత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'యస్మాత్పరం న' ఇత్యాది
నిషేధత్రయేణ 'నాకస్య పృష్ఠే మహతో మహీయాన్' 'అతః పరం
నాన్యదణీయసం హి పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమ్' 'అణోరణీ
యాన్మహతో మహీయాన్' ఇతి వాక్యత్రయోక్త నారాయణప్రత్యభి
జ్ఞానాత్, అత్రత్యపురుషశబ్దేన, అవ్యవహితపూర్వమన్త్రోక్త రుద్రస్యోక్తౌ,
ప్రథమమేవ ప్రజాపత్యేన స్వపురాణ శ్రుతిపఠితస్య 'సముద్రశాయిత్వ
లిఙ్గతో నారాయణస్య 'ఉద్యోగకపురుషాదధి' ఇతి పురుషశబ్దేన ఉక్తి
విరోధాత్, 'పురుషస్య విద్మ' ఇత్యాదినా చతుర్వారం నిర్దిష్టస్య పురు
షశబ్దస్య స్థానే 'నారాయణాయ విద్మహే' ఇతి నారాయణశబ్దప్రయో

గతిరోధాత్, పురుషశబ్దే నారాయణైకాన్తర్యాభేదే, విస్తరేణ సమర్థయిష్యమాణతయా పురుషశబ్దశ్రుతివిరోధాచ్చ 'యస్మాత్పరమ్' ఇత్యాదిమన్త్రైః, అవ్యవహితపూర్వమన్త్రే రుద్రం ప్రతిపాద్య నామవిషయత్వేన ఉక్తమన్త్రేషామన్యపరదేవతా నిర్ధారణపరః.

అతఏవ, 'పురుషస్యాపిద్మ' ఇత్యాద్యుపక్రమోపసంహారగత రుద్రగాయత్రీమన్త్రేషు రుద్రపురుషయోః భేదప్రతీత్యవిరోధశ్చ. యద్యపి, 'రుద్రంతు సారథింకృత్వా' ఇత్యాదివచనానుగ్రహీతేన పూర్వమన్త్రేణ దేవతానిర్ధారణమఫలమ్; * అద్యేషనక్షపాత్రస్థాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వేన పురుషపదశ్రుత్యైవ దేవతావిశేష నిర్ధారణలాభాత్. తథాపి, పురుషశబ్దస్య సాధారణ్యప్రసిద్ధ్యాయనుద్ధ ప్రతిభానుజిఘృక్షుయా పూర్వమన్త్రేణ నిర్ధారణమపి సఫలమ్ ఇతిమన్తవ్యమ్ ఇతి. ౮

అథైకాదశీ:—"యస్మాత్పరతరం నాస్తి పురుషాత్పరమేష్ఠినః। నజ్యాయోఽస్తి నచాణీయస్ సతు నారాయణో హరిః॥ యే నేదమఖిలం పూర్ణం పురుషేణ మహాత్మనా। సతు నారాయణో దేవః ఇతీయం వైదికీ శ్రుతిః" ఇతి భార్గవస్మరణోపబృంహణాత్, 'యస్మాత్పరమ్' ఇతి మన్త్రస్య నారాయణపరత్వమితి స్పష్టమ్.

"యస్మాత్పరతరం నాస్తి నాపరం చపరాత్మనః। నజ్యాయోఽస్తి నచాణీయో నమస్తస్మై స్వయమ్భువే। యేనేదమఖిలం పూర్ణం యన్మయామూర్తయస్స్మృతాః। తస్మైశివాయ మహతే నమస్సూక్ష్మాక్షరాత్మనే" ఇతి ఆశ్వలాయనవచనంతు హేయమ్; అభిధానశ్రుతివిరోధాత్, ఉక్తన్యాయానుగ్రహీత ఉక్తమన్త్రమూలక భార్గవస్మరణస్యైవ బలీయస్త్వాత్, 'తస్మై శివాయ మహతే' ఇత్యత్ర మఙ్గళపరతయా వా, అపర్యవసాన వృత్త్యా వా శివశబ్దస్య నారాయణపరత్వోపపత్తేశ్చ 'మహతః' ఇత్యస్య కారణం (శమ్భుర్ధ్యేయః.) (శివఏకో ధ్యే

యః) ఇత్యాదావకారస్యైకశబ్దయోరివ, 'శాశ్వతంశివమచ్యుతమ్' ఇత్యత్ర శాశ్వత శబ్దస్యైవచ అర్వాచీన శివవ్యావర్తకత్వైవ సాఫల్యస్య వక్తవ్యత్వాచ్చ' ఇతి.

అథ ద్వాదశీ:— '''తస్మిన్యదన్తర్' ఇతికిముచ్యతే'' ఇత్యపేక్షాయాం తదుపాసనాఙ్గమన్త్ర ప్రతిపాద్యత్వముఖేన, 'యద్వేదాదౌ' ఇత్యాదినా దేవతా నిర్ధారణంక్రియతే; తత్రచ ప్రణవ ప్రతిపాద్యత్వమాత్రోక్త్యా బ్రహ్మపదేనేవ నదేవతా నిర్ధారణసిద్ధిః ఇతి భగవత్ప్రసిద్ధేన అకారవాచ్యత్వేన దేవతానిర్ధారణం క్రియతే; తత్రాపి ఉపాసనాఙ్గభూతప్రణవప్రతిపాద్యత్వోపదేశాయ ఇత్థం సన్నివేశః. 'అణోరణీయాన్' 'మహతోమహీయాన్' 'మహాదేవః' ఇత్యాదినా మహేశ్వరస్య ప్రాప్యత్వాత్ 'మహేశ్వరఃకోదేవః' ఇతిదేవతానిర్ధారణాకాఙ్క్షాయాం 'మహేశ్వరః' ఇతి అనూద్య, తత్ర 'యతోవా' ఇత్యాదివాక్యే ప్రకృత బ్రహ్మానువాదేన ప్రసిద్ధకారణభేదవిధానేన 'జగత్కారణంబ్రహ్మ' ఇతి బ్రహ్మనిర్ధారణవత్, ప్రసిద్ధాకారవాచ్యాభేదవిధానేన దేవతానిర్ధారణంక్రియతే; అకారస్య అన్యత్రాపి ప్రయోగేపి రూఢియోగస్వారస్యం భవత్యేవ. రూఢిస్వారస్యం సుప్రసిద్ధమ్. యోగస్వారస్యమపి త్రిమూర్తిషు భగవతఏవ రక్షణాధికారాత్, 'విష్ణుర్మన్వాదయఃకాలః' ఇతిరక్షణమాత్రస్య భగవత్కార్యత్వస్మరణాచ్చ 'నహిపాలనసామర్థ్యమృతేసర్వేశ్వరంహరిమ్' ఇతిచ వైదికానాంసుప్రసిద్ధమేవ. 'అవరక్షణే' ఇతిధాతూత్పన్నశ్చ అయమకారః 'యఃపరః' ఇత్యనేన అనూద్య, తస్య ప్రసిద్ధమహేశ్వరాభేదవిధానం కిన్నస్యాత్; తదర్థస్యాప్రకృతత్వాన్నస్యాత్ నహిప్రకృతానువాదసమ్భవే దూరధావనంయుక్తమ్; ప్రసిద్ధాభేదవిధానే యత్పదాన్వితపదోపస్థాపిత అభేదవిధానస్వారస్యాచ్చ. యథా 'యతోవా' ఇత్యాదినా.

నను ఉపక్రమే 'మహిమానమీశమ్' ఇతి 'ఈశ' పదం శ్రూయతే; కిం తేన రుద్రోఽభిధీయతే? ఉత అన్యః. ఆద్యే, ఉపక్రమ ఏవ దేవతానిర్ధారణసిద్ధేః న పునః నిర్ధారణాపేక్షా. ద్వితీయే, కథమ్ అస్వారస్య పరిహారః ఇతి. ఉచ్యతే- ఈశశబ్దస్య సర్వేశ్వరే స్వారస్యమ్, ఇహ తేన తదభిధానఞ్చ ఆవయోస్సమ్ప్రతిపన్నమ్; అతో న - ఈశ శబ్దస్వారస్యబలాత్ దేవతానిర్ధారణసమ్భవః ఇతి.

అథ త్రయోదశీ:— ప్రణవస్య తావత్ వేదాద్యన్తయోరనుసన్ధేయత్వం వైదికానాం సుప్రసిద్ధమ్; "బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావన్తే చ సర్వదా। స్రవత్యనోఙ్కృతం పూర్వం పరస్తాచ్చ విశీర్యతే" ఇతి. తదిదమాహ - "యద్వేదాదౌ" "తస్య ప్రకృతిలీనస్య" ఇతి "అకారో వై సర్వా వాక్" ఇత్యాద్యర్థవాదనిర్దేశమభిప్రేత్య అత్ర 'ప్రకృతి' శబ్దేన అకారః ఉచ్యతే; "'మృద్-ఘటః' ఇత్యాదివత్ ఉపాదానోపాదేయభావప్రతీతేః లయోఽపి తత్రైవ వక్తుం యోగ్యః" ఇతి లయస్థానత్వముత్ప్రేక్ష్య, "ప్రకృతిలీనస్య" ఇత్యభేదోపచారేణ ఉచ్యతే; పరః-ప్రధానః. అర్థప్రతిపత్త్యర్థో హి- శబ్దః "గావో వా ఏతత్సత్రమాసత" ఇత్యర్థవాదానుసారాత్ గవామయనమ్ ఇతి వ్యపదేశవత్, ఇహాప్యర్థవాదానుసారేణ ప్రకృతివ్యపదేశో యుక్త ఏవ.

యద్యపి, భాగవతే "సమాహితాత్మనో బ్రహ్మన్ బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః। హృదాకాశాదభూన్నాదః" ఇతి నాదరూప అర్ధమాత్రాం ప్రకృత్య, "తతోఽభూత్ త్రివృదోఙ్కారః" ఇతి తస్యాః ప్రకృతిత్వం కణ్ఠరవేణ అవగతమ్; తథాపి తత్, ప్రణవం ప్రత్యేవ న తు స్వరం ప్రతి. ప్రణవశ్చ సమకారః, న తు స్వరమాత్రమ్. అతః, వ్యఞ్జనాన్తసముదాయం ప్రత్యేవ నాదస్య ఉపాదానత్వాత్ న తస్య స్వరోపాదానత్వమ్. "'అకారో వై సర్వా వాక్' ఇతి తు సర్వవర్ణోపాదానత్వావగమాత్, స్వరం ప్ర

స్యాపి ఉపాదానమేవ అకారః" ఇతి శ్రుతిమర్యాదానురోధాత్, "అకారస్సస్వరాణస్యాత్ హలశ్చాపిసనర్జహ" ఇతివారాహవచనాచ్చ; ఇత్థం ప్రకృతిపదంవ్యాఖ్యాతమ్. అనుశాసనానురోధాత్ 'ప్రకృతిపదంస్థానిపరమ్' ఇత్యపివదన్తి. "అకార ఉకారయోః ఏకాదేశభూతమ్ ఓకారం ప్రతిస్థానిత్వాత్, అవధారణార్థస్య ఉకారస్య అకారోపసర్జనత్వేన అర్థబలాత్ స్థానిరూపమాపన్నస్య" ఇతిఉపచర్యతే. తత్ర ప్రకృతిపదేన ప్రాధాన్యాత్ అకారస్యైవవా ప్రకృతిత్వావిశేషాత్ అకార ఉకారయోర్వాగ్రహణమ్. సముదాయస్య సావధారణార్థపరతయా భగవానేవసముదాయప్రధానః. ఇతి.

అథ చతుర్దశీకర్త్యాః—"ఋచోయజూంషిసామాని తథైవాథర్వణానిచ । సర్వమష్టాక్షరాన్తస్థం యచ్చాన్యదపి వాఙ్మయమ్॥ అష్టాక్షరస్తుప్రణవే హ్యకారేప్రణవస్థితః।సమస్తశబ్దమూలత్వాదకారస్యస్వభావతః॥ సమస్తవాచ్యమూలత్వాద్బ్రహ్మణోపి స్వభావతః। వాచ్యవాచకసమ్బన్ధస్తయోరర్థాత్ప్రతీయతే" ఇత్యాద్యుపబృంహణానుసారేణ, "అకారోవైసర్వావాక్" ఇతిశ్రుతిః, అకారస్య సమస్తార్థ్యాత్మశాస్త్రవ్యాఖ్యేయత్వలక్షణ మూలత్వమాదాయ ప్రకృతిత్వమ్ ఉపచారేణనిర్దిశతి. "బ్రహ్మణఃప్రణవంకుర్యాత్" ఇత్యాదావపివేదాద్యన్తయోఃప్రణవప్రయోగాభావే, సర్వవేదపరమతాత్పర్యవిషయీభూతార్థస్య సంగ్రహేణబోధోనస్యాత్; ఇత్యేవవివక్షితమ్.

"సమాహితాత్మనోబ్రహ్మణ" ఇత్యాదిభాగవతవచనేపి,అకార ఉకార మకార వాచ్యవ్యూహమూర్తిత్రయమూలభూత పరవాసుదేవమూర్తేః నాదాత్మక అర్ధమాత్రాశబ్దవాచ్యాయాః "పూర్ణస్యపూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే" ఇత్యాద్యనుసారేణ, అనన్తావతారకన్దతయా వాచ్యవాచకయోరభేదోపచారేణచ అర్ధమాత్రోపలక్షిత

త్రిమాత్రప్రణవస్య అకారాదిప్రకృతిత్వమ్ ఉపచర్యతే; “అక్షరసమామ్నాయే, అకారస్యప్రాథమ్యమాత్రాయ వరాహపురాణే సర్వవర్ణోపాదానత్వమ్ ఉపచర్యతే” ఇతి నవిరోధః.

ప్రణవే “మకారస్య రక్షకత్వశేషిత్వప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశపరతయా, శేషత్వరూప లుప్తచతుర్థ్యర్థస్య, ‘శిష్యమాణశ్శబ్దోలుప్యమానశబ్దార్థాభిధాయీ’ ఇతి శాబ్దికోక్తరీత్యా అకారార్థతయా; ‘అనుపాధికనిర్దేశేహ్యసఙ్కోచం మనీషిభిః’ ‘సిద్ధేశబ్దార్థసమ్బన్ధే’ ఇతి న్యాయేన కథ్యతే, ఇత్యుక్తరీత్యా నిరుపాధికరక్షకత్వస్య, ‘సమానసంపత్సంవేద్య శేషత్వప్రతిసమ్బన్ధి నిరుపాధిక శేషిత్వస్యచ, యోగవృత్త్యా, నిరూఢలక్షణయాచ అకారార్థతయా తదుపపాదనార్థమ్ ఉకారస్య అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్ర పరతయా ప్రణవవ్యాఖ్యేయత్వమ్ అకారస్య ఉపపద్యతే” ఇతి ప్రకృతిశబ్దప్రయోగః. పదార్థవిధయా అకారప్రతిపాద్యత్వమాత్ర వ్యావృత్త్యర్థమ్, వాక్యార్థవిధయా తత్ప్రతిపాద్యత్వలాభార్థంచ ‘తస్యయాప్రకృతిః,’ తదపేక్షయా ‘యఃపరః’ ఇత్యనుక్త్వా ‘ప్రకృతిలీనస్యతస్యయఃపరః’ ఇత్యుక్తమ్. విశేషణస్య అవ్యవధాయకత్వాత్ “తస్యయఃపరః” ఇత్యన్వయః. నతు “తస్యయాప్రకృతిః” ఇతి ఏకదేశాన్వయః. సమభివ్యాహారాదేవ “స్వప్రకృతిలీనస్య” ఇత్యర్థలాభాత్. తథాచ “శేషిత్వరక్షకత్వ ముఖేన అకారప్రతిపాద్యత్వస్య భగవత్యేవ నారాయణోపనిషదాది ప్రసిద్ధత్వేన ప్రసిద్ధివిశిష్టమనూద్య, మహేశ్వరశబ్ద ప్రసిద్ధార్థవిధానాభ్యుపగమేపి ఔపనిషదమహేశ్వరశబ్దార్థో నారాయణఏవ” ఇతి ప్రదర్శనాయ రుద్రత్వపర్యవసాన భ్రమమిత్వం విధీయతే; ఇతియుక్తమఙ్గీకర్తుమ్ ఇతి.

అథ పఞ్చదశీ:—అయమనువాకో భగవత్పరః; ఉత్తరతాప నీయే "అణోరణీయాంసమిమమాత్మా నమోఙ్కారంనో వ్యాచష్ట్వ" ఇతి నృసింహప్రయోగాత్, ఆత్మవాచకత్వాదభేదోపచారః ప్రణవే "అణోరణీయాంసమోఙ్కారమ్" ఇతి 'సమభివ్యాహారాత్, 'తస్య యాప్రకృతిః, తస్యా- (ః)యఙ్గపరః' ఇత్యనుక్త్వా 'ప్రకృతిలీనస్య తస్య యఙ్గపరః' ఇత్యుక్తిమహిమ్నాలబ్ధంపదార్థవిధయా, వాక్యార్థవిధయాచ అకారబోధ్యత్వం సూచితమితి.

అథషోడశీ:—అయమనువాకః శఙ్ఖలిఖితేన భగవత్పరతయా ఉపబృంహితః; "అశబ్దమస్పర్శమ రసమరూపంగన్ధవర్జితమ్। నిర్దుఃఖమ సుఖంశుద్ధం తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్॥ అణోరణీయాన్ మహతోమహీ యాన్ ఆత్మాగుహాయాంనిహితోస్యజన్తోః।తమక్రతుంపశ్యతివీతశోకః ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్। ఏషదేవస్తుమన్త్రాణాం పత్రైరివ ఽధీయతే। ఏషవైపురుషోవిష్ణుః వ్యక్తావ్యక్తస్సనాతనః" ఇతి.

అథసప్తదశీ:— 'యద్వేదాదౌ' ఇత్యాదికముపబృంహితంపాద్మే "యోవేదాదౌస్వరఃప్రోక్తో వేదాన్తేచప్రతిష్ఠితః।తస్యప్రకృతిలీనస్యయః పరస్సమహేశ్వరః॥యోసావకారవాచ్యోవైవిష్ణుర్నారాయణోహరిః। సఏవపురుషోనిత్యః పరమాత్మామహేశ్వరః॥ తస్యాంశభూతమైశ్వర్యం యస్మిన్కస్మిన్హివర్తతే। తస్మిన్నీశ్వరశబ్దాదిఃప్రోచ్యతే మునిభిస్తథా। నిరుపాధీశ్వరత్వంతు వాసుదేవేప్రతిష్ఠితమ్। ఆత్మేశ్వరఇతిప్రోక్తో వేదవాదైస్సనాతనైః॥ తస్మాన్మహేశ్వరత్వంతు వాసుదేవేప్రతిష్ఠితమ్। అసౌత్రిపాద్విభూతేస్తు లీలాయా అపిచేశ్వరః। విభూతిద్వయమైశ్వర్యం తస్యైవసకలాత్మనః। శ్రీభూనీళాపతిర్యోసౌ వీశ్వరస్సముదాహృతః। తస్మాత్సర్వేశ్వరత్వంతువాసుదేవేప్రతిష్ఠితమ్" ఇతి.

యదాహ-కశ్చిత్ ప్రణవవేదాన్తప్రతిపాద్యం యద్బ్రహ్మ తస్య ప్రకృతావవిద్యాయాం ప్రతిబిమ్బితస్య ప్రకృతిః శిష్టస్య భోక్తృః ప్రధాన తముభయనియన్తృత్వాత్ ఇతి. తన్న ఉపాధిమాహాత్మ్యాత్ భేదా రోపేపి నియమనాసమ్భవాత్. స్వాభావికాభేదాత్ నిర్విశేషస్య చ కిం నియమనం? తదభావే చ కథం మహేశ్వరత్వం? నిర్విశేషాదన్యదేవ కిఞ్చిత్ బిమ్బస్థానీయం సవిశేషమితి దుర్వచమ్; తస్యైవ ప్రతిబిమ్బి తత్వేన ప్రతిబిమ్బస్యాపి సార్వజ్ఞనియన్తృత్వాదిప్రసఙ్గాత్ చిన్మాత్ర స్య ప్రతిబిమ్బితత్వే తస్యైవ బిమ్బిత్వాన్న బిమ్బస్థానీయం సవిశేషం కిఞ్చిత్సిధ్యతి.

కిఞ్చ, ఏవం ప్రణవవేదప్రతిపాద్యస్యైవ మహేశ్వరత్వోపదేశ సమ్భవే, 'ప్రకృతిలీనస్య' ఇతి వక్రమార్గేణ ఉపదేశస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం పశ్యామః. ప్రణవసఙ్కీర్తనమపి బ్రహ్మోపస్థాపనమాత్రార్థత్వాత్ నాతీవ స ప్రయోజనమితి.

అథ ఏకోనవింశికవ్యాః—యచ్చార్థాన్తరమున్నీతమ్. 'అగ్నిమీళే పురోహితమ్' 'యోనిస్సముద్రోబన్ధుః' 'సమానం పరమ్' ఇతి ఏషు శ్రుతీనామ్ అకారోకారమకారాణాం వేదాదిమధ్యాన్తవర్ణత్వ ప్రసిద్ధేః అకారః-వేదాదౌ ప్రోక్తస్వరః. స ఏవ తదన్తే ప్రతిష్ఠితః. 'సమానం పరమ్' ఇత్యత్ర ఉపాన్త్యః. తతః పరమ్ స్వరాభావేన తస్యైవ అన్త్య స్వరత్వాత్. 'తస్య ప్రకృతిలీనస్య' 'ప్రకృతిః - విష్ణుః' 'వాసుదేవః పరా ప్రకృతిర్' ఇతి శ్రుతేః, తస్మిన్ లీనస్య వాచ్యవాచకభావేన అభేదం ప్రాప్తస్య. 'తస్య యః పరః' వేదాద్యన్తావగమితాభ్యర్హితభావస్య ప్రకృతి రూపస్య విష్ణోః యః-పరః-ప్రధానభూతః పరమాత్మా స మహేశ్వరః ఇతి.

అథవా అస్య మన్త్రస్య యజుర్వేదపఠితత్వాత్ వేదః- యజుర్వేదః. తస్య ఆదౌ పఠితస్వరః ఇకారః. "ఇషేత్వా" ఇతి. స ఏవ,

తదన్తేపి ప్రతిష్ఠితః. ‘‘ఐవతపతీతి’’ తస్యప్రకృతిః. లక్ష్మీః. తత్ర ‘‘శ్రీరభవద్దేవీ’’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘‘మూలప్రకృతిరవ్యయా’’ ఇతికాశ్మేప్రయోగాత్. తత్రవాచ్యవాచకభావేనలీనస్య ఈకారస్యలక్ష్మీవాచకత్వాత్ ‘‘దేవ్యవస్థాంప్రాప్తస్య’’ ఇతియావత్. ‘తస్య యఃపరః’ వక్ష్యమాణవిశేషణవిశిష్టః. తస్మాత్ యఃపరః- ఉత్తరోవర్ణ ఉకారః. సః-మహేశ్వరః. తద్వాచ్యః శివస్సర్వేశ్వరః. ఇతి. తత్రనాద్యః, స్వరస్యాన్తే ప్రతిష్ఠితత్వాభావాత్. ‘సమానంపరమ్’ ఇత్యత్ర మకారఏవహిఅన్తేప్రతిష్ఠితః. అత్స్వన్తత్వేపి వేదాన్తత్వాసిద్ధేః. నహ్యత్ర ‘‘అచోన్త్యాది’’ ఇత్యాదివత్ సజాతీయనిర్దేశః. ‘‘తస్యప్రకృతిలీనస్య’’ ఇత్యత్ర ప్రకృత్యర్థకస్య యఃపరః ప్రధానః అర్థఏవ. అర్థార్థత్వాచ్ఛబ్దప్రయోగస్య. తస్మాత్ అకారార్థస్యైవ మహేశ్వరతా సిధ్యతీతి కిమనిష్టమ్. ‘వాసుదేవఃపరాప్రకృతిర్’ ఇతిచ వాసుదేవస్య ప్రకృతిశబ్దవాచ్యత్వం నవిధీయతే; కిన్తు ఉపాదానత్వమ్. అన్యథాపరశబ్దవైయర్థ్యాత్. ఉపాదానత్వేచపరశబ్దః - ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ - స్వేచ్ఛాధీనపరిణామవత్వమ్. స్వరూపాస్పర్శశ్చ. నద్వితీయః, లక్ష్మీవాచకస్య ఈకారస్య వేదాద్యన్తయోః ప్రతిష్ఠితత్వాసిద్ధేరితి.

అథవింశికత్వాః—‘‘యద్వేదాదౌ’’ ఇతిమన్త్రస్య అయమర్థః. ‘‘బ్రహ్మణఃప్రణవంకుర్యాత్’’ ఇత్యాద్యనుసారేణ వేదాద్యన్తయోః ప్రతిష్ఠితః యస్-స్వరః ఓఙ్కారః, ‘‘శ్రుతేరివార్థంస్మృతిరన్వగచ్ఛత్’’ ఇత్యాదౌ వ్యఞ్జనస్యఅక్షరత్వాభావేన ఉపసర్జనతయాప్రకృతేపి స్వరప్రాధాన్యాభిప్రాయేణస్వర ఇత్యుక్తమ్. తస్యప్రణవస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధస్యప్రకృతిభావే ‘అకారేలీనస్య- అకారాత్మతాం ప్రాప్తస్య యఃపరః- ప్రతిపాద్యతయా ప్రధానః సమహేశ్వరః’ ఇతి. ఇత్థం సమస్తశబ్దమూలాకారవాచ్యస్ - సర్వలోకానామ్ ఈశ్వరః ఇతి. ఏవంచ సర్వశబ్దజాలప్రకృతితయా నిఖిలవాచక ఉత్కృష్ట అకారవాచ్యస్య

నిఖిలవాచ్యోత్కర్షో యుక్తః ఇతి ఓమితిమన్త్రస్య అకారవాచ్య సర్వేశ్వర ప్రతిపాదనపరో మన్త్రోయమ్, "అకారేణోచ్యతే విష్ణుః", 'అకారో విష్ణువాచకః' ఇతి శ్రుతిస్మృతి దర్శనాత్ నారాయణపరత్వ ప్రతిపాదనపరం పర్యవస్యతి.

నను భవదభిమతంవివరణమ్ అనుపపన్నమ్; శబ్దానామ్ భూతపఞ్చకగుణత్వేన తేషామ్ అన్యోన్యమ్ ఉపాదానోపాదేయభావాయోగాత్, ప్రకృతివాచ్యత్వవివక్షాయాం "తస్యయాప్రకృతిః, తస్యయఃపరః", ఇతివక్తవ్యత్వేన "తస్యప్రకృతిలీనస్యయఃపరః" ఇతిశబ్దాయోగాచ్చ ఇతిచేత్ తర్హి అతఏవ "ప్రణవప్రకృతిభూతార్ధమాత్రావాచ్యోయః, స-మహేశ్వరః" ఇతిత్వదభిమతమన్త్రవివరణమపినయుజ్యతేతితుల్యమ్.

నను, శ్రుతిస్మృతివశాత్ 'అర్ధమాత్రైవ త్రిమాత్రప్రణవప్రకృతిర్' ఇతివాచ్యమితిచేత్ తర్హి అధర్వశిఖాయామ్, (పురుష)శబ్దితస్య భగవతఏవ అర్ధమాత్రావాచ్యత్వోపదేశాత్, నృసింహతాపనీయోపనిషది నృసింహస్యైవతదుపదేశాత్, రామోపనిషది, శ్రీరామచన్ద్రరూపిణోభగవతఏవ తదుపదేశాత్, భగవచ్ఛాస్త్రే సారేలక్ష్మీతన్త్రే, "ఓమిత్యేతత్సముత్పన్నం ప్రథమంబ్రహ్మతారకమ్ । బిన్దునాభూషయేత్పశ్చాన్నాదేన తదనన్తరమ్ । ధ్యాయేత్సన్తతినాదన్తం తైలధారామివాతతామ్॥ ఏతత్తద్వైష్ణవంరూపం త్ర్యక్షరంబ్రహ్మశాశ్వతమ్। అనిరుద్ధస్త్వకారోత్ర ప్రద్యుమ్నోమధ్యమస్వరః॥ సఙ్కర్షణో మకారస్తు వాసుదేవస్తుబిన్దుకః॥ చతుర్ణామపిభాగస్తు నాదరూపస్సురేశ్వరః। విరామే సతినాదస్య ప్రస్ఫుటీభవతిధ్రువమ్॥ జ్యోతిస్తమఃపరం బ్రహ్మ లక్ష్మీనారాయణాహ్వయమ్ । అస్యమాత్రావిధానఞ్చ స్సాస్థాస్తి ప్రఉదాహృతాః॥ విశ్వంజాగ్రత్ప్రదేశాన సర్వేన్ద్రియసమీరకమ్॥ అనిరుద్ధాత్మకంతచ్చచిన్తయేత్ ప్రథమాక్షరమ్॥ తంసోపకరణందేవ మకా

రే ప్రవిలాప్యతు । అకారం తైజసే దేవే ప్రద్యుమ్నే స్వప్నవర్త్యపే ।
అన్తఃకరణవృత్తీనాం ప్రేరకే ప్రవిలాపయేత్ । తం సోపకరణం దేవ
మకారే ప్రవిలాపయేత్॥ ఉకారం త్వీశ్వరే ప్రాజ్ఞే సఙ్కర్షణ ఇతి శ్రు
తే॥ సుషుప్తిపదకే శశ్వత్ ప్రాణాదిప్రేరకే విభౌ॥ విలాప్య తం చ దేవే
శం తుర్యసంజ్ఞే ఽర్ధమాత్రకే॥ జ్ఞానానన్దమయే దేవే వాసుదేవే విలాప
యేత్'' ఇత్యాదినా అర్ధమాత్రాయాః భగవద్వాచకత్వోపదేశాచ్చ.
పరరీత్యా ''ప్రణవప్రకృతిభూతార్ధమాత్రావాచ్యః యః, స ఏవ మహే
శ్వరః'' ఇతి మన్త్రవ్యాఖ్యానే ఽపి భగవత్పరత్వసిద్ధిః మన్త్రస్య నివృ
త్త్యాహా ఇతి.

అత్రైకవింశః:—వస్తుతస్తు అకారః ఉకారశ్చ సముదితావో
ఙ్కారః ''అకార ఉకారో మకార ఇతి'' ''తానేకధా సమభరత్ తదేత
దోమ్'' ఇతి. ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యాత్ ''ఏఓఙ్ ఐఔచ్''
ఇత్యాదిసూత్రే మహాభాష్యే వార్త్తికే చ పతఞ్జలికాత్యాయనాభ్యాం
తథైవ దర్శితత్వాత్. ''సన్ధ్యక్షరాణి'' ఇత్యన్వర్థా పూర్వాచార్య సం
జ్ఞా సన్ధీయమానావయవత్వాదితి. కైయటాద్యుక్త్యాపి తథైవావగమా
చ్చ. యః - వేదాద్యన్తయోః ప్రతిష్ఠితః స్వరః ఓఙ్కారః తస్య ప్రకృతౌ -
స్వావయవే అకారే. లీనస్య - తదాత్మతాం ప్రాప్తస్య. ఇతి యావత్.
తస్య యః పరః - ''అకారేణోచ్యతే విష్ణుస్సర్వలోకేశ్వరో హరిః। ఉద్ధృ
తా విష్ణునా లక్ష్మీరుకారేణోచ్యతే తథా॥ మకారస్తు తయోర్దాస ఏత
త్ప్రణవలక్షణమ్'' ఇత్యాదిప్రణవవివరణరూప శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధో వి
ష్ణుః. స ఏవ సర్వేశ్వరః ఇతి మన్త్రార్థో గ్రాహ్యః.

నచ, ప్రణవావయవత్వం మకారస్యాపి తుల్యమ్; ఇతి తద్వాచ్యత్వేన
ఉదాహృతప్రమాణసిద్ధాయా లక్ష్మ్యా అపి ''యః పరః'' ఇత్యనువాద్య
తా స్యాత్; హవిరార్త్యధికరణన్యాయేన ఉద్దేశ్యస్య పుంస్త్వేన విశేష్టు

ఽశక్యత్వాత్ ఇతివాచ్యమ్; ‘‘పునరాధేయమోదనవత్’ ఇత్యధికరణే విధేయసామర్థ్యానురోధేన అనువాదార్థోనిర్ణేతవ్యః’’ ఇతివ్యవస్థాపనాత్, ఇహాఽపి ‘సమహేశ్వరః’ ఇతి ప్రకరణాద్యనురోధేన విధేయత్వేన నిశ్చితస్య సర్వేశ్వరత్వస్య నారాయణాదన్యత్రాన్వయాసమ్భవాత్ ‘యఃపరః’ ఇతి తస్యైవానువాద్యత్వస్యవక్తవ్యత్వాత్;

అతఏవ, ‘‘అకారవాచ్యత్వమ్ బ్రహ్మాదేరపికోశాదివశాత్ అవగమ్యతే; ఇతితత్ప్రసఙ్గః’’ ఇతిశఙ్కానిరస్తా; నారాయణాదన్యత్ర విధేయానన్వయాత్. తస్మాత్ ‘‘యద్వేదాదౌ’’ ఇతిమన్త్రః సర్వథా భగవత్పరఏవ; దేవతాన్తరపరత్వే ప్రకరణాదివిరోధాత్. పరోదాహృత-వాయుసంహితావచనానిచ న్యాయాభాసమూలాన్యుపేక్షితవ్యాని ఇతి.

అథ ద్వాపంశికయ్యాః—‘‘యద్వేదాదౌ’’ ఇతిమన్త్రస్య బహుథా శివపరత్వోత్ప్రేక్షణంతద్-ప్రకరణ తదనుకూల ఉపబృంహణవిరోధాద్ధేయమ్; నచ ‘ఉపక్రమాదిపర్యాలోచనయా ప్రకరణంశివపరమ్ అవసీయతే’ ఇతిపరోక్తం యుక్తమ్; తథాసతి ‘‘ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్’’ ఇతి ధాతృశ్రుత్యా ఉపక్రమాత్, మధ్యేచ ‘‘యస్మాజ్జాతానపరానైవకిఞ్చనాస, య ఆవివేశభువనానివిశ్వా, ప్రజాపతిఃప్రజయాసంవిదానః’’ ఇతిమన్త్రేప్రజాపతి శ్రుత్యామ్నానాచ్చ ప్రకరణస్య చతుర్ముఖవిషయత్వాపత్తేః.

నను ప్రకరణస్య శివవిషయత్వాభావే ‘‘యోదేవానామ్’’ ఇత్యాది శివపర మన్త్రామ్నానాసాఙ్గత్యాపత్తేః; నచ ప్రకరణస్యచతుర్ముఖవిషయత్వాభావే, ధాతృ ప్రజాపతిశ్రుతి ఘటిత మన్త్రామ్నానాసాఙ్గత్యాపత్తిరితివాచ్యమ్; అస్మిన్ప్రకరణే ‘‘ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్’’ ‘‘విశ్వాధికోరుద్రోమహర్షిః’’ ‘‘యఃపరః స-సమహేశ్వరః’’ ‘‘ఊర్ధ్వరేతంవిరూపాక్షమ్’’ ఇతి ‘ఈశ రుద్ర మహేశ్వర విరూపాక్ష’ శ్రుతీనాంచతస్రూణాం శ్రవణాత్. తాసాంచ ‘‘విప్రతిషిద్ధ

ధర్మాణాం 'సమవాయే భూయసాం స్యాత్స ధర్మత్వమ్" ఇతి న్యాయేన ధాతృప్రజాపతిశ్రుతిభ్యాం బలీయస్త్వాత్, తద్వశేన తయోః యోగేన శివపదవర్తయితవ్యత్వేన తద్-ఘటితమన్త్రద్వయస్యాపి శివపరత్వస్య స్పష్టీకరణే సఙ్గతత్వాత్. ఇతిచేత్; తర్హి ప్రథమానువాకే, "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇతి పురుషశ్రుతిపాఠాత్, మధ్యమానువాకే చ "విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమ్, విశ్వతః పరమం నిత్యం విశ్వం నారాయణం హరిమ్, విశ్వమేవేదం పురుషః", 'శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్', 'నారాయణం మహాజ్ఞేయమ్', 'నారాయణ పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః, నారాయణ పరో జ్యోతిరాత్మా నారాయణః పరః, అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్-స్థితః, అనన్తమవ్యయం కవిం సముద్రేఽన్తం విశ్వశమ్భువమ్, ఇతి మన్త్రేషు, నారాయణశ్రుతేః అష్టకృత్వః శ్రవణాత్, హరిపురుషఅచ్యుతానన్తశ్రుతీనామపి పాఠాత్, "ఋతం సత్యమ్" ఇతి చరమానువాకే పురుషవిశ్వరూపశ్రుత్యోః పాఠాచ్చ అత్ర శివాభిధానశ్రుత్యపేక్షయా భగవదభిధానశ్రుతీనామేవ అత్యన్తభూయస్త్వాత్, 'భూయసాం స్యాత్ సధర్మత్వమ్' ఇతి న్యాయేన తాసాం తదపేక్షయా అత్యన్తబలీయస్త్వావధారణాత్, తదనురోధేన ఈశరుద్రమహేశ్వర విరూపాక్షశ్రుతీనాం భగ్నరూఢికతయా యోగేన నారాయణపదవృత్తేర్వాచ్యత్వాత్, ప్రకరణస్య నారాయణవిషయతాయాః వజ్రలేపాయితత్వాత్ తస్య శివవిషయత్వశఙ్కానిరవకాశా ఇతి విభావ్య సన్తోష్టవ్యమ్ ఆయుష్మతా. 'ఋతమ్' ఇత్యాదిమన్త్రే కృష్ణపిఙ్గళత్వమ్, ఊర్ధ్వరేతస్త్వమ్, విరూపాక్షత్వం చ పూర్వమేవ ఉపపాదితమ్.

నచైవం 'రేతస్'-శబ్దస్య పూర్వనిపాతాపత్తిరితి వాచ్యమ్; 'రాజదన్తాదిషు పరమ్' ఇతి పరనిపాతోపపత్తేః. కృష్ణపిఙ్గళత్వస్య లక్ష్మీసంబన్ధకృతత్వాదేవ 'ఊర్ధ్వరేతమ్' ఇతి వికారోత్తీర్ణత్వవిశేషణమ్

అర్థవత్. తద్ధి 'యది లక్ష్మీసంశ్లిష్టం పరం బ్రహ్మ? తర్హి తస్య సగుణాదిదోష
స్స్యాత్' ఇతి శఙ్కావారణాయ భగవతి తద్రాహిత్యం దర్శయతి.

స్పష్టీకృతం హి ఏతత్ మహాభారతే సభాపర్వసు ద్వోపసుద్ధవ్యా
ఖ్యానే "కుర్వన్త్యాం తు తతస్తస్యాం మణ్డలం తత్ప్రదక్షిణమ్। బ్రహ్మా
విష్ణుశ్చ భగవాన్ తృణీకృత్యావతిష్ఠతామ్॥ ఇన్ద్రస్ స్థాణుశ్చ భగవాన్
ధైర్యం త్యక్త్వా వ్యవస్థితౌ॥ తేషాం దేవనికాయానాం ఋషీణాం చ
వసర్వశః॥ ముఖాన్యపి వివర్తన్తే యేన యాతి తిలోత్తమా" ఇత్యాదినా.

ఇత్థం భగవత్పరయోః 'అణోరణీయాన్' 'ఋతం సత్యమ్' ఇతి
మన్త్రయోః శైవకర్మణి వినియోగః ఐన్ద్రీన్యాయేన ఉపపద్యతే ఇతి.

అథ త్రయోవింశీ:—'అణోరణీయాన్' ఇతి మన్త్రస్య పూర్వో
క్తరీత్యా శఙ్ఖస్మృతావివ 'ఋతం సత్యమ్' ఇతి మన్త్రస్య యోగ
యాజ్ఞవల్క్య ధ్యానాధ్యాయే, "అథవా పరమాత్మానం పరమానన్ద
విగ్రహమ్। గురూపదేశాద్ - విజ్ఞేయం పురుషం కృష్ణపిఙ్గళమ్॥ బ్రహ్మ
బ్రహ్మపురే చాస్మిన్ దహరాద్యేఖమధ్యమే॥ అభ్యాసాత్సంప్రపశ్యన్తి
సన్తస్త్వం చ తథా కురు॥ హృత్పద్మేఽష్టదళోపేతే కన్దమధ్యాత్సముత్థితే।
ద్వాదశాఙ్గుళతో నాభే శ్చతురఙ్గుళముష్మకే॥ ప్రాణాయామైర్వికసి
తే వైరాగ్యాన్వితకర్ణికే। నారాయణం జగన్నాథం వాసుదేవమజం వి
భుమ్॥ చతుర్భుజముదారాఙ్గం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్। కిరీటకేయూర
ధరం పద్మపత్రాయతేక్షణమ్॥ శ్రీవత్సవక్షసం దేవం పూర్ణచన్ద్రనిభాన
నమ్। కౌస్తుభోద్భాసితోరస్కం వనమాలావిభూషితమ్॥ పద్మోత్పల
దళాభోష్ఠం సుప్రసన్నం శుచిస్మితమ్। పద్మచ్ఛవిపదద్వన్ద్వం పరమా
త్మానమీశ్వరమ్॥ మనసాలోకభూతేశం సర్వభూతహృదిస్థితమ్। సో
హమేవేతి యద్ధ్యానం సగుణధ్యానముచ్యతే" ఇతి భగవత్పరతయా
ఉపబృంహణాత్ తయోస్తత్పరత్వం దురపహ్నవమ్. అతః "అణో
రణీయాన్' ఇత్యాద్యుపక్రమం - 'విశ్వరూపాయ వై నమః' ఇత్య

స్తంకృత్స్నమిదంప్రకరణంనారాయణ విషయమ్" ఇతి ఉపన్యస్యమ్ అన్యథా కృత్స్నస్యాపి నారాయణ మహిమవర్ణనపరస్య నారాయణానువాకస్య అసాఙ్గత్యాపత్తేః ఇతి.

అథ చతుర్వింశతిర్భ్యా:—యత్తు "న్యాయాభాసమూలాని - కౌర్మవచనాని, సూతసంహితావచనానిచ అవలమ్బ్య శైవపశైః ప్రలపితమ్ 'హృదయకమలేనారాయణస్యాపి అన్తరత్వేనశివోధ్యేయః' ఇతివివక్షయా, 'నారాయణాత్మనాస్వాత్మానమనుసన్ధాయ హృదయామ్బుజేశివోధ్యేయః' ఇతివివక్షయావా నారాయణానువాకేన నారాయణమహిమవర్ణనమ్" ఇతి. తత్ - వేదవిదాంశ్రోత్రపదవీంనాధిరోహతి. ఏవంసతి తత్ర "విశ్వంనారాయణందేవ మక్షరంపరమంప్రభుమ్" ఇతి సర్వశరీరత్వపరమప్రభుత్వ నిత్యత్వోపదేశస్య, "విశ్వతఃపరమమ్" ఇతిసర్వస్మాత్పరత్వోపదేశస్య "పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్, విశ్వాత్మానంపరాయణమ్" "అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణస్థితః" ఇతిసర్వేశ్వరత్వ అనన్యేశ్వరత్వ సర్వాత్మత్వపరమప్రాప్యత్వసర్వవ్యాపిత్వాద్యుపదేశస్య, 'నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యాదినా సాక్షాదేవపరబ్రహ్మ భావోపదేశస్యచ ఉన్మత్త ప్రలపితత్వాపత్తేః.

'యోదేవానామ్' ఇత్యాదిమన్త్రేషు శివమహిమవర్ణన మపి 'శివస్యాప్యన్తరత్వేన నారాయణోధ్యేయః' ఇతివివక్షయా, 'ప్రథమంశివాత్మనాస్వాత్మానమనుసన్ధాయ 'నారాయణోధ్యేయః' ఇతివివక్షయావా ఇతి వైపరీత్యస్య సువచత్వాచ్చ.

నచ 'నారాయణపరమ్'ఇత్యస్య సమాసపదత్వేన 'తత్త్వం-బ్రహ్మ, నారాయణాత్ పరం - జ్యాయః. నారాయణస్తుపరః తదన్యః ఇత్యర్థః. అన్యథా, మధ్యమపరశబ్దయోః పుల్లిఙ్గయోః తత్త్వజ్యోతిర్విశేషణత్వమనుపపన్నమ్; ఇతి అన్త్యజోక్తంయుక్తమ్; మహోపనిషది సమాన ప్రకరణే 'నారాయణఃపరంబ్రహ్మ' ఇతిపదవిచ్ఛేదేన

అధ్యయన దర్శనాత్ ఇహ భిన్నపదస్య 'నారాయణ' ఇత్యస్య 'సుపాం సులుక్' ఇత్యాదినా ప్రథమాయాః(ః) లుగాదేశస్య కల్పనీయత్వాత్. మహోపనిషది 'ఏతన్మన్త్రామ్నానమేవ అసిద్ధమ్' ఇతి చేత్ అహో భగవద్ద్వేషవ్యసనమ్ ఆయుష్మతః; యతః సర్వలోక సిద్ధమపి అపహ్నుతే. నచ తత్ర తన్మన్త్రసత్త్వేపి 'సుపాంసులుక్' ఇత్యాదినా పఞ్చమ్యాః స్వాదేశఃకల్ప్యతే ఇతి వాచ్యమ్; తథా సతి నారాయణపరభావ ప్రతిపాదనపరాయాః మహోపనిషదః కార్త్స్న్యేన ఉన్మత్తప్రలపితత్వాపత్తేః.

నచ సిద్ధాన్తే "మధ్యమపదశబ్దయోః తత్త్వ జ్యోతిర్విశేషణత్వే పుల్లిఙ్గమనుపపన్నమ్" ఇతి వాచ్యమ్; పూర్వాపరమన్త్రతాత్పర్యానురోధేన ఛాన్దసలిఙ్గ వ్యత్యయాశ్రయణోపపత్తేః. అత ఏవ "తస్యమధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోర్ధ్వా వ్యవస్థితః" ఇతి మన్త్రే 'వ్యవస్థితః' ఇత్యస్య ఛాన్దసలిఙ్గ వ్యత్యయదర్శనాత్, 'తత్త్వం నారాయణః పరః' ఇత్యత్ర అన్వయధానేన 'పరో నారాయణస్తత్త్వమ్' ఇత్యేవ అభ్యుపగమాచ్చ, 'నారాయణపరోజ్యోతిర్' ఇత్యత్రాపి 'పరో నారాయణో జ్యోతిర్' ఇత్యేవ అన్వయాభ్యుపగమాచ్చ, 'ఆత్మా నారాయణః పరః' ఇత్యత్రాపి 'పరః నారాయణః ఆత్మా' ఇత్యేవ పరశబ్దే అన్వయధానేన స్వపాదస్థపదాన్వయస్య వక్తవ్యత్వాచ్చ. "సపరస్సర్వశక్తీనాం బ్రహ్మణస్సమనన్తరః" ఇతి విష్ణుపురాణవచనస్య 'మధ్యే విరిఞ్చిగిరిశం ప్రథమావతారః' ఇతి నిర్దిష్టావతారపరత్వేన అపార్థోక్తిప్రసఙ్గాయోగాత్.

మహాభారతే ఆనుశాసనికే పర్వణి "యద్ - జ్ఞేయం పరమం కృత్యమనుష్ఠేయం మహాత్మభిః । సారం మే సర్వశాస్త్రాణాం వక్తుమర్హస్యనుగ్రహాత్" ఇతి పృష్టవన్తం యుధిష్ఠిరం ప్రతి "శ్రూయతామిదమత్యన్తం గూఢం సంసారమోచనమ్ । శ్రోతవ్యశ్చత్వయాస

ద్యుక్ జ్ఞాతవ్యంచపిశాంపతే॥ పుణ్డరీకఃపురావిప్రః పుణ్యతీర్థేజపాన్వి తః । నారదంపరిపప్రచ్ఛశ్రేయోయోగపరంమునిమ్॥ సతస్మైకథయామాసబ్రహ్మణోక్తంమహామునే। అప్రభూతంప్రభూతార్థంసర్వశాస్త్రార్థసారకమ్। యఃపరఃప్రకృతేఃప్రోక్తః పురుషఃపఞ్చవింశకః । సఏవ సర్వభూతాత్మానరఇత్యభిధీయతే। నరాజ్జాతానితత్త్వాని నారాణీతితతోవిదుః । తాన్యేవచాయనంతస్యతేన నారాయణస్-స్మృతః॥నారాయణాత్ జగత్సర్వంసర్గకాలేప్రజాయతే । తస్మిన్నేవపునస్తచ్చ ప్రళయేసంప్రలీయతే । నారాయణఃపరంబ్రహ్మతత్త్వంనారాయణఃపరః। పరాదపిపరశ్చాసౌ తస్మాన్నాస్తిపరాత్పరమ్” ఇత్యాదినా శ్రీభీష్మసూక్తికదమ్బకేన ‘నారాయణపరంబ్రహ్మ’ ఇత్యాది నారాయణానువాకమన్త్రజాతస్య నారాయణపరభావ పరతయా ఉపబృంహితత్వాచ్చ.

నచైవం ‘ఋతంసత్యంపరంబ్రహ్మ’ ఇతిమన్త్రవిరోధః; తస్య భగవత్పరత్వవ్యవస్థాపనాత్. తస్యశివపరత్వేపి, ‘ నారాయణపరం బ్రహ్మ’ ‘ఋతంసత్యంపరంబ్రహ్మ’ ఇతిద్వయోః పరభావోపదేశాసంభవాత్. అన్యతరోపదేశస్య ఆవశ్యకే అన్యథానయనే ‘అఙ్గగుణవిరోధే చ తాదర్థ్యాత్’ ఇత్యధికరణన్యాయేన ‘సబ్రహ్మ సశివస్-సేన్ద్రః’ ఇతి అత్రైవనారాయణవిభూతిషు పరిగణితస్య తద్ - గుణభూతస్య శివస్యైవపరభావోపదేశస్యఅభేదోపచారాద్యభిప్రాయేణ నేతవ్యత్వాత్, అతో “ ‘నారాయణానువాకో నారాయణపరభావపరః’ ఇతి వజ్రలేపాయితమ్” ఇతి తదనురోధాత్ కృత్స్నం మహాప్రకరణంతత్పరమేవ ఇతియుక్తమ్. ఇతి.

అథ పఞ్చవింశీకఠ్యాః—యదుక్తం నారాయణానువాకస్య నప్రకృత దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణ పరత్వం; సన్నిహితమన్త్రాభ్యామేవ రుద్రమహేశ్వరశబ్దితశివపరతయా తన్నిర్ధారణస్య సిద్ధత్వాత్.

నాపి సర్వపదవిద్యోపాస్య నిర్ధారణపరత్వమ్; ‘సహస్రశీర్షం దేవమ్’ ఇత్యాదిభిః ద్వితీయాన్తపదైః నారాయణమనూద్య ‘తద్విశ్వముపజీవతి’ ఇతి తేషామేకవాక్యతయా తస్య విశ్వోపజీవ్యత్వ ప్రతిపాదనపరత్వం స్వరసతః ప్రతీయమానం పరిత్యజ్య ద్వితీయానాం ప్రథమార్థకల్పనస్య, ప్రత్యుద్దేశ్యం విధిపర్యవసానేన అనేకవాక్యత్వకల్పనస్య చ అయుక్తత్వాత్ ఇతి.

తద్-అయుక్తమ్ ‘ధేనువచ్చ అశ్వదక్షిణా’ ఇతి దాశమికాధికరణే “‘అశ్వశ్చావో దక్షిణా స బ్రహ్మణే దేయః’ ఇత్యస్యైకవాక్యత్వే తచ్ఛబ్దానన్వయాపత్తేః, తత్పరిహారాయ భిన్నవాక్యత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్” ఇతి వ్యవస్థాపనాత్, తథా చ ‘సోమచమసః’ ఇతి తదనన్తరాధికరణే ‘ఔదుమ్బరస్సోమచమసో దక్షిణా స ప్రియాయ సగోత్రాయ బ్రహ్మణే దేయః’ ఇత్యత్రాపి తచ్ఛబ్దానన్వయపరిహారాయ వాక్యభేదస్య వ్యవస్థాపనాచ్చ. అత్రాపి ఏకవాక్యత్వే బహూనాం నారాయణశబ్దానామనన్వయాపత్తేః తత్పరిహారాయ వాక్యభేదకల్పనస్య, “‘సుపాం సుపో భవన్తి’ ఇతి వక్తవ్యమ్” ఇతి వార్తికానురోధేన ప్రథమాయా ద్వితీయాదేశకల్పనస్య చ ఉపపన్నత్వాత్.

త్వన్మతేపి ‘సహస్రశీర్షమ్’ ఇత్యారభ్య ‘పరమం ప్రభుముపజీవతి’ ఇతి ఏకస్య వాక్యస్య ‘విశ్వతః పరమమ్’ ఇత్యాదేః ‘ఉపజీవతి’ ఇత్యన్తస్య ద్వితీయస్య ‘పతిం విశ్వస్య’ ఇత్యారభ్య ‘పరాయణముపజీవతి’ ఇతి తృతీయస్య మధ్యే ‘విశ్వమేవేదం పురుషః’ ఇతి ప్రథమాన్తవాక్యస్య అనన్వయేన తత్పరిహారాయ ‘తద్-విశ్వమ్’ ఇత్యత్ర ‘తద్’ ఇత్యస్య వ్యత్యయేన నపుంసకత్వమాశ్రిత్య ‘తం విశ్వముపజీవతి’ ఇతి తురీయస్య చ వాక్యస్య నారాయణపదత్రయస్య పురుషపదస్య చ పౌనరుక్త్యపరిహారాయ కల్పనీయత్వాచ్చ, అత్రైవ ‘అనన్తమవ్య

యంకవిం 'సముద్రేన్తం విశ్వశంభువమ్' ఇతిమన్త్రప్రథమాయాః ద్వితీ
యాదేశదర్శనాచ్చ.

అన్యథా 'నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యాది ప్రథమాన్తపదఘ
టితమన్త్రద్వయవ్యవధానేన 'ఉపజీవతి' ఇత్యనేన 'అనన్తమవ్యయమ్'
ఇత్యాదేరనన్వయాపత్తేః, 'విశ్వమేవేదంపురుషః' ఇత్యస్య 'పురుష
ఏవేదంసర్వమ్' 'నారాయణఏవేదంసర్వమ్' ఇత్యాదినీత్యా స్వరసతో
ఽర్థప్రతీతేశ్చ. అన్యథా 'విశ్వమేవేదమ్' ఇత్యస్య అచేతనజాతపరత్వ
మ్, 'పురుషః' ఇత్యస్య జీవపరత్వంచ ఆశ్రిత్య 'తద్-విశ్వం చేతనాచేత
నాత్మకముపజీవతి' ఇత్యర్థాపత్తౌ, 'విశ్వమేవేదంపురుషః' ఇతివాక్య
స్య తత్పదస్యచ వైయర్థ్యాపత్తేశ్చ.

'నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యాదేః ఉపపాదనపరత్వస్య, 'అన
న్తమవ్యయమ్' ఇత్యాదేః ఉక్తార్థనిగమనపరత్వస్యచ ఆశ్రయణేన 'అన
న్తమ్ తద్-విశ్వముపజీవతి' ఇత్యధ్యాహారాపత్తేశ్చ. వాక్యభేదేనయథా
కథంచిత్ దార్ఢ్యార్థమ్ త్రివారంనారాయణస్య విశ్వోపజీవ్యత్వ
ప్రతిజ్ఞానపరత్వాభ్యుపగమేపి తత్తద్విద్యామ్నాతపదోపాదాననిబన్ధ
నతత్తద్-విద్యాప్రత్యభిజ్ఞాయా దురపహ్నవత్వాచ్చ. 'నారాయణ
ఏవేదం సర్వమ్' ఇతిమహోపనిషద్వాక్యానుసారేణ, 'పురుషఏవే
దంసర్వమ్' ఇతి పురుషసూక్త సుబాలోపనిషద్ - వాక్యానుసారే
ణచ 'విశ్వమేవేదంపురుషః' ఇత్యస్య 'విశ్వశరీరకోభగవాన్' ఇత్య
ర్థాశ్రయణేన 'తద్ - విశ్వముపజీవతి' ఇత్యస్య అవృత్తిం వినైవ
'సంబాహుభ్యాంనమతి' 'రక్ష్యాపేక్షాంప్రతీక్షతే' ఇత్యాద్యనుసా
రేణ 'స్వశరీరభూతం విశ్వముపేక్షతే' ఇత్యర్థాశ్రయణస్య ఉపపన్న
తరత్వాచ్చ. అతః అస్య అనువాకస్య సకలపరవిద్యా వేద్యదేవతా
నిర్ధారణార్థత్వం వజ్రలేపాయతే ఇతిచ లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే భా
ష్యాదిషు ప్రపఞ్చితం. తత్రైవ అనుసన్ధేయమ్. ఇతి.

౨౪-౭-౯౦.

అథ షడ్వింశీ:—అస్య అనువాకస్య, ప్రకృతదహరవిద్యోపా
స్యనిర్ధారణ పరత్వేపి నానుపపత్తిః; నచ 'సన్నిహిత మన్త్రాభ్యామేవ
రుద్ర మహేశ్వరశబ్దిత శివరూపతయా తన్నిర్ధారణం సిద్ధమ్' ఇతి
వాచ్యమ్; తథాసతి 'తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వమ్' ఇతి సన్ని
హితమన్త్రేణ, 'పురుష' శబ్దోదిత నారాయణపరతయా తన్నిర్ధారణ
స్యసిద్ధత్వేన, 'యోదేవానామ్' 'యద్వేదాదౌ' ఇతి మన్త్రయోరపి
తన్నిర్ధారణార్థత్వాభావాపాతాత్. అతః, కృత్స్న ప్రకరణ పర్యా
లోచన పూర్వకాభిధానశ్రుతి - బలాబలనిరీక్షణేనైవ, ప్రకృతదహర
విద్యావేద్యనిర్ధారణమభ్యుపగన్తవ్యమ్ ఇతిపూర్వోక్తరీత్యా భగవదభి
ధానశ్రుతీనామేవ బలవత్త్వాత్ తదనురోధేన తస్యైవ ప్రకృతదహర
విద్యావేద్యత్వనిర్ధారణం వజ్రలేపాయతే; తదేవం 'ప్రకరణంకృత్స్నం
భగవత్పరమ్' ఇతి తదనురోధాత్ అస్మదుక్తరీత్యా "యద్వేదాదౌ"
ఇతి మన్త్రౌ భగవత్పరతయైవ వ్యాఖ్యేయౌ ఇతిసిద్ధమితి.

అథ సప్తవింశీకళ్యాః—'ఆదిత్యోవా ఏషఏతన్మణ్డలమ్' ఇత్యా
ద్యనువాకే పురుషశ్రుత్యభ్యాసాత్, 'యఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మ
యః పురుషః' ఇతిపుణ్డరీకాక్షత్వలిఙ్గోపస్థాపక ఛాన్దోగ్యవాక్యామ్నా
నాత్, 'ఆదిత్యోవై తేజః' ఇత్యాద్యనువాకే 'కఃకింకంతత్సత్యమ్'
ఇతివాక్యే, 'ఏకోనైకస్తవఃకఃకిమ్' ఇతిశ్రీసహస్రనామాధ్యాయపఠితస్య
'హిరణ్యగర్భః' ఇత్యష్టర్చాభ్యస్తస్య కశబ్దస్య, భగవన్నామత్వేన
అన్యత్ర సమర్థిత అమృతశబ్దస్య, 'విశ్వంవిష్ణుర్వషట్కారః' ఇతివి
శ్వశబ్దస్య, *అమ్భస్యనువాకాభ్యస్త ప్రజాపతిశబ్దస్య, 'అహస్-సం
వత్సరోవ్యాళః' ఇతి పఠితసంవత్సరశబ్దద్వయస్య, పురుషశ్రుతేశ్చ
పాఠాచ్చ " 'అమ్భస్యపారే' ఇత్యారభ్య 'యఏవంవేద, ఇత్యుపనిషత్'
ఇత్యన్తంమహాప్రకరణం భగవత్పరమేవ ఇతి.

అష్టావింశికత్వ్యాః—పరోక్తరీత్యా 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యుక్త్వా
నన్తరమ్ 'పురుష ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి మన్త్రే విరోధశఙ్కా నిరాకరణా
య 'పురుషో వై రుద్రః' ఇతి పురుషసూక్తవేద్యత్వస్య, 'సన్మహః' ఇతి
సద్విద్యా వ్యాహృతి విద్యావేద్యత్వస్యచ సూచనేన, రుద్రస్య సకల
పరవిద్యావేద్యత్వావధారణం నసమ్భవతి 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యస్మాద
వ్యవహితపూర్వవాక్యే 'అణోరణీయాన్' ఇత్యారభ్య ఉక్తస్య పర
విద్యాప్రకరణస్య 'య ఏవం వేద, ఇత్యుపనిషత్' ఇతి సమాపితత్వాత్,
అత్రత్య రుద్రశబ్దస్య పురుషపర్యన్తత్వేన వ్యాఖ్యానాదపి విరోధశ
ఙ్కానిరాసాత్, 'సర్వం సమాప్నోషి తతోసి సర్వః' 'సర్వగత్వా
దనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః' 'తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' 'మత్తస్స
ర్వమహం సర్వమ్' 'అహమేకః ప్రథమమాసమ్' ఇత్యాదివత్ పురుష
స్య రుద్రశబ్దస్య పర్యవసాన భూమితయా 'సర్వో వై రుద్రః' ఇతి వక్తుం శక్య
త్వాత్;

అతఏవ గుహస్వామి దేవస్వామిభ్యామ్ ఇదం వాక్యమ్ ఇత్థం
వ్యాఖ్యాతమ్. 'పురుషో నారాయణః పరమాత్మా' 'ఆత్మాహి పురుష వ్యా
ఘ్రోక్షజో విష్ణుః' ఇతి భగవాన్ వ్యాసః. స ఏవ రుద్రః. 'తతః సర్వస్య
ఉత్పత్తేః తత్పర్యాయో వా' ఇత్యత్ర 'తత్' ఇతి ప్రకృతపురుషపరామృ
శ్యతే; 'తత్పర్యాయ' ఇతి రుద్రపర్యాయః తద్వాచ్యః; ఇతియావత్.
నమస్కారఘటితతయా స్తుత్యభిప్రాయత్వేన సమ్భవాత్ అన్యథాసిద్ధిక
త్వాచ్చ 'పురుషో వై రుద్రః, సన్ - మహో నమో నమః' ఇత్యస్య
పురుషసూక్త సద్విద్యా వ్యాహృతివిద్యావేద్యనిర్ధారణపరత్వే ప్రత్యుద్దే
శ్యం విధిపర్యవసానస్య వక్తవ్యతయా వాక్యభేదాపత్తేశ్చ. విధేయ
వాచిపదాభ్యాసాదిరూప ప్రతిబన్ధకరహితస్య అస్య మన్త్రస్య ఏక
వాక్యతాయా మర్నిరాసత్వాత్ 'పురుషస్సన్మహత్' ఇతి విద్యాత్రయ
ప్రత్యభిజ్ఞాపేతయా 'సహస్రశీర్షం...విశ్వశంభువమ్' 'అక్షరమ్, శాశ్వ

తంశివమ్' 'బ్రహ్మేతత్త్వం జ్యోతిః ఆత్మా, అన్తర్బహిశ్చ సముదేన్ద్రస్థం పరమాత్మా వ్యవస్థితః, సబ్రహ్మా సశివస్‌- సేన్ద్రః' ఇత్యాద్యాదశవిద్యానాం నారాయణానువాకే ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాభూయస్త్వేన తస్యైవ సర్వపరవిద్యావేద్య దేవతానిర్ధారకత్వాచ్చ. పూర్వస్మిం ప్రశ్నే 'యశ్ఛన్దసామృషభో విశ్వరూపః' ఇతి సర్వవేద ప్రధాన ప్రతిపాద్యత్వేన విష్ణుం ప్రస్తుత్య, 'సమేన్ద్రో మేధయా స్పృణోతు' ఇతి తస్య, ఇన్ద్రశబ్దేన స్వర్ణఘర్మానువాకాత్మక మహాపురుషవిద్యావేద్యత్వం సూచయిత్వా, 'సపప్తోఽ న్తర్హృదయః' ఇత్యాదినా, 'పురుషో మనోమయః, అమృతో హిరణ్మయః' ఇతి తస్యైవ 'పురుష అమృత' శబ్దాభ్యాం నిర్దేశాచ్చ మధ్యే 'భూర్భువస్ - సువర్' ఇత్యాది అనువాకే, 'మహ ఇతి తద్బ్రహ్మ' ఇతి వాక్యేన విష్ణోరేవ ప్రతిపాద్యతయా 'సన్మహః' ఇతి సచ్ఛబ్దేన మహసః విశేషణభూతేన 'మహ ఇత్యాదిత్యః, మహ ఇతి చన్ద్రమాః, మహ ఇత్యన్నమ్' ఇత్యాది వాక్యైః కృతాయాః మహస్- శబ్దార్థప్రశంసాయాః వివక్షితతయా 'పురుషో వై రుద్రః' 'సన్మహః' ఇత్యనేన రుద్రాన్తర్యామిణో భగవత ఏవ వ్యాహృతి విద్యా వేద్యత్వ సూచనాచ్చ. ఇతి.

అథ ఏకోనత్రింశికద్ధ్యాః—'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యాద్యనువాకద్వయానన్తరం 'నమో హిరణ్యబాహవే' ఇత్యాది శ్రవణాత్, తత్ర బాహుగ్రహణస్య ఉపలక్షణత్వేన హిరణ్మయపురుష ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ 'రుద్ర ఏవ హిరణ్మయః పురుషః' ఇతి అయుక్తమ్; ప్రకరణవిచ్ఛేదస్య ఉక్తత్వాత్. 'హిరణ్యబాహవే'- ఇత్యస్య చ బహువ్రీహిణా హిరణ్యాలఙ్కృతబాహవే ఇత్యర్థః. 'దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాతు' ఇతివత్. తథా భాట్టభాస్కరేణ వ్యాఖ్యానాత్. అన్యథా లక్షణాప్రసఙ్గాత్; తస్మాత్ న ప్రత్యభిజ్ఞా. అతః 'సిద్ధం భగవానేవ తైత్తిరీయ మహోపనిషది ప్రతిపాద్యతే' ఇతి.

అతఏవ 'ఓమన్తశ్చరతి' ఇత్యాద్యనువాకే 'యజ్ఞో వై విష్ణుః' 'విశ్వం విష్ణుర్ వషట్కారః' 'బ్రహ్మణ్యో బ్రహ్మకృద్-బ్రహ్మా, జ్యేష్ఠశ్-శ్రేష్ఠః ప్రజాపతిః' ఇతి నిర్దిష్టో విష్ణురేవ రుద్రాన్తర్యామిత్వేన ప్రతిపాద్యతే; అతఏవ చ 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః' ఇత్యత్ర పురుషశ్రుతిబలాత్, 'ఈశస్ - సర్వస్య' ఇతి ససంబన్ధికనిర్దేశాత్, ఉత్తరత్ర 'ఈశానస్ - సర్వవిద్యానామ్, ఈశ్వరస్ - సర్వభూతానామ్' ఇతి ససంబన్ధికనిర్దేశాత్, 'తత్పురుషాయ విద్మహే' ఇతి పురుషశ్రుతిబలాత్, 'త్రిసుపర్ణేహం సత్యు చిషత్' ఇతి భగవన్మన్త్రపాఠాత్, ఉత్తిష్ఠపురుష' ఇత్యాదౌ 'పురుషహరిపద' శ్రుతి - ద్వయబలాత్ 'హ్రోష్ఠాతపిఙ్గళాక్షమ్' ఇతి పుణ్డరీకాక్షత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ససంబన్ధికనిర్దేశత్రయబలేన 'మహీపానమీశమ్' 'యఃపరస్ - సమహేశ్వరః' ఇత్యత్ర పదద్వయస్యాపి యౌగికత్వావగమాచ్చ. "సర్వో వై రుద్రః, తస్మై రుద్రాయ, పురుషో వై రుద్రః, సర్వో హ్యేష రుద్రః, తస్మై రుద్రాయ, రుచ్ఛాయ, సర్వో హ్యేష రుద్రః, కస్మై రుద్రాయ, త్వం రుద్రః, గ[illegible]మాపిశాన్తకః" ఇతి దశకృత్వః అభ్యస్తం రుద్రపదమ్ అన్తర్యామిపరమ్ ఇతి.

అథ త్రింశీకథ్యా:— భగవత్పరతయైవ ఇయం తైత్తిరీయమహోపనిషత్ ఉపబృంహితా; శ్రీవిష్ణుపురాణే తథాహి—"సర్వశక్తిః పరా విష్ణోః ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞితా। సైషా త్రయీ తపత్యంహో జగతశ్చ హినస్తియత్॥ సైవ విష్ణుః స్థితస్ - స్థిత్యాం జగతః పాలనోద్యతః। ఋగ్యజుస్సామభూతోన్త స్సవితుర్ ద్విజ తిష్ఠతి॥ మాసి మాసి రవిర్యోయః తత్ర తత్ర హి సాపరా। త్రయీమయీ విష్ణుశక్తిరవస్థానం కరోతి వై॥ అఙ్గ ఏషా త్రయీ విష్ణోః ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞితా। విష్ణుశక్తిరవస్థానం సదాదిత్యే కరోతి సా॥ నే దేతా నాస్తమేతా చ కదా

చిత్ శక్తిరూపధృక్। విష్ణుర్ విష్ణోః పృథక్ తస్య గుణస్ - సప్తవిధో వ్యయః॥ ఏవం సా వైష్ణవీ శక్తిర్ నైవాపైతి తతో ద్విజ। మాసానుమాసం భాస్వన్తమధ్యాస్తే తత్ర సంస్థితమ్'' ఇత్యుక్తమ్.

అత్ర 'సైషా త్రయీతి' ఇతి 'సైషా త్రయ్యేవ విద్యా తపతి' ఇతి వాక్యస్యైకవాక్యత్వాత్ విశ్రుతస్య సంబన్ధనాత్, శక్తేః ఋగ్యజుస్సామమయత్వవర్ణనాచ్చ తదుపబృంహణత్వం స్ఫుటమ్. 'శక్తి' శబ్దః - విగ్రహవిశేషవిశిష్టపరః; 'బ్రహ్మాద్యా విష్ణుశివా బ్రహ్మణః ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయః' ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. 'విష్ణోః పృథక్ తస్య గుణాః' ఇత్యుక్త్యా మణ్డలాధిష్ఠాతృవిగ్రహవిశిష్టాత్ విష్ణోః పృథక్త్వస్య వివక్షితత్వాత్ ఆదిత్యాన్తర్వర్తి పురుషః హిరణ్మయః విష్ణుః ఇతి దర్శితం భవతి. స్వరూపాత్ పృథక్త్వస్య అత్రైవ పురాణే బహుశో నిషేధాత్, 'మాసి మాసి' ఇతి వీప్సయా, నాపైతీత్యుక్త్యా చ 'మాసవిశేషే విష్ణోః మణ్డలాధికారిత్వాత్ తస్య ఆదిత్యాన్తర్వర్తిత్వోక్తిః క్వచిత్' ఇతి మూర్ఖప్రలాపో౽పాస్తః ఇతి. ౫౧.

అథైకత్రింశీ:—కృత్స్నస్య అస్య సిద్ధిప్రశ్నస్య నారాయణసమాఖ్యాబలేన భగవత్పరత్వాదేవ 'సద్యోజాతమ్' ఇత్యాది పఞ్చబ్రహ్మాఖ్యానువాకా అపి, భగవత్పరత్వేన స్కాన్దే నిర్వాణఖణ్డే రామగీతాయామ్ ఉపబృంహితాః. "ప్రవృత్తిశ్చ ప్రతిష్ఠా చ విద్యా శాన్తిస్తథోత్తమా। శాన్త్యతీతా పరా సూక్ష్మా సమనా చోన్మనా తథా॥ సితాసితసితం సర్వం నానాకారేణ దృశ్యతే। తథానుగ్రహశక్త్యైవ త్వద్వైక్యమభిలక్ష్యతే॥ సద్యోజాతః ప్రవృత్త్యా స్యాత్ స్వమీష్టేన తు త్రరక్షకః। వామదేవః ప్రతిష్ఠాయాం వాసనాతరుమాశ్రితః॥ విద్యానామ్న్యఘోరస్త్వం తేజసాం నిధిరవ్యయః। శాన్తిస్తత్పురుషశ్ - శాన్తేః తతాపి సాం యత్రవాహకః। ఈశానశ్ - శాన్త్యతీతాయాం వ్యాపకో వ్యోమవిగ్రహః। విష్ణుశ్చ సమనాయాం త్వమున్మనాయాం నిరఞ్జనః'' ఇత్యాదినా ఇతి.

అథ ద్వాత్రింశీకణ్డ్యాః — 'తత్పురుషాయవిద్మహే' ఇత్యుక్త అష్టభస్యానువాక మన్త్రామ్నానాత్, 'ఈశానస్ - సర్వవిద్యానామ్' ఇతి తాపనీయమన్త్రప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ పఞ్చబ్రహ్మాఖ్యానువాకాః భగవత్పరాః; 'ఈశానస్ - సర్వవిద్యానామ్' ఇత్యత్ర 'బ్రహ్మాధిపతిర్, బ్రహ్మణోధిపతిర్' ఇత్యనయోః పౌనరుక్త్యపరిహారాయ 'అధిపతిర్ బ్రహ్మా భగవాన్' ఇతి చతుర్ముఖనిష్ఠమణ్డలాధిపత్యం చతుర్ముఖత్వంచ భగవత్యేవవిశ్రామ్యతి ఇతివివక్షితమ్.

అతఏవ తాపనీయే "ఉమాపతిః పశుపతిఃపినాకీ" ఇత్యాదికమపి ప్రకృతే భగవతి శ్రీనృసింహఏవ విశ్రామ్యతీత్యుక్తమ్. 'బ్రహ్మణోధిపతిర్' ఇతి చతుర్ముఖాపేక్షయాపి ఆధిపత్యంవివక్షితమ్. 'బ్రహ్మాశివో మేఅస్తు సదాశివోమ్' ఇత్యత్ర 'బ్రహ్మణ్యోబ్రహ్మకృద్ - బ్రహ్మా' 'సర్వశ్ - శర్వశ్శివస్ - స్థాణుర్' ఇతి సహస్రనామపాఠాత్ బ్రహ్మపదం శివపదంచ భగవన్నామధేయమ్; అన్యథా చతుర్ముఖరుద్రయోః అభేదాభావేన 'బ్రహ్మాశివః' ఇతి పదద్వయమపి అనన్వితంస్యాత్. 'సదాశివోమ్' ఇత్యత్ర సన్ధిశ్ఛాన్దసః. 'బ్రహ్మాశివః ఓమ్ మే సదాశివః అస్తు' ఇత్యన్వయః. 'శివంకర్మాస్తు' ఇత్యాదివత్, 'శివ' శబ్దః - మఙ్గళపరః. 'ఓమ్' ఇతిఅవ్యయంబ్రహ్మపరమ్; "ఓమ్-ఇతి అఙ్గీకారే, బ్రహ్మణి చ" ఇతిశాబ్దికోక్తేః. తథాచ, చతుర్ముఖరుద్రాన్తర్యామీ-పరబ్రహ్మరూపో భగవాన్ నారాయణః, మే సదా ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టపరిహారహేతుః భూయాత్, ఇత్యర్థః. 'శాశ్వతంశివమచ్యుతమ్' ఇత్యస్మిన్నేవప్రశ్నే నిర్దేశాత్ ఇతి. ఇత్యష్టభస్యానువాకస్య భగవత్పరత్వసాధికాసు కణ్డ్యాసు అష్టమప్రశ్నస్య కార్త్స్న్యేన నారాయణసమాఖ్యాబలాత్ అష్టభస్యానువాకస్య భగవత్పరత్వరూపాయాం ద్వావింశతితమ్యాంకణ్డ్యాయాం తత్-సమాఖ్యాపపాదకతయా అన్తర్గతా ద్వాత్రింశద్-కణ్డ్యాః సంపూర్ణాః

తత్ర ‘అణోరణీయాన్’ ఇత్యనువాకస్య భగవత్పరత్వసాధకాః పఞ్చాశీతిదూషణీగర్భాః ఏకపింశతిఖణ్డ్యః. అనన్తరమ్ మహోప్రకరణస్య భగవత్పరత్వసాధకాః అశీతిదూషణీగర్భాః ఏకాదశఖణ్డ్యః. ఇత్థంపఞ్చచత్వారింశద్ - ఉత్తర త్రిశతదూషణీగర్భా ద్వావింశతిఖణ్డ్యా రూపామ్భస్యనువాకస్య భగవత్పరబ్రహ్మత్వపరత్వరూపాసప్తమీఖణ్డ్యా సంపూర్ణా.

అథాష్టమీఖణ్డ్యా:— ‘సత్యంపరంపరమ్’ ఇత్యాద్యనువాకే ‘న్యాసఇతిబ్రహ్మ’ ఇత్యాదివాక్యే ‘తపాంసిన్యాసఏవాత్యరేచయత్’ ఇతి న్యాసవిద్యాయాః సర్వతపశ్శ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనహేతుతయా ‘న్యాసఇతిబ్రహ్మ’ ఇతిపుల్లిఙ్గబ్రహ్మశబ్దేన ‘త్వంబ్రహ్మ’ ‘త్వంప్రజాపతిః’ ‘బ్రహ్మశివోమేఅస్తు’ ఇత్యుక్తరీత్యా, ‘బ్రహ్మణ్యోబ్రహ్మకృద్ - బ్రహ్మబ్రహ్మబ్రహ్మవివర్ధనః’ ఇతి శ్రీసహస్రనామాధ్యాయ పాఠబలేన నపుంసకలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దవదేవ భగవదసాధారణయోగరూఢ్యాత్మ[illegible] వృత్తిద్వయవతా విషయ విషయిణోరభేదోపచారేణ జీవవిశే[illegible]కపరబ్రహ్మశేషత్వజ్ఞానరూపతయా ‘న్యాసస - సర్వతశ్శ్రైష్ఠ్యః’ ఇత్యుక్త్వా విషయవైలక్షణ్యకృతం విషయివైలక్షణ్యమ్ ఇతివక్తుం ‘బ్రహ్మహి[illegible] పరోహిబ్రహ్మ’ ఇతిదార్ఢ్యార్థమ్ అనులోమ ప్రతిలోమరూపేణ అభ్యస్తేన వాక్యేన బ్రహ్మత్వేనోక్తస్య భగవతఃసర్వస్మాత్పరత్వం స్పష్టీకృతమ్. అతోఽపి ‘నారాయణపరంబ్రహ్మ’ ఇత్యత్ర లుకల్పనమేవయుక్తమ్ ఇతి.

అథ నవమీ:— ‘ప్రాజాపత్యోహారుణిః’ ఇత్యాద్యనువాకే ‘తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః’ ఇతివక్ష్యమాణన్యాసశ్రైష్ఠ్యోపోద్ఘాతతయా ‘న్యాసఇత్యాహుర్మనీషిణఃబ్రహ్మాణమ్’ ఇతిపూర్వవదేవ విషయ విషయిణోరభేదోపచారేణ భగవద్విషయకో న్యాసః ఇత్యుక్త్వా ‘బ్రహ్మవిశ్వఃకతమః’ ఇత్యాదినా, ‘భూయోనమృత్యుముపయాహివిద్వాన్’ ఇత్యన్తేన విషయవైలక్షణ్యం ప్రపఞ్చితమ్.

“‘మనీషిణోబ్రహ్మాణమ్’ ఇత్యుక్తబ్రహ్మశబ్దార్థః- చతుర్ముఖః” ఇతిభ్ర
మంవారయితుముక్తమ్. ‘బ్రహ్మోవిశ్వఃకతమః’ ఇత్యాది.

విశ్వశబ్దేన, స్వయంభుప్రజాపతి సంవత్సరశబ్దైశ్చ ‘విశ్వం
విష్ణుర్వషట్కారః’ ‘స్వయంభూశ్శంభురాదిత్యః’ ‘జ్యేష్ఠశ్శ్రే
ష్ఠఃప్రజాపతిర్’ ‘అహస్- సంవత్సరోవ్యాళః’ ఇతి సహస్రనామపాఠః
స్మారితః. కతమశబ్దేనఅష్టర్గాభ్యస్తకశబ్దార్థమర్ జిజ్ఞాసుత్వముక్తమ్.
సంవత్సరశబ్దవివక్షితార్థమ్, ‘ధ్యేయస్- సదా సవితృమణ్డలమధ్యవర్తీ’
ఇత్యాద్యుపబృంహితేన ‘ఆదిత్యోవా’ ఇత్యాద్యనువాకద్వయోక్తేన
ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వలిఙ్గేన, పురుషశ్రుత్యాచ స్పష్టయతి—
(సంవత్సరోఽసావాదిత్య) ఇత్యాదినా. (అసావాదిత్య) ఇతి (ఆదిత్య)
శబ్దః ప్రసిద్ధాదిత్యాన్తర్యామిపరః ఇత్యభిప్రేత్యాహ - (యఏషఆది
త్య) ఇతి (ఆదిత్య) శబ్దః మణ్డలాభిమానిపరః. అతఏవహి ‘యఏషఏ
తస్మిన్మణ్డలే అర్చిర్దీప్యతే’ ఇత్యుక్త్వా ‘మణ్డలే అర్చిషిపురుషే’
ఇత్యుక్తమ్. ‘‘పరమేష్ఠీ’ ఇత్యనేన ‘యో వేదనిహితం గుహాయాంపర
మేవ్యోమన్’ ‘నాకస్యపృష్ఠే మహతోమహీయాన్’ ‘తదక్షరేపరమే
వ్యోమన్’ ఇత్యాదికం స్మారితమ్. ‘బ్రహ్మాత్మా’ ఇతిబ్రహ్మణః- చతుర్ము
ఖస్య. ఆత్మా-అన్తర్యామీఇత్యర్థః. ‘ఆనన్దోబ్రహ్మ’, ‘బ్రహ్మయోనిర్’ ఇతి
బ్రహ్మణః చతుర్ముఖస్య యోనిః ఉపాదానమిత్యర్థః. ‘దహరంవిపా
ప్మ’ ఇత్యుక్తోదహరవిద్యావేద్యః, ‘ఆదిత్యోవా’ ఇత్యాద్యుక్తః అన్త
రాదిత్యవిద్యావేద్యః. న్యాసవిద్యావేద్యశ్చ అనన్తపదభూషిత ఆనన్ద
మయవిద్యావేద్యోనపర ఇత్యాహ-‘సఏషపురుషః’ ఇతి. సః అమ్భ
స్యానువాకే ‘అణోరణీయాన్’ ఇత్యనువాకే నారాయణానువాకా
దిషుచ ఉక్తః. ఏషః ‘సత్యంపరమ్’ ఇత్యనువాకే ‘ప్రాజాపత్యోహా
రుణిః’ ఇత్యనువాకేచ ఉక్తః. ఇత్యర్థః. పఞ్చధా - పరవ్యూహాద్యవ
తారపఞ్చకవిశిష్ట ఇత్యర్థః. పఞ్చాత్మా - ఆనన్దవల్లీభృగువల్ల్యుక్త

౨౫-౭-౯౦.

అన్నమయాదిపఞ్చకస్వరూపః ఇత్యర్థః. ‘యేనసర్వమిదంప్రోతమ్’ ఇత్యాదినా, ‘సర్వవ్యాపకత్వ సర్వశరీరకత్వాది పరబ్రహ్మధర్మోక్తిః ‘హృదాకాశసీమా’ ఇత్యభివ్యక్తరీత్యా న్యాసవిద్యాయాః మోక్షఫలకత్వమాహ - ‘జ్ఞాత్వాతమేవమ్’ ఇతి. ‘తస్మాత్ - న్యాసమ్’ ఇతి పరబ్రహ్మభూత పురుషశబ్దిత నారాయణవిషయకత్వాత్ ఇత్యర్థః.

న్యాసవిద్యాయాః వేద్యాకారం, కరణమన్త్రం చదర్శయతి—‘వసురణ్యః’ ఇత్యాదినా. ‘బ్రహ్మణే త్వా మహసే’ ఇత్యత్ర సన్దంశన్యాయేనచతుర్థ్యర్థే వ్యత్యయేన ద్వితీయా. ‘మహసే’ ఇత్యనేన ‘మహఇతితద్ - బ్రహ్మ’ ఇతి పూర్వప్రశ్నోక్తంస్మారితమ్. ‘ఓమ్’ ఇతి త్ర్యక్షర ప్రణవోఽభిప్రేతః; ‘మహసే బ్రహ్మణే తుభ్యమ్ ఆత్మైవఅహమస్మి’ ఇతి, ‘బ్రహ్మణే’ ఇతిచతుర్థ్యన్తస్య, ప్రణవా[illegible]న్తర్గత లుప్తచతుర్థ్యన్తాకారేణ అభేదాన్వయబో ధనేన మకారా[illegible]ర్థేవిశేషణత్వేన అన్వయస్యవివక్షితత్వాత్. అఖణ్డప్రణవపరత్వే[illegible] ‘బ్రహ్మణే’ ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యాత్, అన్యథా విశేష్యాధ్యాహారా[illegible]త్తేశ్చ. *తాదర్థ్య చతుర్థీంవిహాయ ‘నమస్ - స్వస్తి’ ఇత్యాదినా [illegible]చతుర్థీ ఇత్యుక్తా ‘బ్రహ్మణేనమః’ ఇత్యధ్యాహారాపత్తేశ్చ. ఇతి.

‘ఆత్మానంయుఞ్జీత’ ఇత్యనేనభగవదనన్యార్హశేషత్వం వేద్యాకారః; ఇత్యుక్తంభవతి. ఆత్మశబ్దేన - స్వపర్యాయేణ ‘యుఞ్జీత’ ఇతి సమభివ్యాహృతయోగకర్తాపరామృశ్యతే; ‘యుఞ్జీత’ - ధ్యాయీత ఇత్యర్థః; ‘ఓమ్ ఇత్యాత్మానంధ్యాయథ’ ఇతి శ్రవణాత్, ‘యోగస్సన్నహనోపాయధ్యాన సంగతియుక్తిషు’ ఇతి కోశపాఠాచ్చ. అనేన అకారవాచ్యత్వరూపభగవల్లిఙ్గమ్, తన్ముఖేన ప్రణవప్రతిపాద్యత్వ లిఙ్గం చనిదర్శితమ్.

నివృత్తావిద్యస్య బ్రహ్మసామ్యావాప్తింఫలం దర్శయతి - ‘యఏవంవేద’ ఇతి. తథాచ బ్రహ్మత్వేన ఉక్తస్యభగవతః బహుధావద

త్వోపపాదనేన పూర్వానువాకే 'బ్రహ్మోహిపరః' 'పరోహిబ్రహ్మ' ఇత్యుక్తపరబ్రహ్మత్వదృఢీకరణపూర్వకమ్, 'ప్రాజాపత్యః' ఇత్యాద్యనువాకే భగవతో న్యాసవిద్యావేద్యత్వ ప్రపఞ్చనాదపి 'నారాయణ పరంబ్రహ్మ' ఇత్యత్ర లుక్కల్పనమేవ యుక్తమ్ ఇతి.

అథ దశమీకణ్డ్యాః—పూర్వస్మిన్ ప్రశ్నే 'యశ్ఛన్దసామృషభో విశ్వరూపః' ఇతి 'విశ్వరూప' శబ్దేన సర్వవేదప్రధానప్రతిపాద్యత్వేన నారాయణంప్రస్తుత్య, 'సమేన్ద్రో మేధయాస్పృణోతు' ఇతి ఇన్ద్రశబ్దేన తమేవ సువర్ణఘర్మానువాక ప్రతిపాద్యత్వేన స్మారయిత్వా, 'భూర్భువస్సువర్' ఇత్యాద్యనువాకే 'మహఇతితద్ - బ్రహ్మ' ఇత్యాదినా వ్యాహృతివిద్యావేద్య బ్రహ్మత్వేన తమేవఉక్త్వా, 'సయఏషః' ఇత్యాద్యనువాకే, పురుషశ్రుత్యా 'పూర్వోక్తంబ్రహ్మనారాయణః' ఇతి స్ఫుటీకృత్య, 'అమృతోహిరణ్మయః' ఇతి అమృతశ్రుత్యాపి ఉక్తార్థం దృఢీకృత్య, 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి' ఇత్యాదినా బహుధాబ్రహ్మశబ్దేన పూర్వం ప్రకృతస్యబ్రహ్మణః ఆనన్దమయత్వంవక్తుమ్, 'సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ' ఇతి భగవతి యోగరూఢేన అనన్తశబ్దేన 'యోవేద' ఇత్యుక్తవేదనకర్మసమర్పకేణ ద్వితీయాన్తేన నారాయణత్వం స్ఫుటీకృత్య 'పరంబ్రహ్మాప్నోతి' ఇతి పరబ్రహ్మత్వకణ్ఠోక్తేః, 'సయశ్చాయంపురుషః' ఇత్యాదివాక్యేన తస్యైవపరబ్రహ్మణః పుణ్డరీకాక్ష హిరణ్మయపురుషాభేదోక్తేః, తస్యైవ,అమ్భసిప్రశ్నే 'అనన్తరూపమ్' ఇతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'తదేవశుక్రమమృతమ్' ఇతిచప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'విద్యుతఃపురుషాదధి' 'పురుషం జగత్ పురుషస్యవిద్మ' 'తత్పురుషాయ' ఇతి చతుఃకృత్వః పురుషశబ్దేనప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'తేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వమ్' 'విశ్వమేవేదం పురుషః' ఇతి పురుషశబ్దాభ్యాంప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'అనన్తమవ్యయమ్' ఇతి 'అనన్త' శబ్దేనప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'ఋతంసత్యమ్' ఇతి మన్త్రేపురుషవిశ్వరూపశబ్దాభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'ఆదిత్యోవాఏషః' ఇత్యాద్యను

వాక్యద్వయే త్రిఃపురుషశబ్దేన, సకృత్ 'అమృత' శబ్దేనచ ప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్, 'హిరణ్మయఃపురుషః' ఇతి హిరణ్మయశబ్దేన, 'అమృతోహిర
ణ్మయః' ఇత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'పురుషో వై రుద్రః' 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః
పురుషః' 'తత్పురుషాయవిద్మహే' 'ఉత్తిష్ఠపురుషసవాపపురుషః' ఇతి
ఉత్తరత్రాపిపఞ్చకృత్వః పురుషశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'పఞ్చాస్త్రా'
ఇత్యానన్దమయాభేదకణ్ఠోక్తేశ్చ ప్రశ్నద్వయేపి "అష్టాదశకృత్వః
పురుషశ్రుతినిర్దిష్టో నారాయణఏవ, ప్రథమప్రశ్నే పరబ్రహ్మత్వేన ఉప
క్రాన్తః" ఇతి తద్-బలాదపి, ప్రశ్నద్వయేపి "విశ్వరూపాది-హరి
శబ్దాన్తైః-సాధారణదివ్యనామభిః త్రింశద్వారంనిర్దిష్టో భగవానేవ
'నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యత్రాపి పరబ్రహ్మత్వేన వక్తవ్యః" ఇతి
తత్రలుకల్పనమేవయుక్తమ్. ఇతి.

తత్ర పురుషశబ్దస్య తావత్ భగవత్పరత్వం విస్తరేణస్థాప
యిష్యతే; అమృతశబ్దస్యభగవన్నామత్వసాధికాః కక్ష్యాః ప్రదర్శ్యన్తే.

అత్రేయం—ప్రథమాకక్ష్యా:—*నిత్యం నిరఞ్జనం నిర్వికల్పం
పరంజ్యోతిర్ అమృతాఖ్యంపరంబ్రహ్మ స్వరూపంధ్యాత్వా తస్మిన్నేవ
లయమాప్నోతి. నారసింహపురాణే, పూర్వోపక్రాన్తే నారాయణే
అమృతాఖ్యత్వోక్తేః అమృతపదం తన్నామధేయమ్ ఇతి.

అథ ద్వితీయాకక్ష్యా:—అమృతపదం భగవన్నామధేయమ్;
బ్రహ్మాణ్డేచ—అసితజనకసంవాదే 'విష్ణ్వాఖ్యమమృతంసాక్షాద్-
విజ్ఞాయపరిముచ్యతే' ఇతి, సాక్షాత్-శబ్దస్య ముఖ్యార్థవ్యవధాన భావ
పరత్వాత్ 'యత్ సాక్షాత్ అపరోక్షాత్' ఇతివత్ అమృతశబ్ద
ముఖ్యార్థతాసిద్ధిర్ ఇతి.

అథ తృతీయాకక్ష్యా:—మైత్రాయణీయశ్రుతౌ 'ఆనన్దతృప్త
మచలమ్ అమృతమ్ అచ్యుతమ్ విష్ణుసంజ్ఞంసర్వాధారంధామ' ఇతిద్విః
ప్రయోగాత్ 'తత్-తన్నామధేయమ్' ఇతి.

అథ చతుర్థీ:—అభ్యస్యానువాకే ‘తదేవశుక్రమమృతమ్’ ఇతి ప్రకృతానన్తపురాణ శబ్దితే - సముద్రశాయిత్యాదిమతి భగవతిప్రయోగాత్, ‘అమృతోహిరణ్మయః’ఇతి పూర్వత్ర, ‘అన్నమాయురమృతమ్’ ఇతి ఉత్తరత్రప్రయోగాచ్చ ‘తత్ - తథా’ ఇతి.

అథ పఞ్చమీకథ్యా:—సుబాలోపనిషది, ‘అజర మమృత మభయమ్ అశోకమనన్తమ్’ ఇతి చతుర్దశకృత్వః ప్రయోగాత్, సౌబాలాన్తర్యామిబ్రాహ్మణ సమానార్థకాణ్వమాధ్యన్దిన శాఖాస్థాన్తర్యామిబ్రాహ్మణద్వయే బహుషుపర్యాయేషు విశేషసమర్పకత్వాత్ అమృత పదప్రయోగాచ్చ ‘తత్ - తథా’ ఇతి.

అథ షష్ఠీకథ్యా:—తత్రైవ ‘సర్వేశ్వరమచిన్త్యమశరీరంనిహితంగుహాయామమృతమ్’ ఇతి ప్రయోగాత్ ‘తత్ - తథా’ ఇతి.

అథ సప్తమీకథ్యా: — ‘ఉరాతురంక్షీరసముద్రనిద్రం నారాయణంనౌమ్యమృతంపరేశమ్’ఇతివారాహే బ్రహ్మపారస్తోత్రే ప్రయోగాత్ ‘తత్ - తథా’ ఇతి.

అథ అష్టమీకథ్యా: — నారాయణీయే — నారదస్తుత్యధ్యాయే ‘అమృతవ్యోమన్ సనాతనః’ఇత్యాదినా విష్ణోఃస్తుత్యనన్తరమ్ ‘ఏవంస్తుతస్సభగవాన్ గుహ్యైస్తథ్యైశ్చనామభిర్’ఇతినామత్వానువాదాత్ అమృతశబ్దస్య నారాయణనామత్వం సిద్ధమ్ ఇతి.

అథ నవమీకథ్యా:—పురుషశబ్దాభ్యాస యుక్తాయామ్, అపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గయుక్తాయాంచ ముణ్డకోపనిషది, ‘తపోబ్రహ్మపరామృతమ్, బ్రహ్మవేదమమృతంపురస్తాత్, యత్రామృతస్ - సపురుషవ్యయాత్మా’ ఇత్యమృతశబ్దాభ్యాసాత్ తన్నామతాసిద్ధిర్ ఇతి.

అథ దశమీ:—జాబాలశ్రుతౌ ‘అథహైనంబ్రహ్మచారిణః ఊచుః — కింజప్యేన అమృతత్వంబ్రూహి’ ఇతి ‘సహోవాచయాజ్ఞవల్క్యః శతరుద్రీయేణ’ ఇతి ‘ఏతాన్యేవ అమృతనామధేయాని’

ఇతి నామసు అమృతశబ్దస్య, నామనామినోర్ అభేదోపచారమూల కతాకల్పనయా రుద్రపరతా నశఙ్క్యా; 'ఏతైర్హ వా అమృతో భవతి' ఇత్యనన్తరవాక్య ఏవ అమృతత్వసాధనత్వస్య ఉపచారనిమిత్తస్య ఉక్తత్వాత్.

అత ఏవ శంకరభాష్యే—అమృతశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వమేవ, న రుద్రవాచిత్వమ్; ఇత్యభిప్రాయేణ, 'అమృతస్య మోక్షరూపస్య రుద్రస్య నామధేయాని' ఇతి అద్వైతదృష్ట్యా వ్యాఖ్యాతమ్. కర్మధారయస్య షష్ఠీసమాసాత్ అభ్యర్హితత్వాత్తు ఉక్తవ్యాఖ్యైవ ఆదరణీయా; అమృతశబ్దిత ముక్తిసాధనత్వం చ, అత్ర ముక్తిసాధన భగవద్-జ్ఞానద్వారా వివక్షితమ్. ఏవం చ, అత్ర హి జన్తోః ప్రాణేషు ఉత్క్రమమాణేషు రుద్రః తారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే 'యేనాసావమృతీభూత్వా మోక్షీభవతి' ఇత్యుపక్రమానురోధో భవతి నహి, తారకబ్రహ్మోపదేశజన్యం మోక్షసాధనం, భగవద్-జ్ఞానాత్ అన్యత్ సమ్భవతి.

నచ, జ్ఞానసాధనత్వం శతరుద్రీయస్య సాక్షాదుపాస్యబోధకత్వేన తత ఏవ అమృతత్వోపచారోఽపి ఇతి వాచ్యమ్; 'యేనాసావమృతీభూత్వా మోక్షీభవతి' ఇతి తారకబ్రహ్మాఖ్య సాధనాన్తరావరుద్ధే నైరాకాఙ్క్ష్యాత్ సాధనాన్తరోపదేశాయోగాత్, రుద్రాదన్యస్యైవ ఉపక్రమే, 'య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా తం కథమహం జానీయామ్' ఇతి అసాధారణానన్తాదిశబ్దైః ఉపాస్యవిశేషస్య ప్రతీతేశ్చ. 'అనన్త' శబ్దవత్, అవ్యక్తశబ్దోఽపి 'విష్ణావవ్యక్తితావ్యక్తౌ' ఇత్యాద్యభిధానకోశాదిప్రసిద్ధః. ఆత్మశబ్దశ్చ, ఆనుశాసనికే పుణ్డరీకనారదసంవాదే నారాయణముపక్రమ్య ప్రవృత్తేన 'వాసుదేవం తథా విష్ణుమ్ ఆత్మానం చ తథా విదుః। సంజ్ఞాభేదైస్-తథైవైకస్-సర్వశాస్త్రాభిసంస్కృతః' ఇతి వచనేన, నారాయణాసాధారణతయా సకలశ్రుతిప్రసిద్ధసంజ్ఞాత్వేనోక్తేః.

ఏవంచ శ్రుత్యైవ విష్ణోః ప్రతీతేః అవిముక్తప్రతిష్ఠితత్వలిఙ్గాత్ రుద్
పరత్వశఙ్కా, శ్రుతిలిఙ్గబలాబలవిదాం నైవోత్తిష్ఠతి. అవిముక్తప్రతిష్ఠి
తత్వంచ, భగవతో రామోపనిషద్ - అగస్త్యసంహితాదిషు ప్రసిద్ధమ్
సాధారణం నలిఙ్గమ్; తథాహి—రామోపనిషది, భగవతః రామ
చన్ద్రస్య బహుకాలతపశ్చర్యాతోషితస్య స్వవిషయస్థానాత్ ముక్తిం
ప్రార్థితవన్తం శంకరం ప్రతివచనం శ్రూయతే; ‘‘అవిముక్తే తవ క్షేత్రే
సర్వేషాం ముక్తిసిద్ధయే। అహం సన్నిహితస్తత్ర పాషాణప్రతిమాదిషు’
ఇత్యాదినా.

నారసింహపురాణేచ—గుహ్యనామస్తోత్రాధ్యాయే, ‘కేదా
రే మాధవం విద్యాత్ వారాణస్యాంతు కేశవమ్’ ఇతి. అగస్త్యసంహి
తాయాం సప్రపఞ్చమ్ ఉపబృంహితోయమర్థః. సుతీక్ష్ణం ప్రతి అగ
స్త్యః—‘‘అస్తి వారాణసీ నామ పురీ శివమనోహరా। సర్వదాపీశ్వరస్-
తత్ర పార్వత్యా సహ తిష్ఠతి। తస్యాం హ్యుపాసకాస్సర్వే భక్త్యా తం ప్రతిపే
దిరే। ముముక్షవః పరిత్యజ్య సర్వం తత్రైవ సంస్థితాః। సదా శివ శివే
త్యేవ వదన్తశ్ శివతత్పరాః। శివార్పితమనఃకాయవాచశ్ శివపరా
యణాః। శివోపి తాన్బహూన్ పశ్యన్నాస్తే దిన్నాసమాకులః। కథమే
భ్యః ప్రదాస్యామి ముక్తిమ్ ఇత్యతిదుఃఖితః। తత్రైవాస్త గణైస్సార్ధం
మునిభిశ్చ సురాసురైః। ఏవంచ సతి భూలోకమాజగామ చతుర్ముఖః।
తమీశ్వరో నిరీక్ష్యైవ సంభ్రమేణాకరోత్ప్రియమ్। బహు సంభావయా
మాస యదిదం తన్న్యవేదయత్। తతస్-స ప్రాహ భగవానీశ్వరస్తం
చతుర్ముఖమ్। కుశలం నను తే బ్రహ్మన్ చిరాయ త్వమిహాగతః। శ్రీమ
దాగమనేనాహం లోకపూజ్యోస్మ్యుపాసకాః। సమారాధ్యేహ మాం
ముక్తిం ప్రార్థయన్తే ముముక్షవః। కేనోపాయేన తేషాం తత్ఫలం దా
స్యామి తత్త్వతః। ఈశ్వరేణైవముక్తస్సన్ ద్రుహిణోపి బభాణహ।
అస్త్యుపాయో గోపనీయః ప్రాదాద్యన్నే రఘూత్తమః। తపఃకృత్వాఽధి

రాయాహంతంవరంలబ్ధవాన్ పరమ్। తతోఽన్యమదభిజ్ఞాతో నాప్త్య
పాయోమహేశ్వర । తుభ్యమన్వగ్రహీందాత్రిమో నసన్దేహోఽస్తి
తత్రచ" ఈశ్వరః — "అథకిం మేవదస్వేదంత్వంమాంయద్యనుకమ్పసే"

అగస్త్యః — "స తేనాభిహితోదధ్యౌక్వకదాయుక్తమిత్యపి।పుణ్యే
ప్రతీరే గఙ్గాయామే షేఽరేఽ సూర్యపర్వణి । తస్మైమన్త్రవరంప్రా
దాన్మన్త్రరాజంషడక్షరమ్ । నియతస్సోపితత్రైవ జజాపవృషభధ్వ
జః। మన్వన్తరశతంభక్త్యా ధ్యానహోమార్చనాదిభిః । తతఃప్రస
న్నోభగవాన్ రామః ప్రాహ త్రిలోచనమ్। వృణీష్వయదభీష్టం తేదే
వానామపిదుర్లభమ్ । తదేవేహప్రదాస్యామి మాచిరంవృషభధ్వజ।
తతస్తమబ్రవీద్విష్ణుమీశ్వరః పరయాముదా । దర్శనేనైవ తేద్యన్యఃక్ర
తార్థోఽహమనేష్సితమ్। ఏతేమదీయాస్సర్వేపి మాంపరంపర్యుపాసతే
ముక్త్యర్థంతత్పురుషేష్వేషాం తదేవాభ్యర్థితంమమ । నాతఃపరతరం
కిఞ్చిత్ ప్రార్థితంమమవిద్యతే। ఏవంవదతి తత్రైవ[illegible]దానింతదుపా
సకాః। సర్వేజ్యోతిర్మయాస్-సన్తోవిష్ణావేవలయం[illegible]తాః । తతఃపో
వాచరామస్త్వంపునరిష్టంయదస్తితే। తద్బ్రూహీశ్వర తద్దా[illegible]స్యేప్రా
ర్థనాదుర్లభంయతః। ఇత్యుక్తస్సపునర్వవ్రేహితకృద్-భక్తవత్సలః।
సర్వలోకోపకారాయ సర్వేషామపిదుర్లభమ్ । యేచస్వతోన్యతో
వాపి యత్రకుత్రాపివాప్రభో । ప్రాణాన్పరిత్యజన్త్యత్రముక్తిస్తేషాం
ఫలంభవేత్ । గఙ్గాయాంవాతటేవాపి యత్రక్వచనవాపునః । మ్రి
యన్తే హేప్రభోదేహి ముక్తిర్నాతోవరాన్తరమ్"

శ్రీరామః-"క్షేత్రేఽత్రతవదేవేశ యత్రకుత్రాపివామృతాః।క్రిమి
కీటాదయోప్యాశు ముక్తాస్సన్తునచాన్యథా । త్వత్తోవాబ్రహ్మణోవాపి
యేలభన్తేషడక్షరమ్।జపన్తోమన్త్రసిద్ధాస్-స్యుఃమృత్వామాంప్రాప్ను
వన్తుతే।క్షేత్రేఽస్మిన్యోర్చయేద్భక్త్యామన్త్రేణానేనశంకర।అహంసన్ని

హితస్ - తత్రపాషాణప్రతిమాదిషు । ముమూర్షోర్దక్షిణేకర్ణే యస్య
కస్యాపివా స్వయమ్ । ఉపదేక్ష్యసిమన్త్రం సముక్తోభవతాశివ
ఇత్యుక్తవతిదేవేశే పునరప్యాహశంకరః। మహాత్మనాభిమానోఽత్రతే
తేత్రైలోక్యదుర్లభే । ఫలంభవతిదేవేశ సర్వేషాంముక్తిలక్షణమ్।
ముమూర్షూణాంతుసర్వేషాం దాస్యేమన్త్రవరంపరమ్ । ఇత్యేవమీరి
తోవిష్ణుః తస్మైదత్వావరాన్తరమ్ । యదభీష్టం పునస్తస్య తత్రైవా
న్తరధీయత। తదాదితదభూన్ముక్తిక్షేత్రం త్రైలోక్యపావనమ్। తత్ర
తిష్ఠన్తి యేభక్త్యాయావజ్జీవంనియమ్యతే।ముక్తిభాజోభవన్త్యేవసత్యం
సత్యంనచాన్యథా" ఇతి.

తస్మాత్ పురోడాశావరుద్ధే యాగే "వ్రీహిభిర్యజేత" ఇతి
సాధనసా తయా వ్రీహ్యుపదేశవత్, 'శతరుద్రీయేణామృతత్వమ్'
ఇత్యుపదేశ సాధన సాధనత్వమేవయుక్తః జపస్య జ్ఞానసాధనత్వంచ
ప్రసాదద్వారా ఇతి.
బృహస్పతిర్ ఉవాచయాజ్ఞవల్క్యమ్' ఇత్యాదినా,
కించ జాబాలశ్రుతి ప్రథమఖణ్డస్య, శ్రీరామతాపనీయోపనిషది, అన్యా
నాతిరిక్తతయా అనుపూర్వ్యేణ ఆమ్నానాత్ తత్ప్రత్యభిజ్ఞానేన,
జాబాలోపనిషదః తదైకార్థ్యావశ్యంభావాత్ రుద్రోపదిష్ట తారక
మన్త్రస్య శ్రీరామషడక్షరీరూపతయా 'యేనాసావమృతీభూత్వా
మోక్షీభవతి' ఇతి శ్రీరామషడక్షర్యాఏవ, తత్ప్రతిపాద్య శ్రీరామ
చన్ద్రరూపపరబ్రహ్మ సాక్షాత్కారముఖేన తత్త్వసాధనద్వారా
మోక్షసాధనత్వాత్ 'శతరుద్రీయేణామృతత్వమేతి' ఇతి జాబాలోప
నిషద్ - తృతీయఖణ్డవాక్యమ్, 'వ్రీహిభిర్యజేత' ఇతివత్, ప్రయోజ
కత్వపరమేవ.

తథాచ “ ‘అమృతనామధేయాని’ ఇత్యమృతపదలక్షితం మోక్షసాధనత్వం సద్వారకమేవ” ఇతి న శతరుద్రీయప్రతిపాద్యస్య పరబ్రహ్మత్వమ్ ఇతి.

అపిచ, జాబాలోపనిషది—‘అథ హైనమత్రిః పప్రచ్ఛ’ ఇత్యాదినా ఆమ్నాతస్య ద్వితీయఖణ్డస్య అన్యూనానతిరిక్తతయా ఆనుపూర్వ్యేణ, రామతాపనీయోపనిషది—చతుర్థఖణ్డే ఆమ్నానపూర్వకమ్ రుద్రం ప్రతి శ్రీరామచన్ద్రేణ షడక్షర్యాత్మకతారకమన్త్రమాహాత్మ్యోపదేశం దర్శ్య, రుద్రోపదిష్టతారకమన్త్రేణ, సర్వేషాం మోక్షలాభశ్చ మ్నాతః; అతః జాబాలోపనిషది—తృతీయఖణ్డే “ ‘శతరుద్రీయేణ’ త్యేతాన్యేవ అమృతనామాని ఏతైర్హవా అమృతోభవతి” ఇతి తీయాశ్రుతిః ప్రయోజకత్వపరైవ; ఇతి. ౧౨.

అన్యచ్చ శ్రీరామతాపనీయోపనిషది—చతుర్థఖణ్డే, “ ‘యఏష రన్తోఽవ్యక్త... ఆత్మా’ ఇతి ప్రశ్నోత్తరయోః అభ్యస్తైః ‘అనన్తామృతాత్మ’ శబ్దైః, తత్రత్య ద్వితీయఖణ్డోద్ధృతషడక్షర్యాత్మక తారకమన్త్రప్రతిపాద్యః, తృతీయఖణ్డే అర్ధమాత్రోపలక్షిత త్రిమాత్ర ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేన, అద్వైతబ్రహ్మరూపత్వేన, తురీయశివత్వేనచ ప్రతిపన్నః తత్రైవ ఉపనిషది నారాయణాత్మకత్వేన ప్రపఞ్చయిష్యమా[illegible]ః శ్రీరామచన్ద్రఏవ ప్రకృతపరామర్శినా ఏతచ్ఛబ్దేన నిర్దిష్టః” ఇతి సప జాబాలోపనిషది—ద్వితీయఖణ్డే ప్రశ్నోత్తరయోః ఏతచ్ఛబ్దాభ్యామ్, ‘అనన్తామృత’ శబ్దైశ్చ ప్రతిపాదితః అవిముక్తప్రతిష్ఠితత్వేనాపి ఉచ్యతే; తితత్తృతీయఖణ్డోక్తం శతరుద్రీయామృతత్వహేతుత్వం ప్రయోజకత్వరూపమేవ ఇతి.

ఇతరచ్చ ‘యేనాసావమృతీభూత్వా మోక్షీభవతి’ ఇత్యత్ర మృతపదస్య, చ్విప్రత్యయాన్తత్వేన ముక్తపరత్వే ‘మోక్షీభవతి’ త్యనేన పౌనరుక్త్యాపత్త్యా, వైరూప్యాపత్త్యాచ ‘బ్రహ్మీభవతి’

౯౬-పుటే-౨౧-పఙ్క్తౌ- ‘తత్త్వసాధనద్వారా’ ఇత్యేతత్ ‘తత్ప్రసాదద్వారా’ తి పఠనీయమ్.

ఇతివత్, అమృతనామకభగవత్ప్రసాదవాన్ భవతి; ఇతి మత్వార్థీ
ప్రత్యయాన్తత్వేన అర్థస్యవక్తవ్యతయా తారకబ్రహ్మ ప్రతిపా
శ్రీరామచన్ద్రప్రసాదపాత్రతా ప్రతిపాదనముఖేన 'యేన' ఇతిప్ర
పన్నకరణస్య ద్వారసమర్పకతయా 'అమృతీభూత్వా' ఇత్యేతస్యాప్య
స్యవక్తవ్యత్వేన ఉపనిషద్-ద్వయేపి శ్రీరామచన్ద్రరూపిణో భగవత
అమృతనామకత్వం సిద్ధమ్.

కింబహునా 'యేనాసావమృతీభూత్వా' ఇతివాక్యస్థ 'అదశ్
శబ్దేన, 'రుద్రస్తారకంబ్రహ్మవ్యాచష్టే' ఇతి ప్రాథాన్యేన ప్రకృతః రు
ఏవ పరామృశ్యతే; అతః రుద్రస్య శ్రీరామచన్ద్రప్రసాదాధీన మోక్ష
శాలితయా శతరుద్రీయప్రతిపాద్యరుద్రోపాసనస్య, శ్రీరామచన్ద్రో
పాసనద్వారైవ అమృతసాధనత్వమ్; అతఏవ కైవల్యోపనిషది బ్రహ్మ
విద్యాం పరమపురుషప్రాప్తిఫలకత్వేన ఉపక్రమ్య, *నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా
అమృతనామకమ్ అవ్యక్తనామకమ్ అనన్తనామకంచ పురుషం విచిన్త్య
'భూతయోనిం పురుషం గచ్ఛతి' ఇతి నీలకణ్ఠధ్యానస్య, పరమపురుష
చిన్తనద్వారా పరమపురుషప్రాప్తిఫలకత్వం మధ్యే ప్రతిపాద్య, 'యశ్
శతరుద్రీయం బ్రాహ్మణోఽధీతే' ఇత్యాదినా శతరుద్రీయజపం విధాయ
"అనేన జ్ఞానమాప్నోతి సంసారార్ణవనాశనమ్ । తస్మాదేవం విదిత్వైవ
కైవల్యం ఫలమశ్నుతే" ఇతి శతరుద్రీయజపస్య పరమపురుషజ్ఞాన
ద్వారా మోక్షహేతుత్వమ్ ఉపసంహారమన్త్రే ప్రతిపాదితమ్. అతః
'శతరుద్రీయస్య సద్వారకమేవ అమృతత్వసాధనత్వమ్' ఇతిగమ్యతే;

నచ 'తత్త్వవిజ్ఞానసాధనత్వం శతరుద్రీయస్య సాక్షాద్-ఉపా
స్యబోధకత్వేన' ఇతి శఙ్కితుమపి శక్యమ్; "'తస్మాద్-ఏవం†విదిత్వై
నం కైవల్యం ఫలమశ్నుతే' ఇతి-శతరుద్రీయమన్త్రజపసాధ్యజ్ఞానలాభాత్
ఉక్తప్రకారేణ పరమపురుషం విదిత్వైవ మోక్షంలభతే" ఇతిమన్త్రో త్త
రార్ధే, 'సబ్రహ్మా సశివస్-సేన్ద్రస్-సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్' ఇతిప్రకృతస్య

---

† పా - "విదిత్వైవ"

బ్రహ్మశివాద్యన్తర్యామిణః పరమపురుషస్య ‘సనాతనం । జ్ఞాత్వాతం మృత్యుమత్యేతి, నాన్యఃపన్థా విముక్తయే’ ఇతి మధ్యే అన్యనిషేధపూర్వకం ముముక్షూపాస్యత్వప్రతిపాదనేన తస్యైవ ఉత్తరత్రాపి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అన్యథా తన్మన్త్రపూర్వోత్తరార్ధయోః అన్యతరవైఫల్యస్య దురుద్ధరత్వాచ్చ. అతఏవ, తత్ర ‘సంసారార్ణవనాశనమ్’ ఇతి ప్రయోజకత్వపరమ్ ఇతి.

ఇతి పఞ్చాశీతిదూషణీగర్భా భగవతః పరబ్రహ్మత్వసాధికా ద.మీ కక్ష్యా.

ఇత్థం శతదూషణీగర్భాష్టమ్యాదికక్ష్యాత్రయం, పఞ్చసప్తతిదూషణీగర్భకక్ష్యాషట్కేన సహితమ్ శుభాఙ్గదూషణగర్భసప్తమకక్ష్యా సహితం చ వింశత్యధికపఞ్చసఙ్ఖ్యాతశతదూషణీగర్భం తైత్తిరీయోపనిషది ప్రశ్నద్వయేపి భగవత్పరబ్రహ్మత్వసాధకం కక్ష్యాదశకం సంపూర్ణమ్.

అతః ‘‘‘నారాయణపరంబ్రహ్మ’ ఇత్యత్ర ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్’ ఇత్యుపక్షిప్తమ్ ఆనన్దమయవిద్యావేద్యమనూద్య నారాయణత్వమేవ విధేయమ్’’ ఇతి తత్రతలుకల్పనమేవయుక్తమ్; అతఃఅథర్వశిఖాయామపి(ఏతదక్షరంపరంబ్రహ్మ)ఇత్యనేన నారాయణస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానేన నారాయణప్రతిపాదకత్వమేవ ప్రణవే వివక్షితమ్. ఇతి ప్రణవకరణకధ్యానవిషయత్వేన అథర్వశిఖావేద్యో నారాయణఏవ ఇతిసిద్ధమ్.

అతఏవ ‘దాక్షాయణయజ్ఞేన స్వర్గకామోయజేత’ ‘సాకం ప్రస్థాధీయేన యజేత’ ఇత్యత్ర ప్రకృత ప్రత్యభిజ్ఞానే దర్శపూర్ణమాసయోరేవ ఆవృత్తిః సాకంప్రస్థానంచ ఇతిగుణద్వయవిధిరేవ, నతుకర్మాన్తరవిధిర్ - ఇతి స్థాపితమ్; ఇతి.

అథైకాదశీ కక్ష్యా:— నారాయణోపనిషది నారాయణైకాన్త్యాయాం ప్రథమఖణ్డే ‘అథపురుషోహవై నారాయణోఽకామయత’ ఇత్యాదినా

చ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తము క్తమ్' ఇత్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానానుసారాత్ బహుషు స్థలేషు శాఖాన్తరీయవాక్యమ్ శాఖాన్తరీయవాక్య సమానార్థకమ్ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్; ఇతి. ౮.

ఇతి త్రింశదుత్తర షట్ శతదూషణీగర్భాః పరబ్రహ్మత్వసాధికాః వింశతికణ్ఠ్యాః సంపూర్ణాః ఇతి ప్రథమఖణ్డే ప్రథమపరిచ్ఛేదః సంపూర్ణః

అథైకవింశీ భగవత్పర బ్రహ్మత్వసాధికాః కణ్ఠ్యాః—అథర్వశిరసి భగవతఏవపరబ్రహ్మత్వముక్తమ్. ఇతి ప్రతిపాదయితుమ్ తస్యాః ఉపనిషదః భగవత్పరత్వసాధికాః కణ్ఠ్యాః ప్రదర్శ్యన్తే—తత్రేయం—

ప్రథమాకణ్ఠ్యాః—అథర్వశిరసి శివస్యసార్వాత్మ్య వ్యపదేశాత్ నతస్యతత్పరత్వసిద్ధిః; *వామదేవవత్ శాస్త్రదృష్ట్యా తదుపదేశాత్. అతఏవ తదనన్తరం స్వస్మిన్ పరమాత్మానుప్రవేశాత్ తద్-దృష్ట్యాస్వస్మిన్ సార్వాత్మ్యోక్తిరితిస్ఫోరణాయ శివస్యైవవచనమ్ 'సోన్తరాదన్తరంప్రావిశత్' 'దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశత్' ఇతి. "సః-పరమాత్మా. అన్తరాత్- ప్రాణమయాదేరపి అన్తరం- విజ్ఞానమయం ప్రావిశత్ - సదిశోన్తరంచప్రావిశత్" ఇత్యర్థః.

నచ 'ఉక్తార్థపరమిదంవాక్యం, రుద్రస్యైవ సర్వాన్తర్యామితయాప్రవేశకథనపరమస్తు' ఇతివాచ్యమ్; తథాసతి అస్యరుద్రవాక్యమధ్యపతితత్వేన 'అహంప్రావిశమ్' ఇతి ప్రయోగాపత్తేః. నచ 'నాన్యః కశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తః' ఇతిఅత్రత్యేనఇతికరణేనరుద్రవాక్య సమాప్త్యవగమాత్ 'సోన్తరాత్' ఇత్యాది శ్రుతివాక్యమేవ ఇతివాచ్యమ్; 'సప్రావిశత్' ఇత్యనన్తరమపి 'సోహంనిత్యానిత్యః' ఇత్యాది రుద్రవాక్యానువృత్త్యా తత్సమాప్త్యసిద్ధేః. అన్యథాశ్రుతివాక్యేన శివవాక్యసన్దర్భవిచ్ఛేదే ఉత్తరత్ర 'సోబ్రవీత్' ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. ఇతికరణస్తు, ఆత్మరూపం ప్రకారంపరామృశన్ 'సోన్తరాత్' ఇత్యత్ర 'ప్రావిశత్' ఇత్యనేన అన్వేతి. 'అహమేకఃప్రథమమాసమ్' ఇతివాక్యార్థం

వా హేతుతయా పరామృశన్ 'నాన్యః కశ్చిత్' ఇత్యాదౌ అన్వేతి. పరమాత్మానుప్రవేశం వా హేతుతయా పరామృశన్ 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇతి ఉత్తరవాక్యస్య ఆదౌ అన్వేతి; 'సోఽబ్రవీత్' ఇతిపదద్వయాధ్యాహారాపేక్షయా శ్రుతస్య ఇతిశబ్దస్య కథంచిత్ అన్వయస్యైవ ఉచితత్వాత్ ఇతి. ౫.

అథ ద్వితీయా కల్ప్యా:—యదుక్తమ్ 'ఆయురాయుషా సత్యం సత్యేన ధర్మం ధర్మేణ తర్పయామి' ఇత్యేతదన్తం శివవాక్యమ్ అనన్తరం 'తతో దేవా రుద్రం నాపశ్యన్' ఇత్యాదేః శ్రుతివాక్యస్య స్ఫుటత్వాత్; తత్ర చ శివవాక్యపర్యవసానబోధాయ ఇతి కరణం 'నాపశ్యన్' ఇత్యదర్శనోపపాదనాయ తదన్తర్ధాన ప్రతిపాదనం చ అపేక్షితమ్ ఇతి 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాది, 'స ప్రావిశత్' ఇత్యన్తమ్ అతిక్లేశం వినా న స్వస్థానాన్వయి; తదన్తరేణైవ చ 'నాన్యః కశ్చిత్ మత్తో వ్యతిరిక్తః' 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇత్యాది స్వాన్వయమ్ ఇతి స్పష్టమ్ ఏతత్. శక్నోతి చ తత్రాపేక్షితం పూరయితుమ్. తేన 'దేవ దృశ్యం స్థూలరూపం విహాయ తతః పరం సర్వాన్తరం సర్వతో రహస్యం పరిపూర్ణం రూపం ప్రావిశత్' ఇతి తదన్తర్ధాన ప్రతిపాదనోపపత్తేః. తతశ్చ అన్యోన్యాకాఙ్క్షావశాత్ వ్యవహితాన్వయో యుక్తః ఆకాఙ్క్షాయాః సన్నిధానాత్ బలీయస్త్వాత్ ఇతి.

తదయుక్తమ్ ఇతి 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదేః శివవాక్యాన్తే శ్రుతివాక్యాన్వయే వ్యవహితాన్వయ ప్రసఙ్గాత్. అత ఏవ హి 'మాంసన్తు సవనీయానాం చోదనావిశేషాత్' ఇతి తార్తీయాధికరణే 'గృహపతిః మృగయాం యాతి స యాన్ మృగాన్ హన్తి తేషాం తరసమయాః సవనీయాః పురోడాశా భవన్తి' ఇత్యత్ర 'తరసమయ' పదం సన్నిహితేన సవనీయపదేనైవ సంబధ్యతే న తు పురోడాశపదేన ఇతి నిర్ణీతమ్. 'స్వస్థానపదయస్యస్యాద్ - అన్వయస్తస్య కేన వా । విప్రకృష్టాన్వ

యశ్ - శక్యోవక్తుంవర్షశతైరపి॥ అర్థతోహ్యసమర్థానామానన్తర్య మకారణమ్ । అర్థతస్తుసమర్థానామానన్తర్యం హి కారణమ్' ఇతి. నచ 'సన్నిధానాత్ ఆకాఙ్క్షాబలీయసీ' ఇతివాచ్యమ్; అత్ర ఆకాఙ్క్షాయాఏవ అసిద్ధేః.

నచ "'నాపశ్యన్' ఇతి అదర్శనోపపాదనాయ అన్తర్ధాన ప్రతిపాదనమపేక్షితమ్" ఇతివాచ్యమ్; తథాపి 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదినా శబ్దతః అర్థతోవా అన్తర్ధానప్రతిపత్తేరసిద్ధేః. తేనస్వరసతః 'సర్వాన్తర్యామిత్వస్యైవప్రతిపత్తేః' నచ "'సోన్తరాద్-అన్తరంప్రావిశత్' ఇత్యత్ర, 'అన్తరమవకాశావధి పరిధానాన్తర్ధిభేదతాదర్థ్యే' ఇత్యభిధానకోశస్మృతేః అన్తర్ధానవాచిత్వావగమాత్ శాబ్దమేవతత్" ఇతివాచ్యమ్; తథాసతి 'అన్తరాత్' ఇత్యస్య అనర్థక్యాపత్తేః. 'అన్తర్ధానాత్ అన్తర్ధానప్రాప్తిన్' ఇత్యస్య అనన్వితత్వాత్. నచ 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదేః 'స్థూలరూపం విహాయరహస్యరూపంప్రావిశత్' ఇత్యేతదర్థపరత్వేన నాన్తర్ధానాప్రతిపత్తిరితివాచ్యమ్; 'అన్తరాత్' ఇత్యస్యల్యబ్లోపనిమిత్తపఞ్చమ్యన్తస్య స్థూలపరత్వే, 'అన్తరమ్'ఇత్యస్యచరహస్యపరత్వేలక్షణాపత్తేః. ప్రయోగానుశాసనాభ్యాంబాహ్యాన్తరయోర్ అన్తరశబ్దార్థత్వేపి, స్థూలసూక్ష్మయోస్తదభిధేయత్వే మానాభావాత్. అత్ర స్థూలరహస్యయోర్ అన్తరపదార్థత్వాభావే తద్వాచిపదయోరధ్యాహార ప్రసఙ్గాత్. స్థూలరూపంవిహాయ రహస్యరూపంప్రావిశత్ ఇత్యనభిధానే అన్తర్ధానప్రతిపత్తే రసిద్ధ్యాపత్తేః ఏతేన విశేష్యవాచకపదాధ్యాహారః పక్షద్వయేపి అవర్జనీయః ఇతి నరూపపదాధ్యారోపోదోషాయ ఇతినిరస్తమ్; ఇతి.

అథ తృతీయాకక్ష్యా:—అన్తరస్య అన్తర్యామిరూపస్య సర్వాన్తర పరిపూర్ణస్యచ రూపస్య ప్రవేశః ప్రాగేవసిద్ధః ఇతి తస్య

దేవదృశ్యరూప ప్రహాణానన్తరభావిత్వాసమ్భవాత్, ‘బాహ్యంరూ
పంవిహాయ ఆన్తరంరూపంప్రావిశత్’ ఇత్యుక్తేరసాఙ్గత్యాపత్తిరితి. ౧.

అథ చతుర్థీ:— ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య త్వదుక్తార్థపరత్వే
ఆనర్థక్యాపత్తిః; బాహ్యరూపప్రహాణమాత్రోక్త్యైవ అపేక్షితాన్తర్ధా
నప్రతిపాదనసిద్ధేరితి. ౧.

అథ పఞ్చమీ:— ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య యథోక్తార్థపరత్వే త్ర
యాణామపి అన్తరపదానాం వైరూప్యాపత్తిః; ప్రథమస్య స్థూలరూ
పపరత్వాత్, ద్వితీయస్య సూక్ష్మరూపపరత్వాత్, తృతీయస్య అన్తర
వయవపరత్వాచ్చ ఇతి. ౧.

అథ షష్ఠీ:— అభ్యుదయేష్ట్యధికరణే — “ ‘త్రేధాతణ్డులాన్
విభజేత్’ ఇతివాక్యమ్ న త్రేధాతణ్డులవిభాగపరమ్; తస్య, ‘యే మధ్య
మాస్స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలంకుర్యాత్’ ఇత్యాది
వచనైరేవ అర్థసిద్ధత్వాత్ తదుక్త్యానర్థక్యాత్. అపితు లక్షణాద్యా
శ్రయణేన, ‘త్రేధా-యాగత్రైవిధ్యాత్ త్రేధాభూతమ్. తణ్డులాన్-
హవిః. విభజేత్ - అపనయేత్’ ఇత్యేవంవ్యాఖ్యేయమ్” ఇతివ్యవ
స్థాపనాత్. ఇహాపి అదర్శనోక్త్యా అన్తర్ధానస్య అన్తర్ధానోక్త్యా ఆదర్శ
నస్య చ అర్థసిద్ధత్వాత్, ‘సోన్తరాదన్తరంప్రావిశత్’ ‘సముద్రంనాప
శ్యన్’ ఇత్యనయోరన్యతరస్య ఆనర్థక్యాపత్తేః. తత్పరిహారాయ
‘సోన్తరాత్’ ఇత్యాదేః, అస్మదుక్తార్థ ఏవ ఆశ్రయణీయః ఇతిదిక్.

అతః “ ‘సోన్తరాత్’ ఇతివాక్యస్య స్వస్థానే అన్వయాసమ్భ
వాత్ విప్రకృష్టాన్వయోవక్తుం నశక్యతే ఇతిస్థితమ్” ‘ఇతీహ కౌషీ
తకిః పుత్రమువాచ’ ఇత్యాదేస్తు గత్యభావాత్ విప్రకృష్టాన్వయో
యుక్తః ఇతి అథర్వశిరః ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన అన్తర్యామివిషయః
ఇతియుక్తః పన్థాః ఇతి. ౩.

అథ సప్తమీ:—యదుక్తమ్ “యుక్తం ప్రతర్దనాఖ్యాయికాయాం ‘మామేవ విజానీహి’ ఇత్యాదేః ఇన్ద్రవాక్యస్య శాస్త్రదృష్ట్యా బ్రహ్మవిషయత్వమ్; తత్ర ‘వరం వృణీష్వ, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే’ ఇతి ప్రశ్నవాక్యస్య వస్తుతో యద్ధితం తద్విషయత్వేన ఇన్ద్రవిషయత్వాభావాత్. యుక్తం చ ‘అహం మనురభవం సూర్యశ్చ’ ఇతి వామదేవసార్వాత్మ్యకథనస్యాపి శాస్త్రదృష్ట్యా బ్రహ్మవిషయత్వమ్; తత్ర ప్రశ్నవాక్యస్య అభావాత్. ఇహ తు ‘దేవానాం కో భవాన్’ ఇతి శివాసాధారణరూపప్రశ్నే, తదుత్తరరూపస్య ‘అహమేకః ప్రథమమాసమ్’ ఇత్యాది శివవాక్యస్య అన్యసార్వాత్మ్యవిషయత్వే ప్రశ్నోత్తరయోః వైయధికరణ్యాపత్తేః నేహ తన్న్యాయసంచరణావకాశః” ఇతి, “‘సర్వో వై రుద్రః’ ‘రుద్రో హ్యేవైతత్సర్వమ్’ ఇత్యాది శ్రుతికల్పసూత్రాదివచనాన్తరానుగృహీత పతచ్ఛ్రుతిబలాత్, ‘సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ’ ఇతి సర్వాత్మత్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మ శివ ఏవ” ఇత్యధ్యవసీయతే; అత, యది ‘అనేకసార్వాత్మ్యోపదేశః విరుద్ధః’ ఇతి సాబాలశ్రుతౌ, ఇహ వా క్వచిత్ శాస్త్రదృష్ట్యా ఉపదేశః ఇతి నేతవ్యమ్; తదా, వైయధికరణ్యదోషాప్రసఙ్గాత్ తత్రైవ తదుపదేశః తథా నేతవ్యః; ‘నారాయణః’ ఇత్యాద్యనన్తరం మన్త్రోపనిషదా దాశివపరతయా ప్రతిపన్నేన ‘పురుష ఏవేదం సర్వమ్’ ఇతి మన్త్రేణ తదనుసారో౽పి శోభతేతరామ్ ఇతి.

తదయుక్తమ్; లోకవేదయోః బ్రాహ్మణత్వాదిసాధారణధర్మాభిప్రాయేణ ‘కస్త్వమ్’ ఇత్యాది ప్రశ్నోపలమ్భేన అత్రత్యస్య ‘కో భవాన్’ ఇతి ప్రశ్నస్య శివాసాధారణరూపవిషయతయా నియన్తుమశక్యతయా అత్ర చ తయోరస్పష్టతాత్పర్యకత్వేన ప్రతివచనానురోధేనైవ తాత్పర్యమున్నేయమ్; ఇతి అత్ర సార్వాత్మ్యాదివిషయప్రతివచనాదర్శనాత్, ‘కిం త్వం సర్వాత్మా పరమాత్మా ఉత జీవః’ ఇతి తాత్పర్యం వక్తవ్యమ్ ఇతి ప్రతివచనస్య అన్యసార్వాత్మ్యవిషయత్వే౽పి

ర్థాత్ 'నాహం సర్వాత్మా, కిన్తు జీవః' ఇతి పర్యవసితమ్; ఇతి ప్రశ్నో
త్తరయోః వైయధికరణ్యస్య అశక్యశఙ్కతయా చ శివాసాధారణరూప
ప్రశ్నప్రతివచనరూపస్య 'అహమేకః ప్రథమమాసమ్' ఇత్యాది శివ
వచనబృన్దస్య అన్యసార్వాత్మ్యవిషయత్వే, ప్రశ్నోత్తరయోః వైయధి
కరణ్యాపత్తిః; ఇత్యస్య తుచ్ఛత్వాత్. అన్యథా 'కిమత్ర వహ్నిరస్తి'
ఇతి ప్రశ్నే 'ధూమోఽస్తి' ఇతి ప్రతివచనస్యాపి వ్యధికరణత్వాపత్తేః.
అతః అథర్వశిరసి 'శాస్త్రదృష్ట్యా ఉపదేశః' ఇతి నిరవద్యమ్.

నచ సౌబాలశ్రుతౌ 'సార్వాత్మ్యోపదేశః శాస్త్రదృష్ట్యేకు
తో న నేతవ్యః' ఇతి వాచ్యమ్; అథర్వశిరసి 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాది
వాక్యస్యైవ, సౌబాలశ్రుతౌ, తథా తాత్పర్యగ్రాహకస్య వాక్యస్య
అశ్రుతేః. మన్త్రోపనిషదోఽపి భగవత్పరత్వవ్యవస్థాపనేన 'పురుష ఏవే
దం సర్వమ్' ఇతి తత్రత్యమన్త్రస్య తత్ర ఆమ్నానేఽపి పరేష్టాసిద్ధేరితి.౮.

అథాష్టమీకక్ష్యా:—యదుక్తమ్-“ 'అహమ్' శబ్దస్య వక్తరి శివ ఏవ
పర్యవసానే తదన్యస్య శబ్దసన్నిధాపితత్వాభావాత్, 'సోఽన్తరాత్'
ఇత్యాది రుద్రవాక్యస్థేన 'సః' ఇత్యనేన తదన్యపరామర్శానుపపత్తేః”
ఇతి కుదృష్టిభిః వక్తుమశక్యమ్; యత్ర యస్య అనుపచరితాహంపద
ప్రయోగః, తత్ర తస్యైవ తత్పదప్రయోగస్య ఉపపన్నత్వాభ్యుపగ
మే, 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదేః వక్తృశివపరత్వస్యైవ సంభవేన
తత్పక్షే తత్ర దూషణానవకాశాపత్తేరితి.

తదయుక్తమ్; అనుపచరితాహంపదప్రయోగవిషయస్య తచ్ఛ
బ్దేన పరామర్శోపపత్తావపి 'సః' ఇత్యనేన శివపరామర్శానుపపత్తేః;
వక్తుః స్వాత్మని తచ్ఛబ్దప్రథమపురుషయోః ప్రయోగాయోగాత్. నచ
అస్మన్మతేఽపి అశబ్దసన్నిధాపితస్య పరమాత్మనః 'సః' ఇత్యనేన పరా
మర్శానుపపత్తిః; తస్య స్వపర్యన్తేన 'అహమేకః ప్రథమమాసమ్' ఇతి
'అహమ్' శబ్దేనైవ సన్నిధాపితత్వాత్, తస్య 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యా

దివాక్యవశేనైవ పరమాత్మపర్యన్తత్వావగమాత్, 'అహమ్' శబ్దో పాత్తస్యవక్తురేవ స్వవాక్యే తచ్ఛబ్దేన లోకవేదయోః క్వాపి పరామర్శాదర్శనేన, 'అహమ్' శబ్దనిర్దిష్టవక్తరి తేనైవ తత్పదప్రయోగస్య వ్యుత్పత్తి విరుద్ధత్వేపి 'అహమ్' శబ్దసన్నిధాపితే పరమాత్మని వక్త్రా తత్పదప్రయోగస్యవ్యుత్పత్తివిరుద్ధత్వాభావాత్. తస్మాత్, " 'అహమ్' శబ్దస్యశివపర్యవసానే 'సోన్తరాత్' ఇత్యస్య శివవాక్యత్వాభ్యుపగమేన, అశబ్దసన్నిధాపితస్య శివాన్యస్య 'సః' ఇత్యనేన పరామర్శానుపపత్తిః" ఇతి పరపక్షదూషణం సావకాశమేవ; అహంశబ్దస్య శివాన్య పర్యవసాయిత్వపక్షేతు, తచ్ఛబ్దస్య అశబ్దసన్నిధాపిత పరత్వాస్వారస్యమపి నాస్త్యేవ; ఇతి. ౨.

అథ నవమీ:—యదుక్తం " 'సోన్తరాత్' ఇత్యాది - శివవాక్యమ్; తత్ర 'సః' ఇతిపదంచ 'అహమ్' పదసన్నిధాపితపరామర్శి" ఇతి, పరపక్షేపి తస్యవాక్యస్య, శివస్యైవ సర్వాన్తర్యామిత్వ ప్రతిపాదనపరత్వంయుక్తమ్;పరైః గీతాసు, "'తమేవశరణంగచ్ఛ'మద్యాజీమాంనమస్కురు' ఇత్యాదౌ తత్పదాహంపదయోః అన్తరాత్మదృష్టిం వినా స్వాత్మన్యేవ పర్యవసానాభ్యుపగమేన స్వాత్మనితత్పద ప్రయోగోఽనుపపన్నః" ఇతి శఙ్కితుమప్యశక్యత్వాత్ ఇతి. తదయుక్తమ్; గీతోపనిషది 'తమేవశరణంగచ్ఛ' ఇత్యత్ర తత్పదస్య గత్యన్తరాభావేనస్వాత్మన్యేవ పర్యవసానస్య అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్.

మహాభారతే—పరస్సహస్రప్రదేశేషు, " 'నారాయణపవ అకర్మవశ్యః' ఉత్పత్తిప్రళయరహితః, బ్రహ్మరుద్రాదినిఖిలచేతనాచేతనాన్తర్యామీ పరమాత్మా; తతః అన్యే బ్రహ్మరుద్రాదయస్తు సృష్టిసంహారభాజః, కర్మవశ్యాః" ఇత్యస్య అర్థస్య ప్రపఞ్చేన ఉపనిష్టతయా నారాయణాదన్యస్య కస్యచిత్ తదన్తర్యామిణః వైదికైశ్శఙ్కితుమశక్యత్వాత్,నారాయణపరభావ ప్రపఞ్చనేదం పరకృత్స్నమహా

భాగవతసన్దర్భస్వారస్యసంరక్షణాయ, తథాఽకృత్స్నగీతాశాస్త్ర స్వారస్యసంరక్షణాయ చ తదన్తర్గతవచనశకలస్థితతచ్ఛబ్దాదిస్వారస్యస్య హేయత్వాచ్చ.

నచైవం 'కృత్స్నాథర్వశిరస్స్వారస్యసంరక్షణాయ 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యస్వారస్యమపి త్యజ్యతామ్' ఇతి వాచ్యమ్; తథాసతి అథర్వశిరసః జాబాలశ్రుతిభిః సత్ప్రతిపక్షత్వేన మూకత్వాపత్త్యా 'వృద్ధిమిచ్ఛతో మూలహానిర్' ఇతి న్యాయాపత్తేః. 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యస్వారస్యసంరక్షణే కృతే న ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయసూచనముఖేన శ్రుత్యన్తరవిరోధప్రతిక్షేపాత్ 'సర్వశ్రుతిసామరస్యసిద్ధిరితి. ౯.

అథ దశమీ:—యదుక్తమ్ 'అహమ్' శబ్దస్య శ్రోతృభిః వక్తృవ్యతిరిక్తపరత్వానవగమేన, 'సః' ఇత్యస్యాపి తాన్ప్రతి తద్వ్యతిరిక్తబోధకత్వానుపపత్తిః, నచ మధ్యే కుదృష్టికల్పితశఙ్కయా తస్య తద్బుద్ధిస్థత్వాత్ కథంచిత్ బోధకత్వం శఙ్క్యమ్; శఙ్కావాక్యస్యైవ అనుపలమ్భేన తథావిధశఙ్కాకల్పనాయాః ప్రమాణపరాహతత్వాత్, శివస్యైవ సర్వాన్తర్యామిత్వేన అన్యస్య తదన్తర్యామిత్వముపదిష్టమ్; ఇతి వాక్యార్థకల్పనాయాః అత్యన్తమయుక్తత్వాచ్చ ఇతి. తత్ అయుక్తమ్; ఏవంసతి 'మామేవ విజానీహి' ఇత్యాది ఇన్ద్రవాక్యస్యాపి, ప్రతర్దనం ప్రతి పరమాత్మబోధకత్వానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్; తత్రాపి శ్రోత్రా ప్రతర్దనేన ఇన్ద్రవాక్యగతస్య 'మామ్' ఇత్యాదేః వక్తృవ్యతిరిక్తపరత్వానవగమాత్, సమాధేశ్చ ఉభయత్ర తుల్యత్వాత్ ఇతి. ౧.

అథైకాదశీ:—'ఇయం వావ సరఘా' 'అసురాణాం వా' 'ఇయమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదిశ్రుతిషు 'శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి' ఇత్యత్ర శారీరకసూత్రే చ 'ఇదమ్' తదాది

సర్వనామశబ్దేన, శబ్దాసన్నిధాపితస్యాపివ్యక్తివిశేషస్య బుద్ధిస్థత్వ
మాత్రేణ పరామర్శదర్శనేన అత్రాపి అశబ్దసన్నిధాపితస్యైవ పర
మాత్మనః బుద్ధిస్థత్వమాత్రేణ 'సః' ఇత్యనేన పరామర్శోపపత్తేః.
"'నారాయణఏవ ఇదంసర్వమ్' 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యాదిశ్రుతిద్వై
విధ్యదర్శనాత్ సన్దిహానానాం తన్నిర్ణయాయ 'కో భవాన్' ఇతిశివంపృ
ష్టవతాం దేవానాం పరమాత్మా బుద్ధిస్థఏవ" ఇతి పరప్రలాపస్య ఇహ
అనవకాశాత్. తస్మాత్ "'సోన్తరాత్' ఇతివాక్యం శ్రుత్యన్తరసిద్ధా
న్తర్యామ్యనుకీర్తనముఖేన, అథర్వశిరసః కార్త్స్న్యేన శివాన్తర్యా
మిణి పర్యవసానం దర్శయతి" ఇతియుక్తమ్. యత్తు 'శివఏవసర్వాన్త
ర్యామీ' ఇతి. తదసత్ తత్ర ప్రమాణమేవ నాస్తీతి అన్యత్రప్రపఞ్చిత
త్వాత్ ఇతి. ౹

అథ ద్వాదశీకర్త్యాః—ఉపక్రమే తావత్ "'తే దేవా రుద్రమపృ
చ్ఛన్' ఇతి ప్రశ్నమూలభూతసంశయః జీవాత్మత్వ పరమాత్మత్వ
కోటికః" ఇతిసర్వసిద్ధమ్; సార్వాత్మ్యస్య ఉత్తరవాక్యే ప్రపఞ్చాత్.
సంశయకోట్యుత్థాపకంచ ప్రశ్నమూలభూత ధర్మిజ్ఞానవిషయీభూ
తంధర్మితావచ్ఛేదకమేవ; తచ్చ, మునివేషధరత్వే సతి యుక్తావస్థత్వమ్.
'రోదయతి' ఇతి వ్యుత్పత్తిసిద్ధం రుద్రపదప్రవృత్తినిమిత్తం సంహార
కర్తృత్వంచ అవ్యక్తోపనిషది—పఞ్చమఖణ్డసమాప్తౌ, 'సోపి త్ర్యమ్బక
ఇమామృచముద్గాయన్ ఉద్గ్రథితజటాకలాపః ప్రత్యఙ్జ్యోతిషి ఆత్మ
న్యేవ అరమత అరమత' ఇతివాక్యే 'ఉద్గ్రథితజటాకలాపః' ఇత్య
నేన మునివేషధరత్వస్య, 'అరమత' ఇత్యనేన అత్యర్థప్రియ శుభాశ్ర
యవిశిష్ట దివ్యాత్మస్వరూపసాక్షాత్కారరూప అష్టాఙ్గయోగఫలీభూ
త నిరతిశయానన్దవత్వ లక్షణయుక్తావస్థత్వస్యచ ప్రసిద్ధత్వేన తస్య
ధర్మద్వయస్య ధర్మితావచ్ఛేదకత్వ సమ్భవాత్. తథాచ 'అహమేకః'
ఇత్యత్ర అహంపదస్య అన్తర్యామిపరత్వాభావే, ప్రమాణ ప్రతిపన్న

ధర్మిజ్ఞానవిషయ మునివేషధరత్వాదేః బాధాపత్త్యా రుద్రపద ప్రవృత్తినిమిత్తం సంహారకర్తృత్వమ్ అన్తర్యామిసాపేక్షం సంకుచితమ్. తదపి పర్యవసానగత్యా భగవద్గతమ్ ఇతి తాత్పర్యాశ్రయణే పూర్వోక్తధర్మద్వయస్య అబాధేనచ 'అహమ్' ఇత్యాదికమ్ అన్తర్యామిపరమేవ; ఇతి. ౧.

అథ త్రయోదశీ:—'రుద్రమపృచ్ఛన్' ఇతి పృచ్ఛతేః ద్వికర్మకత్వాత్ రుద్రంప్రతి 'అపృచ్ఛన్' ఇతి గౌణంకర్మఉక్త్వా, 'కోభవానితి' ఇతిముఖ్యం కర్మప్రదర్శితమ్. తత్ర సర్వనామ్నాం బుద్ధిస్థపరామర్శిత్వాత్, భగవచ్ఛబ్దస్య, 'రుద్రమపృచ్ఛన్' ఇతి కణ్ఠోక్తసంబోధ్యత్వోపలక్షిత రుద్రత్వ విశిష్టపరామర్శిత్వమ్ అభ్యుపగన్తవ్యమ్; ఉక్తపరామర్శిత్వ సమ్భవే తత్త్యాగాయోగాత్. అన్యథా 'కింభవాన్ సర్వాత్మా' ఇత్యనుపాత్తకోటి పరత్వకల్పనాప్రసఙ్గాత్, 'కోసఆత్మా' 'కింబ్రహ్మ' ఇత్యాది శ్రుతింవినా భగవచ్ఛబ్దఘటిత ప్రశ్నస్యాస్వారస్యాచ్చ. 'రుద్రంప్రతి రుద్రమేవ అపృచ్ఛన్' ఇతి ప్రశ్నార్థః. తథాచ 'కోభవాన్' ఇత్యస్య రుద్రత్వాశ్రయోనజ్ఞాతః ఇత్యర్థః.

నచ జ్ఞాతస్య అజ్ఞాతత్వవిరోధః; సాక్షాత్సంబన్ధేన రుద్రత్వాశ్రయం ప్రసిద్ధచేతనంప్రతి రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిభూతః అర్థః నజ్ఞాతః; ఇతి ప్రశ్నసమ్భవాత్. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిః,జగత్కారణస్య సర్వశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త పర్యవసానభూమిత్వం, లోకప్రసిద్ధార్థస్యచద్వారత్వంచ జ్ఞాతవతాందేవానాం సమ్బోధ్యత్వవిశిష్టరుద్రత్వపర్యవసానభూమిః సాక్షాత్ సంబోధ్యఏవవా?తదన్యోవా? ఇతి ప్రశ్నమూలసంశయాభావాత్. ఏవమ్ ఉపస్థిత రుద్రత్వవిశిష్టస్యైవతత్పర్యవసానభూమిత్వేనఅజ్ఞాతత్వమాదాయ రుద్రత్వస్యవిశేషణత్వసంభవే సర్వాత్మత్వేన అజ్ఞాతః ఇతి అర్థకల్పనానుపపత్తేశ్చ. ఏవమ్ అభిముఖచేతనే రుద్రత్వపర్యవసానభూమిత్వ సంశయ

మూలప్రశ్నేకృతేసతి, 'అహమేకః' ఇత్యాది ఉత్తరవాక్యేన ప్రసిద్ధరుద్రే (ప్రమాణప్రసిద్ధరుద్రే) తపస్విత్వాద్యాకార పరిజ్ఞానశాలినాం దేవానాం సర్వాత్మత్వాసంభవజ్ఞానమస్తి; ఇతికృత్వా వక్తృత్వోపలక్షిత రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిః సర్వాత్మా ఇతి ఉత్తరసమ్భవాచ్చ.

నచ 'అహమేకః ప్రథమమాసమ్' ఇత్యాదౌ 'అహమ్' శబ్దార్థేభూత భవిష్యద్వర్తమానకాలావచ్ఛిన్నత్వోక్త్యా నిత్యత్వమేవసిద్ధ్యతి, నతుసర్వాత్మత్వమ్ ఇతివాచ్యమ్; 'ప్రథమమాసమ్' ఇత్యనేన పూర్వకాలవృత్తి పదార్థజాతవిశిష్టత్వస్య, 'వర్తామి' ఇత్యనేనవర్తమాన పదార్థజాతవిశిష్టత్వస్య, 'భవిష్యామి' ఇత్యనేన భవిష్యత్పదార్థజాత విశిష్టత్వస్యచ అపర్యవసానవృత్త్యా వివక్షితత్వాత్. అన్యథా 'ఏకఏవాహం భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలావచ్ఛిన్నోఽస్మి' ఇతి అనన్వయాపత్తేః. పరమాత్మవ్యతిరిక్తానామపి అనన్తానాంనిత్యపదార్థానాం 'నిత్యోనిత్యానామ్' 'నిత్యాసతతవిక్రియా' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్. నచ 'సదేవ' ఇత్యాదివాక్య ఇవసృష్టేః పూర్వమ్ 'అహమేకఏవఆసమ్' ఇత్యర్థః ఇతిశఙ్కాఽపిసంభవతి; 'తదైక్షత' 'తతోవైసదజాయత' ఇత్యాదిరీత్యా సృష్టేః అపేక్ష్యమాణత్వేన 'అహమేకః' ఇత్యస్య ప్రళయపరత్వాభావాత్. 'అహమేకఏవాసమ్వర్తామిభవిష్యామిచ' ఇత్యేకవాక్యత్వసమ్భవే వాక్యభేదాసంభవాచ్చ. 'నాన్యః కశ్చిత్ మత్తోవ్యతిరిక్తః' ఇత్యత్ర పౌనరుక్త్యపరిహారాయవ్యతిరిక్తశబ్దోఽపి నాభూతపరః తతశ్చ 'నతదస్తివినాయత్స్యాత్', ఇత్యాదిరీత్యా 'నాన్యః' ఇత్యనేన సార్వాత్మ్యముపపాదితంభవతి.

యద్వా 'యస్మాత్పరంనాపరమస్తి' ఇత్యాదిరీత్యా వ్యతిరిక్తశబ్దః ఉత్కృష్టపరః; అతఏవ 'సోఽహమ్' ఇత్యాదివివరణవాక్యే 'మాంయోవేద' ఇత్యాదినా, 'స్వేనతేజసా' ఇత్యన్తేన ఉత్కర్ష ఏవ

ప్రతిపాదితః; ఇత్థంచ నాత్రప్రశ్నోత్తరయోః వైయధికరణ్యశఙ్కాపి ఇతిసిద్ధమితి. ౧౦.

అథ చతుర్దశీకణ్డ్యాః—యదుక్తమ్ 'నాన్యఃకశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇతి' ఇతిశబ్దేన రుద్రవాక్యపరిసమాప్తిఖ్యాపనాత్, 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యం రుద్రస్యైవ సార్వాత్మ్యపరమ్ ఇతి.

తదయుక్తమ్; ఇతి శబ్దేన రుద్రవాక్యసమాప్తిఖ్యాపనేపి 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదేః శ్రుతివాక్యత్వేపి "'పురుషఏవ ఇదంసర్వమ్' ఇతి పురుషస్యఖలు సార్వాత్మ్యం కథమస్య? ఇత్యపేక్షాయాం వామదేవన్యాయం స్ఫోరయితుం 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యేన భగవతస్సర్వాన్తరత్వమ్, అహంశబ్దప్రసిద్ధార్థే రుద్రేవస్తుతః సర్వాన్తరత్వాభావేపి రుద్రస్య 'అహంసర్వాత్మా' ఇతి వ్యవహారః ఉపపద్యతే" ఇత్యభిప్రాయేణ ఉక్తవక్ష్యమాణసార్వాత్మ్యవ్యవహారహేతుతయా ఉక్తమ్ ఇతి వక్తుమశక్యత్వాత్.

ఇయాంస్తువిశేషః - రుద్రవాక్యత్వే 'పురుషస్య ఖలుసార్వాత్మ్యం తవకథమ్' ఇతి ప్రష్టౄణాం దేవానాం పురుషశబ్దస్య నారాయణైకాన్త్యం తస్యసార్వాత్మ్యంచ శ్రుతిప్రసిద్ధ్యాజానతామ్ 'ఏకః' ఇత్యాదివాక్యే అన్తర్యామిపరత్వగ్రాహకాభావేన సన్దిహానానామాకాఙ్క్షాయాం రుద్రేణ ఉత్తరముక్తమ్. శ్రుతివాక్యత్వే తాదృశానాం తటస్థానాం తాదృశాకాఙ్క్షాయాం వేదపురుషేణ ఉత్తరముక్తమ్ ఇతి. వాక్యస్య అయమర్థః - శఙ్కావాక్యే బుద్ధిస్థః పురుషః ఆనన్దమయః, ప్రాణమయాత్ 'అన్తరాత్'-మనోమయాత్. 'అన్తరమ్'-విజ్ఞానమయమ్. 'ప్రావిశత్' అన్యత్రాపిసర్వత్ర 'సప్రావిశత్' ఇతి. 'సవాఏషపురుషః పఞ్చధాపఞ్చాత్మా' ఇతి ఆనన్దమయస్యపురుషశబ్దేననిర్దేశాత్, 'అన్తరాదన్తరమ్' ఇతి వాక్యేన ఆనన్దమయస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ; తథాచ, భగవతః సర్వాన్తర్యామిత్వాత్ 'అహం

మేకః' 'సోఽహంనిత్యానిత్యః' ఇత్యాదివాక్యద్వయమ్, 'సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః,' 'సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్,' 'తస్మాత్సర్వగతశ్శివః' ఇత్యాదివత్ రుద్రేణోక్తమ్ ఇతి తాత్పర్యమ్.

నచ "'సోఽన్తరాత్' ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన 'సోఽబ్రవీత్' ఇత్యుక్తం రుద్రం పరామృశ్య తస్య సర్వాన్తర్యామిత్వాత్ 'సః-అహం సర్వమేవ' ఇత్యుక్తవాన్" ఇత్యర్థ ఏవ యుక్తః; కణ్ఠోక్తార్థపరత్వం వినా, తచ్ఛబ్దస్య ప్రమాణాన్తరోపస్థిత పరామర్శిత్వస్య అస్వారసికత్వాత్, శఙ్కా-వాక్య కల్పనయా తదుపస్థిత పరామర్శిత్వస్య అయుక్తత్వాచ్చ ఇతి వాచ్యమ్; 'అహమేకః' ఇత్యాదిశ్రుతేరేవ తస్య సార్వాత్మ్యప్రమాణత్వేన హేత్వధికరణన్యాయేన శ్రౌతార్థే హేత్వాకాఙ్క్షావిరహేణ 'సోఽన్తరాత్' ఇతి వాక్యవైయర్థ్యాపత్త్యా ఆనర్థక్యప్రతిహతన్యాయేన కిఞ్చిదస్వారస్యాశ్రయణేనాపి అస్మదుక్తార్థస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్, రుద్రస్య సర్వాన్తరత్వోక్త్యా శ్రుతివిరోధశఙ్కాయా అపరిహారాచ్చ.

అస్మన్మతే చ 'నారాయణరూపపురుషస్యైవ అన్యత్ర సార్వాత్మ్యప్రసిద్ధ్యా రుద్రేణ కథం స్వస్య తదభిధానమ్? ఇతి ఉక్తవక్ష్యమాణసార్వాత్మ్య వ్యవహారానుపపత్తిశఙ్కాయాం వేదపురుషేణ వామదేవన్యాయస్-సూచితః' ఇతి హేతూక్తిసాఫల్యం సమ్భవతి; అత ఏవ 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వే 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇత్యాదివాక్య ప్రవృత్త్యర్థమ్ 'సోఽబ్రవీత్' ఇతి పునః అధ్యాహారాపత్తిః అస్మిన్పక్షే న దోషాయ ఆనర్థక్యాత్ అధ్యాహారాపాదకసార్థక్యస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్, 'ఇతి సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యస్య అత్యన్తాప్రతిపన్నోత్థశఙ్కాపేక్షయా యథాకథంచిత్ స్వార్థాన్వయస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ ఆకాఙ్క్షాం వినాపి క్వాపి వాక్యప్రవృత్త్యా ఆకాఙ్క్షావాక్యకల్పనాయా అసార్వత్రికత్వాచ్చ ఇతి. ౯,

అథ పఞ్చదశీ:—'ఇతి'శబ్దేన రుద్రవాక్యసమాప్తిః గమ్యతే ఇతి అయుక్తమ్; 'తర్పయామి స్వేన తేజసా' ఇత్యత్ర ఇతిశబ్దస్య ఆకాఙ్క్షితత్వేన తత్రైవ రుద్రవాక్యసమాప్తిద్యోతకతయా తదన్వయస్య వక్తవ్యత్వాత్, ఆకాఙ్క్షాయాః సన్నిధానాత్ బలీయస్త్వాత్. ఇత్థంచ ఇతిశబ్దస్య అవ్యవధాయకతయా 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యస్య రుద్రవాక్యత్వేన తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాసంభవాత్ బుద్ధిస్థపరత్వమేవ ఉక్తరీత్యాయుక్తమ్; ఇతి. ౧౫

అథ షోడశీ:—'ఇతిసోఽన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యస్య ఆకాఙ్క్షానుసారేణ ఉత్తరత్ర ఉత్కర్షః ఇత్యయుక్తమ్; అవశ్యాధ్యాహర్తవ్య ఇతి శబ్దమాత్రస్య ఉత్తరాన్వయసంభవేపి, 'సోఽన్తరాత్'ఇత్యాదివాక్యద్వయస్య హేతుసమర్పకతయా అస్మదుక్తరీత్యా స్వస్థానాన్వయయోగ్యస్య ఉత్కర్షకల్పనాయా అమూలకత్వాత్, ఇతిశబ్దస్య స్వస్థానాన్వయస్వారస్యేపి 'సోహమ్' ఇత్యాదివాక్యాప్రవృత్త్యాపత్త్యా తత్స్వారస్యస్య త్యాజ్యత్వాత్, అన్యథా 'సోహమ్'ఇత్యాదేః పూర్వం 'సోఽబ్రవీత్' ఇత్యధ్యాహారాపత్తేః, 'స్వేన తేజసా' ఇత్యనన్తరమ్ ఇతిశబ్దాధ్యాహారాపత్తేశ్చ ఇతి శబ్దస్య స్వస్థానాన్వయం వినాపి 'అహమేకః' ఇత్యాది 'స్వేన తేజసా' ఇత్యన్తవాక్యస్య రుద్రవాక్యత్వేన అన్వయసంభవాచ్చ ఇతి.

అథ సప్తదశీ:—'ఇతిసోఽన్తరాత్' ఇత్యాదేః ఉత్కర్షవత్త్వే ఏకపదోత్కర్షాపేక్షయా వాక్యద్వయోత్కర్షోఽయుక్తః ఇత్యేతదేవ నదూషణమ్; కింతు స్వస్థానపాఠవైఫల్యమపి దూషణంచుర్వారమ్; ఇతి శబ్దస్యతునాస్మత్పక్షే స్వస్థానపాఠవైఫల్యమ్,'అహమేకః'ఇత్యాదేః, 'సోహంనిత్యానిత్యః' ఇత్యాదేశ్చ వివరణవివరణీభావేన నపౌనరుక్త్యమ్ ఇతి ద్యోతనాయ'ఏతావానేవ ప్రధానార్థః' ఇతి తాత్పర్యవ్యఞ్జకతయా ఇతి శబ్దస్యస్వస్థానపాఠసాఫల్యసంభవాత్, 'అహమే

కః' ఇత్యాదేః, 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదేశ్చ ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణవాక్యభేదద్యోతనాయ అన్యథాఽన్వితస్యాపి 'స్వప్రధానేపాఠః ఇత్యపిసాఫల్యసంభవాచ్చ. ఇతిశబ్దస్యస్వస్థానఏవ రుద్రవాక్య సమాప్తిద్యోతకతయా అన్వయంవినాపూర్వోత్తరవాక్యయోః, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణ అవాన్తరవిభాగసూచకతయా సాఫల్యానఙ్గీకారే 'తర్పయామిస్వేనతేజసా' ఇత్యనన్తరమ్ ఇతి శబ్దప్రయోగస్య అమూలకత్వాపత్తేశ్చ. పూర్వప్రయుక్త ఇతిశబ్దాన్వయతాత్పర్య గ్రాహకతయా ఇతి శబ్దాప్రయోగోపపత్తేశ్చ. తస్మాత్ 'ఇతిసోఽన్తరాత్' ఇత్యాది వాక్యద్వయస్యఉత్తరత్రనోత్కర్షః కిన్తుఇతి శబ్దమాత్రస్యైవ ఇతి.౫.

అథాష్టాదశీ ఝ్యాః—'సోఽన్తరాత్'ఇత్యాదేఃరుద్రవాక్యత్వేపి న 'అహమేకః'ఇత్యాద్యుక్త అహమర్థపరామర్శీ తచ్ఛబ్దః, యేన 'వక్తృవాక్యేవక్తుఃతచ్ఛబ్దేనపరామర్శోనసంభవతి'ఇతివ్యుత్పత్తిం వినా 'వక్తృవాక్యే అహంశబ్దోపాత్తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శోనసంభతి' ఇతిసామాన్యతోవ్యుత్పత్తికల్పనయా వ్యుత్పత్తివిరోధశ్శఙ్క్యేత; అపితు ప్రసిద్ధపరామర్శీ; ప్రసిద్ధిశ్చ అన్తరఙ్గప్రత్యాసక్త్యా వైదికీగ్రాహ్యా; తథాచ సకలవేదాన్త ప్రసిద్ధోనారాయణఏవ తచ్ఛబ్దార్థః బహుషువేదాన్తేషు పురుషశబ్దేనైవ నారాయణస్య నిర్దేశదర్శనాత్. ఏతచ్చ ఉత్తరత్రఉపపాదయిష్యతే;

అత ఏవ 'ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః' ఇత్యాదౌ ఉత్తరయచ్ఛబ్దస్య తచ్ఛబ్దనిరపేక్షత్వాత్, తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరః; ఇత్యుక్తమ్. అతఏవచ 'ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ సః,' 'తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గాత్ సః' 'జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ ప్రాణవతాశబ్దాత్' 'తదధీనత్వాదర్థవత్' ఇత్యాదిషు సౌత్రతచ్ఛబ్దైః ప్రాకరణికశబ్దానుపాత్తస్యాపిభగవతః పరామర్శోయుజ్యతే; అతః ప్రసిద్ధపరామర్శిత్వాత్ నాస్మన్మతే వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపీతి. ౬.

అథ ఏకోనవింశీకత్థ్యాః—'ఇతి సోఽన్తరాత్' ఇత్యత్ర ఇతికరణః కృత్స్నరుద్రవాక్యసమాప్తావేవ యోజ్యః; అవాన్తరవాక్యసమాప్తౌ ఇతికరణస్య అనపేక్షితత్వాత్, అన్యథా 'అహమేకః ప్రథమమాసమ్' ఇతి 'వర్తామి చ' ఇతి 'భవిష్యామి చ' ఇతి 'నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః' ఇతి 'సోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్' ఇతి 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇతి ఇత్యాది రీత్యా ప్రతివాక్యం ఇతికరణప్రయోగాపత్తేః. ఐచ్ఛికత్వస్య అగతికగతిత్వాత్. నచైవం పూర్వత్ర ఇతికరణనిర్దేశాస్వారస్యం దోషః; 'తర్పయామి స్వేన తేజసా' ఇత్యనన్తరమ్ ఇతికరణనిర్దేశే తస్య 'సోఽబ్రవీత్' ఇత్యనేన అన్వయో బహుగ్రన్థవ్యవధానాత్ నశ్రోతృప్రతిపత్తిసౌకర్యావహః ఇతి తస్య 'సోఽబ్రవీత్' ఇత్యనేన అన్వయస్పష్ట్యాయ అన్యత్ర అన్వేతవ్యత్వేన వివక్షితస్యాపి తస్య ఆద్యప్రయోగః ఇతి వక్తుం శక్యత్వాత్. అతఏవ అథర్వశిఖాయాం (ఓమిత్యేతదక్షరమాదౌ ప్రయుక్తం ధ్యానం ధ్యాయితవ్యమితి) ఇతికరణస్య (సర్వమన్యత్పరిత్యజ్య) ఇతి వాక్యానన్తరమ్ (సమాప్తా అథర్వశిఖా) ఇత్యతః పూర్వమ్ ఆకాఙ్క్షాబలాత్ అన్వేతవ్యత్వేన, వివక్షితస్యాపి 'ఇతి ప్రత్యువాచ' ఇతి అన్వయస్పష్ట్యాయ ప్రథమం ప్రయోగః కృతః. అతః 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాదివాక్యే రుద్రేణైవ స్వస్య సార్వాత్మ్యోక్త్యుపపాదనాయ భగవతః సార్వాత్మ్యం హేతుతయా ఉక్తమ్; ఇతి. ౧౯.

అథ వింశీ:— సోఽన్తరాత్, ఇత్యస్య గర్భస్రావవతః పరోక్తా నయుక్తః; తథాహి—పరే తావత్, 'ఇతి సోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్' ఇత్యేతదుత్పాట్య కృత్స్న రుద్రవచన సమాప్త్యనన్తరమ్ ప్రక్షిప్య 'రుద్రో దేవదృశ్యం స్థూలరూపం విహాయ సూక్ష్మరూపం ప్రావిశత్' ఇత్యస్య అర్థం యథేష్టముత్ప్రేక్షయన్తి; తత్ర ఉత్పాటనప్రక్షేపదోషౌ స్ఫుటౌ.

నచ పూషానుమన్త్రిణ మన్త్రాశ్రితముభయాఙ్గీకారాత్ నదోష ఇతివాచ్యమ్; తత్రపూషశ్రుతిబాధ ప్రసఙ్గేన తయో రదోషత్వాత్, ప్రకృతేపి పూర్వోక్తరీత్యా స్వవాక్యతస్సఙ్భి వ్యాహృతవాక్యానాంస్వారస్యానుసారేణస్వస్థానాన్వయస్యైవయుక్తత్వాచ్చ. ఉత్పాటనప్రక్షేపయోః దోషత్వం*తద్వ్యాఖ్యాతాధికరణోక్తసమ్భూయ కారిత్వవ్యుత్పత్తివిరోధేన స్వవాక్యస్థ పదైకవాక్యత్వ త్యాగస్య, వాక్యాన్తరస్థ పదైకవాక్యత్వకల్పనస్యచ ప్రసఙ్గాత్. దోషయోఃస్ఫుటత్వంచ రమ్గాన్ధాగతికగతిత్వేన అత్యన్తక్వాచిత్కత్వాత్ 'అన్తరాత్ - అన్త 'అన్యోన్త ఇతికోశప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గః తృతీయోదోషః; అన్తరపదద్వయేన నయోః ప్రత్యక్ ఆత్మామనోమయః' 'అన్యోన్తర ఆత్మావిజ్ఞానమయః' ఇత్య 'ప్రావిశత్' ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తస్యచ శబ్దతః, అర్థతశ్చస్ఫుటత్వాత్ వానుప్రావిశహం ఇతి నామరూపవ్యాకరణ శ్రుతిప్రసిద్ధానుప్రవేశస్య 'తదే భఙ్గః చతుర్థో 'విశత్' ఇతి ఆనన్దమయ విషయఏవ ఉక్తస్యప్రత్యభిజ్ఞాపరమ్' పరావ ర్థోదోషః. సోపిఉక్తరీత్యా స్ఫుటఏవ. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి చ సహ 'సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ' 'బ్రహ్మణావిపశ్చితా' ఇతిప్రోథా ...స్యేన ప్రకాన్తస్య 'బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా' 'అసద్ - బ్రహ్మ ఇతిచేత్' 'అస్తిబ్రహ్మేతిచేత్' ఇత్యనువృత్తస్యాపి బ్రహ్మణః 'సోకామయత' 'బహుస్యామ్' ఇత్యాదివాక్యే 'తదకామయత' ఇత్యాదిరీత్యా అనుక్త్వా పుల్లిఙ్గ తచ్ఛబ్దత్రయేణ పరామర్శస్య ఆనన్దమయ పర్యాయే ఆనన్దమయప్రోథాన్యద్యోతనార్థమ్, ఆనన్దమయ పరామర్శిత్వేనసాఫల్యస్యవక్తవ్యత్వేన తత్ర అనుప్రవేశకర్తృత్వేన పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన ఉక్తస్య ఆనన్దమయస్య అత్రాపి తచ్ఛబ్దేన పరామర్శముఖేన ప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గః షష్ఠమోదోషః. 'దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశత్' ఇత్యస్య అనన్వయః షష్ఠోదోషః. సూక్ష్మరూపప్రవేశస్యైవ దిగనుప్రవేశస్య అత థాత్వాత్ 'దిశశ్చాన్తరంసప్రావిశత్' ఇత్యత్రపునః తచ్ఛబ్దప్రయో

గబలేన ఆనన్దమయపురుషప్రత్యభిజ్ఞాన దృఢీకరణాత్, తదుభయభఙ్గాసక్తమాష్టమదోషః. అన్యథా ‘తదైక్షత, తదపోఽసృజత, తత్ సత్యమ్, తత్త్వమసి, తదక్షరమధిగమ్యతే, తద్వాపతదక్షరమ్’ ఇత్యాదావివ వేదాన్తప్రసిద్ధ బ్రహ్మణః నపుంసకతచ్ఛబ్దేన పరామర్శ సంభవేన పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యాత్. ‘సోఽన్తరాదన్తరందిశోఽన్తరంచ ప్రావిశత్’ ఇతివక్తుంశక్యత్వేన తత్పదక్రియాపదావృత్తివైయర్థ్యాచ్చ. పురోఽవస్థితస్య అదర్శనధ్యానానుపపత్త్యా తదుపపాదనాయ ఉత్పాటనప్రక్షేపావితిచ అయుక్తమ్. ఇతి నవమోదోషః. ‘ఇతి సోఽన్తరాదన్తరంప్రావిశత్’ ఇత్యత్ర ఇతిశబ్దస్య ‘తర్పయామి స్వేన తేజసా’ ఇతి ‘సోఽబ్రవీత్’ ఇత్యన్వయకల్పనమ్. ‘తే దేవా రుద్రం నాపశ్యన్’ ఇత్యేతస్మాత్ పూర్వమ్ ‘సోఽన్తరాదన్తరంప్రావిశత్’ ఇత్యస్యప్రక్షేపకల్పనంచ వినా ప్రథమోపస్థితయోః ఇతికరణశ్రుతివాక్యయోః స్వస్థానాన్వయాఙ్గీకారేణ, ఇతికరణమాత్రస్య ఉత్తరాన్వయాఙ్గీకారేణచ వాక్యయోజనాయాంవర్ణితత్వేన ‘తర్పయామి స్వేన తేజసా’ ఇత్యస్య ‘తే దేవా రుద్రం నాపశ్యన్’ ఇత్యాదేశ్చ అభిధానపర్యవసానాభావాత్ ప్రేక్షామాత్రస్యవ్యర్థత్వాత్ వక్ష్యతేచ అధ్యాహారంవినైవాన ‘తే దేవాః’ ఇత్యాదేః అభిధానపర్యవసానమ్ ‘దిశశ్చాన్తరమ్’ ఇతి వాక్యస్య పూర్వత్రైవ అన్వయావశ్యంభావేన తస్యరుద్రవాక్యత్వమఙ్గీకృత్య తత్రత్య తచ్ఛబ్దస్య ‘వేదాన్తపురుషోహ్యసౌ’ ఇతి ప్రసిద్ధపరమపురుషపరత్వమ్ ‘అకామేనాపి అఙ్గీకర్తవ్యమ్’ ఇతి దశమోదోషః. తస్మాత్ ‘సోఽన్తరాత్’ ఇత్యస్యపరోక్తంయోజనాన్తరందూషణదశకపరాహతమ్ ఇతి. ౧౦.

అథైకవింశీః—ఇతికరణస్య ఉత్తరాన్వయాభావే ‘సోఽహం నిత్యానిత్యః’ ఇత్యత్ర ‘సః’ ఇతి నిర్దేశాస్వారస్యమ్, ‘పూర్వమహమేకః’ ఇతివాక్యనిర్దిష్టస్యవక్తుః, స్వవాక్యే ‘సః’ ఇతి పరామర్శస్య

వ్యుత్పత్తివిరుద్ధత్వాత్. సార్వాత్మ్యవిశిష్ట అహమర్థస్యపూర్వాంశత్వో క్తతయా తచ్ఛబ్దేన విశిష్టపరామర్శస్యైవ స్వరసతయాచసార్వాత్మ్యవిశిష్టో 'అహమహమ్' ఇతి అనన్వయాపత్తేః. విశేష్యాంశపరిత్యాగేన తచ్ఛబ్దస్య విశేషణాశ్రయమాత్ర పరత్వే విశేషణావచ్ఛిన్నవిశేష్యరూపపూర్వనిర్దిష్టపరామర్శిత్వవ్యుత్పత్తివిరోధాత్. తస్మాత్ 'సోऽన్తరాత్' ఇతివాక్యే ప్రకృతమనుప్రవేశ విశిష్టంభగవన్తం 'సః' ఇతిపరామృశ్య 'సపరమాత్మైవ అహఞ్చ నిత్యశ్చ అనిత్యశ్చ' ఇత్యేవ ముక్త్వా విశిష్టవిశేష్యరూప పూర్వోక్తార్థ పరామర్శితయా 'సః' ఇతి నిర్దేశః స్వరసోభవతి. అతః ఇతికరణస్య ఉత్తరత్రైవ అన్వయః, 'సోऽన్తరాత్' ఇతివాక్యంచ రుద్రవాక్యమేవేతి. ౧.

అథ ద్వావింశీ:—'సోహమ్' ఇత్యస్య స్వోక్తార్థపరత్వే అన్యోక్తార్థపరామర్శిత్వమయుక్తమ్; స్వోక్తార్థస్యస్వస్మిన్ బుద్ధిస్థత్వాత్. అన్యోక్తార్థస్య అన్యవాక్యేన పరామర్శనీయత్వాత్. తథాచ 'సః' ఇత్యస్య 'సోऽన్తరాత్' ఇతిశ్రుత్యుక్తార్థపరామర్శిత్వే, వాక్యాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన అస్వారస్యమ్; 'అహమేకః' ఇత్యాదిస్వవాక్యోక్తవిశేషణపరామర్శిత్వే ఇతికరణేన శ్రుతివాక్యేనచ వ్యవధానాత్ వ్యవహితపరామర్శాస్వారస్యమ్. అతః ఇతికరణస్య ఉత్తరాన్వయాఙ్గీకారేణ 'సోऽన్తరాత్' ఇత్యస్య రుద్రవాక్యత్వాశ్రయణేనచ 'సోऽన్తరాత్' ఇతి స్వవాక్యోక్తభగవత్పరామర్శిత్వమేవ తచ్ఛబ్దస్య యుక్తమ్ ఇతి. ౧.

అథ త్రయోవింశీ:—'సోऽన్తరాత్' ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వే 'సోహమ్' ఇత్యాదివాక్యే 'సః' ఇతినిర్దేశోవిఫలః; 'అహమేకః' ఇత్యాది పూర్వవాక్యవత్ 'అహంనిత్యశ్చ అనిత్యశ్చ' ఇత్యేవపర్యాప్తేః. అస్మాకంతు భగవతః సార్వాత్మ్యమేవ మయా వ్యపదిశ్యతే; ఇత్యభిప్రాయేణ భగవతః సర్వాత్మకత్వాత్ 'అహమేకః ప్రథమ

మాసమ్' ఇత్యాద్యుక్త్వా 'అన్యస్యసార్వాత్మ్యమ్, తవసార్వాత్మ్యే కథం హేతుః;' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం సర్వస్యాపి తద్ధార్యత్వే సర్వధర్మాణామపి తద్ధార్యత్వాత్, అహంత్వాశ్రయత్వమపి భగవతః సద్వారకమ్ సంభవతీతి, 'సోఽహమ్' ఇత్యనేన 'అహమేకః' ఇత్యత్ర 'అహమ్' శబ్దస్య అన్తర్యామిపరత్వ సూచనేన సాఫల్యమ్ ఉపపద్యతే; 'సర్వానుప్రవిష్టోఽహం నిత్యశ్చ అనిత్యశ్చ' ఇత్యాద్యుక్త్వా 'సోఽన్తరాత్' ఇతిశ్రుతివాక్యే పూర్వోత్తరతాదాత్మ్య నిర్దేశహేతుతయా రుద్రేసర్వానుప్రవిష్టత్వస్య ఉక్తత్వేన 'సోఽహమ్' ఇత్యత్ర తత్పదమ్ అయుక్తమేవ; తస్మాత్, ఇతికరణస్య ఉత్తరాన్వయన్ 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యస్య రుద్రవాక్యత్వంచ అఙ్గీకృత్య, స్వవాక్యోక్తం సర్వానుప్రవిష్టం భగవన్తమేవ తత్పదేనపరామృశ్య రుద్రేణ 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇతి తచ్ఛబ్దేన వక్ష్యమాణతాదాత్మ్య నిర్దేశేఽపి పూర్వోక్తం భగవతః సర్వానుప్రవిష్టత్వమేవ హేతురిత్యుచ్యతే; ఇతియుక్తమఙ్గీకర్తుమ్ ఇతి. ౧.

అథ చతుర్వింశీ:—'' 'నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తః' ఇతివాక్యే రుద్రేణ, స్వస్మాత్ పృథగ్భూతంనాస్తీతి, స్వస్యసార్వాత్మ్యే స్వీయసర్వానుప్రవేశస్య హేతుతయా ఉక్తత్వేన, పునః 'సోఽహమ్' ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యాది శ్రుతివాక్యోక్తం స్వస్యసర్వానుప్రవిష్టత్వం హేతుతయా నవక్తవ్యమ్ఇతి తచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం దురుద్ధరమ్. అస్మన్మతేతు భూతభవిష్యద్వర్తమానరూపేణ సార్వాత్మ్యముక్త్వా, తత్ర భగవతఃసర్వానుప్రవిష్టత్వం హేతుతయా ఉక్త్వా, 'అన్యస్యసర్వానుప్రవేశేన 'అహంసర్వాత్మా' ఇతి కథముచ్యతే!' ఇతి శఙ్కాయామ్ 'సర్వానుప్రవిష్టోభగవానేవ అహంశబ్దార్థః' ఇతివక్తుం 'సోఽహమ్' ఇత్యుచ్యతే; ఇతినవైయర్థ్యమ్. ఏవమ్ 'ఉక్తవక్ష్యమాణసార్వాత్మ్యవ్యవహారహేతుతయా అహంశబ్దార్థోఽపి భగవానేవ' ఇత్యు

క్త్వా, “ ‘అహ’ మేకఏవ’ ఇత్యాదివాక్యమ్ నిత్యత్వపరమ్” ఇతిశఙ్కాం వ్యావర్తయితుం ‘నిత్యానిత్యః’ ఇత్యాది వివరణం ప్రవృత్తమ్ ; తత్ర ‘నిత్యశబ్దేన పౌనరుక్త్యాపత్త్యా, పూర్వం భూత భవిష్యద్వర్తమానఅన్తర్యామిత్వం వివక్షితమ్’ ఇతి గమ్యతే; నిత్యత్వానిత్యత్వయోః విరోధాత్ ‘నిత్యానిత్య’ ఇత్యపి అన్తర్యామిపరమ్ ఇతి గమ్యతే; తత్ర భూతత్వాదేః, నిత్యత్వాదేః, ప్రాచ్యత్వ ప్రత్యక్త్వాదీనాంచ భగవదధీనత్వం వక్తుమ్, భూతత్వాదిరూపేణ ఉక్తస్య నిత్యత్వాదిరూపేణ పునః కథనమ్ ఇతి నకస్యాపి వైయర్థ్యమ్ ఇతి. ౧.

అథ పఞ్చవింశీ:— ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వేపి ‘సోపి త్రి...’ ఇత్యాదిశ్రు...క’ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, ‘పురుషఏవేదం సర్వమ్’ సర్వానుప్రవిష్టత్వా...విరోధాచ్చ ‘రుద్రస్య కథం సార్వాత్మ్యమ్? కథఞ్చ సర్వా రుద్రస్య సృష్టమ్’ ఇతిశఙ్కమానాన్ తటస్థాన్ ప్రతి శ్రుతివాక్యేనాపి రుద్రస్య సర్వానుప్రవిష్టత్వం న హేతుతయా వక్తుం శక్యమ్; శ్రుతిద్వయవిరోధా...పరిహారాత్. అస్మాకంతు భగవతః సర్వానుప్రవిష్టత్వాత్, జీవభూతస్యాపి రుద్రస్య ‘అహం సర్వమ్’ ఇతి ఉక్తిరుపపద్యతే; ఏవంచ ‘సోహమ్’ ఇతి పునః తస్య హేతుత్వోక్తిర్బాధితైవ ఇతి. ౧.

అథ షడ్వింశీ:— ‘ప్రాఙ్గోహమ్’ ఇత్యాద్యుత్తరవాక్యేషు ‘సోహమ్’ ఇత్యనుక్త్యా సన్దంశన్యాయేనాపి ‘అహం నిత్యానిత్యః’ ఇత్యేవవక్తుంయుక్తమ్; ఇతి తత్పదం వ్యర్థమేవ ఇతి. ౧.

అథ సప్తవింశీ:— ‘సోన్తరాత్’ ఇతి తత్పదా వైరూప్యేణ ‘సోహమ్’ ఇతి తత్పదేన భగవతఏవ ప్రసిద్ధిమూలః పరామర్శః ఇత్యాస్థేయమ్; అప్రకృతస్యాపి తదధీనత్వాత్, ‘తదభిధ్యానాత్’ ఇత్యాదావివప్రసిద్ధిమాదాయ పరామర్శసంభవాత్. ఏవంచ ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వేపి ‘సోహం నిత్యానిత్యః’ ఇత్యత్ర ‘సః’ ఇతి భగవన్తమేవ పరామృశ్య, ‘సఏవాహంచనిత్యశ్చ అనిత్యశ్చ’ ఇ

త్యేవమర్థోవక్తుంయుజ్యతే; అత్రాపిపక్షే‘అహమేకః’ఇత్యత్ర‘అహమ్’ శబ్దస్య భగవత్పర్యన్తత్వసూచకతయా ‘సోఽహమ్’ ఇతి తచ్ఛబ్దసాఫల్యోపపత్తేః యద్యపి స్వవాక్యైకణ్ఠ్యోక్తవిశిష్టవిశేష్యపరామర్శిత్వమేవస్వరసమ్; తచ్చ ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య రుద్రవాక్యత్వ ఏవయుజ్యతే; తథాపి ఆనర్థక్యప్రతిహతన్యాయేన ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వమ్, ‘సోఽహమ్’ ఇత్యస్యప్రసిద్ధపరత్వంచ [illegible]త్య తత్పదసాఫల్యపక్షః వైయర్థ్యపక్షాత్ గ్రాహ్యఏవ ఇతి నదోషః ఇతి. ౧౭

అథ అష్టావింశీ:—‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వమే[illegible] అస్తు; తథాపి ‘సః- అన్తరాత్ అన్తరం పరమాత్మానమ్ జ్ఞాత్వా[illegible] ఇత్యర్థోయుక్తః; ‘సోఽబ్రవీత్’ ఇత్యత్రేవ ‘సోన్తరాత్’ [illegible]వాన్’ వాక్యేపి రుద్రపరామర్శిత్వ సంభవాత్, ‘ఏవంబ్రహ్మ[illegible]తి శ్రుతి ష్టుంచపరంతప’ ఇత్యాదావివ ప్రవిశతేః జ్ఞానార్థత్వసంభవాత్, ‘ప్రవేస్వినా స్వస్యకథం సార్వాత్మ్యముక్తమ్; ఇత్యాకాఙ్క్షాయాంచ. తదదృష్టిరూపహేతోః ఉక్తిసంభవేన హేత్వధికరణన్యాయానశ (శాస్త్రీ) చ్చ. యద్యపి అత్ర ఆనన్దమయానుప్రవేశ శ్రుత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞా రా జ్యతే; తథాపి హేత్వధికరణన్యాయాది విరుద్ధపక్షాత్ అయంపక్షః జ్యాయానేవ; ఇతి.

అథైకోనత్రింశీ:—‘ఇతి’ శబ్దస్య ఉత్తరాన్వయాభావే, ‘తర్పయామిస్వేనతేజసా’ ఇతి సాకాఙ్క్షనిర్దేశః త్వన్మతేవిఫలః; పూర్వవాక్యే అవాన్తరరుద్రవాక్యసమాప్తిద్యోతకేన ‘ఇతి’ శబ్దేన, త్వత్పక్షే ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య శ్రుతివాక్యత్వసూచనేపి ‘తర్పయామిస్వేనతేజసా’ ఇత్యత్రాపి కృత్స్నరుద్రవాక్యసమాప్తిసూచకతయా ఇతిశబ్దప్రయోగస్య అభిధానపర్యవసానాయ అవశ్యవక్తవ్యస్య పునః ప్రయోగోపపత్తేః. అస్మాకంతు పూర్వత్ర ఇతికరణస్య ఉత్తరత్రైవ అన్వయః ఇతి ద్యోతనముఖేన ‘సోన్తరాత్’ ఇత్యస్య రుద్రవాక్యత్వం

జ్ఞాపయితుమ్ అవశ్యవక్తవ్యస్యాపి ప్రయోగో నోపపద్యతే; ఇతి సాకాఙ్క్షనిర్దేశ ఉపపద్యతే.

నచ అథర్వశిఖాయామ్ ఇతి కరణాత్ప్రయోగస్య ప్రయోజనాభావాత్ ఐచ్ఛికపదప్రయోగః ఇతి తత్రైవ అత్రాపి అస్త్వితి వాచ్యమ్; ఆకాఙ్క్షితానుక్తి ప్రయోజనస్య సంభవతః త్యాగాయోగాత్. తత్రాపి ప్రణవస్య ధ్యానకరణత్వపరబ్రహ్మప్రతిపాదకత్వ సర్వవేదసారత్వ సోమలోకసంబన్ధిత్వ సంవర్తకాగ్ని దేవతా మతత్వ ఏకర్షి దేవతాభిమతత్వ విద్యుద్వర్ణత్వ పురుషదైవత్యత్వా కమశ్రుత లిఙ్గైః, పరమాత్మశ్రుతి విష్ణుశ్రుతిభ్యాం రుద్రకర్తృ విషయత్వలిఙ్గేన, (ఈశానంప్రధ్యాయితవ్యమ్) ఇతి నపుంసక (కారణంకారణానామ్) ఇతి బ్రహ్మరుద్రయోః కారణ చ ఉపక్రమస్థేనశంభు శివశబ్దయోః ధ్యేయసమర్పకయోః కారణశబ్దైక శబ్దావరుద్ధయోః న ప్రసిద్ధార్థపరత్వమ్, కింతు ర్యామివిష్ణుపరత్వమ్; ఇతి ఉపక్రమబలాదేవ ధ్యేయదేవతాని యః ఇతి సూచయితుమ్ ఇతిశబ్దస్య పూర్వాన్వితస్యాపి పూర్వత్రాప్రయోగః, ఉత్తరత్ర అన్వేతవ్యస్యాపి ఉత్తరత్ర అప్రయోగః; ఇతి సంభవతః ప్రయోజనస్య త్యాగాయోగాచ్చ ఇతి. ౨.

అథ త్రింశీ:—'అహమేకః' ఇత్యాదౌ ప్రసిద్ధరుద్రస్య సర్వాన్తర్యామిత్వోక్త్యా 'తేదేవారుద్రంనాపశ్యన్' ఇతి అనన్వితమ్; 'కో భవాన్' ఇతి సంబోధ్యస్య అదర్శనానుపపత్తేః. తదర్థమ్; అన్తర్ధానవాక్యకల్పనే 'అబద్ధంకృత్వా' ఇతిన్యాయాపాతాత్; పూర్వవాక్యే 'నాహంరుద్రత్వపర్యవసానభూమిః, అపితు శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధః నారాయణః' ఇత్యుక్త్వా తస్య శాస్త్రయోనితయా 'రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిభూతం తం నాపశ్యన్' ఇతివాక్యస్య సుఘటితత్వాత్. తస్మాత్ రుద్రాదర్శనోక్తిబలాత్, 'పూర్వత్ర రుద్రత్వపర్యవసానభూమిః కః' ఇతి

ప్రశ్నపూర్వకం నారాయణఏవ తథా ఇత్యుత్తరముక్తమ్ ఇతి నిశ్చీయతే; తద్వ్యాఖ్యార్థమ్ నారాయణగత సార్వాత్మ్యహేతునారుదేశః 'అహంసర్వాత్మా' ఇత్యాదికమ్ ఉక్తమ్; ఇతి. ౨.

అథ ఏకత్రింశీ:—"'తేదేవారుద్రంధ్యాయన్తి' ఇతివాక్యబలాదపి రుద్రత్వపర్యవసానభూమిఃనారాయణః" ఇతిపూర్వవాక్యతాత్పర్యమవసీయతే; 'తేదేవారుద్రంనాపశ్యన్' ఇత్యనేన, రుద్రోపదేశాత్పూర్వం యథా, అనన్యాత్మకత్వలక్షణ స్వాతన్త్ర్యేణ లోకదృష్ట్యా ప్రసిద్ధరుద్రస్య దర్శనంప్రసక్తమ్; రుద్రోపదేశానన్తరం తథాదర్శనాభావముక్త్వా తద్దర్శనార్థమ్, 'తేదేవారుద్రంధ్యాయన్తి' ఇతి యథోపదేశం ప్రసిద్ధరుద్రాద్భిన్నం రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిభూతంవస్తు ధ్యాయన్తి ఇతి ఏవం ప్రసిద్ధ రుద్రస్యభగవదాత్మకతయా ధ్యానముక్త్వా, 'తేదేవారుద్రంస్తువన్తి' ఇతి దర్శనఫలీభూత రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిభూతవస్తుస్తుత్యుక్త్యా, దర్శనరూప ఫలపర్యన్తంరుద్రత్వపర్యవసానభూమిభూతవస్తుధ్యానమితి సూచితమ్. తత్ర ప్రసిద్ధ రుద్రస్య తపస్విత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధస్యధ్యానాయోగ్యతయా, పూర్వవాక్యే రుద్రత్వపర్యవసానభూమిః నారాయణఏవ,ఇతి వివక్షితమ్; 'తస్యధ్యానే రుద్రత్వం సద్వారకముపాస్యాకారః; 'మాముపాస్వ' ఇత్యత్ర ఇన్ద్రత్వవత్, ఇత్యభిప్రేత్య 'రుద్రంధ్యాయన్తి' ఇత్యుక్తమ్ ఇతి నిశ్చీయతే; అతఏవ 'రుద్రంనాపశ్యన్,' 'రుద్రంధ్యాయన్తి' ఇతి రుద్రపదద్వయస్యప్రసిద్ధార్థభఙ్గోపినదోషః; వాక్యార్థబాధాపేక్షయా రుద్రపదస్య రుద్రత్వపర్యవసాన భూమిభూతవస్తు విషయతయాసంకోచమాత్రస్యఅదోషత్వాత్. అన్యథా ప్రక్రమవాక్యసిద్ధత్రింశద్దూషణీపసఙ్గాచ్చ. ఇతి ౧.

అథ ద్వాత్రింశీ:—సర్వవేదాన్తనిగమనభూతే నారాయణానువాకే 'విశ్వంనారాయణందేవమ్,' 'తద్విశ్వముపజీవతి,' 'విశ్వంనా

రాయణంహరిమ్,' 'తద్విశ్వముపజీవతి,' 'నారాయణంమహాజ్ఞేయమ్' 'తద్విశ్వముపజీవతి' ఇతిఋఙ్మన్త్రక్రమేణ నారాయణస్య విశ్వోపజీవ్యత్వం త్రిరావర్త్య, 'నారాయణపరంబ్రహ్మ' ఇత్యాదినామన్త్రద్వయేనతదుపపాద్య, 'అనన్తమవ్యయంకవిం సముద్రేన్తంవిశ్వశంభువమ్' 'తద్విశ్వముపజీవతి' ఇతిదార్ఢ్యార్థం నిగమితమ్. అనేనసత్యవచనం సూచితమ్. ఇదంచ 'హరిః పరాయణం పరం హరిఃపరాయణం పరం పునః పునర్ వదామ్యహం హరిఃపరాయణంపరమ్' ఇతివచనేన ఉపబృంహితమ్. ఏవమ్ ఆవృత్తిసిద్ధం సత్యవచనమ్, 'నాస్తినారాయణసమం నభూతంనభవిష్యతి । ఏతేనసత్యవాక్యేన సర్వార్థాన్సాధయామ్యహమ్॥ సత్యంసత్యంపునస్సత్య ముద్ధృత్యభుజముచ్యతే । వేదశాస్త్రాత్పరంనాస్తి నదైవంకేశవాత్పరమ్॥ యథాసర్వేషు వేదేషునాస్తి నారాయణాత్పరః! తథాసర్వేషుమన్త్రేషు నాస్తిచాష్టాక్షరాత్పరః॥ భూత్వోర్ధ్వబాహురతాఽద్య సత్యపూర్వంబ్రవీమివః । హేపుత్రశిష్యాశ్శృణుత నమన్త్రోఽష్టాక్షరాత్పరః' ఇత్యాదివచనైః కణ్ఠోక్తమ్.

ఇత్థంచ 'తతోదేవాఊర్ధ్వబాహవోరుద్రంస్తువన్తి' ఇతివాక్యే 'ఊర్ధ్వబాహవః' ఇత్యనేనసత్యవచనసూచనాత్, సత్యవచనపూర్వికా వక్ష్యమాణరీత్యా సర్వతాదాత్మ్యస్తుతిః నారాయణస్యైవ ఉపపద్యతే; ఇతి పూర్వత్రాపి 'సోన్తరాత్' ఇతివాక్యస్య రుద్రవాక్యత్వమాశ్రిత్య రుద్రేణస్వస్య 'సర్వతాదాత్మ్యోక్త్యా నారాయణస్య సర్వతాదాత్మ్యం హేతుతయా ఉక్తమ్ ఇత్యేవయుక్తమ్. అతఏవ 'రుద్రంస్తువన్తి' ఇత్యత్ర రుద్రశబ్దః, పూర్వనిర్దిష్ట రుద్రశబ్దద్వయార్థవైరూప్యేణ రుద్రత్వపర్యవసానభూమి పరః; నచ స్తుతివాక్యే భగవచ్ఛబ్దావృత్త్యా 'భగవన్తంస్తువన్తి' ఇత్యేవ అస్మన్మతే నిర్దేశాపత్తిః; భగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తోత్కర్షరూపస్తుతేః ఉత్తరత్ర అకరణాత్, రుద్రత్వపర్యవసానభూమిత్వస్యైవప్రతిపర్యాయమావృత్తిపూర్వకంన్యాయతౌల్యేనబ్రహ్మ

త్యాది సర్వప్రవృత్తినిమిత్త పర్యవసానభూమిత్వ సాధకతయా ఉత్కృ-
ష్టలక్షణస్తుతేః కరణాత్, 'రుద్రం ధ్యాయన్తి' ఇతి రుద్రత్వ విశిష్టధ్యానో
క్త్యా రుద్రత్వస్య ధ్యేయాకారతయా ప్రాధాన్యాత్, భగవన్మాహా
త్మ్యమాత్రస్య ఉత్తరత్ర వివక్షాయాం 'యో భగవాన్ స బ్రహ్మా' 'యో
భగవాన్ స విష్ణుః, యో భగవాన్ స మహేశ్వరః' ఇత్యాదిరీత్యా స్తుతి
ప్రసఙ్గేన రుద్రశబ్దావృత్త్యా రుద్రత్వేనైవ రూపేణ భగవతః శ్రుతిసిద్ధే
శ్చ 'రుద్రం స్తువన్తి' ఇత్యేవ నిర్దేశో యుక్త ఇతి. ౧౦.

అథ త్రయస్త్రింశీ:—ద్వితీయఖణ్డే 'యో వై రుద్రస్స భగవాన్'
'యశ్చ బ్రహ్మా, తస్మై వై నమో నమః' ఇత్యాదినా ద్వాత్రింశత్ పర్యాయేషు
భగవత ఏవ ప్రాధాన్యేన నమస్కార్యత్వ శ్రవణాత్, 'యో వై రుద్రః'
ఇత్యావృత్త రుద్రశబ్దానాం సద్వారక రుద్రత్వరూప ధ్యేయాకారపర
త్వమవగమ్యతే; ఏవం తస్య ధ్యేయాకారత్వాదేవ బ్రహ్మత్వాదివత్
సకృదనుక్తిః. అత్రత్య భగవచ్ఛబ్దాభ్యాసేన రుద్రత్వపర్యవసాన భూమి
భూత వ్యక్తివిశేషపరేణ పూర్వఖణ్డే రుద్రత్వపర్యవసానభూమేః ప్రశ్న
విషయత్వమ్, 'అహమేకః' ఇత్యత్ర అహమ్ శబ్దస్య అన్తర్యామివిష
యత్వమ్, 'సోఽన్తరాత్' ఇత్యస్య భగవతః చతుర్థా సర్వాన్తర్యా
మిత్వరూప హేతు పరత్వమ్, 'సోఽహం నిత్యానిత్యః' ఇత్యత్ర 'సోఽహమ్'
ఇత్యస్య 'అహమేకః' ఇత్యహంశబ్దవివక్షితార్థ వివరణపరత్వమ్, 'తర్ప
యామి స్వేన తేజసా' ఇత్యన్తస్య అన్తర్యామిపరత్వమ్, 'స్వేన తేజసా'
ఇతి 'సోఽబ్రవీత్' ఇత్యన్వయపరత్వమ్, అనన్తరమ్ రుద్రశబ్దత్రయస్య రుద్ర
త్వపర్యవసానభూమిపరత్వం చ స్పష్టమవగమ్యతే; తథా హి— 'పురాణే
షు చ వైష్ణవమ్' ఇత్యాది ప్రసిద్ధే పురాణరత్నే 'సంభర్తేతి తథా భర్తా'
ఇత్యాదినా అక్షరత్రయార్థకథనముఖేన, 'ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య' ఇ
త్యాదినా, 'జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య' ఇత్యాదినా చ పూర్ణ షాడ్గుణ్యస్య సము
దాయరూపేణ మతుప్ప్రత్యయాన్త భగవచ్ఛబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తస్య

కథనముఖేన, అక్షరార్థకథనశేషతయా నకారాన్తే భగవచ్ఛబ్దే 'అన్' ఇతిచరమాక్షరార్థకథనముఖేనచ 'తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి' ఇత్యాదినా యోగరూఢ్యుక్తిముఖేన, అన్యత్రైవ ఔపచారికత్వోక్తిముఖేనచ, "ఏవ మేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః" ఇతి ప్రశంసాముఖేన ఉక్తార్థదృఢీకరణేనచ 'భగవానితి శబ్దోయమ్' ఇత్యాదినా పురుషశబ్దాసాధారణ్య దృష్టాన్తోక్త్యా, 'తదేవ భగవద్వాచ్యమ్' ఇతి కణ్ఠోక్త్యాచ భగవచ్ఛబ్దో భగవదభిధానతయా సర్వసంప్రతిపన్నః; అతః అథర్వశిరసి భగవచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం తురీయం భగవానేవ నప్రసిద్ధ రుద్రః; ఇతి. ౮.

అథ చతుస్త్రింశీ:—భగవచ్ఛబ్దస్య భగవత్పరత్వమేవ, పూర్వఖణ్డసిద్ధద్వాత్రింశన్న్యాయానుగుణమ్, 'యో వై రుద్రః' ఇత్యాదివాక్యతాత్పర్యానుగుణంచ; తథాహి—'యో వై రుద్రః స భగవాన్' ఇత్యత్ర 'యో రుద్రః, స భగవానేవ' 'యో బ్రహ్మా, సోపి భగవానేవ' 'ఉభయాత్మకాయ భగవతే నమః' ఇత్యేవం బహుషు పర్యాయేషు భగవతః నమస్కారః ఉక్తః; రుద్రోద్దేశేన భగవానితి విధానబలాత్, భగవానేవ ముఖ్యోరుద్రః, నప్రసిద్ధరుద్రః ఇత్యవగమ్యతే. నచ 'ముఖ్యోరుద్రః' ఇతి అధ్యాహారప్రసఙ్గః, "అనుపాధికనిర్దేశేహ్య సంకోచో మనీషిభిః। 'సిద్ధే శబ్దార్థసమ్బన్ధే' ఇతి న్యాయేన కథ్యతే" ఇతి వేదాన్తాచార్యానుగ్రహీతరీత్యా, నిరుపాధిక ప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయస్యైవ ఉపాధినిర్దేశాభావస్థలే స్వారసార్థతయా రుద్రశబ్దేన రుద్రత్వపర్యవసానభూమేరేవ నిరుపాధికప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయస్య గృహీతుముచితత్వాత్, ప్రసిద్ధరుద్రస్య భగవదధీన ప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయత్వాచ్చ. 'యశ్చ బ్రహ్మా' ఇత్యత్ర చశబ్దేన స్వసమభివ్యాహృత యచ్ఛబ్దార్థస్య, 'యో వై రుద్రః' ఇతి యచ్ఛబ్దార్థేనసహ ఏకరూపవిధేయాన్వయ లక్షణసముచ్చయద్యోతనాత్, 'యో బ్రహ్మాస్తి సోపి భగవాన్' ఇతి లభ్యతే; ఇత్థంచ రుద్ర

బ్రహ్మశబ్దాభ్యాముద్దిశ్య భగవత ఏవ విధేయత్వాత్, 'తస్మై వైనమో నమః'
ఇత్యత్ర, తచ్ఛబ్దేన, రుద్రత్వబ్రహ్మత్వపర్యవసానభూమిభూతః భగవా
నేవ, రుద్రత్వ బ్రహ్మత్వవిశిష్ట భగవత్త్వరూపేణ పరామృశ్యతే;

ఇత్థం చ "ద్వాత్రింశత్పర్యాయేషు భగవత ఏవ నమస్కార్యత్వా
త్, ప్రతిపర్యాయం రుద్రశబ్దాభ్యాసాచ్చ రుద్రత్వరూపేణ భగవా
నేవ ధ్యేయతయా వివక్షితః" ఇతి నిశ్చీయతే; 'రుద్రో బ్రహ్మా చ భగవాన్
తస్మై' ఇత్యనుక్త్వా యచ్ఛబ్దద్వయప్రయోగః, బ్రహ్మరుద్రాదీనాం జ్ఞాన
శక్త్యాద్యతిశయ ప్రసిద్ధ్యా స్వాతన్త్ర్యప్రసక్తౌ, 'లోకవిలక్షణా అపి
బ్రహ్మరుద్ర చన్ద్రసూర్యాదయః భగవద్విభూతిభూతా ఏవ' ఇతి ద్యో
తయితుమ్. న చ ""స భగవాన్ యో రుద్రః, యశ్చ బ్రహ్మా తస్మై నమః' ఇతి
వాక్యాశ్రయణేన ప్రసిద్ధః సర్వజ్ఞః యో రుద్రః, యశ్చ బ్రహ్మా తస్మై నమః"
ఇత్యర్థః అస్మత్పక్షేఽపి సంభవతీతి వాచ్యమ్; బ్రహ్మశబ్దస్య తదన్తర్యా
మిపరత్వే, 'ప్రసిద్ధః - సర్వజ్ఞో యో రుద్రః, బ్రహ్మా తస్మై నమః' ఇత్యేవ
పర్యాప్త్యా 'యశ్చ' ఇత్యస్య వైఫల్యప్రసఙ్గేన 'యశ్చ' ఇత్యనేన 'య
శ్చ అన్యో బ్రహ్మా' ఇతి ద్వయోః ధర్మిణోః నమస్కారాన్వయావత్తౌ, 'తా
భ్యామ్' ఇత్యాపత్త్యా 'తస్మై' ఇత్యనన్వయప్రసఙ్గాత్. 'యో రుద్రః ప్రసిద్ధః
సర్వజ్ఞః యో బ్రహ్మా చ అభూత్' ఇత్యర్థాఙ్గీకారే ద్వితీయ యచ్ఛబ్దవైయ
ర్థ్యమ్; 'యో రుద్రః ప్రసిద్ధః సర్వజ్ఞః బ్రహ్మా చ' ఇత్యేవ పర్యాప్తేః 'య
శ్చ' ఇత్యత్ర యచ్ఛబ్దార్థస్య తద్భిన్నేన సహ ఏకవిధేయాన్వయస్యైవ
స్వరసతః ప్రతీత్యా తత్త్యాగేన 'యో బ్రహ్మా చ అభూత్' ఇతి వ్యత్యాసా
న్వయాపత్తిశ్చ రుద్రత్వరూపవిశేషోద్దేశేన సర్వజ్ఞత్వరూపసామాన్య
విధిశ్చ స్యాత్; 'యః ప్రసిద్ధః సర్వజ్ఞో రుద్రోఽభూత్' 'యో బ్రహ్మాఽభూత్'
ఇత్యర్థాఙ్గీకారేఽపి ప్రథమయచ్ఛబ్దస్య వ్యవహితాన్వయః, 'రుద్రః' ఇతి
ప్రథమోపాత్తస్య విధేయతయా అన్వయశ్చ స్యాత్; 'యో బ్రహ్మా చ
అభూత్' ఇత్యుక్తేఽపి యచ్ఛబ్దద్వయ ప్రయోగాదేవ ధర్మ్యన్తరలాభ

ప్రసఙ్గశ్చ. కించ వక్షద్వయేపి 'సభగవాన్' ఇతి తచ్ఛబ్దస్య స్వారసిక యచ్ఛబ్దప్రతీతినిర్దేశికత్వభఙ్గః; తచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధపరత్వాఙ్గీకారాత్. 'సభగవాన్' ఇతిపదద్వయవైఫల్యంచ; 'యోరుద్రో భూత్, యోబ్రహ్మాచ అభూత్' ఇత్యేవపర్యాప్తేః. ఏవం 'సభగవాన్' ఇత్యస్యవిధేయసమర్పకత్వం వినా 'యోరుద్రస్సర్వజ్ఞః బ్రహ్మాచ' ఇతివా! 'యస్సర్వజ్ఞో రుద్రో బ్రహ్మాచాభూత్' ఇతివా! అర్థాఙ్గీకారేదశదూషణాని ఉక్తాని.

నను 'యోరుద్రః, స(ః) భగవాన్ తస్మైనమః, యశ్చబ్రహ్మా య ఏవచ బ్రహ్మా తస్మైనమః' ఇత్యర్థః; భగవచ్ఛబ్దస్య విష్ణుపరస్య తదన్తర్యామివిషయత్వాభ్యుపగమాత్, బ్రహ్మశబ్దస్య తదభ్యుపగమాచ్చ నపూర్వోక్తదోషా ఇతి చేన్న; '''యోరుద్రో విష్ణుః తస్మైనమః, యోబ్రహ్మాచతస్మై నమః' ఇత్యేవపర్యాప్త్యా, 'సభగవాన్' ఇతి తచ్ఛబ్దస్య ప్రతినిర్దేశికత్వభఙ్గవైయర్థ్యప్రసఙ్గయోః దుర్వారత్వాత్. 'యశ్చబ్రహ్మా' ఇత్యత్ర యచ్ఛబ్ద చశబ్దాభ్యాం స్వరసతోధర్మ్యన్తరలాభాపత్తేః 'తస్మై' ఇత్యనన్వయాపత్త్యా 'యోరుద్రో విష్ణుః తస్మైనమః, య ఏవ రుద్రో బ్రహ్మాచ తస్మై నమః' ఇతివక్తవ్యత్వేనపదద్వయావృత్తిశ్చ, శబ్దవ్యత్యాసాపత్తిశ్చ" ఇతి దోషచతుష్టయస్య దురుద్ధరత్వాత్. సిద్ధాన్తే 'యశ్చబ్రహ్మా, సోపిభగవాన్' ఇతి తత్-భగవచ్ఛబ్దావృత్తిస్తు నదోషః చకారేణ ద్యోతనాత్.

ఏవంచ 'యోవై, యశ్చ' ఇతివాక్యద్వయేన నమస్కార్యతాహేతుం ప్రధానాప్రధానోభయతాదాత్మ్యం క్రమేణోక్త్వా, తృతీయవాక్యేన తాదృశస్య భగవత ఏవ నమస్కారః క్రియత ఇతి పూర్వోక్త ఏవ అర్థస్ - స్వరసః.

నన్వస్తు ఏవంయోజనా; తథాపి 'యోరుద్రః, సభగవాన్' ఇత్యత్ర భగవచ్ఛబ్దే యౌగికత్వమేవ ఇష్యతే; తథాచ 'భగవాన్' ఇత్యనేనసర్వజ్ఞత్వవిధానాత్. 'యశ్చబ్రహ్మా' ఇత్యనేనాపి భవద్రీత్యా యోబ్రహ్మా

సోపిసర్వజ్ఞః' ఇత్యర్థస్యవక్తుం శక్యత్వాత్ నకోపిదోషః ఇతిచేన్న;
బాధకంవినా స్వారసిక రూఢిపరిత్యాగాయోగాత్, విశేషోద్దేశేన
సామాన్య విధ్యస్వారస్యస్య ఉక్తత్వాచ్చ చతుర్ముఖస్య సర్వజ్ఞ
త్వోక్తేః అప్రకృతత్వేన వైయర్థ్యాచ్చ.

కించ "యోరుద్రః, స(ః)సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకః,యశ్చబ్రహ్మాదిః, సోపి
సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకః" ఇత్యుక్తౌ ఉభయోఃసార్వజ్ఞ్యమ్ ఉక్తంస్యాత్;
భగవచ్ఛబ్దే, షాడ్గుణ్యపరిపూర్తిరూపయోగార్థస్యైవ మతద్వయేపి
స్వారసికత్వాత్. తథాచ పరబ్రహ్మత్వేన అభిమతస్య రుద్రస్యసమా
భ్యధికరాహిత్యభఙ్గప్రసఙ్గః, ఉపరిచ అయోగ్యార్థతా; చన్ద్రసూర్యా
దీనాంషాడ్గుణ్యపరిపూర్తిశఙ్కా-విరహాత్. తస్మాత్ రూఢ్యాభగవత్పర
త్వమేవయుక్తమ్; తథాచ 'యోబ్రహ్మా సోపివిష్ణుః' ఇత్యుక్త్యసమ్భ
వేన నాస్మద్రీత్యా త్వన్మతే వాక్యార్థవర్ణనం'సమ్భవతి; ఇతి.౩౪.

అథ పఞ్చత్రింశీ:—తాపనీయే "'యోవైనృసింహోదేవో భగ
వాన్,యశ్చబ్రహ్మా తస్మైనమః' ఇత్యాదినా, నృసింహరూపిణో భగవ
తో నారాయణస్యైవ సార్వాత్మ్యప్రతిపాదనాత్, తత్రత్య బహుప
ర్యాయసమాన శైలీకేషు 'యోవైరుద్రః' ఇత్యాది పర్యాయేష్వపి
భగవతఏవ సార్వాత్మ్యం,నమస్కార్యత్వంచవివక్షితమ్" ఇతిగమ్యతే;
యద్యపి తత్ర ప్రతిపర్యాయంతచ్ఛబ్దాప్రయోగాత్,'తస్మైనమః,తస్యై
నమః, తేభ్యోనమః, తాభ్యోనమః' ఇతి లిఙ్గవచనవైరూప్యాత్,పర్యా
యేషు క్రమభేదన్యూనాతిరేక సత్వాచ్చశైలీభేదః ప్రతీయతే;తథాచ
ఛాన్దోగ్య తై[illegible]రీయ పురుషవిద్యయోరివ ప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గాత్ అతో
పి అర్థభేదః[illegible]త్. తథాపి భగవతః తత్తదన్తర్యామిత్వేన నమ
స్కార్యత్వ[illegible]వ ప్రధానార్థే ప్రత్యభిజ్ఞాభఞ్జక లేశాభావాత్, తచ్ఛ
బ్దాప్రయో[illegible] లిఙ్గవచనవైరూప్యయోః అప్రయోజకతయా, తాపనీయే

నృసింహపద భగవచ్ఛబ్దాభ్యాం రుద్రాదిపదాభ్యాస రహితాభ్యాం నారాయణస్యైవ సార్వాత్మ్య నమస్కార్యత్వయోః వివక్షితత్వనిర్ణయే తదనుసారాత్, అత్రాపి రుద్రపదాభ్యాసస్య సద్వారకరుద్రత్వరూపోపాస్యాకారపరత్వమేవ యుక్తమ్; అన్యథా బ్రహ్మమహేశ్వర చన్ద్రసూర్యాది సద్వారకవిశేషణపర పదపాఠవిరోధః; పురుషవిద్యాయాస్తు యజ్ఞావయవ దృష్టిత్వరూప వైవక్షికసామ్యసత్త్వేపి, శబ్దోపాత్తానాం దృష్టివిశేషణ విశేష్యాణాం భిన్నభిన్నత్వాత్, షోడశవర్షత్వేన శతవర్షజీవిత్వ బ్రహ్మవిద్యాజత్వరూప ఫలసంయోగ భేదాచ్చ భేదోయుక్తః; ఇతి. ౪.

అథ షట్త్రింశీకణ్డ్యాః—'యోవైరుద్రః' ఇత్యాదౌ ప్రతిపర్యాయం భగవతః ఉభయాన్తర్యామిత్వ విధానపూర్వకమ్, తద్విశిష్టవేషేణ నమస్కార్యత్వ రూపోక్తార్థస్య అథర్వశిరసి వివక్షితత్వేదేవత దవివక్షాభావే భఙ్గ్యన్తరం దృశ్యతే; యథా తాపనీయే 'యోవైనృసింహోదేవోభగవాన్, యశ్చబ్రహ్మాతస్మైనమః' ఇత్యత్రపూర్వోక్తార్థస్య తాత్పర్యగోచరత్వాభావేన, 'యశ్చబ్రహ్మా సోపి భగవానేవ' ఇత్యేవం వాక్యభేదస్య అవివక్షితతయా 'భగవాన్' ఇత్యతః ప్రాక్ తచ్ఛబ్దాప్రయోగః. నచ రుద్రశబ్దస్య అర్థాన్తరే ప్రసిద్ధ్యా 'యోరుద్రో నారాయణః' ఇత్యనువాదాసంభవాత్, భగవతి రుద్రాన్తర్యామిత్వ విధానార్థమ్ 'యోరుద్రః సనారాయణః' ఇతి తచ్ఛబ్దాపేక్షావత్, నృసింహశబ్దస్య భగవతి విశేష ప్రసిద్ధ్యా 'యోనృసింహోదేవోభగవాన్' ఇత్యుద్దేశసంభవేన తచ్ఛబ్దానపేక్షాయామపి 'యశ్చబ్రహ్మా' ఇతి ధర్మ్యన్తరముద్దిశ్య 'తస్మైనమః' ఇతి ఏకవచనాన్తే[illegible]నమఉక్త్యనుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; భావానవబోధాత్. అత్రహి 'యోనృసింహోదేవోభగవాన్, తస్మైనమః' ఇతీవ రూపేణనమస్కృత్య, 'యశ్చబ్రహ్మా'

ఇతి ధర్మ్యన్తరముద్దిశ్య 'తస్మైనమః' ఇతి అన్తర్యామీనమస్యతే. 'తస్మైనమః' ఇతిచ నతన్త్రేణ యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోః నమస్కారః; యేన ద్వివచనాపత్తిః. కింతు 'యోబ్రహ్మా' ఇతి ధర్మ్యన్తరం నిర్దిశ్య 'తస్మై నమః' ఇతి తదన్తర్యామిణ ఏవ నమస్కారః; 'యశ్చబ్రహ్మా' ఇత్యనేన 'తస్మైనమః' ఇత్యస్య అవ్యవధానాత్, భూరాదిపర్యాయేషు తత్పద లిఙ్గవచనయోః భూరాదిలిఙ్గవచనానురోధిత్వాచ్చ,

నచ తర్హి 'యోవైనృసింహోదేవోభగవాన్' ఇత్యస్య సాపేక్షతా; 'తస్మైనమః' ఇతి ఉత్తరవాక్యస్య ఆకర్షేణ అధ్యాహారాత్, 'తస్యైనమః, తేభ్యోనమః, తాభ్యోనమః' ఇత్యాదివచనఘటిత భూరాదిపర్యాయేషు పూర్వత్ర 'తస్మైనమః'ఇతివిభక్తి విపరిణామేన తత్సజాతీయపదాధ్యాహారాచ్చ. అతః, అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపర్యాయమ్ ఉత్తరవాక్యం తదన్తర్యామి నమస్కారపరమ్; అతఏవ 'ధర్మ్యన్తర నమస్కారో ప్రకృతః' ఇతి శఙ్కాయా అపి నావకాశః. తస్మాత్, తాపనీయే తచ్ఛబ్దాప్రయోగః, అథర్వశిసి తచ్ఛబ్దప్రయోగశ్చ ప్రతిపర్యాయమ్ ఏకత్ర ఏకైకాన్తర్యామినమస్కారపరత్వస్య, అన్యత్ర ఉభయాన్తర్యామి నమస్కారపరత్వస్యచ సాధకతయా 'యోవై రుద్రః' ఇత్యత్ర రుద్రశబ్దః రుద్రత్వపర్యవసానభూమిపర ఏవ; ఇతి. ౮.

అథ సప్తత్రింశీ:—తాపనీయే తచ్ఛబ్దా ప్రయోగవత్, నమస్కారవాక్యే లిఙ్గవచనవ్యత్యయోఽపి అథర్వశిరసి రుద్ర శబ్దస్య రుద్రత్వపర్య[illegible]సాన భూమిపరత్వం సాధయతి; తథాహి—"యాసరస్వతీ త[illegible]నమః, యాశ్రీః తస్యై, యాప్రకృతిః తస్యై, యావిద్యా తస్యై, [illegible]శ్చతస్రః అర్ధమాత్రాః తాభ్యః, యేచదేవాః తేభ్యః, యేచ [illegible]గ్నయః తేభ్యః, యాః సప్తవ్యాహృతయః తాభ్యః,

యేచ అష్టౌలోకపాలాః తేభ్యః, యేచ అష్టౌవసవః తేభ్యః, యేచఏకాదశరుద్రాః తేభ్యః, యేచద్వాదశ ఆదిత్యాః తేభ్యః, యేచ అష్టౌగ్రహాః తేభ్యః, యానిచపఞ్చమహాభూతాని తేభ్యః" ఇత్యేవం సరస్వతీప్రభృతిభగవదపృథక్సిద్ధ ధర్మరూపవిశేషణవాచి శబ్దానుసారీ తచ్ఛబ్దే లిఙ్గవచన నిర్దేశో దృశ్యతే; 'సచసభగవాన్' ఇత్యన్వయస్య అవివక్షితతయా తదన్తర్యామి నమస్కారస్యైవ వివక్షితత్వాత్ ఉపపద్యతే; అన్యథా ధర్మద్వయనిర్దేశేన 'తాభ్యాంనమః, తేభ్యోనమః' ఇత్యేవనిర్దేశప్రసఙ్గాత్. తస్మాత్ స్వరూపేణ నమస్కారే 'తస్మైనమః' ఇతి సర్వత్ర అధ్యాహారమభిప్రేత్య, అన్తర్యామినమస్కారే విశేషణానుసారేణ లిఙ్గవచననిర్దేశః కృతః ఇతి వాచ్యమ్; పూర్వవాక్యస్య స్వరూపేణ నమస్కారపరత్వే 'యోవైరుద్రః' ఇత్యాదిరీత్యా విరోధినిర్దేశాభావః మూలమ్. అతః తాపనీయే 'సోఽపిభగవానేవ' ఇత్యన్వయో నవివక్షితః. అథర్వశిరసితు 'సోఽపిభగవానేవ తాదృశే భగవతే నమః' ఇతి అన్వయస్య వివక్షితత్వాదేవ 'యాంచభూః తస్మై, యాచపృథివీ తస్మై, యాశ్చ ఆపః తస్మై, యానిచనక్షత్రాణి తస్మై, యేచఅష్టౌగ్రహాః తస్మై' ఇతి తత్తద్విశేషణాతిలఙ్ఘి భగవచ్ఛబ్దానురోధిలిఙ్గవచననిర్దేశః. తస్మాత్ అథర్వశిరసి ఉభయాన్తర్యామి నమస్కారస్య వివక్షితత్వాత్, 'యశ్చబ్రహ్మ' ఇత్యాదౌ, 'సోఽపిభగవానేవ' ఇత్యధ్యాహారస్య అభిప్రేతతయా 'యోవైరుద్రః' ఇత్యత్ర రుద్రశబ్దో భగవత్పర ఏవ; ఇతి. ౨.

అథాష్టత్రింశీ:—శ్రీరామచన్ద్రతాపనిషన్మన్త్రేష్వపి 'యోవై రామచన్ద్రః సభగవాన్' ఇత్యాదినా, శ్రీరామచన్ద్రరూపిణో భగవతో నారాయణస్యైవ సార్వాత్మ్య నమస్కార్యత్వయోః ప్రతి

పాదనాత్, తత్సమానశైలీకేషు 'యో వై రుద్రః స భగవాన్, యశ్చ బ్రహ్మా' ఇత్యాదివాక్యేష్వపి తత్ప్రతిపాదనమేవ యుక్తమఙ్గీకర్తుమ్; ఇతి.

అథైకోనచత్వారింశీ:— 'యో వై రామచన్ద్రః, స భగవాన్' ఇత్యాదివాక్యేషు 'సః' ఇతి నిర్దేశాత్, తత్రాఽపి అథర్వశిరసీవ 'యో రామచన్ద్రః స భగవాన్, యచ్చాన్యత్ సోఽపి భగవాన్ నారాయణః, తస్మై భగవతే నమః' ఇత్యర్థ ఏవ వివక్షణీయః. తథా చ భగవత్పరతయా నిర్ణీతార్థక తద్వాక్యసమానశైలీకే అథర్వశిరస్యపి స ఏవ అర్థో వివక్షణీయః ఇతి, 'యో వై రుద్రః' ఇత్యాదేః ఉభయాన్తర్యామినమస్కారపరత్వమేవ యుక్తమ్; ఇతి. ౧.

అథ చత్వారింశీ:— 'యో వై రామచన్ద్రః, స భగవాన్' ఇత్యాదివాక్యేషు 'యే సర్వే వేదాః తస్మై నమ ఇతి' ఇత్యాదినిర్దేశాత్, తత్ర నృసింహతాపనీయోపనిషద్ద్వైరూప్యస్య పూర్వోక్తరీత్యైవ సాఫల్యస్య వక్తవ్యత్వాత్, తత్సమానశైలీకే అథర్వశిరసి తథైవ తత్సాఫల్యం వాచ్యమ్; ఇతి రుద్రశబ్దో భగవత్పర ఏవ; ఇతి ౨.

అథైకచత్వారింశీ:— 'యో వై రుద్రః స భగవాన్' ఇత్యత్ర 'వై' శబ్దస్తావత్ అవధారణార్థే ప్రసిద్ధః; తథా చ 'య ఏవ రుద్రః యద్వ్యతిరిక్తో రుద్రోఽన భవతి; స భగవాన్' ఇత్యర్థః. రుద్రశబ్దస్య ప్రసిద్ధరుద్రపరత్వే, రుద్రాఽధికారస్థానామానన్త్యేన 'యద్వ్యతిరిక్తో రుద్రోఽన భవతి' ఇతి వక్తుమశక్యతయా రుద్రత్వపర్యవసానభూమిపరత్వే సర్వశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపర్యవసానభూమిత్వేన సర్వసంప్రతిపన్నస్య పరబ్రహ్మణ[illegible]కవ్యక్తిరూపతయా, 'యద్వ్యతిరిక్తః రుద్రత్వపర్యవసానభూ[illegible] న భవతి, తాదృశః రుద్రత్వపర్యవసానభూమిభూతః భగవాన్నా[illegible]యణః' ఇతి వక్తుం శక్యత్వేన చ రుద్రశబ్దః అన్తర్యామిపర ఏవ.

నచ ‘యచ్ఛబ్దబలాత్ రుద్రశబ్దః ప్రసిద్ధరుద్రపరః’ ఇతి వాచ్యమ్; ‘తతో దేవా రుద్రం స్తువన్తి’ ఇతి రుద్రాన్తర్యామిణః ‘సర్వాన్తర్యామిత్వజ్ఞానానన్తరం స్తుతేః ప్రవర్తనేన, వైశబ్దానురోధేన చ పూర్వవాక్యోక్తప్రసిద్ధేరేవ గ్రాహ్యత్వాత్, ‘ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా, సర్వభూతస్థమేకం నారాయణమ్’ ఇత్యాది శ్రౌతప్రసిద్ధేరేవ గ్రాహ్యత్వాచ్చ. ఇతి. ౩.

అథ ద్విచత్వారింశే:—‘తస్మై వై నమో నమః’ ఇత్యత్ర వైశబ్దస్యాపి అవధారణార్థతయా, ‘యో వై రుద్రః, యశ్చ బ్రహ్మా’ ఇత్యాది స్వవాక్యోపస్థిత రుద్రబ్రహ్మాదేరేవ అవధారణవ్యావర్త్యతయా చ, అన్యథా వైశబ్దవైయర్థ్యాపత్త్యా చ ‘యో వై రుద్రః’ ఇతి రుద్రశబ్దః తదన్తర్యామిపర ఏవ; నచ ‘యో వై నృసింహః, యో వై రామచన్ద్రః’ ఇత్యత్ర ప్రకృతస్య అవధారణవ్యావర్త్యత్వం న సంభవతీతి వాచ్యమ్; ‘జజ్ఞే విష్ణుస్-సనాతనః’ “అక్షయ్యం మధుహన్తారం జానామి త్వాం సురోత్తమమ్। భవాన్నారాయణో దేవ స్వహి విష్ణుస్సనాతనః” ఇతి ఆదిమధ్యావసానేషు, శ్రీరామాయణే శ్రీరామచన్ద్రస్య భగవత్సాక్షాదవతారత్వప్రసిద్ధ్యా, “వేదే రామాయణే పుణ్యే భారతే భరతర్షభ। ఆదౌ మధ్యే తథాఽన్తే చ విష్ణుస్స - సర్వత్ర గీయతే” ఇత్యాదివచనానుసారేణ చ శ్రీనృసింహస్య అనుష్టుభమన్త్రరాజ ఏవ సంహారకర్తృత్వేన ఉగ్రత్వగుణయుక్త రుద్రోత్పత్తిహేతుభూతత్వేన తాపనీయప్రసిద్ధ ఉగ్రపదబలేన మహావిష్ణుశ్రుత్యా భద్రశబ్దవివరణ తాపనీయవాక్యసిద్ధ లక్ష్మీపతిత్వలిఙ్గేన, ‘క్షీరోదశాయినం నృకేసరిణమ్’ ఇత్యాది తాపనీయవాక్యాన్తరైశ్చ శరభశలభీభావ హేతుతయా సాత్త్వికపురాణప్రసిద్ధత్వేన, భగవత్సాక్షాదవతారతయా సర్వసంప్రతిపన్నత్వేన చ ‘యో వై రామచన్ద్రః’ ‘యో వై నృసింహః’ ఇత్యాదౌ ‘తస్మై వై నమః’ ఇతి

అథ త్రిచత్వారింశీ:—యదుక్తం శివస్య సర్వాన్తర్యామిత్వం నని ప్రమాణకమ్; శ్రూయన్తే హి శివస్య అశేషాధిష్ఠానప్రతిపాదనపరా మన్త్రాః. మన్త్రోపనిషది "యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేకః, యస్మిన్నిదం సఞ్చ వి చైతి విశ్వమ్, ఏవం స దేవో భగవాన్వరేణ్యో యోని స్వభావానధితిష్ఠత్యేకః, సర్వమేతద్విశ్వమధితిష్ఠత్యేకః, గుణాంశ్చ సర్వాన్ వినియోజయేద్యః, "ఘృతాత్పరం మణ్డమివాతిసూక్ష్మం జ్ఞాత్వా శివం సర్వభూతేషు గూఢమ్। ఏష దేవో విశ్వకర్మా మహాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। యో దేవో అగ్నౌ యో అప్సు యో విశ్వం భువనమావివేశ, య ఓషధీషు వనస్పతిషు తస్మై దేవాయ నమో నమః" ఇత్యాద్యాః, రుద్రోపనిషది చ "నమో భవాయ చ" ఇత్యనువాకపఞ్చకే "నమస్స్రోతస్యాయ చ ద్వీప్యాయ చ' ఇత్యాద్యాః, సర్వేషు వస్తుషు శివస్య సద్భావప్రతిపాదనపరాః. మహోపనిషది చ "యో రుద్రో అగ్నౌ, యో అప్సు' య ఓషధీషు యో రుద్రో విశ్వా భువనావివేశ" ఇత్యాద్యాః ఇతి.

అత్ర బ్రూమః - న తావన్మన్త్రోపనిషన్మన్త్రాః శివస్య సర్వాన్తర్యామిత్వే ప్రమాణమ్; మన్త్రోపనిషదః కార్త్స్న్యేన వ్యవస్థాపరత్వప్రతిపాదనాత్. నాపి "నమస్స్రోతస్యాయ చ, ఇత్యాద్యాః, శివస్య సర్వేషు వస్తుషు సద్భావప్రతిపాదకమన్త్రాః తత్ర ప్రమాణం భవితుమర్హన్తి; శివస్య సర్వాన్తర్యామిత్వాభావేపి తేషాం మన్త్రాణాం సామఞ్జస్యాత్. శతపథశ్రుతౌ అష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే "తమబ్రవీత్, రుద్రోసి' ఇతి, "తద్యదస్య తన్నామ అకరోత్, అగ్నిస్తద్రూపమభవత్, తమబ్రవీత్ శర్వోసి' ఇతి, "తద్యదస్య తన్నామ అకరోత్, ఆపస్తద్రూపమభవత్, ఆపో వా ఇదం సర్వం జాయతే, తమబ్రవీత్, పశుపతిరసి ఇతి, "తద్యదస్య తన్నామ అకరోత్, ఓషధయస్తద్రూపమభవన్ ఓషధయో వై పశుపతిః, తమబ్రవీత్ "ఉగ్రోసి' ఇతి,

"తద్యదస్యతన్నామ అకరోత్, వాయుస్తద్రూపమభవత్, వాయు
ర్వా ఉగ్రః" ఇత్యాదినా, 'తమబ్రవీత్, ఈశానోసి' ఇతి, 'తద్యదస్య
తన్నామ అకరోత్, ఆదిత్యస్తద్రూపమభవత్, 'అథయ ఆదిత్యోవా
ఈశానః, ఆదిత్యోహ్యస్య సర్వస్యేష్టే" ఇత్యన్తేన అగ్నిజలాదీనాం
మహాభూతానామ్, ఆదిత్యాదీనాంచ శివమూర్తిత్వశ్రవణాత్ భూతే
షు తద్వికారేషుచ 'సర్వవస్తుషు తస్యాః స్థానోపపత్తేః. నచ "సర్వో
వై రుద్రః' ఇత్యాదిమన్త్రైః శివస్య సర్వాన్తర్యామిత్వే ప్రమాణమ్
ఇతి శఙ్క్యమ్; తత్ర 'సర్వ'శబ్దస్య అష్టమూర్తిబ్రాహ్మణానుసారేణ
మహాభూత తద్వికార పరతయా ఉపసంహారాత్, 'భాగో వా మన్త్రవ
ర్ణాత్' ఇతి న్యాయాత్ 'ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపా
ప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి శ్రుత్యన్తరవిరోధ పరిహారా
య సర్వశబ్దస్య విషయవిశేషే ఉపసంహారస్య అపేక్షితత్వాత్. తస్మా
త్ శివస్య 'సర్వాన్తర్యామిత్వం నిష్ప్రమాణకమ్; నారాయణస్యతు
'సర్వాన్తర్యామిత్వమ్, సుబాలోపనిషది 'యస్యపృథివీశరీరమ్' ఇత్యా
రభ్య ప్రపఞ్చితమ్; తత్రచ 'సఙ్కోచకం ప్రమాణం నోపలభ్యత ఇతి
నశఙ్కావకాశః ఇతి. ౪౦

అథ చతుశ్చత్వారింశః:—యదుక్తం" 'య ఏషోన్తరాదిత్యే హి
రణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుతి ప్రతిపాద్యః అన్తరాదిత్యవ
ర్తి పురుషస్తావత్ అన్తర్యామీ" ఇతి సర్వసంప్రతిపన్నమేతత్;
'భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః' ఇతి బ్రహ్మసూత్రేణ జ్ఞాపనాత్. తస్యచ మ
హోపనిషది 'ఆదిత్యో వా ఏష ఏతన్మణ్డలమ్' ఇత్యాది తత్ప్రకరణే "సర్వో
వై రుద్రః' ఇత్యారభ్య, 'నమో హిరణ్యబాహవే' ఇత్యాదిమన్త్రైః రుద్రో
పనిషది 'అసౌ యస్తామ్రో అరుణః' ఇతి ప్రస్తుత్య 'అసౌ యోవసర్పతి
నీలగ్రీవో విలోహితః' ఇతి మన్త్రైః కృచ్ఛ్రాణ్ణాదిత్యోపస్థాన మన్త్రేషు

'నమో రుద్రాయ పశుపతయే, మహతే దేవాయ త్ర్యమ్బకాయ ఏకచరా
ధిపతయే హరయే శర్వాయ ఈశానాయ ఉగ్రాయ వజ్రిణే ఘృణినే
కపర్దినే నమో నమః, సూర్యాయ ఆదిత్యాయ నమో నమః, నీలగ్రీవాయ
శితికణ్ఠాయ నమో నమః, చన్ద్రలలాటాయ కృత్తివాససే నమః' ఇత్యాది
మన్త్రాశ్చ ఉమాసహాయత్వ నీలగ్రీవత్వాది విశిష్టరూపముపదిశన్తి.
నచ మహోపనిషది 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యారభ్య సవితృమణ్డల
విద్యాప్రకరణ విచ్ఛేదః శఙ్కనీయః; అసమ్బద్ధపదనిచయాదేః విచ్ఛే
దకస్యాభావాత్, అన్తరాదిత్యవృత్తినో హిరణ్మయపురుషస్య ఉపాస
నార్థమ్ అపేక్షితరూపవిశేషసమర్పణరూపత్వేన ఏకవాక్యతాసమ
ర్థత్వాదితి.

తదయుక్తమ్; 'ఆదిత్యాన్తర్యామీ శివః' ఇత్యత్ర అనన్యథాసిద్ధప్రమా
ణాభావాత్ 'అసౌ యస్తామ్రో అరుణః' ఇతి రుద్రాధ్యాయమన్త్రస్య
కృచ్ఛ్రాఙ్గాదిత్యోపస్థాన మన్త్రాణాంచ అష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే 'తమబ్ర
వీత్ ఈశానోసి' ఇతి 'తద్యదస్య తన్నామాకరోత్, ఆదిత్యస్తద్రూ
పమభవత్' ఇతి ఆదిత్యస్య శివమూర్తిత్వశ్రవణాత్ తదభిప్రాయ
త్వోపపత్త్యా తస్య తదన్తర్యామిత్వే తాత్పర్యాసిద్ధేః, 'సర్వో వై రుద్రః'
ఇత్యాది మన్త్రేభ్యః ప్రాగేవ అన్తరాదిత్యవిద్యా ప్రకరణస్య విచ్ఛి
న్నత్వేన తేషాం తద్విద్యాన్వయస్యైవ అసిద్ధేః, అసంబద్ధపదనిచ
య వ్యవధానాదేరభావేపి, 'ఇత్యుపనిషత్' ఇతి కణ్ఠోక్త్యైవ తత్ర
ప్రకరణ విచ్ఛేదావగమాత్, అన్యథా 'ఇత్యుపనిషత్' ఇతి వాక్యస్యైవ
ఆనర్థక్యాపత్తేః 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః' ఇతి
ఉత్పత్తివాక్యావగత పురుషశ్రుతి సమర్పితవిష్ణుత్వావరుద్ధే మాన్త్ర
వర్ణికశివరూపత్వస్య నివేశాసంభవాచ్చ. 'తత్రాపి దహ్రం గగనం
విశోకః' ఇత్యాదౌ 'తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్' ఇత్యనేన ఘ

న్దోగ్యదహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక విశిష్టోపాస్యస్వరూపస్య' 'తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్తి' ఇత్యాది ప్రతిపన్న ఫలస్వరూపస్య, 'స ఉత్తమః పురుషః' ఇత్యనేన దేవతా విశేషస్య చ లాభాత్, 'ఆదిత్యో వా ఏషః' ఇత్యాది అనువాకద్వయేఽపి 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాది ఛాన్దోగ్య వాక్య ప్రత్యభిజ్ఞానబలేన విగ్రహవిశేష విశిష్ట పురుషశ్రుతిసిద్ధ నారాయణరూపదేవతావిశేషస్య, 'అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి సౌబాలవాక్య ప్రత్యభిజ్ఞావశ అపహతపాప్మత్వాద్యుపాస్యాకారస్య, అపహతపాప్మత్వాది నిమిత్తక * ఉన్నామకత్వస్య, ఫలసంయోగాదేశ్చ లాభావశ్యంభావేన 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యాదేః పూర్వేణైకవాక్యతా సామర్థ్యేతరసంభవాచ్చ. అన్యథా అపహతపాప్మత్వాద్యుపాస్యాకారాలాభ ప్రసంగాత్. అతఏవ ''పురుషో వై రుద్రః' ఇతి వాక్యమపి, 'సర్వో వై రుద్రః' ఇత్యుక్తరుద్ర సార్వాత్మ్యోపపాదనాయ రుద్రాన్తర్యామిణః పురుషాభేదపరమ్'' ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్; ఇతి. ౪.

అథ పఞ్చచత్వారింశీ:— ఛన్దోగానామ్ ఉపనిషది 'తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ' ఇతి వాక్యేన, భగవతః పుణ్డరీకాక్షస్యైవ ఆదిత్యాన్తర్యామిత్వావగమాత్ న తద్బలాత్ పరాన్తర్యామిత్వం శివస్య సాధయితుం శక్యమ్; పుణ్డరీకనయనత్వస్య సర్వసాధారణ్యాభావేఽపి, పుణ్డరీకాక్షశ్రుతేశ్చ తత్రాశ్రవణేఽపి 'తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ' ఇతి విగ్రహరూపేణ ౦ వాక్యేన పుణ్డరీకాక్షశబ్దసముదాయ తదర్థయో రుపస్థితేరవర్జనీయత్వేన తథోపస్థితే పుణ్డరీకాక్ష ఏవ, అనుపస్థిత దేవతాన్తరమనాదృత్య ఛన్దోగశ్రుతేః పర్యవసానాత్, ''పత్యుః ప్రజానామైశ్వర్యం పశూనాముపవాసకాష్ఠే । ప్రజానాం పతయో దృష్టాః పశూనాం బృహతామపి' ఇత్యాది

ప్రజాపతిపశుపతి బృహస్పత్యాదిశబ్దానామివ అత్రాపి పుణ్డరీకాక్ష
శబ్దోపస్థితేస్సర్వారత్వాత్ ఇతి.

అథ షట్చత్వారింశీకక్ష్యా:— 'తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీక
మేవమక్షిణీ' ఇత్యక్షి ద్విత్వోక్తి బలాదపి ఆదిత్యాన్తర్వర్తీ భగవా
నేవ; నను 'తస్య యథా' ఇతి వాక్యే కిం ద్విత్వస్య విధిః! ఉత అను
వాదః; నాద్యః; విధేయభేదాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్.

కించ అనువాదత్వేహి భగవత ఏవ ఆదిత్యే విధానాత్ తేన
అర్థప్రాప్తస్య ద్విత్వస్య అనువాదః స్యాత్తస్య విధానే తదనురోధేన
అక్షిద్వయానువాదస్స్యాత్; ఇత్యేవం దేవతాన్తర నిరాసస్స్యాత్
విధౌ తు అపూర్వరూపవిధానాత్ న దేవతాన్తరనిరాసనం భవతి.

నద్వితీయః ఉద్దేశ్యవిశేషణతయా అవివక్షితత్వాదితి చేన్న; వా
క్యభేదప్రసఙ్గేన అస్య అనువాదత్వాత్. నచ వివక్షాప్రసఙ్గః; అబోధ
కత్వే వివక్షాయాం గ్రహైకత్వేపి తదసిద్ధేః. తత్రహి 'గ్రహం సంమా
ర్ష్టి' ఇతి విహితసమ్మార్గస్య దృష్టప్రయోజనసంస్కారార్థత్వాత్ తదాకాఙ్క్షా
యాః గ్రహమాత్రసాధారణత్వాత్, సంఖ్యయా అనాకాఙ్క్షితత్వా
చ్చ తావత్ గ్రహబోధనసమర్థస్య గ్రహశబ్దస్య యవేషు వైతుష్యలక్ష
ణాద్వారా ఆకాఙ్క్షాబలాత్ 'వ్రీహీనవహన్తి' ఇత్యత్ర వ్రీహిపదస్య
వియోగీయతుషద్రవ్య లక్షకత్వసిద్ధ్యా కైముతికన్యాయేన గ్రహమా
త్రపరత్వసిద్ధేః; బహుషు ఏకత్వస్యాపి సత్త్వాత్ విభక్త్యా తదను
వాదః, నతు [illegible] అబోధకత్వమేవ; బాధకాభావాత్ 'తస్య శుద్ధస్య నే
త్రాభ్యాం [illegible] ప్రపతన్త్యస్రబిన్దవః' ఇతి అత్రాపి రావణాక్షిణాం
నిర్జ్ఞాతవిం[illegible]సంఖ్యాకత్వేన గ్రహేష్వివ సంఖ్యయా అనాకాఙ్క్షిత

త్వాత్, విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, క్రోధస్య సాధారణహేతుత్వా
చ్చ ప్రతిముఖప్రాప్తాక్షిద్విత్వానువాదః. తస్మాత్ ఇహాపి బాధ
కత్వమ్ అనివార్యమ్; అస్తు వా 'గృహం సమ్మార్ష్టి' ఇత్యత్ర ఏక
త్వాబాధః, తదబాధేపి కర్మత్వావగమాయ ద్వితీయాయా స్సార్థ
త్వాత్. ఇహ తు ద్విత్వానవగమే తు న విభక్తేః ప్రయోజనం కిఞ్చిత్.
నచ సాధుతా ప్రయోజనమ్; తదా ఏకవచనస్యైవ ప్రసఙ్గాత్, దేవతా
నిర్ధారణార్థసంఖ్యాయా ఆకాఙ్క్షితత్వాచ్చ అత్ర ద్విత్వాను
వాదః అవర్జనీయః; అతః అత్ర ఆదిత్యమణ్డలాన్తః త్ర్యక్షస్యంధానే
త్రిత్వానువాదప్రసఙ్గేన ద్విత్వానువాదోయమ్, భగవన్తం పుణ్డరీకాక్ష
మేవ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినం స్పష్టమాచష్టే. నను అక్షిత్రయే
సత్యపి ఏకస్య ముకుళితత్వాత్, ద్వయోరేవ అక్ష్ణోః రవికరవికసిత
పుణ్డరీకసాదృశ్యవిధానసమ్భవః; అతః త్ర్యమ్బకపరత్వేపి నానుపప
త్తిరితి చేత్ న; తథా సతి అక్షిత్రయస్యైవ ప్రాక్ రుద్రే జ్ఞాతతయా
ద్వయోరేవ పుణ్డరీకసాదృశ్యసిద్ధయే తృతీయవ్యావర్తనాయ అక్షిణి
సాదృశ్యం విధాయ, 'తే చ ద్వే' ఇతి ద్విత్వస్యాపి ధేయతయా వాక్య
భేదప్రసఙ్గాత్. నచ తదపి వా అభ్యుపగన్తుం యోగ్యం; పూర్వం విభ
క్త్యర్థం విహాయైవ అన్వయబోధః, అనన్తరం విభక్త్యర్థవిశిష్టాన్వయ
బోధః ఇత్యేవం విరమ్య వ్యాపార ప్రసఙ్గాత్. ద్విత్వస్య విధానేపి
న దోషః; ఉత్సర్గానురోధేనైవ విధానోపపత్తేః. భగవతో హి అక్షిద్వ
యమ్. రుద్రస్య తు తృతీయమ్ ఉత్సర్గప్రాప్తమ్. 'ఆప్రణఖాత్
సర్వ ఏవ సువర్ణః' ఇత్యుక్తమ్; సువర్ణత్వం చ, 'హిరణ్యజ్యోతిస్-
సలిలస్య మధ్యే' ఇత్యేతత్ · ప్రత్యభిజ్ఞాయ భగవల్లిఙ్గమ్; 'హిరణ్య
బాహవే' ఇతి చ పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతమ్. ఇతి ౮.

అథ సప్తచత్వారింశీ:—యదుక్తమ్ 'ఏతాని హ వా అమృతస్య
నామధేయాని' ఇతి జాబాలశ్రుతి ప్రయోగదర్శనేన నిష్ప్రపదాన్య

తపదస్య శివవిషయత్వ స్వారస్యాత్. తతఏవ అన్తర్యామిబ్రాహ్మణ
స్యశివపరత్వం వ్యక్తమ్ ఇతి· తదయుక్తమ్; 'ఏతానిహవా అమృతస్య
నామధేయాని' ఇతిసమస్తపాఠస్యైవ శంకరభాష్యేప్రదర్శితత్వాత్,
తత్రచ కర్మధారయ ఏవయుక్తః ఇతి పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితత్వాత్·
'ఏతానిహవా అమృతస్యనామధేయాని' ఇతివ్యాసపాఠేపి అమృ
తపదస్య 'కింజప్యేనామృతత్వంబ్రూహి' ఇతి, 'ఏతైర్హవాఅమృతో
భవతి' ఇతి పూర్వాపరవాక్యపర్యాలోచనయా మోక్షపరత్వావసా
యాత్. 'అమృతస్య' ఇతి షష్ఠ్యాశ్చ 'సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య
యూపః' ఇత్యత్రేవ పరంపరాసంబన్ధేప్యుపపత్తేః. అన్యథా అన్త
ర్యామిబ్రాహ్మణస్య అమృతశ్రుతివశాదేవ బ్రహ్మపరత్వసిద్ధేః పూ
ర్వపక్షానుత్థానాత్ అన్తర్యామ్యధికరణానారమ్భాపత్తేః· యదిచ
అమృతపదస్య దేవతావిశేషే లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్, కరణాయత్త
జ్ఞానవాచి ద్రష్ట్రాదిశ్రుతిబలాచ్చతత్రపూర్వపక్షోత్థితిరిత్యుచ్యేత; తర్హి
సౌబాలశ్రుతౌ 'యస్యపృథివీశరీరమ్' ఇత్యాదినా 'ఏషసర్వభూతాన్త
రాత్మా, అపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః' ఇత్యన్తేనమహ
తాగ్రన్థేన సప్రపఞ్చం నారాయణస్య సర్వాన్తర్యామిత్వోపదేశా
త్, తస్యచ శబ్దతః, అర్థతశ్చ 'యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్', ఇత్యాద్యన్త
ర్యామిబ్రాహ్మణగ్రన్థసారూప్యాత్ తస్యతత్సమర్పితే నారాయణఏవ
ఝటితి పర్యవసానాత్ 'సర్వాన్తర్యామీసఏవ' ఇతి నిరవద్యమ్; ఇతి.

అథ అష్టచత్వారింశీ:—పూర్వతాపనీయోపనిషది శ్రీనృసిం
హస్యత్రిమూర్తివిభూతికత్వోపదేశః స్తుత్యర్థః. అథ 'కైః కైర్మన్త్రైః స్తుతో
దేవఃప్రీతో భవతి' 'ఏతైఃమన్త్రైః నిత్యందేవంస్తువధ్వమ్' ఇతి ఉపక్రమో
పసంహారాభ్యాంస్తుతిపరత్వావసాయాత్ ఇతి పరోక్తమ్ అయుక్తమ్;

బలవతో బాధకస్య అనుపలమ్భాత్. నచ అథర్వశిరసి శివస్య త్రిమూ
ర్తివిభూతికత్వశ్రుతేః పూర్వతాపనీయ మన్త్రైః స్తుత్యర్థః ఇతి వా
చ్యమ్; వైపరీత్యాపత్తేః. అథర్వశిరస్ - సమామ్నాత మన్త్రాణామపి
'తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్రం స్తువన్తి' ఇతి ఉపక్రమపర్యాలో
చనయా స్తుతిపరత్వావసాయాత్. అథర్వశిఖాదిశ్రుతీనామపి వక్ష్య
మాణన్యాయకలాపేన భగవత్పరతాయా వజ్రలేపాయితత్వాత్.
నచ పూర్వతాపనీయే 'యో వై నృసింహో దేవో భగవాన్, యశ్చ
ఈశ్వరః తస్మై వై నమో నమః' ఇతి పఞ్చమమన్త్రే 'మమైవ సా పరా
శక్తిర్దేవీ విద్యేతి సంజ్ఞితా' ఇతి శివవచనసిద్ధవిద్యావిధానపారసాదేశ్య
గమ్యసంబన్ధో మావల్లభస్య త్రిమూర్తిభ్యః పఞ్చవింశాచ్చ పృథక్పరి
గణనేన త్రిమూర్త్యతీతపరాభిమత సర్వేశ్వరసద్భావః స్వానుమతః
ఇతి, తద్గతో దాహృతమన్త్రాణాం స్తుతిపరత్వమేవ న్యాయ్యమ్ ఇతి వా
చ్యమ్; 'యో వై నృసింహో దేవో భగవాన్, యశ్చ ఈశ్వరః తస్మై వై
నమో నమః' ఇతి మన్త్రే "విద్యాసహాయవన్తం మామాదిత్యస్థం
సనాతనమ్। కపిలం ప్రాహురాచార్యాః సాంఖ్యాః నిశ్చితనిశ్చయాః॥
తతో యుగసహస్రాన్తే సంహరిష్యే జగత్పునః। కృత్వాత్మస్థాని భూతా
ని చరాణి స్థావరాణి చ॥ ఏకాకీ విద్యయా సార్ధం విహరిష్యే ద్విజో
త్తమ। విద్యాసహాయవాన్ దేవో విష్వక్సేనో హరిః ప్రభుః॥ అప్స్వేవ
శయనం చక్రే యోగనిద్రాముపాగతః। మా విద్యా చ హరేః ప్రోక్తా
తస్యా ఈశో యతో భవాన్॥ తస్మాన్మాధవనామాసి ధవః స్వామితి శబ్దితః"
ఇత్యాది మహాభారత హరివంశాదిగత లక్ష్మీరమణాది వచనసిద్ధ విద్యా
విధాన పారసాదేశ్యగమ్య సంబన్ధ లక్ష్మీవల్లభస్య 'వ్యూహదేవాచ్యుతా
నన్త సత్యాజపురుషోత్తమైః। పరమాత్మేశ్వరాద్యైశ్చ [illegible]స్తుతో నామభి
రవ్యయః॥ నిమిత్తభావం భగవాన్ యాతి ముక్తైరథో [illegible]। ఈశ్వరో
విక్రమీ ధన్వీ ప్రభవః ప్రభురీశ్వరః॥ రాజాధిరాజః[illegible] - సర్వే

షాంవిష్ణుర్ బ్రహ్మణుయోమహాన్ । ఈశ్వరంతంవిజానీయాత్ సపితా సప్రజాపతిః॥ ఈశస్త్వంసర్వభూతానామీశ్వరోఽసితతోహరే" ఇత్యాది శ్రీవిష్ణుధర్మ మహాభారత హరివంశాదిగత బ్రహ్మరుద్రాది వచనసిద్ధ ఈశ్వరాభిధానస్య, పూర్వాపరమన్త్రమహోపనిషదాద్యనేక శ్రుతిప్రతిపాదిత సర్వేశ్వరభావస్య భగవతఏవ, 'నతస్యకశ్చిత్పతిరస్తిలోకే, నతస్యేశేకశ్చన తస్యనామ మహద్యశః' 'పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్' ఇత్యాదిశ్రుతి ప్రసిద్ధానన్యేశ్వరత్వ ఖ్యాపనాయ, స్వావతారభూత నృసింహవిభూతితయా పరిగణనాత్, పరాభిమత త్రిమూర్త్యతీతేశ్వరపరత్వే తస్యమన్త్రస్య ఉక్తప్రలపితత్వాపత్తేః, పరాభిమతేశ్వరస్య తద్విభూతిభూత విష్ణ్వవతారరూప నృసింహవిభూతితయా పరిగణనస్యాసమఞ్జసత్వాత్, 'యోవై నృసింహోదేవోభగవాన్, యశ్చవిష్ణుః తస్మైవైనమోనమః' ఇతి ద్వితీయమన్త్రేణ, విష్ణుపదఘటితేన నృసింహవిభూతితయా పరిగణితస్యాపి భగవతః, పునః ఈశ్వరపదఘటితేన పఞ్చమమన్త్రేణ 'యోవై నృసింహోదేవోభగవాన్, యశ్చపురుషః తస్మైవైనమోనమః' ఇతి పురుషపదఘటిత చతుర్థమన్త్రేణ తథాపరిగణితస్య పఞ్చవింశస్య, పునః 'యోవైనృసింహోదేవోభగవాన్, యశ్చజీవః, తస్మైవైనమోనమః' ఇతిజీవపద ఘటితేనషట్త్రింశేన మన్త్రేణైవతథా పరిగణనోపపత్తేరితిదిక్.

కించ ఉత్తరతాపనీయోపనిషది "'సోఽయమాత్మాచతుష్పాత్' ఇతి ప్రస్తుతస్య ఆత్మనః, 'విశ్వోవైశ్వానరః ప్రథమఃపాదః, తేజసో హిరణ్యగర్భో[illegible]ద్వితీయఃపాదః, ప్రాజ్ఞ ఈశ్వరః తృతీయఃపాదః' ఇతి త్రీన్పాదా[illegible]దర్శ్య, 'అథచతుర్థః' ఇత్యాదినా, 'శాన్తంశివమద్వైతం చతుర్థంమ[illegible]న్తే స ఆత్మాసవిజ్ఞేయః ఈశ్వరగ్రాసః తురీయః తురీయః' ఇ[illegible]న్తేన తురీయంపాదముపదిశ్య, 'నారసింహోనైవ అనుష్టుభ

మన్త్రరాజేన తురీయంవిద్యాత్, నృసింహఏవ ఏకలఏషతుర్యః' ఇతి 'తుర్యఃపాదోనృసింహః' ఇతి 'స్పష్టీకృతమ్'' ఇతి తస్యాః తదైకాన్త్యందురపహ్నవమ్; అతః 'బ్రహ్మవిష్ణురుద్రప్రకృతి పురుషాదివిభూతిక నృసింహముపదిశన్త (ః) ఉదాహృతపూర్వతాపనీయమన్త్రా అనన్య పరాః, ఇతి సిద్ధమ్; ఏవఞ్చ భగవతఏవసర్వాన్తర్యామిత్వస్య నిర్బాధత్వాత్, శివస్య తథాత్వేప్రమాణాభావాత్. అతః 'కృష్ణేదశాస్యాదిహన్తృత్వవ్యపదేశవత్ తదంశేవేపవచసాంయుక్తం తాత్పర్య వర్ణనమ్' ఇతి పరేషాంప్రలాపః గళహస్తితః; ఇతి. ౧౦.

అథ ఏకోనపఞ్చాశీ:—తృతీయఖణ్డే 'ఓమ్ ఆదౌ' ఇత్యాదిధ్యానమన్త్రే ''విశ్వరూపోసి' ఇతి భగవన్నామభూత విశ్వరూపశబ్దశ్రవణాత్, భగవానేవ అథర్వశిరసి రుద్రత్వపర్యవసానభూమి తయా ధ్యేయః'' ఇతి అవగమ్యతే; ఇతి. ౧.

అథపఞ్చాశీ:—అనన్తరమ్ ప్రణవతద్వాచ్యయోః అభేదోపచారేణ 'సూక్ష్మంపురుషమగ్రాహ్యమ్' ఇతి పురుషశబ్దేన 'తమోవాఇదమగ్రఆస, తత్ పరేణేరితంవిషమత్వంప్రయాతి' ఇతి మైత్రాయణీయవాక్యేసుబాలోపనిషత్ప్రసిద్ధతమః ప్రేరకత్వరూపభగవల్లిఙ్గేన విశిష్టస్య పరతత్త్వస్య 'ఏషసూక్ష్మోఽగ్రాహ్యః పురుషసంజ్ఞః' ఇతి తత్పూర్వఖణ్డఏవ ఉక్తతయా తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకేనప్రకృతే ప్రణవప్రతిపాద్యస్యనిర్దేశాత్, 'రుద్రంధ్యాయన్తి' ఇత్యుక్తః రుద్రత్వేనోపాస్యో నారాయణఏవ; అతఏవ 'పురుషంనిర్గుణంసాంఖ్యమథర్వశిరసోవిదుః' ఇతి శ్రుతిరపి ఉపపద్యతే ఇతి. ౨.

అథైకపఞ్చాశీ:—యదుక్తమ్ 'యోవైరుద్రః' ఇత్యాదేః లోకప్రసిద్ధివిరుద్ధనారాయణ విషయత్వకల్పనమ్, రుద్రేశానమహేశ్వర మహాదేవాదినామనిర్వచనస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధమ్; తద్విషయత్వ కల్పనమ్, రుద్రోపాసనవిధానస్య ఏవోదితమధువిద్యాన్యాయేన తద్గుణత్వకల్ప

నను చ పరేషామనుయుక్తమ్; భగవచ్ఛబ్దస్య అన్యత్రాఽపిప్రయుజ్యమానత్వేఽ పురాణాదిషు ప్రమాణదర్శనాత్ తస్య తదసాధారణ్యాసిద్ధేః, నామ నిర్వచనానాం నామినో జగత్సృష్టిపాలనసంహార స్వాతన్త్ర్యాది ప్రతిపాదనపరాణాం ప్రణవవిషయత్వాయోగాచ్చ. కథంతర్హి రుద్రాదినామ్నాం సమానవిషయత్వమ్ ఓఙ్కారప్రణవాది నిర్వచనానామ్; నామనామ్నోరభేదోపచారాత్ ఇతి.

తదయుక్తమ్; భగవచ్ఛబ్దే భగవదసాధారణ్యస్య, అన్యత్రౌపచారికత్వస్యచ సాత్త్వికపురాణరత్నసిద్ధత్వాత్, అన్యత్ర ప్రయోగస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ఉపపత్తేః, వాచనికశక్తిస్థలే బర్హిరాజ్యాధికరణ న్యాయాప్రవృత్తేః వచనస్య అసతిబాధకే అసదర్థవాదత్వకల్పనస్య అన్యాయ్యత్వాత్, వేదోపబృంహణైదంపర్యేణ ప్రవృత్తవచనానుసారేణైవ వైదిక పదార్థ నిర్ణయావశ్యంభావేన తదనుసారేణ ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరేవ ఉచితత్వాచ్చ. రుద్రనామనిర్వచనానాం తత్రప్రసిద్ధావపి, అథర్వశిరస్యేవ శివే, ప్రణవేవాక్యాపి అప్రసిద్ధానామప్యనన్తశుక్లసూక్ష్మవైద్యుతాదిశబ్దానాం నిర్వచనదర్శనేన పరమాత్మన్య ప్రసిద్ధానామపి రుద్రాదినామ్నాం తత్రనిర్వచనోపపత్తేః, మహాభారతే 'రుద్రోఽబహుశిరా బభ్రుః, 'ఈశానక ప్రాణదక ప్రాణః' 'ఆదిదేవో మహాదేవః' ఇత్యాదినా రుద్రాదిశబ్దానాం భగవన్నామ సహస్రమధ్యపాఠాత్, 'రుజం ద్రావయతే యస్మాత్ తస్మాద్రుద్రో జనార్దనః। ఈశానాదేవ చేశానో మహాదేవో మహత్త్వతః' ఇత్యాది బ్రహ్మాణ్డపురాణాదిగత నిర్వచనదర్శనాచ్చ.

"'[illegible] కస్మాదుచ్యతే ఓఙ్కారః' ఇత్యాదినా వాచకనామ నిర్వచనమ్, 'అథ కస్మాదుచ్యతే సర్వవ్యాపీ' ఇత్యాదినా పరమాత్మనామ్నా నిర్వచనమ్, 'అథకస్మాదుచ్యతే పరో రుద్రః' ఇత్యాదినా,

ప్రకృతపద్యోపాస్య ప్రణవవాచ్య బ్రహ్మశరీరభూత శివనామనిర్వచనమ్" ఇతిన కిఞ్చిదసమఞ్జసమ్,

ఓఙ్కారాది ప్రణవనామ్నామ్, అనన్తాది బ్రహ్మనామ్నామ్, రుద్రాదీనాముపాస్య బ్రహ్మ శరీరభూత శివనామ్నాంచ సమానవిషయతయా నిర్వచనంతు, తేషాంత్రయాణామపి అభేదోపచారాదుక్తమ్; పరమతేతు, భగవదభిధానభూతానన్తపద భగవత్పదనిర్వచనాస్వారస్యం వ్రజేదాయాతే; 'సర్వసంహర్తృ'త్వాది శ్రవణంచ, శివే యథాసంభవమసంకోచాద్యాశ్రయణేన ఉపపాదనీయమ్ ఇతి దిక్.౮.

అథ ద్విపఞ్చాశికద్యాః—ద్వితీయఖణ్డే భగవచ్ఛబ్దాభ్యాసో ద్వాత్రింశద్వారం కృతః; తస్యచ యౌగికత్వేరూఢిభఙ్గః,అనన్వయశ్చ పూర్వమేవఉక్తః. తృతీయఖణ్డే విశ్వరూపశ్రుతిః ఆమ్నాతా, తథా తత్తైత్తిరీయపుంసశ్రుతిః పఠితా సాచ విష్ణువిషయత్వేన నిర్ణీతస్తైత్తిరీయ ణీయోపనిషద్రీత్యా సూక్ష్మత్వాగ్రాహ్యత్వాభ్యాం 'సద్వితా'; చతుర్థ పఞ్చమఖణ్డయోః ఏకవిషయతయా చతుర్దశనామోపాదానపూర్వకం తన్నిర్వచనంకృతమ్; తత్ర ఓఙ్కారప్రణవశబ్దౌ, తాపనీయోపనిషది త్రివిధాయామపి నృసింహ శ్రీరామచన్ద్రవిషయతయా ప్రసిద్ధౌ; సర్వవ్యాపిత్వమ్, ఉత్తరతాపనీయే పఞ్చమేఖణ్డే 'ఏషహివ్యాప్తతమః' ఇతి నృసింహే చతుర్దశవారమ్ అభ్యస్తమ్; అనన్తశ్రుతిశ్చ భగవత్పరతయా ప్రసిద్ధా; తారసూక్ష్మశబ్దౌ తాపనీయే భగవతి ప్రసిద్ధౌ; శుక్లశబ్దః, 'తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిః' 'తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మ' ఇత్యాది శుక్లశబ్దసమానార్థకః; 'తదేవశుక్రమమృతం, తద్బ్రహ్మ' ఇతి అభ్యాసాత్ భగవత్పరః; వైద్యుతశబ్దోపివ విద్యుద్వర్ణ[illegible]త్ భగవత్పరః; పరబ్రహ్మత్వంచ తాపనీయత్రయే భగవ[illegible]భ్యాసేన ప్రసిద్ధమ్; రుద్రశబ్దోపి ఏకశబ్దసమభివ్యాహారాత్ ప్రశ[illegible]కాలాప

చ్ఛిన్నకార్త్స్న్యపరతయా భగవతి ప్రసిద్ధః; ఈశానేశ్వరశబ్దౌ, తాపనీయోపనిషది భగవత్పరతయా ప్రసిద్ధౌ; 'మహాదేవశబ్దోఽపి, ఉత్తరతాపనీయే 'సప్తమేఖణ్డే మహత్త్వాత్, మహస్త్వాత్, మానస్త్వాత్, ముక్తత్వాత్, మహాదేవత్వాత్, మహేశ్వరత్వాత్, మహాసత్త్వాత్, మహాచిత్త్వాత్, మహానన్దత్వాత్, మహాప్రభుత్వాచ్చ మకారార్థః' ఇత్యామ్నానేన భగవతి ప్రసిద్ధః.

అతఏవ రుద్రేశాన మహేశ్వర మహాదేవశబ్ద ప్రయోగనిబన్ధన దేవతాన్తరభ్రాన్తినివారణాయ మధ్యే భగవచ్ఛబ్దప్రయోగః, తన్నిర్వచనంచ. నచ సన్దంశన్యాయాత్ వైపరీత్యం శక్యమ్; తాపనీయాదిశ్రుతి విరోధేన అన్యేషామేవ అన్యథాసిద్ధత్వాత్, అత్రైవ రుద్రశబ్దార్థోద్దేశేన ద్వాత్రింశద్ద్వారం భగవచ్ఛబ్దేన విష్ణుత్వవిధి విరోధాచ్చేతి. ౧౦.

అథ ప్రపఞ్చః:—షష్ఠఖణ్డే 'తదేతదుగ్రచరితమ్' ఇతివాక్యేన, 'హృదయే సప్రణవం సార్వాత్మ్య విశిష్టపరమాత్మానుసన్ధానం రుద్రేణానుష్ఠితమ్' ఇత్యర్థకేన, 'ఏషోహిదేవః' ఇతి మన్త్రానన్తరమ్ పఠితేన 'తదేతదుపాసితవ్యమ్' ఇతి వాక్యేన 'రుద్రేణోపాసితం సార్వాత్మ్య విశిష్టం వస్తు ఉపాసితవ్యమ్' ఇత్యర్థకేనచ, రుద్రాన్తర్యామ్యుపాసనమేవ అత్ర విహితమ్'' ఇత్యవగమాత్, 'భగవానేవ అత్ర ఉపాస్యః' ఇతి నిర్ణీయతే; అన్యథా రుద్రోపాసనస్య రుద్రానుష్ఠితత్వా సంభ[illegible]త్ 'తదేతదుగ్రధ్యానమ్' ఇతి స్యాత్; 'తదేతదుపాసితవ్యమ్' ఇతి[illegible]నే 'తదేవాచరితవ్యమ్' ఇతి చ స్యాత్; అతో ధ్యానస్య రుద్రానుష్ఠి[illegible]తోక్త్యా, ధ్యేయస్య రుద్రోపాసితత్వోక్త్యాచ ధ్యేయో భగవా[illegible] ఇతి సిద్ధమ్.

అతఏవ 'ఏషోహి దేవః' ఇతి మన్త్రపాఠోఽపి ఉపపద్యతే; తత్రహి 'ఏషః' ఇతి పుల్లిఙ్గఏతచ్ఛబ్దః, తృతీయఖణ్డే 'సూక్ష్మం పురుషమ్ అగ్రాహ్యమ్' ఇతి పరామృష్టప్రకృతపురుషపరః; ఉద్దేశ్యవిధేయలిఙ్గద్వయానుసారస్వారస్యాత్. నను 'తదేతద్రుద్రచరితమ్' ఇత్యనన్తరప్రకృతోపసర్జనరుద్రపరః; సర్వనామ్నాముత్సర్గతః ప్రధానపరామర్శిత్వాత్, 'విశ్వతశ్చక్షుః' ఇత్యాదినా, అథర్వశిరోవాక్యమాన్నాతస్య సమభివ్యాహృతమన్త్రముఖేన పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అథర్వశిరోవాక్యత్వాచ్చ అయమేవార్థః. అతఏవ 'యోనియోనిమ్' ఇత్యాద్యనన్తరమన్త్రే ఈశానశబ్దః, 'అధితిష్ఠతి' ఇత్యుక్తయోగార్థపరస్సన్ పురుషవిశేషణమ్; స్వతఏవ ఉన్మిషితయోగస్య యోగార్థోపస్థితౌ దార్ఢ్యార్థః; తదనువాదిత్వస్యైవ స్వారసికత్వాత్, ప్రథమనిర్దిష్టతయా విశేషణత్వస్యైవ స్వారసికత్వాచ్చ. ఈశానశబ్దస్య రూఢత్వే పురుషశబ్దస్య సామాన్యరూఢిపరిగ్రహాపత్తౌ వైయర్థ్యాపత్తేః, భగవద్విశ్వరూపపురుషానన్తశ్రుతిభిరుపక్రాన్తస్య ఉపాస్యదేవతావిశేషస్య పురుషశబ్దేన ఉపసంహారస్యైవయుక్తత్వాచ్చ. అనన్తరమ్ 'ప్రాణేష్వన్తర్' ఇత్యాదినా రుద్రాన్తర్యామిధ్యానాఙ్గతయా స్వాతన్త్ర్యేణ రుద్రధ్యానం విహితమ్; తదఙ్గతయా 'వ్రతమేతత్ పాశుపతమగ్నిరితి భస్మ' ఇత్యాదినా భస్మధారణం విహితమ్.

నన్వేవం 'తస్మాద్ వ్రతమేతత్పాశుపతం... పాశవిమోక్షాయ' ఇతివాక్యే పూర్వోక్తధ్యానస్య పశుపతిదేవతాకవ్రతత్వోక్త్యనుపపత్తిః, మోక్షఫలకత్వోక్త్యనుపపత్తిశ్చేతి వాచ్యమ్; స్వభావానవబోధాత్. అత్రప్రతిపర్యాయం భగవన్తం విశేష్యత్వేన నిర్దిశ్య రుద్రవిశేషణోపాదానాత్, రుద్రాన్తర్యామిణః సార్వాత్మ్యోపాధినా మిహ విధీయతే; తత్ర రుద్రశబ్దాభ్యాసాత్ రుద్రస్యవిశేషణరూ[illegible] అను

'స్థానమ్, ఇతరేషాంతు సామాన్యరూపేణ. ఏవమ్, రుద్రాన్తర్యామి
తయా ఉపాసనస్య 'రుద్రంధ్యాయన్తి' ఇత్యుపక్రాన్తస్య 'విశ్వం
దేవంజాతవేదసంవరేణ్యం తమాత్మస్థంయేఽనుపశ్యన్తిధీరాః, ఈశా
నంపురుషం దేవం మిథ్యన్నిచాయ్య' ఇతిచ విశ్వపురుషశ్రుతిభ్యాం ధ్యే
యదేవతావిశేష నిర్దేశపూర్వకముపసంహృతస్య అఙ్గతయా 'ప్రా
ణేషు అన్తర్' ఇత్యాదినా 'తపసాఽయచ్ఛత' ఇత్యన్తేన విహితేన
'శంకరస్యతుయోభక్తః స ప్రజన్మాన్తరంనరః' ఇత్యాది సామాన్యవచ
నోపబృంహితేన 'శంకరాద్ జ్ఞానమన్విచ్ఛేత్ ఉపాయోఽస్మిహరేస్-
స్మృతౌ' ఇత్యాది సామాన్యవచనానుగృహీతేన 'పురుషస్యవిద్మ
సహస్రాక్షస్య' ఇత్యాది మన్త్రేణ, 'తత్పురుషాయవిద్మహే' ఇత్యా
ద్యుపక్రమోపసంహారస్య మన్త్రద్వయేనచసిద్ధే కాలాన్తరేస్వాత
న్త్ర్యేణ రుద్రోపాసనే అఙ్గవిశేషోఽభిధీయతే; 'వ్రతమేతత్పాశుపతమ్'
ఇతి. ఏతద్ - వక్ష్యమాణమ్, ఇత్యర్థః. పాశుపతమ్- పశుపతినా అనుష్ఠి
తమ్. ఇత్యర్థః. వక్ష్యమాణపరత్వాభావే 'అగ్నిరితిభస్మ' ఇత్యాది
భస్మధారణమన్త్రామ్నానానుపపత్త్యా, వ్రతశబ్దస్య సాధనానుష్ఠానాఙ్గ
వాచిత్వ స్వారస్యేనచ 'వ్రతమేతత్పాశుపతమ్' ఇతి ద్వితీయవాక్యే
పునఃఏతచ్ఛబ్దేన పూర్వోక్తం వ్రతంపరామృశ్య మోక్షఫలకత్వోక్తేః,
పూర్ణాహుత్యా 'సర్వాన్కామానవాప్నోతి' ఇత్యాదివత్ ఉపపత్తేశ్చ.

ఇదమేవ వ్రతం కాలాగ్నిరుద్రోపనిషది
ప్రతిపాద్యతే; అతః సాపి, భగవదుపాసనసాధనీభూత కాలా
న్తరీయ స్వతన్త్ర రుద్రోపాసనాఙ్గతయా భగవత్పరైవ; అతః
తత్రాపి మో[illegible]ఫలకత్వోక్తి రుపపద్యతే; బ్రహ్మవిద్యాసాధనవివిది
షార్థమ్, [illegible]స్నాన్తరీయ కర్మవిధాయకత్వేన అద్వైతవాద్యభిమత
యజ్ఞాదివ[illegible]వత్, సత్త్వవివృద్ధికార్య భగవద్ధ్యానస్య, తద్ - విరోధి
రజస్త[illegible]ప్రాచుర్యకార్య దేవతాన్తరధ్యానస్యచ ఏకప్రయోగాన్త

ర్భావేన అఙ్గాఙ్గిభావోహి న సంభవతి; అతఏవ 'జన్మాన్తరసహస్రేషు
తపోధ్యానసమాధిభిః । నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః ప్రజా
యతే' ఇతి జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనతయా గీతాదిప్రసిద్ధ భగవద్భ
క్తేస్ - 'సమాధిపర్యన్తధ్యానసాధ్యత్వోక్తిరుపపద్యతే; తత్ర దేవతా
న్తరవిషయ తపోధ్యానాదేరేవ వివక్షితత్వాత్. అన్యథా భగవద్
జ్ఞానసాధనభక్తేః భగవద్ధ్యానసాధ్యత్వానుపపత్తేరితి దిక్. ఇతి. ౫౩.

అథ చతుఃపఞ్చాశీః—ఇదమ్ అథర్వశిరః, కార్త్స్న్యేన మహా
భారతే ఆశ్వమేధికపర్వణి 'అథర్వశిరసా చైవ నిత్యమాథర్వణా ద్వి
జాః । స్తువన్తి సతతం యే మాం తేపి భాగవతాస్ - స్మృతాః' ఇతి భగవ
ద్వచనేన తత్పరతయా ఉపబృంహితమ్; తథా హరివంశే కైలాస
యాత్రాయామ్ "ఈశస్త్వం సర్వభూతానామ్ ఈశ్వరోసి తతో
హరే । బృహత్త్వాత్ బృంహణత్వాచ్చ తస్మాద్ బ్రహ్మేతి శబ్దితః"
ఇతి భగవన్తం ప్రతి శివవచనేన 'బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే
పరం బ్రహ్మ' ఇత్యథర్వశిరోవాక్యోపబృంహణముఖేన తత్ భగవత్పరత
యైవ ఉపబృంహితమ్ ; ఏవం చ ప్రమాణమూర్ధన్య మహాభారతాది
దృష్టోపబృంహణవిరోధాత్, పరోదాహృతసూతసంహితాది దృష్టోప
బృంహణాని, 'అఙ్గం వా సమభివ్యాహారాత్' ఇత్యాది కల్పసూత్రవ
త్, న్యాయాభాసమూలత్వాత్ ఉపేక్షితవ్యాని; అతః ప్రతర్దనవిద్యా
న్యాయేన అథర్వశిరసః శివాన్తర్యామిణి నారాయణ ఏవ పర్యవసా
నమితి యుక్తమ్। ఇతి.

అథ పఞ్చపఞ్చాశికట్యాః—యదుక్తం షీతకీశ్రుతౌ
'మామేవ విజానీహి, ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా, తమ్మామాయుర[illegible]తమ్ ఇత్యు
పాస్స్వ' ఇత్యాదేః ప్రతర్దనం ప్రతి ఇన్ద్రవాక్యస్య 'ప్రా[illegible]స్తథానుగ
మాత్' ఇతి శారీరకాధరణ సమర్థితేన న్యాయేన ఇన్ద్ర[illegible]కపర

ఆత్మపర్యన్తత్వమ్, తత్ర వివక్షితానాంగుణానామ్, 'ప్రజాపతిరిన్ద్ర
మసృజత,అనుజావరం దేవానామ్, తమిన్ద్రో దేవతాన్వసృజ్యత, తస్మా
దిన్ద్రో బిభేదీద్వృజైవ్రాష్ట్రం విపర్యావర్తయతీతి, తస్యవజ్రమాదాయ
శీర్షాణ్యచ్ఛినద్య త్సోమపానమాసీ త్సకపిఞ్జలోఽభవద్య త్సురాపానం
సకలవిఙ్కోఽయదన్నాదనం సతిత్తిరిస్తస్యాఞ్జలినా బ్రహ్మహత్యా
ముపాగృహ్ణాత్తాం సంవత్సరమబిభస్తంభూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మ
హన్నితి' ఇత్యాదిశ్రుతిషు సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వాదిశ్రవణేన అవధృత
జీవభావే ఇన్ద్రే సమన్వయాభావాత్. అథర్వశిరఃప్రతిపాద్యస్యతు
శివస్య సృజ్యత్వాద్యశ్రుతేఃనతత్రతన్న్యాయసఞ్చారణావకాశః ఇతి.

తదయుక్తమ్; ఇన్ద్రవత్, చతుర్ముఖవచ్చ శివస్యాపి సృజ్యత్వ
సంహార్యత్వానపహతపాప్మత్వాది శ్రవణేన జీవత్వావధారణాత్.
నచ తదేవ అసిద్ధమ్ ఇతిశఙ్క్యమ్; 'ఏకోహవై నారాయణఆసీత్,
నబ్రహ్మా నేశానః, అథపునరేవ నారాయణః,సోఽన్యంకామం మనసాధ్యా
యీత,తస్యధ్యానాన్తస్థస్యలలాటాత్త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽ
జాయత' ఇతి,మహోపనిషది, శివస్య సృష్టిప్రళయయోః స్వయమేవ
ఉపదేశాత్, అస్యచమహోపనిషద్వాక్యస్య, 'కింతు బ్రహ్మాచ రు
ద్రశ్చ శక్రశ్చవలభిత్ప్రభుమ్। సూర్యస్తారాధిపో వాయురగ్నిర్వరుణ
ఏవచ॥ ప్రళయంనవిజానన్తి హ్యాత్మనఃపరనిర్మితమ్। యతస్తన్నాస్తిత
ద్ధర్మంధ్రువంతుయమవ్యయమ్॥ ఏవమేతన్మహాబాహో బ్రహ్మాద్యాన్స
సురాన్సురాన్। అనిత్యాన్సతతం పశ్యన్మనుష్యాదిషు కాకథా' ఇత్యాది
భిః మహాభారతవచనైః, 'బ్రహ్మాశంభుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చశత
క్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తావైష్ణవతేజసా॥ జగత్కార్యా
వసానేతు వి[illegible]ుజ్యన్తేచ తేజసా। వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వముప
యాన్తిచ' [illegible]త్యాదిభిః విష్ణుధర్మోత్తరవచనైశ్చ తథైవ ఉపబృం
హితత్వా[illegible], 'నారాయణాత్ బ్రహ్మాజాయతే, నారాయణాదు

సపశుమానభవత్’ ‘బ్రహ్మ వా అకామయత, బ్రహ్మలోకమభిజయేయమితి, తదేతం బ్రహ్మణేఽభిజితే చరుం నిరవపత్, తతో వై తద్-బ్రహ్మలోకమభ్యజయత్’ ఇత్యాదినా, బ్రహ్మరుద్రయోః, పరబ్రహ్మణశ్చ కర్మాధీనమహిమవత్త్వావగమాత్ పరేషాం సర్వ బ్రహ్మవాదినాం చ గత్యభావాపత్తేరితి.౫.

అథ సప్తపఞ్చాశీ:—యత్తు “పరేణ శివానన్దలహరీవివరణే ప్రలపితమ్; వాజసనేయిశాఖాయాం శతపథబ్రాహ్మణే “ ‘పురుషో హ వై నారాయణో అకామయత, అతితిష్ఠేయమ్ సర్వాణి భూతాని, అహమేవేదం సర్వం స్యామ్ ఇతి, స ఏతం పురుషమేధం పఞ్చరాత్రం యజ్ఞక్రతుమపశ్యత్, తమాహరత్తేనాయజత, తేనైవాత్యతిష్ఠత, సర్వాణి భూతాని ఇదం సర్వమభవత్’ ఇత్యనేన, ‘అత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులం పురుష ఏవేదం సర్వమ్’ ఇతి పురుషసూక్తోక్త మహిమశాలి వైష్ణవం పదం యజ్ఞానుష్ఠానఫలమ్’ ఇతి స్పష్టమేవ ప్రతిపాదితమ్’’ ఇతి. తదేతదస్త్యజల్పితం న వైదికాశ్-శ్రోతుమీశతే; ‘జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్’ ఇతి సూత్రయతా బాదరాయణేన పరబ్రహ్మపరతయా జ్ఞాపితే పురుషసూక్తే శ్రుతస్య సార్వాత్మ్యస్య సర్వాన్తర్యామిత్వ రూపస్య పరమాత్మాసాధారణస్య కర్మఫలత్వాసంభవాత్. ‘పురుషో హ వై నారాయణో అకామయత’ ఇత్యాదిపురుషమేధార్థవాదస్య, ‘యద్-బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యతి, కిము తద్-బ్రహ్మావైత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవత్’ ఇతి ‘బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్’ తదాత్మానమేవ అవైదహం బ్రహ్మాస్మి’ ఇతి ‘తస్మాత్తత్సర్వమభవత్, ఇదమప్యేతర్హి య ఏవం వేద, అహం బ్రహ్మాస్మి’ ఇతి ‘స ఇదం సర్వం భవతి’ ఇతి బృహదారణ్యకామ్నాతార్థవాదవత్ శ్రుతిమాత్రపరత్వాత్ ఇతి.

అథాష్టపఞ్చాశీ:—యదపి తత్రైవ ప్రలపితం [illegible]’గానాష్టప్త్రిగ్రన్థే, ‘సోమం రాజానం వరుణమగ్నిమన్వారభే, ఆది[illegible]న్విష్ణుం

సూర్యం బ్రహ్మణంచ బృహస్పతిమ్' ఇతిమన్త్రాన్తరమ్, 'ఇత ఏతదుదారుహన్, దివః పృష్ఠాన్యారుహన్, ప్రభూర్జయో యథాపథో ద్యామఙ్గిరసో యయుః' ఇతిమన్త్ర ఆమ్నాయతే; తత్ర 'ఏతె' ఇత్యేనేన పూర్వమన్త్రప్రకృతాన్ సోమవరుణాదీన్పరామృశ్య, తేషామితఃక్షితితః ఊర్ధ్వారోహణముక్త్వా, 'కిమారుహన్' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం తత్తదధికారానుసారేణ దివ ఉపరిభాగానారుహన్నిత్యుక్తమర్థం విశదీకర్తుమ్, 'యథాఙ్గిరస ఉద్యయుః' ఇతిదృష్టాన్తకథనేన 'అఙ్గిరసో వై సత్రమాసత' ఇత్యాది శ్రవణాత్. అఙ్గిరసోయథానుష్ఠానేన, 'ద్యామారుహన్' ఇత్యయమర్థో దర్శితః, ఇతి తదపి తథైవనశ్రోతుమర్హమ్ 'ఇత ఏత ఉదారుహన్ దివః పృష్ఠాన్యారుహన్' ఇతి మన్త్రే, 'ఏతే' ఇత్యస్యవిష్ణ్వతిరిక్త పూర్వమన్త్రసన్నిహిత సోమవరుణాదిదేవతాన్తర పరత్వేనాపి ఉపపన్నస్య ప్రబలానేక శ్రుతిసిద్ధార్థబాధనే సామర్థ్యాసంభవాత్ ఇతి.

అత్రైకోనషష్టితమీ కణ్డికా:—యదపి కించ "'వైష్ణవంవామనమాలభేత స్పర్ధమానో విష్ణురేవభూత్వా ఇమాల్లోకానభిజయతి' ఇతి, 'యద్విష్ణుక్రమాన్క్రమతే విష్ణురేవభూత్వా యజమానశ్ఛన్దోభిః, ఇమాన్లోకాననపజయ్యమభిజయతి' ఇతి యజుర్వేదసమామ్నాతే 'మయివచః' ఇత్యేతేనకల్పేన చత్వారివర్షాణి ప్రయుఞ్జానస్ - త్రయాణాంలోకానామాధిపత్యంగచ్ఛతి" ఇతి సామవేదే సమామ్నాయతే; అత్రత్రైలోక్యాధిపత్యం విష్ణుపదమేవ. 'విష్ణురేవభూత్వే మాఁల్లోకానభిజయతి' ఇతి తస్య విష్ణుధర్మత్వశ్రవణాత్ తదపి తథైవ. 'వైష్ణవంవామనమాలభేత స్పర్ధమానో [illegible]ష్ణురేవభూత్వే మాఁల్లోకానభిజయతి' ఇత్యనేన 'దేవాసురాఏష్వ[illegible]కేష్వస్పర్ధన్త, స ఏతంవిష్ణుర్వామనమపశ్యత్తం స్వాయై దేవతాయ[illegible] ఆలభత' ఇత్యుపక్రమే విష్ణుకర్తృకతయా శ్రుతస్య ప్రకృత[illegible]ణః విష్ణుత్వసాధనత్వ ప్రతిపాదనే తాత్పర్యాసంభవాత్,

‘విష్ణురేవభూత్వా’ ఇతి ఏవకారస్య అనర్థక్యాపత్తేశ్చ. ‘ఇవవద్వా తథైవైవమ్’ ఇత్యభిధానకోశస్మృత్యనురోధేన తస్య ఇవకారార్థసాదృశ్య పరత్వాశ్రయణేనవ్యాఖ్యేయత్వాచ్చ. “యద్విష్ణుక్రమాన్ క్రమతేవిష్ణురేవభూత్వాయజమానశ్ఛన్దోభిరిమాన్ లోకాననపజయ్య మభిజయతి” ఇతిఅగ్నిప్రకరణేఉఖ్యాగ్నిప్రకరణే ఉఖ్యాగ్నిభరణసన్నిధౌ శ్రుతస్యవాక్యస్యాపి, విష్ణుక్రమస్య ప్రకృతకర్మాఙ్గభూతకర్తృసంస్కారత్వేన ‘ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసుపరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాత్’ ఇతి చతుర్థాధికరణోక్తన్యాయేన స్తుతిమాత్రపరత్వస్యైవ అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, ‘విష్ణుక్రమాన్ క్రమతే, విష్ణోః క్రమోఽస్యభిమాతిహా’ ఇతిమన్త్రబ్రాహ్మణయోః యజమాన పదవిశేషే విష్ణుపదవిశేషణాభేదోఽధ్యారోపితః; ఇతి’ తాత్పర్యస్యాత్ ‘విష్ణురేవ భూత్వా యజమానశ్ఛన్దోభిరిమాన్ లోకాననపజయ్య మభిజయతి’ ఇత్యత్ర యజమానేవిష్ణ్వభేదాధ్యారోపస్యైవఅవగమాచ్చ. ‘త్రయాణాంలోకానామాధిపత్యంగచ్ఛతి’ ఇత్యస్యచశ్రుత్యాదిషు త్రైలోక్యాధిపత్యస్యచ ఇన్ద్రాదిసాధారణ్యస్య సుప్రసిద్ధతయా కుదృష్ట్యభిమతార్థపరత్వాసంభవాదితి.

అథ షష్ఠితమీకథ్యా:—యదపి “తత్రైవ కించద్విష్ణునాస్వైశ్వర్యంశివారాధనరూపేణ బహువిధేన తపసాప్తమ్’ ఇతి ‘తవశ్రియైమారుతోమర్జాయన్త,రుద్రయన్తైజనిమచారుచిత్రంపదమ్, యద్విష్ణోరుపమంనిధాయి, తేన పాసిగుహ్యంనామగోనామ్’ ఇతిశ్రుత్యావగతమ్; అతోవిష్ణోః జీవత్వమనివార్యమ్” ఇతి. తదపితథైవశ్రో[illegible]నర్హామ్; ‘తవశ్రియైమరుతోమార్జయన్తి’ ఇత్యత్రస్తూయమానైః శి[illegible]ః విష్ణుః శివార్చనేన పరమంపదంప్రాప్తవాన్, ఇత్యస్య అప్రతీతేః, [illegible]భిమతార్థసిద్ధయే అధ్యాహారాద్యాశ్రయణస్యచ ప్రామాణిక[illegible]ంహే

యత్వాత్. అస్యా ఋచః ఋగ్భాష్యే అనయా అగ్నేః మాధ్యమికీ అన్తరిక్షమూర్తిరుచ్యతే; 'హే అగ్నే తవ శ్రియై-శోభాయై. మరుతః- అన్తరిక్షాః మార్జయన్తి. హే రుద్ర-వృష్ట్యా రుజం ద్రావయితః అగ్నే! తేతవ జనిమ-జన్మ. వైద్యుతలక్షణమ్. చారు రమణీయం చిత్రం చాయనీయం చ. తత్ జన్మకిమ్' ఇతి చేత్; విష్ణోః-వ్యాపనశీలస్య. ఉపమం-తుల్యమ్. అచక్షుర్గమ్యం పదం నిధాయి; అనేన అన్తరిక్షముక్తమ్. 'తస్మాత్ నాన్తరిక్షం పశ్యన్తి' ఇతి బ్రాహ్మణమ్. అనేన గోనామ్-ఉదకానామ్. గుహ్యం నామ పాసి-రక్షసి ఇతి వైద్యుతాగ్నిపరత్వేన వివరణాత్ ఇతి.

అథ ఏకషష్టితమీ కక్ష్యా:—ఋగ్భాష్యానాదరేతు హే రుద్ర యస్మాత్ తే జన్మ చారు, చిత్రమ్. తస్మాత్ 'తవ శ్రియై మరుతః-బ్రహ్మేద్యాః దేవాః. మార్జయన్తి. భూషితవన్తః. 'కిం మార్జయన్త' ఇత్యపేక్షిత మాహ-పదం యదితి. ఉపమం మేయకల్యమానమ్. యద్వా మాశబ్దో-భూమివరః; వైజయన్త్యాం 'మా విశ్వా పృథివీ' ఇత్యభిధానాత్. 'ఉపమమ్' ఇత్యవ్యయీభావః. భూమ్యాస్సమీపే. దివి క్రమసౌకర్య ప్రతిపాదనాయ 'ఉపమమ్' ఇత్యుక్తమ్. తేన ద్వితీయః క్రమోలభ్యతే. 'యద్విష్ణోః పదం నిధాయి, 'త్రేధా నిదధే పదమ్' ఇతి శ్రుత్యన్తరమ్. తేన పుణ్యేన జన్మనా గోనామ గిరామ్. ప్రకృతస్య విష్ణోః నామ్నాం మధ్యే గుహ్యం నామ తారకాఖ్యమ్. పాసి-గోపాయసి' ఇత్యాది ప్రకారేణ వ్యాఖ్యానాన్తరాణాం సంభవాత్. రుద్రస్య భగవదాయత్త శ్రీకత్వమేవ పతన్మన్త్రార్థ స్స్యాదితి కృష్ణసృష్టినాం మహావ్యసనాపత్తిర్ ఇతి. ౬౧.

అథ [illegible]వషష్టితమీ:—'వైష్ణవం వామనమాలభేత, స్పర్ధమానో విష్ణురేవ భూ[illegible]వ ఇమాన్ లోకానభిజయతి' ఇతి శ్రుత్యా, విష్ణుత్వస్య కర్మ

సాధ్యత్వముపదిశ్యతే ఇతిన్యాయవిద్భిః నశక్యంవక్తుమ్; 'స్పర్ధసంఘర్షే' ఇతిధాతుపాఠానుసారేణ స్పర్ధతేఃసంఘర్షా పరపర్యాయపరాభిభవేచ్ఛావచనత్వాత్, 'యోభ్రాతృవ్యవాన్స్యాత్ సస్పర్ధమానోవైష్ణావరుణీంవశామాలభేత' 'ఆగ్నేయంకృష్ణగ్రీవమాలభేత, సౌమ్యంబభ్రుమాగ్నేయంకృష్ణగ్రీవంపురోధాయాంస్పర్ధమానః' 'అగ్నయేయవిష్ఠాయపురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపేత్ స్పర్ధమానః' 'యోభ్రాతృవ్యవాన్స్యాత్ సస్పర్ధమానః ఏతయేష్ట్యాయజేత' ఇత్యాదిష్వేవ అతాత్రిపిద్విషదభిభవస్య ఫలత్వావగమాత్, తత్రవిష్ణుత్వప్రాప్తేరపి ఫలత్వస్వీకారే కేనాపివాక్యేన ఫలద్వయప్రతిపాదనాసంభవాత్ వాక్యభేదాపత్తే రితి. ౬౨.

అథ త్రిషష్టితమీకల్ప్యా:—'విష్ణురేవభూత్వా ఇమాన్లోకానభిజయతి' ఇత్యర్థవాదాకారస్యాత్; రాత్రిసత్రన్యాయేన, అత్రవిష్ణుభావాపత్తేః ఫలత్వాభ్యుపగమావశ్యంభావాత్, విష్ణుప్రాప్తిపూర్వకపరాభిభవస్య ఫలత్వంకల్ప్యమ్; ఇత్యయుక్తమ్; రాత్రిసంశయిత్వవిధేః ఫలసంయోగశూన్యతయా, ఫలాకాఙ్క్షితత్వేన ఆర్థవాదికప్రతిష్ఠాయాః ఫలత్వస్వీకారేపి ఇహపరాభిభవలక్షణఫలప్రతీతేః ఫలాన్తరస్యఅనాకాఙ్క్షితత్వేన ఆర్థవాదికవిష్ణుభావాపత్తేః ఫలత్వాశ్రయణాయోగాత్, అన్యథా అనాకాఙ్క్షితస్యాపిఆర్థవాదికఫలస్యస్వీకారే, 'యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతి, నపాపంశ్లోకం శృణోతి' ఇత్యాదిషు పర్ణతాదేః క్రత్వర్థజుహ్వాద్యన్వయేన ఫలాకాఙ్క్షాయాఅభావేపి, ఆర్థవాదికాపాపశ్లోకశ్రవణాదేః ఫలత్వాభ్యుపగమస్య దుర్వారత్వేన పర్ణమయ్యధికరణోచ్ఛేదాపత్తే రితి. ౬౩.

అథ చతుష్షష్టితమీకల్ప్యా:—'వైష్ణవంవామనమాలభేత స్పర్ధమానః' ఇతి, విధ్యుద్దేశ్యస్వారస్యాత్ నిరపేక్షపరాభిభవస్యఫలత్వావగమేన ఆర్థవాదికవిష్ణుభావాపత్తేః ఫలకోటినివేశోనయుక్తః, ప్రథమ

శ్రుత-ప్రధానభూత విధ్యుద్దేశ్య స్వారస్య విరోధినః- గుణభూత చరమశ్రుతార్థవాదస్వారస్యస్య హేయత్వాత్. ‘హిరణ్యగర్భః పూర్వస్యమన్త్రలిఙ్గాత్’ ఇతి దశమాధికరణే ‘హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాఘారమాఘారయేత్’ ఇతి విధేః, ఐన్ద్రో ద్వితీయాఘారే మన్త్రవినియోగే తాత్పర్యావధారణాత్, తద్విరోధినః, ‘ప్రజాపతిర్వై హిరణ్యగర్భః ప్రజాపతేరనురూపత్వాయ’ ఇత్యర్థవాదస్వారస్యం తిరస్కృత్య తస్య ఇన్ద్రపరతయా మీమాంసకైః వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ఇతి.

అథ పఞ్చషష్టితమీ:—విష్ణుత్వప్రాప్తిపూర్వక-పరాభిభవస్య ఫలత్వం కల్పయితుమశక్యమ్; హవిరార్త్యధికరణన్యాయేన ఉద్దేశ్యస్య- పరాభిభవలక్షణస్య-ఫలస్య వాక్యభేదాపత్త్యా విష్ణుభావాపత్త్యా విశేష్టుమశక్యత్వాత్. అతః న-‘ఏతచ్ఛ్రుత్యవలమ్బనేన కర్మసాధ్యం విష్ణుత్వమ్’ ఇతి ప్రత్యవస్థానసంభవః; అస్య అర్థవాదమాత్రత్వాత్. తస్మాత్ భగవతః శ్రుత్యవలమ్బనేన అపకర్షః -శఙ్కితుం న శక్యతే; ఇతిహాసపురాణాద్యవలమ్బనేన తచ్ఛఙ్కా- చ అన్యత్ర నిరస్తా. శివస్యకసృజ్యత్వాదిశ్రుతేః ఇన్ద్రవత్ జీవభావః సిధ్యన్న నివారయితుం శక్యః; ‘పరమశివస్య సృజ్యత్వాదికం న శ్రుతమ్’ ఇతి చేత్; శశశృఙ్గస్య సృజ్యత్వాదికం న శ్రుతమ్, పరమేన్ద్రస్య సృజ్యత్వాదికం న శ్రుతమ్ ఇత్యాదేరివ, అబద్ధం కృత్వా కుచోద్యస్యాపత్తేరితి.

అథ షట్షష్టితమీ:—శివస్య, మన్త్రోపనిషది, ‘అజాతఏవకశ్చిత్ భీరుః ప్రపద[illegible]తే; రుద్ర యత్తే దక్షిణముఖం తేన మాం పాహి నిత్యమ్’ ఇతి మన్త్రే [illegible]రాహిత్యం శ్రుతమిత్యయుక్తమ్; ‘త్వమజాతోఽసి’ ఇతి తదర్థవర్ణ[illegible] నియామకాభావాత్. భవస్య అవశ్యం నిర్దేష్టవ్యత్వేన

అహమజాతోభవేయమ్' ఇతి మత్వా కశ్చిత్ భీరుః ప్రపద్యతే ఇతి
తదభిప్రాయవర్ణనస్య ఉచితత్వాత్ ఇతిదిక్.

తస్మాత్, ఇన్ద్రాదివత్ శివస్యాపిజీవభావస్య వజ్రలేపాయిత
త్వాత్, ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన అథర్వశిరసః జీవాన్తర్యామిణి నా
రాయణేపర్యవసానమితి నిష్కణ్టకోఽయం వేదవిదాం సమ్ప్రదాయ
ఇతి. ౧.

అథ సప్తషష్టితమీ:—యదపి అష్టౌపృథ్వ్యాదయస్తావన్మూ
ర్తయః పురవైరిణః । ప్రసిద్ధాః-శైవలైఙ్గాదిపురాణేష్వాగమేషుచ॥
అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేపి తేఽన్తర్యామిణఈశితుః। నియామ్యభావమాప
న్నాః-శరీరాణీతివర్ణితాః॥అతస్తదైకరూప్యేణ మూర్త్యష్టకపరాగి
రః । సర్వాన్తర్యామితాంశమ్భోస్సాధయేయుర్నిరఙ్కుశమ్॥ ఇతి.
తదపినిరస్తమ్; అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేనశబ్దార్థాభ్యాం సరూపయా।
నియమ్యతేహి సౌబాలశ్రుత్యాఽన్తర్యామితాహరౌ॥ తద్విరోధాత్పు
రాణాదౌమూర్త్యష్టకపరాగిరః । సర్వాన్తర్యామితాంశమ్భోస్సాధ
యేయుర్నజాతుచిత్॥ ఇతి ౧.

అథాష్టషష్టితమీ:—భూమ్యమ్భోగ్నిమరుద్వ్యోమభాస్కరా
దీక్షితశ్శశీ । ఇత్యష్టౌమూర్తయస్సత్యంప్రఖ్యాతాః పార్వతీపతేః॥
కృష్ణద్వైపాయనోప్యాహహరివంశేతథామునిః । 'యస్యమూర్తిరి
మాస్సర్వాధరాద్యాష్టకలానృప॥ భూమిరాపోఽనలోవాయుఃఖంసూ
ర్యశ్చతథాశశీ । దీక్షితోయజమానశ్చమూర్తయశ్చైవ[illegible]తా'॥ఇతి.
తథావిష్ణుపురాణేపి మునిరాహపరాశరః । పఠ్యతేవ[illegible]నంహీదం
తత్రప్రస్తుత్యశంకరమ్॥ 'సూర్యోజలంమహీ వహ్నిర్వా[illegible]రాకాశ

మేవచ। దీక్షితో బ్రాహ్మణస్సోమ ఇత్యేతాస్తనవః క్రమాత్' ఇతి॰'సూర్యో జలం మహీవహ్నిర్ వాయురాకాశమేవచ । దీక్షితో బ్రాహ్మణస్సోమ ఇత్యష్టౌమూర్తయః ప్రభోః'॥ ఇతి కూర్మపురాణాదిష్వపి సర్వత్ర వర్ణితమ్। కాళిదాసాదయశ్చైవ కవయస్సంప్రచక్షతే॥ "యాస్సృష్టిస్స్రష్టురాద్యేతి" దికాలాత్మసమేతిచ । ప్రబన్ధేష్వభియుక్తానామృషీణాంచ కపర్దినః ॥ సదీక్షితాః పృథివ్యాద్యా మూర్తయస్సప్తవర్ణితాః। సర్వాన్తర్యామిణస్త్వేతజ్జగద్భిదదిదాత్మకమ్ ॥ శ్రుతిస్మృతిపురాణాదిష్వఖిలం శ్రూయతే వపుః । తస్మాదన్తర్యమయితుస్సన్తదిదచిత్తనోః॥ పృథివ్యాద్యష్టకతనుర్ భిన్నశ్శూలీతి సాప్రితమ్ ఇతి॰

అథైకోనసప్తతితమః:—యదత్రోక్తమ్. ఉచ్యతేఽష్టాసు కామారేరన్తర్భవతి మూర్తిషు। అన్తర్యామిబ్రాహ్మణోక్తం నియామ్యం సకలం వపుః॥ భూతేషు తద్వికారాణామప్యన్తర్భావసంభవాత్ ఇతి. తత్ర బ్రూమః:—యుక్తం భూతవికారాణాం తేష్వన్తర్భావవర్ణనమ్। తేషు త్వతద్వికారాణామన్తర్భావస్సుదుర్వచః॥ ఏవం చ, ఆత్మేన్ద్రియాణ్యహఙ్కారో మహాన్ప్రకృతిరిత్యమీ। భూతేష్వన్తర్భవన్తీతి వక్తుం ప్రాజ్ఞైర్నశక్యతే ॥ అతోన్తర్భావవిరహాత్ తేషామష్టాసు మూర్తిషు। స్థాణోస్సర్వశరీరత్వం పరైర్వక్తుం నశక్యతే। సర్వాన్తర్యామితా తస్మాద్దుర్వచైవ కపర్దినః ఇతి॰

అథసప్తతితమః:—యదత్రోక్తమ్॰ "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽ[illegible]తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయా" [illegible]స్మృత్యోపకరణం మాయాఽన్తర్యామిణః ప్రభోః।నిరుక్తేతి నియమ్యే[illegible]న కైవల్యం తదగ్రహాత్ ఇతి. తత్ర బ్రూమః:— యద్యేవం

పరమం మానమవలమ్బ్య స్మరద్విషః। సర్వాన్తర్యామితాసిద్ధ్యై ప్రయతైరన్ కుదృష్టయః । తథాసత్యష్టమూర్తిత్వప్రసిద్ధ్యా పురవైరిణః । సర్వాన్తర్యామితాసిద్ధిరిత్యేతత్త్యజ్యతాం వచః ఇతి.

అథైకసప్తతమీ:—'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున! తిష్ఠతి'। ఇత్యస్మిన్భగవద్వాక్యే శబ్ద ఈశ్వర ఇత్యయమ్॥ "అహమాత్మా గుడాకేశ! సర్వభూతాశయస్థితః" "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ" 'మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్'। ఇత్యాదిపూర్వసన్దర్భవిరోధాన్నాన్యగోచరః॥ ఈశ్వరేవక్తృభిన్నత్వం నశబ్దాదవబుధ్యతే యతః। స్వస్యైవ చేశ్వరేత్యుక్త్యా బాధకం చ యతో భవేత్॥ బాదరాయణశబ్దస్య బ్రహ్మసూత్రేషు వక్తరి। అభ్యాసేన ప్రయోగోఽపి దృశ్యతే సర్వసమ్మతమ్॥ ఏతేనాన్యత్ర గీతాయాం 'పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్' ఇత్యుక్తిరపి నిర్వ్యాఖ్యా శబ్దభేదో న భేదకః॥ 'అహం సర్వస్య జగతో యోగక్షేమం వహామ్యహమ్'। 'మన్మనా భవ మద్భక్తో' 'మామేవైష్యసి' 'మా శుచః'॥ ఇత్యాదిమధ్యపర్యన్తేష్వభ్యస్తాహంపదాని హి। అన్తర్యామిపరాణి స్యుర్బహువాయశ్చనోదితః॥ తత్పదేనాహమర్థస్య పరామర్శో న యుజ్యతే। "తమేవ శరణం గచ్ఛ" ఇత్యాదిష్వితి నయుక్తిమత్॥ అహంపదైకవాక్యే హి తత్పదే న యుజ్యతే। 'తమేవ చాద్యం పురుషమ్' ఇత్యాదౌ మూర్తిభేదతః॥ తత్పదేన పరామర్శో యుజ్యతేఽనన్యభావతః ఇతి ౧.

అథ ద్విసప్తతితమీ:—గీతాశయం స్ఫుటీకర్తుం నిబద్ధాస్వాశ్వమేధికే। అనుగీతాసు విస్పష్టం హరిరేవేశ్వరస్స్మృతః॥ 'రాజాధిరాజస్సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయో మహాన్। ఈశ్వరం తం విజానీమః' ఇతి తత్ర హి పఠ్యతే॥ అభ్యస్తశ్చేశ్వర ఇతి తాపనీయత్రయే మహాన్ తథా మహేశ్వర ఇతి సర్వేశ్వర ఇతీరితః ఇతి ౨.

అథ త్రిసప్తతితమీ:—యత్తు 'అష్టాతస్యాష్టమీమూర్తిశ్-శివస్య పరమాత్మనః। వ్యాపకేతరమూర్తీనాం విశ్వం తస్మాచ్ఛివాత్మకమ్'॥ ఇతి శైవే సమీరేణ వటుకలీనాన్యపీన్ద్ర ప్రతి । జీవవర్గస్తు కార్త్స్న్యేన కథితో మూర్తిర్ అష్టమీ ఇతి. తత్రాపి బ్రూమః — హరివంశే, తథా విష్ణుపురాణే, కౌర్మలైఙ్గయోః । కావ్యేషు చాభియుక్తానాం దీక్షితః కథితస్తనుః॥ తతశ్చ, నిర్ణీతా బహుభిస్తాసైర్దీక్షితస్యైవ మూర్తితా। భూయసాం చ బలీయస్త్వమ్ ప్రబలీజ్జైమినిర్మునిః॥ ధ్రువం ఛాగపశున్యాయాదౌ చిత్యాదుపసంహృతేః । శైవే శ్రుతో ప్యాత్మశబ్దో విశేషే పర్యవస్యతి ఇతి. ౭.

అథ చతుస్సప్తతితమీ: — యత్తు - 'లైఙ్గే యదాత్మసామాన్యస్థానే దీక్షితకీర్తనమ్ । లోకోపకారాతిశయఖ్యాపనార్థం తు తత్క్వచిత్॥' ఇతి. తన్న; లైఙ్గేశ్వరస్య తాశేషలోకానుగ్రహావర్ణనాత్ । శజస్య తామన్యథాసిద్ధం తత్రదీక్షితకీర్తనమ్॥ నాస్తి విష్ణుపురాణాదౌ లోకానుగ్రహవర్ణనమ్ । తస్మాదనన్యథాసిద్ధం తత్రదీక్షితకీర్తనమ్ ఇతి. ౧.

అథ పఞ్చసప్తతితమీ కక్ష్యా:—సువర్చలా తత్ర శైవే మహాసుకేశీ చాపరా శివా । తథా దీక్షా రోహిణీ చ యథాక్రమమ్॥ పత్న్యస్-స్మృతా మహాభాగరుద్రాదీనాం సహ । ఇతి విష్ణుపురాణే ఖల్వష్టానాం వపుషామపి॥ ప్రోహ పత్నీర్యథా సంఖ్యం మునివర్యః పరాశరః। తత్ర చ, మూర్తేర్దీక్షిత సంజ్ఞాయా దీక్షా పత్నీతి నిశ్చితమ్॥ అతో ప్యనన్యథాసిద్ధం తత్రదీక్షితకీర్తనమ్ । అతో లైఙ్గపురాణాదావపి దీక్షితకీర్తనమ్। తత్త్వైవానన్యథాసిద్ధమితి పశ్యన్తు పణ్డితాః । అతశ్ఛాగపశున్యాయాద్దీక్షితే పర్యవస్యతి । ఆత్మశబ్దశ్రుతస్త్వైవ ఇతి న్యాయః పిదోపిమః ఇతి. ౧.

అథ షట్సప్తతితమీః—నన్వేవమ్, వ్యాపికేతరమూర్తీనాంవిశ్వం తస్మాద్భిన్నాత్మకమ్ । ఇత్యాదిరుత్తరగ్రన్థోనఘటతేతచ్చేన్నతత్॥ మహాభూతమయీంమూర్తిర్దీక్షితోప్యధితిష్ఠతి । వ్యాపికేతరమూర్తీనామిత్యుక్తిర్యుజ్యతేతతః ॥ విశ్వంశివాత్మకంతస్మాత్ పుష్యత్యస్యవపుర్జగత్ । ఇతివిశ్వజగచ్ఛబ్దావుపపన్నౌమతేపినః॥ తాభ్యాంభూతవికారోహిజఙ్గమస్థావరాత్మకః । సకలోగృహ్యతేతస్మాత్ నకిఞ్చిన్నోపపద్యతే॥ 'పోషణాద్యాత్మకస్య-ఉపకారాదేః మహాభూతవికారభూతశరీరానుకూలతయా, తాడనాదిరూపస్య-నిగ్రహస్యచతత్ప్రతికూలతయాపృథివ్యాద్యష్టకతనుం శివంప్రతి ఆనుకూల్య ప్రాతికూల్యే స్తః' ఇతి తదభిప్రాయేణ 'సర్వోపకారకరణమ్' ఇత్యాది శ్లోకద్వయమపి ఉపపద్యతే; 'దేహినోఽయస్యకస్యాపి' ఇతివ్యపదేశస్వారస్యేన తత్రైవతాత్పర్యావసాయాత్. అన్యథా 'ఆత్మనోఽయస్యకస్యాపి' ఇతి నిర్దేశాపత్తేః.తస్మాత్ శైవేఆత్మశబ్దోదీక్షితపవ ఉపసంహర్తవ్యఇతి.౬.

అథ సప్తసప్తతితమీః—"సామాన్యవిధిరస్పష్టస్సంహ్రియేత విశేషతః । స్పష్టోయమిత్యతోప్యస్య యుజ్యతేనోపసంహృతిః" ఇతిన శక్యమ్; తథాసతి, "త్వమేకాతస్య దేవస్య మూర్తిరాద్యాధరాధరే । ద్వితీయాసలిలంమూర్తిస్తృతీయాతైజసాస్మృతా॥ చతుర్థీ వాయుమూర్తిస్స్యాద్-ఆకాశాఖ్యాతుపఞ్చమీ । ఇత్యేతామూర్తయస్తస్యక్షేత్రజ్ఞార్క హిమత్విషః॥ ఇతిమూర్తిత్రయంచాస్యఇత్యేతాఅష్టమూర్తయః । అభివ్యాప్తమిదం విశ్వం జగత్స్థావరజఙ్గమమ్" ఇత్యాదినా, విష్ణోః ఆత్మాదిమూర్త్యష్టకం ప్రదర్శయతా - వరాహాదివచనసన్దర్భేణవిరోధాత్ సమ్ప్రతిపన్నతయా పరోదాహృతశైవవచనసన్ద

ర్థస్యమూకత్వాపత్తేః. తత్పరిహారాయ ఉక్తోపసంహార ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యః ఇతిదిక్. అతఃఅష్టమూర్తిత్వాత్ శివస్య సర్వశరీరత్వసిద్ధేః 'శివస్సర్వాన్తర్యామీ' ఇత్యసంగతః పరేషాంప్రలాపః ఇతి. ౧.

అథ అష్టసప్తతితమీకథ్యా:—యత్తు 'యద్యేవం నేష్యతే సర్వం చేతనాచేతనాత్మకమ్ । అన్తర్గతంమహేశస్య జగదష్టాసు మూర్తిషు॥ తదాఽకశివమూర్తీనాంనపరిచ్ఛేదికాష్టతా। యుక్త్యానువాద్యాసా వైశ్వానరకపాలవత్' ఇత్యాది తత్సర్వమ్ అసారమ్; యదిసర్వ శరీరత్వం శంకరస్య ప్రమాణవత్ । తదాతదీయమూర్తీనాం నపరిచ్ఛేదికాష్టతా॥ తస్యసర్వశరీరత్వే మానంనహ్యుపలభ్యతే । బహవోయేచదృష్టాన్తా దర్శితాస్తత్రవర్ణ్యతే॥ వైశ్వానరకపాలాదేర్యదష్టత్వాదికీర్తనమ్ । అపరిచ్ఛేదకత్వంతుయుక్తంతస్యేతి గృహ్యతామ్॥ తత్రఖల్వధికాసఙ్ఖ్యాప్రాప్తామానాన్తరైస్స్ఫుటమ్। నాతోఽష్టమూర్తితాఖ్యాతేర్నియనంశక్యమన్యథా॥ శంభోర్బహుశరీరత్వం సౌభరిప్రభృతేరివ। యుక్తంశక్తివిశేషేణ సర్వాన్తర్యామితాంవినా॥ తస్మాత్ 'శివః సర్వాన్తర్యామీ' ఇతిదుర్వచమ్; అస్మదుదాహృతానన్యథాసిద్ధశ్రుతిస్మృతివశాత్తు భగవానేవబ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదినిఖిలచేతనాన్తర్యామీ. ఇతి. ౧.

అథ ఏకోనాశీతితమీ:— "తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్" ఇతి మహాభారతవచనంచ, "బహవఃపురుషాబ్రహ్మన్నుతాహో ఏకఏవచ। కోహ్యత్రపురుషశ్రేష్ఠః కోవాయోనిరిహోచ్యతే" ఇతిశ్లోకేన కిమాత్మానేకత్వంతాత్త్వికమ్? ఆహోస్విత్ తదేకత్వమ్; యదా ఆత్మానేకత్వంతాత్త్వికమ్ తదా తేషాంకఃపురుషోయోనిభూతఃశ్రేష్ఠశ్చ

ఇతి జనమేజయస్య ప్రశ్నం ప్రదర్శ్య, ‘బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్య యోగవిచారిణామ్। నైతదిచ్ఛన్తి పురుష మేకం కురుకులోద్వహ!’ ఇతి శ్లోకేన, పరేషామ్ ఆత్మానేకత్వాభ్యుపగమాత్ యోనిభూతశ్రేష్ఠపురుషాన భ్యుపగమం చ ప్రదర్శ్య, ‘బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరు చ్యతే। తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాతిగమ్, ఇతి శ్లోకేన ‘స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః’ ఇతి శ్రుతిదర్శనాత్ పురుషశబ్దాభిల ప్యమానానాం శరీరాణామ్, ‘యథాప కాపృథివీయోనిర్’ ఇతి, సైవ సర్వశరీరభావేన అవతిష్ఠతే; ‘తథా తం-యోనిభూతమ్-అత ఏవ విశ్వం-దేవాదిరూపేణ అవతిష్ఠమానమ్. అథాపి గుణాతిగమ్-ఏవంభూతం జ్యేష్ఠమ్. పురుషం వ్యాఖ్యాస్యామి’ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ, ‘శృణు యథా హ్యేకః పు రుషశ్శాశ్వతో ఽవ్యయః। అక్షయశ్చాప్రమేయశ్చ సర్వగశ్చ నిరు చ్యతే ॥ న చ శక్యం త్వయా ద్రష్టుం మయాఽన్యేనాపి సత్తమ!। సగుణో నిర్గుణో విశ్వో జ్ఞానదృశ్యో హ్యధోక్షజః’ ఇత్యారభ్య శ్రేష్ఠత్వోప పాదకగుణవర్ణనావసరే పఠితత్వాత్ అన్తర్యామిత్వ ప్రతిపాదనపర మ్, న త్వైకాత్మ్యపరమ్; ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్, అనుపదమేవ ‘తత్రయఃపర మాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణస్స్మృతః। స హి నారాయణో జ్ఞేయస్సర్వా త్మా పురుషో హి సః॥ న లిప్యతే కర్మఫలైః పద్మపత్రమివామ్భసా। కర్మా త్మా త్వపరో యోఽసౌ మోక్షబన్ధైస్సయుజ్యతే॥ స సప్తదశకేనాపి రా శినా యుజ్యతే పునర్’ ఇతి విస్పష్టమేవ జీవేశ్వరభేదోపదేశాచ్చేతి. ౨

అథాశీతితమీ కథ్యా:—‘విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతే జసః। తస్మాద్ధనుర్జ్యాసంస్పర్శం స విషేహే మహేశ్వరః’ ఇతి కర్ణప ర్వవచనగత ఆత్మశబ్దోఽపి అన్తర్యామిపరః; స్వపాఽవరస్యాత్, ‘స హి నా రాయణో జ్ఞేయస్సర్వాత్మా పురుషో హి సః’ ‘ఏష సర్వభూతాన్త రాత్మా’ ఇత్యాదిపూర్వోదాహృతశ్రుతిస్మృత్యనుసారాచ్చ. ‘తస్మా

దాత్మానమేవాగ్రే రుద్రం సంపూజయామ్యహమ్' ఇతి మోక్షధర్మ పఠితకృష్ణవచనస్థఆత్మశబ్దః స్వాత్మపరః; రుద్రశబ్దస్తు తచ్ఛరీర పరః; ఏతచ్చ అన్యత్రప్రపఞ్చితమ్. తస్మిన్వచనే "ఆత్మశబ్దస్య, 'సంపూజయామ్యహమ్' ఇతి సమభివ్యాహృత అహమర్థపరతయా విశేష్య సమర్పకత్వేన, రుద్రశబ్దస్య విశేషణ సమర్పకత్వేనచ రుద్రాన్తర్యామిణం మామేవపూజయామి" ఇత్యర్థసంభవేపి, 'విష్ణురాత్మా భగవతః' ఇత్యత్ర 'భగవాన్ భవోఽపి విష్ణుర్' ఇత్యేవపశ్చాచ్ఛ్రుత్యా షష్ఠీశ్రుతి త్రయస్వారస్యవిరోధప్రసఙ్గేన, ఆత్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గేన, షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణస్యభవస్యస్వాశపవ ధనుర్జ్యాసంస్పర్శసహనసంభవేన 'విష్ణురూపత్వాత్ సవిషేహే' ఇత్యనన్వయప్రసఙ్గేనచ ఆత్మశబ్దఃనస్వరూపపరః; 'మాయాయాగుణభేదేన రుద్రంవిష్ణుంపితామహమ్ । సృష్ట్వానుప్రవిశత్తేషామన్తర్యామితయా హరిః' ఇతి పరోదాహృతస్కాన్దవచనంతు, ఉదాహృత మహాభారతవచనాదివిరోధాత్ ప్రమాణబలాబలవిద్భిరనాదేయమ్; ఏవంచ 'నారాయణఏవసర్వాన్తర్యామీ' ఇత్యస్యార్థస్యవ్యవస్థితౌ, 'సోన్తరాత్' ఇత్యాదేః తత్పరత్వేస్థితే 'యోవైరుద్రః' ఇత్యాదేః తద్విషయత్వమ్, రుద్రేశానమహేశ్వరమహాదేవాదినామనిర్వచనానాంతన్నిష్ఠత్వమ్, రుద్రోపాసనవిధానస్యప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేనతత్పర్యన్తత్వంచ అకామేనాపి అభ్యుపగన్తవ్యమితి.

కించ యచ్చోక్తం 'స్వవిషయనమస్కారబాహుల్యేన అనితరదేవతాసాధారణేన శతరుద్రీయాథర్వశిరోరుద్రాధ్యాయాదయః, శివస్య అనన్యసామాన్యంమహిమానం ఖ్యాపయన్తి' ఇతి. తత్రతావత్, 'నమస్కారభూయస్త్వేనశివోత్కర్షసిద్ధ్యతి' ఇత్యత్ర పృచ్ఛామః— కింనమస్కారభూయస్త్వేనహేతునాశివస్య ఉత్కర్షభూయస్త్వం సిషాధయిషితమ్? అథనిరతిశయోత్కర్షః; నాద్యః ఇష్టాపత్తేః.

నాన్త్యైః ; నమస్కారభూయస్త్వేన ఉత్కర్షభూయస్త్వస్యానుమా
నాదిత్యపి తేన నిరతిశయోత్కర్షాప్రయోజకేన తదనుమానాయో
గాత్. న చ వేదచతుష్టయేऽపి దృశ్యమానానాం శివనమస్కారాణామ్
అసంఖ్యేయత్వాత్ తస్య నిరతిశయోత్కర్షసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ ; పఠ్య
మానాసు ఋగ్-యజుస్-సామశాఖాసు శివవిషయనమస్కారాణాం
సహస్రాన్తర్గతసంఖ్యయైవ పరిచ్ఛేదదర్శనాత్, తథైవాపఠ్యమా
నాసు సర్వాస్వపి శాఖాసు తత్పరిచ్ఛేదోన్నయనాచ్చ. నచ
'విష్ణ్వాదిదేవవిషయనమస్కారేభ్యః, శివవిషయనమస్కారాణాం
భూయస్త్వాత్ తేభ్యః తస్య ఉత్కర్ష అనుమీయతే' ఇతి వాచ్యమ్;
ప్రాశ్యత్వాదినా నరశిరఃకపాలాదేః శుచిత్వాదివత్, శివస్యాపి
నమస్కారభూయస్త్వేన హేతునా, విష్ణ్వపేక్షయా ఉత్కర్షస్య
అనుమాతుమ్ అశక్యత్వాత్. విష్ణుపరభావోపదేశపరసకలోపనిషద్-
బాధితత్వాత్ తతో నైవమ్వ్యాఖ్యానాత్.

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా ప్రకాశితతటీకాఖ్యా.

అపి చ 'శతరుద్రీయే దృశ్యమానం నమస్కారభూయస్త్వం భయ
భూయస్త్వప్రయుక్తమ్' ఇతి స్పష్టమేతత్; 'నమస్తే రుద్ర మన్యవ ఉతోత
ఇషవే నమః, నమస్తే అస్తు ధన్వనే బాహుభ్యాముత తే నమః' 'ప్రము
ఞ్చ ధన్వనస్-త్వముభయోరార్త్నియోర్జ్యామ్, యాశ్చ తే హస్త ఇష
వః పరా తా భగవో వప, అవతత్య ధనుస్త్వꣳ సహస్రాక్ష శతేషుధే,
నిశీర్య శల్యానాం ముఖా శివో నస్-సుమనా భవ' 'మా నో వధీః పితరం
మోత మాతరం ప్రియా మా నస్తనువో రుద్ర రీరిషః' ఇత్యేతన్మన్త్రలిఙ్గేన
తథైవ అవగమాత్. 'రుద్రో వా ఏష యదగ్నిస్ - స ఏతర్హి జాతో
యర్హి సర్వశ్చితస్స యథా వత్ - సో జాతస్తనం ప్రేప్సత్యేవం వా ఏష
ఏతర్హి భాగధేయం ప్రేప్సతి తస్మై యదాహుతిం న జుహుయాత్ అధ్వ
ర్యుం చ యజమానం చ ధ్యాయేత్ శతరుద్రీయం జుహోతి' 'మైవాస్య

ఘోరాతనూస్ - తాస్తేనశమయతి' ఇతి తైత్తిరీయశ్రుత్యా 'ప్రజాపతే
ర్విస్రస్తాద్-దేవతాఉదక్రామన్, తమేకఏవదేవో నాముఞ్చన్మన్యురేవసోఽస్మిన్
అన్తర్వితతోఽతిష్ఠత్, సోఽరోదీత్ తస్యయాని అశ్రూణిప్రస్కృవన్,
తాన్యస్మిన్మన్యౌ ప్రత్యతిష్ఠన్, సఏషశతశీర్షారుద్రస్ - సమభవత్,
సోఽయంశతశీర్షారుద్రస్ సహస్రాక్షశ్ - శతేషుధిరధిజ్యధన్వా
ప్రతిహితాభీషయమాణోఽతిష్ఠత్, అన్నమిచ్ఛమానస్ తస్మాద్దేవాబి
భయుః, తేప్రజాపతిమబ్రువన్, అస్మాద్ - వైబిభీమోయద్వైనో
యన్నహింస్యాత్ ఇతి సోఽబ్రవీత్ అన్నమస్మైసంభరత తేనైనంశ
మయతఇతి తస్మాఏతమన్నం సమభరన్ శతరుద్రీయంతేనైనమశమ
యన్' ఇతిశతపథశ్రుత్యాచనమస్కారభూయస్త్వంభయ భూయస్త్వ
ప్రయుక్తమ్ ఇతిస్ఫుటీకరణాత్ కథంశతరుద్రీయపఠిత నమస్కార
భూయస్త్వేనశివోత్కర్ష సాధనసంభవః

ఇతి దూషణద్వయగర్భాద్వ్యశీతితమీకక్ష్యా.

«యదీహ భయ భూయస్త్వాత్ భూయస్త్వాన్నమసామిదమ్ ।
తదేవానన్యసామాన్యం బ్రహ్మతాంగమయేద్ - విభోర్'' ఇతి పరో
క్తమయుక్తమ్; భూయస్త్వేన హిరణ్యకశిపురావణాది సాధారణేన
బ్రహ్మభావానుమానాసంభవాత్ భయభూయస్త్వేన తద్ధేతుభూత
కార్యోత్కర్షానుమానస్యైవ ఉదితత్వేన 'కఇమామసిష్యతీతి,
రుద్రఇత్యబ్రువన్, రుద్రోవైక్రూరః సోఽస్యతు' ఇతితైత్తిరీయశ్రుత్యా
శివకార్యకాష్ఠాయాః ప్రదర్శితత్వేనచ తత్రనమస్కార భూయస్త్వాను
మిత - భయభూయస్త్వేనకార్యోత్కర్షానుమానస్యైవఆపత్తేశ్చ.

ఇతి దూషణత్రయగర్భాత్ర్యశీతితమీకక్ష్యా.

భయభూయస్త్వస్య బ్రహ్మత్వాసాధకత్వే 'కమ్పనాత్'
ఇతి సూత్రవిరోధః ఇతి పరోక్తమయుక్తమ్; «యదిదంకిఞ్చ జగత్స
ర్వంప్రాణ ఏజతి, నిస్సృతంమహద్ - భయమ్ వజ్రముద్యతమ్ యఏ

తద్విదురమృతాస్తే భవన్తి" ఇతి కఠవల్లీమన్త్ర ప్రదర్శితస్య అసఙ్కు-
చిత-నిఖిలజగన్మహాభయ హేతుత్వస్య జీవేఽసంభవేన తస్య బ్రహ్మ
లిఙ్గత్వౌచిత్యాత్. ప్రకృతే చ తథాఽవిధభయహేతుత్వాసిద్ధేః.

ఇతి చతురశీతితమీ కణ్డ్యా.

‘భయాదపి నమస్కారో నైవోత్కర్షం వినా శ్రుతౌ’ ఇత్యాది
పరోక్తమయుక్తమ్ ; ‘నమోఽస్తు సర్పేభ్యో యే కే చ పృథివీమను,
యే వా వటేషు శేరతే తేభ్యస్ - సర్వేభ్యో నమః’ ఇత్యాదిమన్త్రేషు
నన్తవ్యతాప్రయోజకోత్కర్షశూన్య - సర్పాదివిషయక నమస్కా-
రోపలమ్భాత్. అన్యథా, ‘అగ్నిమీడే పూర్వచిత్తౌ నమోభిః’ ‘అగ్నే న
యసుపథా రాయే అస్మాన్’ ‘భూయిష్ఠాన్తే నమఉక్తిం విధేమ,
‘సకృత్తే అగ్నే నమః’ ఇత్యాది ‘అపరిమితశక్తస్తే నమః, నమ
స్తేఽస్తు మా మా హింసీర్’ ఇత్యాదిమన్త్రబృన్దేషు అగ్నేరపి అసం-
ఖ్యేయ నమస్కార విషయత్వావగమాత్, తస్యాపి ‘‘నమః ప్రజా-
పతయే, నమో విష్ణవే, నమ ఇన్ద్రాయ’’ ఇత్యాది మన్త్రేషు ఏకైకన-
మస్కారవిషయతయా అవగతేభ్యః బ్రహ్మాదిభ్యః ఉత్కర్షాపత్తేర్
ఇతి దిక్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా పఞ్చాశీతితమీ కణ్డ్యా.

యచ్చోక్తమ్ ‘‘‘యస్మై నమస్తస్మై త్వా జుష్టం నియునజ్మి’ ఇతి
మన్త్రః శివస్య నమస్కారవిషయత్వం దర్శయతి’’ ఇత్యాది. తత్రా-
పి బ్రూమః—కిం ‘యస్మై నమః’ ఇతి శివస్య సర్వనమస్కారవిష-
యత్వస్య విధిః! ఉత అనువాదః; నాద్యః; యద్- వృత్తఘటితస్య ‘తస్మై
త్వా జుష్టన్నియునజ్మి’ ఇతి స్పష్టానుష్ఠేయార్థాన్తర ప్రకాశనైదంపర్య-
స్యాప్యస్య మన్త్రస్య తద్విధిత్వాసంభవాత్. నద్వితీయః; తస్య శి-
వే శ్రుత్యన్తరేణ అనవగతత్వేన అనువాదాసంభవాత్. దహరవి
ద్యాన్వయి బ్రహ్మగుణ ప్రతిపాదనపరే ‘ఋతం సత్యమ్’ ఇతిమన్త్రే

'విశ్వరూపాయవైనమః' ఇతి భాగస్యాపి, సర్వనమస్కారశేషిత్వలక్షణ తదన్వయితద్గుణ విశేషపరత్వాదిత్యేపి తస్యపూర్వోక్తన్యాయేన భగవత్పరత్వవ్యవస్థితేః, "ఆకాశాత్పతితంతోయం యథాగచ్ఛతి సాగరమ్ । సర్వదేవనమస్కారః కేశవం ప్రతిగచ్ఛతి" ఇతి శ్రీవిష్ణుధర్మఘటితోపబృంహణాచ్చ. తద్బలేన భగవతఏవ సర్వనమస్కారవిషయత్వప్రాప్తేః. తస్య 'యస్మైనమః' ఇతిశివవిషయానువాదంప్రతి పురోవాదత్వాసంభవాత్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా షడశీతితమీకక్ష్యా.

'సర్వనమస్కార విషయత్వస్యశివే శ్రుత్యన్తరాదనవగమేపి, 'యోబ్రహ్మాణమ్' ఇతి మన్త్రే పరమేశ్వరస్య అధ్యాపయితృత్వవత్ అనువాదసామర్థ్యాదేవసిద్ధిస్సంభవతి ఇతి పరోక్తమయుక్తమ్; 'యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై' ఇతి మానాన్తరావిరుద్ధ అనన్యథాసిద్ధానువాదసామర్థ్యేన బ్రహ్మణః అధ్యాపయితృత్వసిద్ధిసంభవేపి, 'యస్మైనమః' ఇత్యనువాదస్య, నమస్కార భ్రమవిషయత్వాభిప్రాయతయా సంభవదన్యథాసిద్ధికత్వేన, 'తస్మాద్ - బ్రాహ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యో దివేదివేనమస్కుర్యాత్ 'నమస్కరోతినమస్కరోమి పితౄణాం నమోఽగ్నయేనమోవాయవే నమస్ - సూర్యాయ' ఇత్యాద్యన్యవిషయ నమస్కారశ్రుతి విరుద్ధత్వేనచ తత్సామర్థ్యేన శివేనమస్కారవిషయత్వసిద్ధేరసంభవాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా సప్తాశీతితమీకక్ష్యా.

"'యస్మైనమః' ఇతి 'సర్వనమస్కారవిషయత్వవ్యపదేశః శివస్య సార్వాత్మ్యాభిప్రాయః' ఇతి, నాన్యవిషయనమస్కార శ్రుతివిరోధః" ఇతి పరోక్తమయుక్తమ్; తథాసతిశ్రుత్యన్తరేషు సర్వత్రనారాయణస్యైవ సార్వాత్మ్యోపదేశదర్శనేన తద్విరోధాపత్తేః.

నచ శ్రుత్యన్తరేషు 'సర్వత్రశివస్యైవసార్వాత్మ్యముపదిష్టమ్' ఇతి వైపరీత్యం శఙ్క్యమ్; తథాసతి తతఏవసర్వోత్కర్షసంభవేన 'యస్మైనమః' ఇత్యనువాదావలమ్బనేన తత్ప్రసాధనాయాసస్య నిష్ఫలత్వాపత్తేః. తస్మాత్, 'యస్మైనమస్తస్మైత్వా' ఇతి మన్త్రః శివస్య నమస్కారభాగవిషయత్వమేవ యథాప్రాప్తమనువద తీతి నతదనురోధేన శివోత్కర్షస్సిధ్యతి.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా అష్టాశీతితమీకక్ష్యా.

"'త్వంవిష్ణురురుగాయోనమస్య' ఇతిమన్త్రస్తు, భగవతః - సర్వనమస్కారవిషయత్వం దర్శయతి" ఇతివచనంశోభతే; తథాచ భగవాన్ శౌనకః 'సర్వదేవనమస్కారః కేశవంప్రతిగచ్ఛతి' ఇతివదన్ ఇమంమన్త్రముపబృంహయతి; నచ, అత్ర 'నమస్య'ఇత్యస్య నమస్కారమాత్రవిషయత్వపరతయా అన్యథా సిద్ధిసంభవాత్ సర్వనమస్కారవిషయత్వాసిద్ధిరితివాచ్యమ్ ; సర్వసాధారణస్య నమస్కారమాత్రవిషయత్వస్య విశిష్య విష్ణావనుపదేశ్యత్వాత్, నమశ్శబ్దేన జాత్యాఖ్యాబలాత్ సర్వనమస్కార విషయత్వ సిద్ధేః.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా ఏకోననవతితమీకక్ష్యా.

ఏతేన, 'యస్మైనమస్తచ్ఛిరః' ఇత్యాదికమపి వ్యాఖ్యాతమ్; తస్య శివపరత్వేపి రుద్రాధ్యాయాది దృష్టశివాసాధారణ నమస్కారభ్రమ విషయత్వ పరత్వోపపత్తేః.

ఇతినవతితమీకక్ష్యా.

వస్తుతస్తు "యస్మైనమస్ - తస్మైత్వాజుష్టంనియునజ్మి" ఇతి, 'యస్మైనమః తచ్ఛిరః' ఇత్యాదికం, నశివస్య సర్వనమస్కార విషయత్వం దర్శయతి; వినిగమకాభావేన సర్వాన్తర్యామిణో భగవత ఏవ సర్వనమస్కార విషయత్వం దర్శయతీత్యపి సువచత్వాత్.

ఇతి ఏకనవతితమీకక్ష్యా.

యత్తు- 'ఇమారుద్రాయస్థిరధన్వనే గిరః' ఇతిమన్త్రేకృత్స్న స్యాపిశబ్దరాశేః ప్రతిపాద్యం శివం దర్శయతి ఇతి. తన్న; 'ఇమారుద్రాయ స్థిర ధన్వనేగిరః తిగ్మాయుధాయ భరతా శృణోతనః' ఇతి మన్త్రే, 'ఇమా గిరః' ఇతిపదయోః స్వరసతః 'త్వాదత్తేభీరుద్రశన్తమేభిః శతంహిమా అశీయ భేషజేభిః' ఇత్యాదిసమనన్తర పఠిత రుద్రసూక్తాన్తర్గత మన్త్రగిరామేవ పరామర్శాత్. నచ, తాసాం శివపరత్వస్య స్పష్టత్వేన అనుపదేశ్యతయా, 'ఇమా' ఇతి ఇదంశబ్దస్య ప్రత్యక్షాది సన్నిధాపిత సకలశబ్ద పరత్వం వక్తవ్యమితి వాచ్యమ్; శివస్య సర్వశబ్ద ప్రతిపాద్యత్వస్యాపి ప్రత్యక్షబాధితత్వేన ఉపదేష్టుమశక్యత్వాత్, అన్యవిషయాణామపి లౌకికశబ్దానామానన్త్య దర్శనాత్, వేదేపి 'అగ్నిర్మూర్ధా' ఇత్యాదీనాం దేవతాన్తరవిషయాణాం మన్త్రాణామ్ ఆనన్త్యదర్శనాచ్చ. 'అసంనికృష్టయా వాచాద్వయమత్రజిహాసితమ్ । తామ్రీస్త్రైణపరిచ్ఛిత్తిస్ - తద్విపర్యయతోపి వా' ఇతివార్తికోక్తేః. మానాన్తర ప్రాప్తస్యైవ మానాన్తర బాధితస్యాపి విధేయత్వ సంభవాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా ద్వినవతితమీ కథా.

"'స్తోమం వో అద్య రుద్రాయ శిక్వసే క్షయద్వీరాయ నమసా దిదిష్టన' ఇతి మన్త్రబలేన అన్యవిషయత్వేన ప్రతీయమానానామపి స్తుతినమస్కారాణామ్ అన్తర్యామిణి శివే పర్యవసానం కల్ప్యమ్'' ఇతి పరోక్తమయుక్తమ్; ఉదాహృతమన్త్రేణ శబ్దతః, అర్థతో వా శివస్య సర్వాన్తర్యామిత్వస్య అన్యవిషయత్వేన ప్రతీయమానానామపి స్తుతి నమస్కారాణాం తత్ర పర్యవసానస్య చ అనవగమాత్, 'శ్వభ్యః శ్వపతిభ్యశ్చ వో నమః' ఇత్యాదీనామపి, శైవమూర్త్యష్టకాన్తర్గత - మహాభూతవికారభూత శ్వాది, విషయాణామ్

అన్తర్యామిత్వాభావేపి శివేపర్యవసానసంభవాత్. తతోనశివో త్కర్షసిద్ధిరితివిద్వద్భిః విభావనీయమ్.

ఇతిదూషణద్వయ గర్భాత్రినవతితమీకమ్యా.

"సోమఃపవతే' ఇతిమన్త్రః, మహావిష్ణ్వాదీనామపి దేవానాం జనకమ్ ఈశ్వరమ్ ప్రతిపాదయతి" ఇత్యాద్యప్రలపితమ్. తదపితుచ్ఛమ్; తస్యమన్త్రస్య, 'ప్రసేనానీశ్ - శూరో గ్రేరథానామ్' ఇత్యాది పవమానసోమ విషయసూక్త మధ్యపఠితత్వేన శివవిషయత్వే త్రైగుణాయోగాత్, తస్యయౌగికత్వే సఖణ్డత్వాపత్త్యా పదాధ్యయన సంప్రదాయ విరోధాపాతాచ్చ. సర్వత్రపదాధ్యయన సంప్రదాయస్య వాస్తవార్థాభిప్రాయతయైవ ప్రవృత్తతయా తస్య పని యోగనిర్వాహార్థమ్ అవాస్తవార్థాభిప్రాయత్వాసంభవాత్, అస్య మన్త్రస్య పవమానసోమ విషయత్వాభావే 'పవతే' ఇతిమన్త్రస్థ పదస్య అనన్వయాపాతాత్, తస్యశివపరత్వే, తస్య 'నారాయణాత్ రుద్రోజాయతే' ఇత్యాద్యనేకశ్రుతిషు నారాయణ సృజ్యత్వావగమేన 'జనితోతవిష్ణోర్' ఇత్యేతన్మన్త్రావయవస్య అనన్వయాపాతాచ్చ. "ఏకఃపురస్తాద్య ఇదంబభూవ యతోబభూవభువనస్యగోపాః" ఇత్యస్యశివవిషయత్వస్యనిష్ప్రామాణికత్వాత్, "సోమంసస్జయజ్ఞార్థంసోమాద్యాస్-సమజాయత । ధరావహ్నిశ్చ సూర్యశ్చ వజ్రపాణి శ్శచీపతిః॥ విష్ణుర్ నారాయణశ్ - శ్రీమాన్ సర్వం సోమమయంజగత్" ఇతిపౌరాణికోపబృంహణేన అస్యమన్త్రస్య లతాపరత్వ స్థిరీకరణాచ్చ. పరోదాహృతోపబృంహణానాంచ న్యాయాభాసమూలతయా హేయత్వాత్ 'బ్రాహ్మణో వైసర్వాదేవతా' ఇతి బ్రాహ్మణస్య సర్వతాదాత్మ్యోపదేశవత్, 'సూర్యఆత్మాజగతస్ - తస్థుషశ్చ' ఇతి సూర్యస్యసార్వాత్మ్యవ్యపదేశవత్, 'ఆపోవాఇదం సర్వమ్, విశ్వాభూతాన్యాపః' ఇతి అపాంసార్వాత్మ్య వ్యపదేశవ

చ్చ, స్తుత్యభిప్రాయేణ సోమలతాయామ్ అగ్న్యాదిజనకత్వవ్యప
దేశోపపత్తేః.

ఇతి ద్వాదశదూషణీగర్భా చతుర్నవతితమీ కణ్డికా.

‘‘ ‘యే దేవా దేవా దివిషదస్థ తేభ్యో వో దేవదేవేభ్యో నమః’ ‘నమో
రుద్రేభ్యో యే పృథివ్యాం యేఽన్తరిక్షే’ ఇత్యాదయో దేవప్రతిరుద్రా
ధ్యాయ మన్త్రాః, శివస్య పారిషదానపి స్తుతి నమస్కారైః బహూ
కుర్వన్తః తస్య అపరిమితమహిమానం ఖ్యాపయన్తి’’ ఇతి యదుక్తమ్;
పరిషద్ - బహూకరణమాత్రేణ పరభావోత్ప్రేక్షణాయోగాత్,
అన్యథా నారాయణపరభావ ప్రపఞ్చనపరోపనిషత్పదప్పక శిరో
ధాపాతాత్, ‘‘ న తే విష్ణో జాయమానో న జాతో దేవ మహిమ్నః
పరమన్తమాప। ఉదస్తభ్నా నాకమృష్వం బృహన్తం దాధర్థ ప్రాచీం
కకుభం పృథివ్యాః’’ ఇత్యాదిమన్త్రబృన్దవిరోధాచ్చ.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా పఞ్చనవతితమీ కణ్డికా.

‘‘ ‘ఏక ఏవ రుద్రో న ద్వితీయాయ తస్థే’ ఇతి మన్త్రః రుద్రస్య
జగత్కారణత్వం ప్రతిపాదయతి’’ ఇతి యదుక్తమ్; తత్ర అగ్రిమపదా
ప్రవణేన తేన, శివస్య సర్గాద్యకాలే ఏకాకినోఽవస్థానముపదిశ్యతే;
ఇతి శక్తుమశక్యత్వాత్. సదృశరుద్రాన్తరరాహిత్య పరతయా
మన్త్రవ్యాఖ్యానోపపత్తేః అన్యథా, ‘‘ నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరః, న జ్యా
యానస్తి వృత్రహన్, విశ్వస్మాదిన్ద్ర ఉత్తరః క్రమసు తే మహిమ్నాన్. సమ
స్యాఽస్మత్ పూర్వమృషయో న్నమాపుర్’’ ఇత్యాదిమన్త్రబలేన ఇన్ద్ర
స్యాపి పరభావసిద్ధ్యాపాతాత్. శ్వేతాశ్వతరోపనిషదశ్చ కాత్స్న్యే
న భగవత్పరత్వస్య వ్యవస్థాపయిష్యమాణత్వాత్, ‘ఏక ఏవ రుద్రో న
ద్వితీయాయ తస్థే’ ఇతి తత్రత్యమన్త్రబలాదపి పరాభిలషితార్థాసిద్ధేః.

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా షణ్ణవతితమీ కణ్డికా.

ఇత్థమథర్వశిరసః ప్రతిపన్నం సర్వాన్తర్యామిత్వమ్, నమస్కార భూయస్త్వం చ సుబాలోపనిషదాద్యనుసారాత్, శ్రీరామచన్ద్ర శ్రీనృసింహతాపనీయానుసారాచ్చ భగవల్లిఙ్గమేవ; ఇతి, 'బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ' ఇత్యథర్వశిరసి నిరుక్తం పరం బ్రహ్మ నారాయణ ఏవ; ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షట్పఞ్చాశదుత్తరత్రిశతి దూషణీగర్భషణ్ణవతి సంఖ్యాతకణ్ఠ్యాగర్భా భగవతః పరబ్రహ్మత్వసాధికా ఏకవింశీకణ్ఠ్యా.

అతః అథర్వశిరసః ప్రత్యభిజ్ఞానాదపి, అథర్వశిఖాయామ్ (ఏతదక్షరం పరం బ్రహ్మ) ఇతి నిర్దిష్టః ధ్యేయో నారాయణ ఏవ. ఇతి.

అథ ద్వావింశీకణ్ఠ్యా:—కైవల్యోపనిషదః, భగవత్పరబ్రహ్మత్వపరత్వం సాధయితుం కణ్ఠ్యాః ప్రదర్శ్యన్తే:—

తత్రేయం ప్రథమా కణ్ఠ్యా:—తత్ర 'ఉపక్రమే తావత్ 'అధీహి భగవన్! బ్రహ్మవిద్యాం వరిష్ఠాం సదా సద్భిస్-సేవ్యమానాం నిగూఢామ్। యయాఽచిరాత్సర్వపాపం వ్యపోహ్య పరాత్పరం పురుషముపైతి విద్వాన్' ఇతి భగవద్-వేదనమేవ పృష్టమ్' ఇతి అవగమ్యతే; పరాత్పరత్వలిఙ్గాత్, పురుషశ్రుతేః శబ్దతః, అర్థతశ్చ ముణ్డకవాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. పరాత్పరత్వలిఙ్గమ్ అస్మిన్ వాక్యవిచారావసరే నిరూపితమ్. పురుషశ్రుతేః భగవదసాధారణ్యమ్, విస్తరేణ, అథర్వశిఖాయాం (పురుషదైవత్యా) ఇతి వాక్యవిచారావసరే స్థాపయిష్యతే; ముణ్డకోపనిషదః. భగవత్పరత్వమ్, అథర్వశిఖాస్థ (ఏకర్షి) శ్రుత్యాది విచారావసరే స్థాపయిష్యతే;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా ప్రథమా కణ్ఠ్యా.

'నకర్మణా నప్రజయా ధనేన' ఇత్యాది మన్త్రద్వయస్య 'అణోరణీయాన్' ఇత్యాద్యనువాకపఠితస్య అత్ర పఠనేన, భగవానేవ ప్రత్యభి

జ్ఞాయతే; నచ 'అత్రత్యమన్త్రద్వయస్య తత్రపాఠాత్ తత్రైవ నీలకణ్ఠః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే' ఇతి వాచ్యమ్; తత్ప్రకరణస్య ప్రబలతరశ్రుతిలిఙ్గైః భగవత్పరత్వస్య పూర్వమేవప్రపఞ్చితత్వేన, అత్రఉపక్రమస్థ తత్ప్రత్యభిజ్ఞానుసారేణ నీలకణ్ఠశ్రుత్యాదేరేవ అన్యథానేయత్వాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భాద్వితీయాశఙ్కా.

'హృత్పుణ్డరీకం విరజంవిశుద్ధం విచిన్త్యమధ్యేవిశదం విశోకమ్ । అనన్తమవ్యక్త మచిన్త్యరూపంశివం ప్రశాన్తమమృతం బ్రహ్మయోనిమ్॥ తథాదిమధ్యాన్త విహీనమేకం విభుంచిదానంద మరూపమద్భుతమ్ । ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం ప్రభుంత్రిలోచనం నీలకణ్ఠంప్రశాన్తమ్॥ ధ్యాత్వాముని ర్గచ్ఛతి భూతయోనింసమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్' ఇతి సార్ధమన్త్రద్వయేన, భగవతః శ్రీమన్నారాయణస్యైవధ్యేయత్వమ్, ప్రాప్యత్వంచ ప్రతిపాద్యతే; తథాహి:—

తత్ర తావత్, 'హృత్పుణ్డరీకం విరజంవిశుద్ధమ్ విచిన్త్య' ఇత్యనేన, 'దహ్రంవిపాప్మం వరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్' ఇతి, తైత్తిరీయోపనిషది 'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకే శ్రుతంవాక్యంప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే; 'హృత్పుణ్డరీకమ్' ఇత్యనేన, 'యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్' ఇత్యస్యశబ్దతః, అర్థతశ్చప్రత్యభిజ్ఞానాత్. 'హృచ్ఛబ్దేనహి, 'పురమధ్యసంస్థంపుణ్డరీకమ్' ఇత్యత్ర, బ్రహ్మణఃపురవత్, విహారస్థానభూతదేహాన్తర్గతం హృదయం 'పద్మకోశప్రతీకాశమ్' ఇత్యుక్తం వివక్షితమ్'' ఇతి గమ్యతే; హృచ్ఛబ్దేనైవ దహ్రపుణ్డరీకోపసూచితః. 'విరజమ్' ఇత్యత్ర అమోలుగభావః టిలోపః ఛాన్దసః. అనేనశుద్ధసత్త్వవిరోధి - రజస్ - తమసః ప్రాచుర్యాభావోఽపేక్షితః. తేన 'విపాప్మమ్' ఇత్యస్య అర్థః సూచితః; 'నశోకోనసుకృతం నదుష్కృతం సర్వేపాప్మానః' ఇత్యత్రేవ,పాప్మశబ్దవాచ్యత్వస్య అనిష్ట

ఫలతయా శోకాదేరివ రజస్తమసోరపి సంభవాత్. 'విశుద్ధమ్' - శుద్ధసత్త్వమయమ్ ఇత్యర్థః. అనేన, 'పరవేశ్మభూతమ్' ఇత్యస్యసత్త్వ వివృద్ధ్యా నిరతిశయభోగ్యవేశ్మసదృశమ్ ఇత్యర్థస్ - సూచితః. 'విచిన్త్య' ఇత్యనేన, 'దహ్రంవిపాప్మమ్' ఇత్యాదౌహృదయస్థానస్య ఉపాస్య విశేషణత్వం వివక్షితమ్ ఇతిసూచితమ్. మధ్యే - హృన్మధ్యే ఇత్యర్థః. అనేన 'తత్రాపి' ఇత్యస్య అర్థ ఉక్తః. 'విశోకమవ్యక్తమ్' ఇత్యాది - 'అచ్యుతమ్' ఇత్యన్తం తత్రత్రయోదశ విశేషణ విశిష్టమ్ అనన్తం విశదం విభుం విచిన్త్య ఇత్యన్వయః. అనేన, 'తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః' ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్ 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సః' ఇత్యుక్త(ః) ఆత్మా విశేష్యత్వేన గమ్యతే; ఇతి సూచితమ్. "'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా' ఇత్యాదౌ హి, 'స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి పురుషవిషయే పురుషశ్రుత్యా ఆత్మశబ్దార్థః 'అపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి ప్రసిద్ధో భగవానేవ" ఇతి గమ్యతే; ప్రథమాన్తం ద్వితీయాన్తం చ విశోకపదద్వయం గుణాష్టకోపలక్షణమ్. తథా చ 'విశోకమనన్తం విచిన్త్య' ఇత్యనేన, 'తస్మిన్యదన్తస్ తదుపాసితవ్యమ్' ఇతి తైత్తిరీయవాక్యే, గుణాష్టకస్య, తదాశ్రయాత్మనశ్చ ఉపాసనం పున్నపుంసక యచ్ఛబ్దైకశేషాశ్రయణేన వివక్షితమ్ ఇతి సూచ్యతే; 'సమాన ప్రకరణే ఛాన్దోగ్యే 'తస్మిన్ యదన్తస్ తదన్వేష్టవ్యమ్' ఇత్యత్ర కిం తదత్ర విద్యతే; 'యదన్వేష్టవ్యమ్' ఇతి ప్రశ్నపూర్వకమ్ - 'అస్మిన్ కామాస్ - సమాహితాః' ఇత్యుక్త్వా, 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా' ఇత్యాదినా కామశబ్దార్థవివరణపూర్వకమ్ 'తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్' ఇత్యాదినా ఉభయోపాసనానువాదేన ఫలసంబన్ధవిధానాత్. ఉక్తరీత్యా ఏక శేషాశ్రయణేన ఉభయోపాసనం హి విధీయతే; అతః 'విశోకమనన్తం విచిన్త్య' ఇత్యనేన, ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీ

యోక్తం గుణగుణ్యుభయోపాసనం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే; ఇత్థం ప్రబ
లతరలిఙ్గశ్రుత్యాదిభిః భగవత్పరత్వేన నిర్ణీత - 'అణోరణీయాన్'
ఇత్యనువాకస్థస్య 'దహ్రం విపాప్మ' ఇత్యాదివాక్యస్య ఉపక్రమే త్రేధా
శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, పఞ్చధా అర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ 'ఉమా
సహాయమ్' ఇత్యాదివాక్యమ్ అన్యథా నేయమ్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా తృతీయాశఙ్కా.

'అనన్త' శబ్దస్య తావత్, యోగార్థవృత్త్యా, రూఢ్యా చ భగ
వదసాధారణ్యం ప్రసిద్ధమ్. అవ్యక్తశబ్దోఽపి భగవత్పరః; 'యదేకమ
వ్యక్తమ్' ఇతి అమ్భసివాక్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'అనన్తోఽవ్యక్తఆత్మా'
ఇతి జాబాలవాక్యనిరూపణావసరే తస్య భగవన్నామత్వసమర్థ
నాచ్చ. 'చక్రీ సనాతనోఽవ్యక్తః' ఇత్యమరశేషోక్తేశ్చ. అమృతశ
బ్దోఽపి భగవత్పరః; తైత్తిరీయముణ్డకసుబాలోపనిషదాదిషు భగవత్పర
తయా అమృతశబ్దస్య అభ్యాసేన తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'అమృతోహిర
ణ్మయః' ఇత్యాది తైత్తిరీయోపనిషద్ - వాక్యవిచారావసరే భగవన్నా
మత్వస్య బహుభిర్న్యాయైస్సాధితత్వాచ్చ. 'బ్రహ్మయోనిమ్' ఇతి
చ భగవత్పరమ్; 'యో దేవానామ్' ఇతి మన్త్రవిచారావసరే, చతు
ర్ముఖోత్పాదకత్వస్య భగవల్లిఙ్గత్వసమర్థనాత్, 'యో బ్రహ్మాణం విద
ధాతి పూర్వమ్' 'హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమ్' ఇత్యాది శ్వే
తాశ్వతరమన్త్రాణాం భగవత్పరత్వస్య సమర్థయిష్యమాణత్వాచ్చ.
'కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్' ఇతి ముణ్డకవాక్యప్రత్యభి
జ్ఞానాచ్చ. న చ అనన్తావ్యక్తామృతనామ్నాం పౌనరుక్త్యమ్; అవ్యక్తామృ
తశబ్దయోః యోగార్థవృత్తిమాదాయ అపౌనరుక్త్యాత్, తథాపి వాస్త
వరూఢిశక్త్యా అభ్యాసలిఙ్గేన భగవత్తాత్పర్యగ్రాహకత్వాచ్చ. 'యదా
పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్' ఇతి
ముణ్డకవాక్యే రుక్మవర్ణత్వలిఙ్గ పురుషశ్రుతి సందంశేన ప్రసిద్ధ్యాచ

ఈశపదం యౌగికమ్. ఇత్థమ్ శ్రుతిత్రయ లిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానచతుష్టయైః ఉపక్రమస్థైః ఉమాసహాయ త్రిలోచన నీలకణ్ఠశబ్దాః ప్రసిద్ధార్థబాధేన అన్యథా నేయాః.

ఇతి దూషణాష్టకగర్భా చతుర్థీ కక్ష్యా.

'అనన్తమవ్యక్తమచిన్త్యరూపం శివం ప్రశాన్తమమృతం బ్రహ్మయోనిమ్' ఇత్యత్ర శివశబ్దస్తావత్ న శుద్ధపరః; 'ప్రశాన్తమ్' ఇత్యనేనైవ నిర్దోషవాచినా తత్సిద్ధ్యా పౌనరుక్త్యాత్, నాపి రుద్రపరః; 'నీలకణ్ఠమ్' ఇత్యనేన అభేదాన్వయే పౌనరుక్త్యాత్, 'స బ్రహ్మా స శివస్సేన్ద్రః' ఇత్యుత్తరమన్త్రస్థ శివశబ్దేన పౌనరుక్త్యాచ్చ. అతః పూర్వత్ర శివశబ్దః, 'శివమనన్తం విచిన్త్య' ఇత్యేవం శివాన్తర్యామిత్వేన భగవతః ఉపాస్యత్వపరః; ఉత్తరత్ర శివశబ్దః, 'ప్రాప్యత్వేనోక్తో భూతయోనిః తత్ర తున్యాయేన శివాన్తర్యామీ' ఇత్యేవం శివాన్తర్యామిత్వేన భగవతః ప్రాప్యత్వపరః; అతః 'రుద్రం ధ్యాయన్తి' ఇత్యుక్తం రుద్రాన్తర్యామిత్వేన భగవదుపాసనమ్ 'తదేతముపాసితవ్యమ్' ఇతి విధాయ, తదఙ్గతయా 'ప్రాణేష్వన్తర్మనసో లిఙ్గమాహుర్' ఇత్యాదినా, కాలాన్తరీయస్వతన్త్రరుద్రోపాసనస్య అథర్వశిరసి విధానవత్, ప్రకృతేపి 'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా' ఇతి భగవదుపాసనాఙ్గకాలాన్తరీయస్వతన్త్రరుద్రోపాసనవిధానమ్ ఇతి శివశబ్దబలాదేవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా పఞ్చమీ కక్ష్యా.

'విశోకమ్' ఇత్యాదిద్వావింశతి విశేషణ విశిష్టనీలకణ్ఠంధ్యాత్వాతమేవగచ్ఛతి' ఇతి న వాక్యార్థః; శివపదస్య మాత్రేత్యపౌనరుక్త్యపరిహారేపి ప్రశాన్త పదద్వయపౌనరుక్త్యస్య దురుద్ధరత్వాత్. అతః విశేషణపఞ్చకవిశిష్టం నీలకణ్ఠంధ్యాత్వా, త్రయోదశ

విశేషణవిశిష్టమ్ అనన్తంవిచిన్త్య, విశేషణద్వయవిశిష్టం భూతయో
నింగచ్ఛతి' ఇతి వాక్యయోజనా. నచైవం 'విచిన్త్య' ఇతి పదానుష
ఙ్గదోషః. ప్రశాన్తపదవైయర్థ్యాపేక్షయా ధర్మిభేదకల్పనేన 'విచి
న్త్య' ఇతి పదానుషఙ్గస్యైవ జ్యాయస్త్వాత్. నచతథాపి వ్యుత్క్ర
మాయ దోషః; చిన్తనధ్యానగమనకర్తృసమర్పకమునిపదస్య ఆక
ఙ్క్షావశ్యంభావేన తదవ్యవధానానుసారేణ 'నీలకణ్ఠంధ్యాత్వా మునిం
హృత్పుణ్డరీకం విచిన్త్య అనన్తం విచిన్త్యభూతయోనింగచ్ఛతి' ఇత్య
న్వయోపపత్తేః. తథాహి 'అనన్తంవిచిన్త్య' ఇత్యుక్తధ్యానస్య మనన
పూర్వకతయా మునిపదేనభగవద్ధ్యానాధికారివిశేషణభూతంభగవన్మ
ననంనిర్దిశ్యతే; "'నీలకణ్ఠంధ్యాత్వామునిర్' ఇత్యత్ర, ధ్యానమననయో
రేకవిషయకత్వే, త్వాశ్రుతః బాధాపత్త్యా భగవన్మననాధికారి విశే
షణంనీలకణ్ఠధ్యానం, తత్ఫలీభూతంభగవన్మననంచ నిర్దిష్టమ్" ఇత్యవగ
మ్యతే; తత్ర 'నీలకణ్ఠంధ్యాత్వామునిర్' ఇతినిర్దేశః 'అధ్యాత్మయోగాధి
గమేనదేవంమత్వా' ఇతివత్. 'మునిర్ విచిన్త్య' ఇతినిర్దేశః 'సము
నిర్ గత్వాసమచిన్తయత్' ఇతివత్. అతః భగవతః నారాయణస్యై
వముముక్షూపాస్యత్వమ్, ముక్తప్రాప్యత్వంచఅస్మిన్మన్త్రే వివక్షితమ్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా పఙ్క్తికట్యా.

నీలకణ్ఠధ్యానాతిరేకేణ 'అనన్తంవిచిన్త్య' ఇతి, హృదయకమల
స్థభగవచ్చిన్తనమేవ ప్రతిపాద్యమ్; 'తథావిధధ్యాన్తవిహీనమేకమ్'
ఇతి 'తథా' శబ్దేన తథావగమాత్, 'హృత్పుణ్డరీకం విచిన్త్య' 'తథా
నీలకణ్ఠంధ్యాత్వా' ఇతి తథాశబ్దస్య విచిన్తనధ్యానసముచ్చయపర
త్వే వైయర్థ్యాత్, 'విచిన్త్యధ్యాత్వాగచ్ఛతి' ఇత్యేవపర్యాప్తేః, హృద
యకమలస్థతయానీలకణ్ఠాత్ అన్యస్య అనన్తస్య చిన్తనం కార్యమ్; ఇతి
చిన్తనక్రియాయాం హృదయకమలేనసహ అనన్తస్య సముచ్చయ

పరతయా తథాశబ్దసాఫల్యసంభవాచ్చ. తథాశబ్దాభావే 'హృత్పుణ్డరీకం విచిన్త్య, 'విశోకమనన్తమ్' ఇత్యాది విశేషణ విశిష్టం నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా గచ్ఛతి' ఇతి పరరీత్యా వాక్యార్థావత్త్యాతద్వారణేన 'హృత్పుణ్డరీకం తథాఽనన్తం విచిన్త్య' ఇతి వాక్యాన్వయసూచనాయ తథాశబ్దనిర్దేశోపపత్తేః. అతః తథాశబ్దేన హృదయకమలానన్తపదార్థయోః స్థానస్థానిభావేన ఏకచిన్తనక్రియాన్వయబోధనముఖేన అనన్తశబ్దార్థస్య ధర్మ్యన్తరత్వలాభాత్, హృదయస్థత్వేన ధ్యేయత్వలాభాత్, తథా ధ్యేయస్యైవ పరమప్రాప్యత్వస్య అన్యత్రావగతత్వాచ్చ. నాత్ర పరమప్రాప్యత్వేన ధ్యేయత్వం నీలకణ్ఠస్య వివక్షితుం శక్యమ్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా సప్తమీ కక్ష్యా.

తథాశబ్దస్య, హృత్పుణ్డరీక నీలకణ్ఠయోః ఏకధ్యాన క్రియాన్వయరూప 'సముచ్చయపరత్వే, 'విచిన్త్య' ఇతి పదవైయర్థ్యం దురుద్ధరమ్; 'హృత్పుణ్డరీకం, తథా నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా' ఇత్యేవ పర్యాప్తేః. అతః 'హృత్పుణ్డరీకం తథానన్తం విచిన్త్య' ఇత్యేవమన్వయలాభార్థమేవ విచిన్త్యశబ్దప్రయోగః. 'హృత్పుణ్డరీకే నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా' ఇత్యేవ శ్రుతినిర్దేశసంభవేన 'హృత్పుణ్డరీకం తథా నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా' ఇత్యుక్తివైయర్థ్యం చ. అతః 'అనన్తశబ్దార్థస్య ధర్మ్యన్తరస్యైవ హృత్పుణ్డరీకే ధ్యేయత్వలాభార్థం 'హృత్పుణ్డరీకం తథానన్తం విచిన్త్య' ఇత్యుక్తమ్' ఇతి వక్తవ్యమ్; 'హృత్పుణ్డరీకే అనన్తం విచిన్త్య' ఇతి శ్రుతిశైలీసంభవేఽపి విచిన్త్యపదసూచితమ్ అనన్తశబ్దార్థస్య ధర్మ్యన్తరత్వం దృఢయితుం 'హృత్పుణ్డరీకం తథానన్తం విచిన్త్య' ఇత్యుక్తమ్;.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా అష్టమీ కక్ష్యా.

'విభుం చిదానన్దరూపమ్ అద్భుతమ్' ఇతి విభుశబ్దస్య, 'ఉమాసహాయం పరమేశ్వరం ప్రభుమ్' ఇతి తత్సమానార్థక ప్రభుశబ్దస్య చ ఏకస్మిన్ ధర్మిణి ప్రయోగాయోగాత్. 'విభుమనన్తం విచిన్త్య ప్రభుం

'౨౧-౨-౯౧.

నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా’ ఇతి ధ్యేయ-దేవతా-ద్వయపరమేవ ఇదం వాక్యమ్, నతు హృదయకమలస్థత్వేన నీలకణ్ఠమాత్రధ్యానపరమ్ ; నచ “‘విభుమ్’ ఇత్యస్య సర్వగతత్వమర్థః ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్” ఇతి వాచ్యమ్; విభుశబ్దేనైవ, తన్త్రేణ సర్వగతత్వస్వామిత్వలాభే సంభవతి, గోబలీవర్దన్యాయేన విభుశబ్దస్య సర్వగతత్వపరత్వే ప్రభుశబ్దస్య వ్యర్థప్రాయత్వాత్. తస్మాత్, ‘నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః’ ఇతి ముణ్డకవాక్యే, సర్వగతశబ్దసమభివ్యాహారాత్ విభుశబ్దస్య స్వామిపరత్వావశ్యంభావేన అత్రాపి భూతయోనేః విభుత్వప్రత్యభిజ్ఞానేన, విభుపదమ్, అనన్తశబ్దరూపాద్యర్థోపస్థాపకం సత్ అనన్తశబ్దార్థస్య ధర్మ్యన్తరత్వపరమ్, అనన్తశబ్దరూపార్థస్య వక్ష్యమాణభూతయోన్యభేదపరం చ. ‘యద్-భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః’ ఇతి భూతయోనేః ధ్యేయత్వోక్త్యా, అనన్తశబ్దనిర్దిష్టధర్మ్యన్తరస్య పరమప్రాప్యత్వావినాభూతం హృదయకమలస్థత్వేన ధ్యేయత్వం చ దృఢయతి ఇతి సిద్ధమ్. ‘హృదయాకాశో విష్ణుస్, తదన్తర్గతముపాస్యం తురీయశివః’ ఇతి తు, శ్రుతిసూత్రన్యాయవిరుద్ధమ్; ఇతి అన్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్ ;

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా నవమీ కక్ష్యా.

‘నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా భూతయోనిం గచ్ఛతి’ ఇతి నీలకణ్ఠప్రాప్యభేదస్తావత్ స్వరసతః ప్రతీయతే; ధ్యేయప్రాప్యయోః శబ్దభేదేన ఉపాదానాత్, ధ్యేయస్య-నీలకణ్ఠస్య భూతయోన్యభేదగ్రాహకాభావాచ్చ. నచ ‘యౌగికశబ్దానాం సతి సంభవే సన్నిహితగామిత్వాత్, తత్క్రతున్యాయాచ్చ ధ్యేయస్య నీలకణ్ఠస్య ప్రాప్యభూతయోన్యభేదలాభః’ ఇతి వాచ్యమ్; ‘నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా గచ్ఛతి’ ఇత్యుక్తే, ‘అభిధాన పర్యవసానాయ శాబ్దీహ్యాకాఙ్క్షా’ ఇతి న్యాయేన నీలకణ్ఠపదానుషఙ్గేణ నీలకణ్ఠప్రాప్యత్వస్య శాబ్దాన్వయలాభాత్। ‘భూతయోనిం

గచ్ఛతి' ఇత్యన్వయేతు, సన్నిధానాత్, తత్క్రతున్యాయాచ్చ ఆర్థిక
స్యైవ నీలకణ్ఠప్రాప్త్యన్వయస్య కల్పనీయత్వాత్; నచ 'తమసః
పరస్తాత్, సమస్తసాక్షిం భూతయోనిం నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా గచ్ఛతి'
ఇత్యన్వయ-వివక్షాపి సంభవతి; నీలకణ్ఠస్య ప్రాప్య భేదద్యోతనార్థ
తయా, సామాన్యరూపస్యాపి యథాశ్రుతనిర్దేశస్య ఉపపత్తేః, తథా
అన్వయే 'భూతయోనిమ్' ఇత్యాది విశేషణత్రయాకర్ష ప్రసఙ్గాచ్చ
'నీలకణ్ఠం గచ్ఛతి' ఇతి అనుషఙ్గ ప్రసఙ్గాచ్చ. ఇత్థం భూతయోనేః
నీలకణ్ఠాభేదసిద్ధౌ, భూతయోనిపదనిర్దిష్ట వ్యక్తివిశేషాకాఙ్క్షాయామ్,
'బ్రహ్మయోనిమ్' ఇత్యుక్తస్య అనన్తస్యైవ పరిశేషాత్ వ్యక్తివిశేష
త్వేన వివక్షా సంభవాచ్చ.

ఏతేన, 'అనన్తం విచిన్త్య, నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా భూతయోనిం గచ్ఛతి'
ఇత్యుక్తేపి అనన్తస్య ప్రాప్యాత్ భేదాపత్తిః, అనన్తధ్యానస్య నీలకణ్ఠ
ధ్యానాఙ్గత్వాపత్తిః, 'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా, హృత్పుణ్డరీకే అనన్తం విచిన్త్య,
భూతయోనిం గచ్ఛతి' ఇతి నిర్దేశవైపరీత్యాపత్తిశ్చ ఇత్యపాస్తమ్; ఉక్త
రీత్యా అనన్తస్య పరిశేషాత్ ప్రాప్యత్వసిద్ధేః, పరమప్రాప్యధ్యానస్య
నీలకణ్ఠధ్యానాఙ్గత్వానాపత్తేశ్చ. 'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా, అనన్తం విచిన్త్య
భూతయోనిం గచ్ఛతి' ఇత్యుక్తావపి భూతయోనిభేదస్య అనన్తే ప్రతీతి
వత్, 'అనన్తం విచిన్త్య నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా గచ్ఛతి' ఇత్యుక్తావపి నీలకణ్ఠ
ఇవ, అనన్తేపి భూతయోనిప్రతీతిః దుర్వారా; తథాచ అనన్తస్య
పరిశేషాత్ ప్రాప్యత్వసిద్ధిర్ అయుక్తా; తథాపి అనన్తే ప్రాప్యభే
దస్య పురస్-స్ఫూర్తికత్వనివృత్తయే, నీలకణ్ఠే తల్లాభాయ చ 'అనన్తం
ధ్యాత్వా భూతయోనిం గచ్ఛతి' ఇత్యనుక్త్వా, 'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా భూ
తయోనిం గచ్ఛతి' ఇత్యుక్తిమహిమ్నా, బ్రహ్మయోనిభూత అనన్తశ
బ్దార్థస్యైవ పరిశేషాత్ పరమప్రాప్యత్వసిద్ధిర్ యుక్తా; 'విచిన్త్య'
ఇత్యస్య హృత్పుణ్డరీకాన్వయస్యైవ పురస్స్ఫూర్తికతయా, అనన్తా

న్వయస్యఅతథాత్వేనచపూర్వోక్తరీత్యాతథాశబ్దాదిబలాత్, ‘అనన్తం విచిన్త్య’ ఇత్యన్వయకల్పనాత్ ప్రాగేవనీలకణ్ఠే పురుష - సూక్తోక్త భూతయోనిభేదప్రతీత్యనుసారేణ పరిశేషాత్ నారాయణస్యభూతయోన్యభేదసిద్ధేః దుర్వారత్వాత్.

ఇతి దూషణదశకగర్భదశమీట్యా.

విచిన్తనధ్యానగమనకర్తృసమర్పకస్య ‘ముని’ శబ్దస్య, ‘ధ్యాత్వా మునిర్ గచ్ఛతి’ ఇతిక్రియాద్వయసమభ్యుద్దేశమహిమ్నా, ధ్యానం మననాధికారివిశేషణమ్; మననంచగమనాధికారివిశేషణమ్; ఇతితావత్ స్వరసతః అవగమ్యతే; మధ్యనిర్దేశప్రయోజనస్య సంభవతః త్యాగాయోగాత్, అన్యథా మునిశబ్దవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ. తథాచ ‘నీలకణ్ఠధ్యానస్య నీలకణ్ఠమననసాధ్యతయా, నీలకణ్ఠధ్యానసాధ్యం మననం భిన్నవిషయమ్’ ఇత్యవగమ్యతే; ‘మననస్య ధ్యానద్వారకతయా, తద్వారైవ గమనాధికారివిశేషణత్వస్య వక్తవ్యతయా చ ద్వారభూతం ధ్యానమ్ ‘అనన్తం విచిన్త్య’ ఇత్యుక్తమ్” ఇత్యవగమ్యతే; అతఏవ ‘మననమ్ అనన్తవిషయకమ్’ ఇత్యపి అవగమ్యతే; బ్రహ్మయోనిభూతానన్తవిచిన్తనస్యాపి అధికారివిశేషణత్వేన తద్ద్వారకగమనాధికారివిశేషణస్య మననస్య ననిర్విషయత్వాపత్తిః; అనర్థక్యప్రతిహతన్యాయాత్. మునిపదసార్థక్యాయ ఉమాసహాయాది పదసప్తకాక్లిష్టనదోషః; భూతకారణత్వ సర్వసాక్షాద్ద్రష్టృత్వ తమఃపారవర్తిత్వలిఙ్గ విరోధేన, అద్వైతరీత్యాశుద్ధచైతన్యస్య ‘గచ్ఛతి’ ఇతి ప్రాప్యత్వోక్తి విరోధేన ధ్యానమననయోః తద్విషయకత్వాసంభవాత్, విచిన్తనరూప ధ్యానవిషయత్వేన కణ్ఠోక్తానన్తపరిత్యాగేన, అశ్రుతస్య నిర్విశేషస్య? తురీయశివస్యవా తదుభయవిషయత్వకల్పనాయోగాచ్చ. ‘నీలకణ్ఠంధ్యాత్వాముని’ర్’ ఇతితుసామాన్యేన, నీలకణ్ఠశబ్దార్థస్య మననాధికారి విశేషణీభూతధ్యానవిషయత్వప్రతీత్యా తురీయశివకల్పనస్య ప్రకృత

మన్త్రస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ. 'అకోపం నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా మునిర్, అనన్తం విచిన్త్య భూతయోనిమనన్తం గచ్ఛతి' ఇతి ప్రకృతమన్త్ర తాత్పర్యమవసీయతే ;

ఇతి దూషణపటల-గర్భా ఏకాదశీ కణ్డికా.

'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా మునిర్' ఇతి భగవన్మననాధికారివిశేషణత్వం నీలకణ్ఠధ్యానస్య స్వారస్యసిద్ధం శ్రుత్యన్తరే కణ్ఠోక్తమ్; తథా హి — నారాయణోపనిషది, 'రుద్రం తు సారథిం కృత్వా మనః ప్రగ్రహవాన్పుమాన్ । స యాతి పరమం పారం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్' ఇతి శ్రూయతే; తత్ర విష్ణుప్రాపకత్వం రుద్రస్య స్ఫుటమవగమ్యతే; 'విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్' ఇత్యనేన, 'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్' ఇతి కఠవల్లీమన్త్రస్య పరమం - విష్ణోః ప్రాప్యం స్వరూపమ్, విష్ణోః స్థానమ్ ఇతి వా అర్థః సూచితః; తస్య చ వాక్యస్య, 'పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్' ఇతి పూర్వవాక్యే, పురుషశబ్ద వాచ్యభగవదపేక్షయా ప్రాప్యాన్తర నిషేధకణ్ఠోక్తి బలాత్, 'అధ్వనః పారమ్' ఇత్యుక్తిబలాత్, పదశబ్దస్య స్థానే రూఢిబలాత్, 'ప్రాప్యం ప్రాప్నోతి' ఇత్యుక్తౌ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, 'తదేవ భగవద్వాచ్యం స్వరూపం పరమాత్మనః' ఇత్యుపబృంహణబలాత్, 'తద్విష్ణోః పరమం పదం, సదా పశ్యన్తి సూరయః' ఇత్యాదిశ్రుతి విరోధాచ్చ విష్ణోరేవ పరమప్రాప్యత్వం వివక్షితమ్ ఇతి అన్యత్ర విస్తరః.

'ఓఙ్కారం రథమారుహ్య విష్ణుం కృత్వా తు సారథిమ్। బ్రహ్మలోకపదాన్వేషీ రుద్రారాధనతత్పరః' ఇత్యాద్యమృతనాదోపనిషద్-వాక్యే, ఈక్షతికర్మాధికరణన్యాయేన బ్రహ్మలోకశబ్దేన పరమపురుష లోక ఏవ వివక్షితః. 'రుద్రారాధనతత్పరః' ఇతి రుద్రోపాసనస్య అఙ్గత్వం స్ఫుటమ్ ; 'విష్ణుం కృత్వా తు సారథిమ్' ఇతి తు విష్ణోః ప్రథమోపకారకత్వాభిప్రాయమ్ ; 'పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా

సాపరాగతిః' ఇత్యత్ర కాష్ఠాశబ్దేన, 'వశీకార్యతాయాం ప్రాథమ్యస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్. తస్యచ, 'మామేవయే ప్రపద్యన్తే' 'తమేవశరణంగచ్ఛ' ఇత్యాద్యుపబృంహణసిద్ధత్వాత్. 'పురుషస్యవిద్మసహస్రాక్షస్య' ఇత్యాదిరుద్రగాయత్రీత్రయే, దన్తి గరుడగాయత్ర్యోశ్చ రుద్రదన్తిగరుడానాం భగవదుపాసనార్థం ధ్యేయత్వస్య, తత్ప్రచోదకత్వస్యచ ఉక్త్వాపి, 'నారాయణాయవిద్మహే' ఇత్యాదివిష్ణుగాయత్ర్యాం పురుషశబ్దేన పఞ్చకృత్వః నిర్దిష్టస్య వేద్యత్వస్య, స్థానప్రమాణేన నారాయణైకనిష్ఠత్వ సూచనముఖేన, సకలభగవన్మన్త్రశ్రేష్ఠ మూలమన్త్ర సమాఖ్యాత శ్రీమదష్టాక్షర బ్రహ్మవిద్యా వేద్యత్వ సూచనముఖేన, అవ్యాపక - సకల - భగవన్మన్త్రాపేక్షయా శ్రేష్ఠశ్రీమద్ - వాసుదేవద్వాదశాక్షరీవేద్యత్వ సూచనముఖేన భగవద్ - వేదనార్థం ధ్యేయత్వస్య, తత్ప్రవర్తకత్వస్యచ 'మహావిష్ణుర్ భగవాన్వాసుదేవశ్ - శ్రీమన్నారాయణఏవ పర్యవసానభూమిర్' ఇత్యభిప్రాయేణ విష్ణుగాయత్ర్యాః సర్వగాయత్రీ శిరస్ - స్థానేఆమ్నాతత్వాచ్చ. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది 'ఘృతాత్పరమ్మణ్డమివాతిసూక్ష్మం జ్ఞాత్వాశివం సర్వభూతేషుగూఢమ్ । విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారం జ్ఞాత్వాదేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః' ఇతిమన్త్రే, స్పష్టమేవ శివోపాసనస్య అన్యదేవోపాసనాఙ్గత్వమ్ ఉక్త్వా 'సదేవకః' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం 'ఏషదేవోవిశ్వకర్మా మహాత్మా' ఇత్యనన్తరమన్త్రే, 'విశ్వకర్మామనుస్త్వష్టా' ఇత్యాది ప్రసిద్ధోభగవానేవ ఇత్యుక్తమ్. అతఏవ 'జ్ఞాత్వాశివంశాన్తిమత్యన్తమేతి' ఇతిపూర్వమన్త్రే, 'నసన్నచాసచ్ఛివఏవ కేవలః' ఇత్యుత్తరమన్త్రేచ శివపదద్వయమ్, 'సర్వశ్ - శర్వశ్ - శివస్ - స్థాణుర్' ఇత్యాది ప్రసిద్ధేనారాయణఏవేతి అన్యత్రప్రపఞ్చితమ్.

ఇతివింశతిమాషణీగర్భద్వాదశీకణ్డ్యా।

‘భూతయోని’శబ్దేన, ‘యయా తదక్షరమధిగమ్యతే’ ఇతి పరమప్రాప్యత్వేన ఉక్తస్య ‘యద్ భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః,’ ‘దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః, పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వాన్తరాత్మా’ ఇతి ముణ్డకోపనిషత్ప్రతిపాదితస్య భూతయోన్యక్షరపురుషరూపస్య అపహతపాప్మనో నారాయణస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపనముఖేన, ‘నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా’ ఇత్యుక్తధ్యేయస్య, ‘మునిర్ గచ్ఛతి’ ఇత్యుక్తప్రాప్యాత్ భేదసిద్ధ్యా, ‘సమస్తసాక్షిమ్’ ఇత్యనేన చాఽఽసర్వజ్ఞనాశవశాత్ ‘సాక్షీ చేతాః కేవలో నిర్గుణశ్చ’ ఇతి పరమప్రాప్యస్య ప్రాప్యపరత్వేన నిర్ణీత - కఠవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానేన, తాపనీయోపనిషది శ్రీనృసింహవిషయ సాక్షిత్వాభ్యాస ప్రత్యభిజ్ఞానేన చ తస్య తద్భేదసిద్ధ్యా, ‘తమసః పరస్తాత్’ ఇత్యనేన, అమ్భస్యనువాకపురుషసూక్తోత్తరనారాయణ వ్యక్తోపనిషదాది ప్రత్యభిజ్ఞానేన తత్సిద్ధ్యా చ ‘నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా మునిర్ అనన్తం విచిన్త్య భూతయోనిమ్ అనన్తం గచ్ఛతి’ ఇత్యేవ వాక్యయోజనా అవసీయతే;

ఇతి దూషణపటలగర్భా త్రయోదశీకణ్డికా.

‘ధ్యాత్వా మునిర్ గచ్ఛతి భూతయోనిమ్’ ఇత్యత్ర, తత్క్రతున్యాయాత్ నీలకణ్ఠస్య ప్రాప్యత్వమ్ ఇత్యయుక్తమ్. నీలకణ్ఠధ్యానస్య, భూతయోనిప్రాప్తిసాధనం మునిశబ్దోక్తం తత్క్రతున్యాయాత్ భూతయోనివిషయమ్ ఉపాసనాత్మకమననం ప్రత్యేవ సాధనతయా విధిత్సితత్వేన భూతయోనిప్రాప్తిసాధనత్వాసిద్ధేః. అత్ర తత్క్రతున్యాయ సఞ్చరణానవకాశాత్. ‘అత్యాశ్రమస్థస్ - సకలేన్ద్రియాణి నిరుధ్య’ ఇత్యనేనైవ, ఉత్కృష్టాశ్రమిణః పరివ్రాజకస్య విశేషస్య, వాచంయమత్వరూపగుణస్య చ లబ్ధతయా మునిశబ్దస్య ఆనర్థక్యాపత్త్యా తదన్యతరపరత్వాసంభవేన తస్య ఉపాసనాత్మకమననపరత్వమాశ్రిత్య, ‘నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా, మునిర్ భూత్వా భూతయోనిం

గచ్ఛతి' ఇతివచనవ్యక్తేః స్వీకరణీయత్వాత్. నచైవం 'శివే, విశోక
త్వాది బ్రహ్మధర్మాణాం కథమన్వయసంభవః' ఇతి వాచ్యమ్; విశోక
శబ్దాదేః అర్థవాన్వయలోభేన, అనన్యత్రశ్రుత్యర్థానుసారేణ తథాశబ్ద
స్య విశేషణసముచ్చయపరత్వాభ్యుపగమేన, 'శంప్రశాన్తశంభుప్రభు
శబ్దానాం కథంచిత్ పౌనరుక్త్యపరిహారేణచ 'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీత'
ఇత్యాదిష్వివ అత్రాపి సృష్టికర్తృత్వాశ్రయణేన ఉక్తానుపపత్తేర్నిరాసాత్.
ఏవంచ 'హృదయకమలే విశోకత్వాదిగుణవిశిష్టతయా శివం ధ్యాత్వా,
భగవదుపాసనం లబ్ధ్వా తేన తం ప్రాప్నోతి' ఇతిశ్రుత్యర్థః సంపద్యతే;

ఇతిదూషణత్రయగర్భా చతుర్దశీ కణ్డికా.

ఉక్తమ్, హరివంశే శివోపాసనస్య మోక్షసాధనీభూత
భగవదుపాసనహేతుత్వమ్. ఇత్థం హి తత్ర కైలాసయాత్రాప్రకరణే
మహర్షీన్ప్రతి శివవచనమ్. 'హరిరేకః సదా ధ్యేయో భవద్భిస్సత్త్వ
సంస్థితైః। నాన్యోజగతి దేవోస్తి విష్ణోర్నారాయణాత్పరః॥ సదా ధ్యాత
హరిం విప్రా యదిచ్ఛాథ ప్రాప్తుమచ్యుతమ్। ఏష సంసారకం భవం వ్యపో
హతి జగద్గురుః। ధ్యాత్వా నూనం సర్వయత్నేన తతో జానీత కేశవమ్।
ఉపాస్యోయం హరిర్విప్రా ఉపాయోస్మి హరేః స్మృతా। ఉపాయో
యం మయా ప్రోక్తో నాత్రసన్దేహ ఇత్యపి' ఇత్యాది. 'యో దేవానాం
ప్రథమం పురస్తాత్' ఇతి తైత్తిరీయశ్వేతాశ్వతరోపనిషన్మన్త్రేషు, 'శంక
రాజ్ఞానమన్విచ్ఛేత్' ఇత్యాద్యుపబృంహణేషుచ రుద్రస్య భగవత్ప్రాప్తి
హేతుత్వం స్పష్టమ్ ఇతి అన్యత్ర విస్తరః.

ఇతిదూషణచతుష్టయగర్భా పఞ్చదశీ కణ్డికా.

'స బ్రహ్మా స శివస్ - సేన్ద్రస్ - సోక్షరః పరమః - స్వరాట్' స ఏవ
విష్ణుస్ - స ప్రాణస్ - స కాలోగ్నిస్ - స చన్ద్రమాః' ఇతి ఉపరితన
మన్త్రే తత్పదానాం ప్రాప్యత్వేన ఉక్తే భూతయోనావృత్తేరుచిత
త్వాత్ బ్రహ్మాదీనాం తద్విభూతిత్వమేవ సిధ్యతి; నను 'ధ్యాత్వా'

ఇత్యుక్త ఉపాస్య విభూతిత్వమ్. నచభూతయోని శబ్దస్యాపి యౌగి
కస్య సన్నిహితే శివపవవృత్తిర్ ఇతివాచ్యమ్ ; తైత్తిరీయోపనిషది,
మహోపనిషదిచ అష్టకృత్వః నారాయణశ్రుతిభిః, హర్యచ్యుతా
నన్తపరమాత్మశ్రుతిభిశ్చ ‘సబ్రహ్మా’ ఇత్యాదితత్పదచతుష్టయస్య, నా
రాయణానువాకే నారాయణపరత్వేన నిర్ణీతతయా తత్ప్రత్యభిజ్ఞా
బలేన భూతయోనిశబ్దస్య యౌగికస్యాపి, ‘సబ్రహ్మాసశివః’ ఇత్యాది
ప్రకృతమన్త్రస్థ తత్పదచతుష్టయ పరామృష్టార్థకస్య ‘అనన్తంపిచిన్త్య’
ఇత్యుక్త అనన్తపరత్వాదిత్యాత్, పూర్వత్రఅనన్తశ్రుత్యాదిభిః భగ
వతస్ - సన్నిధానేన ఉత్తరత్రనారాయణానువాక ప్రత్యభిజ్ఞయా
తత్సన్నిధానేన ప్రాప్యపరస్య భూతయోనిశబ్దస్య
శివపరత్వే సన్దంశన్యాయవిరోధాపత్తేశ్చ.

ఇతిదూషణత్రయగర్భా షోడశీకక్ష్యా.

యౌగికస్యాపి-భూతయోనిశబ్దస్యసన్నిహితేశివేవృత్తిరయుక్తా;
‘ధ్యాత్వామునిర్ గచ్ఛతి భూతయోనిమ్’ ఇత్యస్య వాక్యస్య భూత
యోనిప్రాప్తి రూపంఫలముద్దిశ్య, ఉపాయవిశేషంవిదధతః, వాక్యా
న్తరాయత్తభూతయోని ప్రసిద్ధ్యుపజీవిత్వేన అస్యాముపనిషది, కస్యాపి
భూతయోనిశబ్దోక్త సర్వభూతోపాదానత్వస్య అనుపదేశాత్, శ్రు
త్యన్తరోపజీవిత్వస్థితౌ తత్రాపిశివస్య తదనుపదేశాత్, ‘నారాయణా
దేవసర్వాణి భూతానిసముత్పద్యన్తే, నారాయణేప్రలీయన్తే’ ఇతి నా
రాయణస్య సర్వభూతోపాదానత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛ్రుత్యన్తర
మేవ ఉపజీవ్యమ్; ఇతి అకామేనాపి భూతయోనిశబ్దస్య, తద్ - విరు
ద్ధార్థ పరత్వ పరిత్యాగేన తత్సన్నిహితే నారాయణపవవృత్తేరభ్యుప
గన్తవ్యత్వాత్. ‘జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత’ ఇత్యాదౌయౌగి
కానాం జ్యోతిష్టోమాది శబ్దానామ్ అశబ్దసన్నిధాపితే వృత్తేర్ దర్శ
నేన, అత్రాపిభూతయోని శబ్దస్య అశబ్దసన్నిధాపితే వృత్త్యుపపత్తేః.

3-3-౯౧.

'ఆగ్నేయ్యాగ్నీధ్రముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్రాపి, ఆగ్నేయీశబ్దస్య అశబ్ద సన్నిధాపితే ఆమ్నానోపస్థిత ఏవ వృత్తేశ్చ. యౌగికశబ్దానాం సతి సంభవే సన్నిహితగామిత్వ నియమేపి ఇహాసంభవేన అసన్నిహితేపి వృత్త్యుపపత్తేః.

ఇతి నిరూపణత్రయగర్భా సప్తదశీ కణ్డికా.

నారాయణానువాకే, 'స బ్రహ్మా, స శివస్, సేన్ద్రః' ఇతి బ్రహ్మేన్ద్రశబ్ద - సన్దష్ట-శివశబ్దస్య శివాన్తర్యామిపరత్వేన తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ప్రకృతేపి తథైవ; ఇతి, తదన్తర్యామిపర - తచ్ఛబ్ద పరామృష్టో భూతయోనిర్ నారాయణ ఏవ; అత ఏవ అస్మిన్నేవ మన్త్రే, 'స ఏవ విష్ణుస్ - స ప్రాణః' ఇతి విష్ణుశబ్దః, అనన్యాత్మత్వపరః, విగ్రహాన్తర్యామిపరో వా? అథర్వశిరస్యపి, 'యో వై రుద్రస్ - స భగవాన్' ఇతి రుద్రత్వ పర్యవసానభూమేః - భగవచ్ఛబ్దేన విష్ణుత్వవిధిబలాత్, 'యశ్చ విష్ణుర్' ఇత్యత్ర విష్ణుశబ్దః అనన్యాత్మత్వాదిపరః; 'యశ్చ మహేశ్వరః' ఇత్యత్ర మహేశ్వరశబ్దః రుద్రాన్తర్యామిపరః; 'బ్రహ్మా చ నారాయణః, శివశ్చ నారాయణః, శక్రశ్చ నారాయణః' ఇత్యాదిరీత్యా, 'స బ్రహ్మా స శివస్ - సేన్ద్రః' ఇత్యాదిరీత్యా వా రుద్రం ప్రస్తుత్య, 'స బ్రహ్మా, స విష్ణుస్, సేన్ద్రః, బ్రహ్మా చ రుద్రః, విష్ణుశ్చ రుద్రః' శక్రశ్చ రుద్రః, ఇతి క్వాపి న శ్రూయతే; అతః, 'రుద్రం కృత్వా తు సారథిమ్' ఇత్యుక్త్వా, 'విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం యాతి' ఇతివత్, 'విష్ణుం తు సారథిం కృత్వా' రుద్రాఖ్యం పరమం పదం యాతి' ఇత్యశ్రవణేన విష్ణోరేవ పరమప్రాప్యత్వవత్, సర్వాన్తర్యామిత్వముచితస్యైవ.

ఇతి నిరూపణచతుష్టయగర్భా అష్టాదశీ కణ్డికా.

'స ఏవ సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యం సనాతనమ్। జ్ఞాత్వా తం మృత్యుమత్యేతి నాన్యః పన్థా విముక్తయే' ఇత్యుత్తరమన్త్రేపి, పురుష ఏవేదం సర్వమ్, యద్ - భూతం యచ్చ భవ్యమ్' ఇతి పురుష

సూక్తవాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉత్తరార్ధేన 'తమేవంవిద్వానమృత ఇహ భవతి' ఇత్యాది - పురుషసూక్తోత్తరనారాయణ వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ తచ్ఛబ్దపరామృష్టో భూతయోనిర్ నారాయణ ఏవ; నారాయణీయే - నారదస్తుత్యధ్యాయే, 'అమృతవ్యోమన్ సనాతన' ఇత్యాదినా విష్ణోస్ - స్తుత్యనన్తరమ్, 'ఏవం స్తుతస్ - స భగవాన్ గుహ్యైస్ - తథ్యైశ్చ నామభిః' ఇతి సనాతనశబ్దస్య భగవన్నామత్వోపాదానాత్, 'జజ్ఞే విష్ణుస్-సనాతనః,' 'స హి విష్ణుస్- సనాతనః,' 'సాక్షాద్ - విష్ణుస్ - సనాతనః' ఇత్యాద్యనేకప్రయోగాత్, 'సనాత్ సనాతనతమః' ఇతి సహస్రనామపాఠాచ్చ. 'అతీన్ద్రియోఽగ్రపరో వ్యక్తాదన్తర్యామీ సనాతనః । నారాయణ ఇతి ఖ్యాతస్ స ఏవ స్వయముద్బభౌ' ఇతి మాత్స్యోక్తేః, 'చక్రీ సనాతనోఽవ్యక్తః' ఇత్యమరశేషోక్తేః, 'వైకుణ్ఠ పురుషో విష్ణుశ్ - శుక్లోఽనన్తస్ - సనాతనః' ఇతి మోక్షధర్మోక్తేశ్చ 'జ్ఞాత్వా తం సనాతనమ్' ఇత్యన్వయేన, అత్రత్య - సనాతనశబ్దః విష్ణురూపవిశేష్యసమర్పకః; అతోఽపి తచ్ఛబ్దపరామృష్టః భూతయోనిః విష్ణురేవ;

ఇతి దూషణాష్టకగర్భా ఏకోనవింశీకక్ష్యా.

'సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని। సంపశ్యన్ బ్రహ్మ పరమం యాతి నాన్యేన హేతునా' ఇతి మన్త్రోఽపి, 'సర్వభూతస్థమేకం నారాయణం కారణరూపమకారం పరం బ్రహ్మోమ్,' 'యాతి బ్రహ్మ సనాతనమ్,' 'స యాతి పరమం పారం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్,' 'నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భగవత్పరః; అత ఏవ కైవల్యోపనిషది 'పరబ్రహ్మత్వేన వివక్షితో నారాయణః' ఇతి సిద్ధమ్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా వింశీకక్ష్యా.

'ఆత్మానమరణిం కృత్వా, ప్రణవం చోత్తరారణిమ్। ధ్యాననిర్మథనాదేవ పాశం దహతి పణ్డితః' ఇతి మన్త్రోఽపి, 'ఆత్మానమరణిమ్' ఇత్యాది-

‘దేవంపశ్యన్నిగూఢవత్’ ఇతి శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్య, ‘ఆత్మానమరణింకృత్వా’ ఇత్యాది, ‘విష్ణుంపశ్యేద్ధృతిస్థితమ్’ ఇతిశఙ్ఖలిఖితోపబృంహణేన, విష్ణుపరతయా వ్యాఖ్యాతత్వేన తాదృశమన్త్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భగవత్పరః;

ఇత్యేకవింశీకథా.

‘ఏతస్మాజ్జాయతే విశ్వంమనస్ - సర్వేన్ద్రియాణిచ’ ఇత్యాది మన్త్రోఽపి, ‘ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణః’ ఇత్యాది నారాయణోపనిషన్మన్త్ర సమాన శైలీకత్వాత్ భగవత్పరః; అతఏవ, ‘యత్పరంబ్రహ్మసర్వాత్మా’ ఇతి, తదుత్తరమన్త్రే పరబ్రహ్మత్వోక్త్యా, కైవల్యోపనిషది భగవానేవ పరబ్రహ్మత్వేన వివక్షితః;

ఇతిద్వావింశీకథా.

ఉత్తరత్ర, * శాస్త్రదృష్ట్యా ఉపదేశప్రకరణే ‘చిన్మాత్రోఽహం సదాశివః’ ఇతిశివశబ్దః శుద్ధపరః; ‘శాశ్వతంశివమచ్యుతమ్’ ‘శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణః’ ఇత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, శివశబ్దస్య రుద్రపరత్వే సదాశబ్దానన్వయాత్, ‘చిన్మాత్రోఽహమ్’ ఇతిబ్రహ్మణో హన్త్వ పర్యవసానభూమిత్వేన వివక్షితతయా కదాచిదశుద్ధాత్ - ప్రసిద్ధాహంపదార్థాత్ వ్యావృత్త్యర్థతయా సదాశివసాఫల్యాచ్చ.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా త్రయోవింశీకథా.

‘అణోరణీయానహమేవతన్మహాన్’ ఇత్యనేన, తైత్తిరీయ - ‘అణోరణీయాన్’ ఇత్యనువాక ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, తస్యచఅనువాకస్య, అన్యత్రభగవత్పరత్వ సమర్థనాత్, అత్రచప్రాప్యత్వేన ఉక్త భూతయోనేరేవ సర్వాన్తర్యామిత్వ ప్రపఞ్చనాత్ నీలకణ్ఠాదన్య ఏవభూతయోనిర్;

ఇతి చతుర్వింశతితమీకథా.

తథైవమన్త్రే, 'పురాతనోఽహం పురుషోఽహమీశో హిరణ్మయోఽహం శివరూపమస్మి' ఇతి ఉత్తరార్ధే పురాతనశబ్దేన, పురాణశ్రుతి సనాతనశ్రుత్యర్థ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, పురుషశ్రుతిబలాత్ 'ఈశోఽహమ్' ఇతి పృథగ్ - అహంపదాశ్రవణేన 'తమీశానం పురుషమ్' ఇతివత్, ఉన్మిషితయోగస్య ఈశశబ్దస్య పురుషవిశేషణత్వాత్, 'హిరణ్మయోఽహమ్' ఇత్యనేన, 'అన్తర్యామీ హిరణ్మయః' ఇత్యుక్త-శ్రుతి లిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'శివరూపమస్మి' ఇతి రూపశబ్ద ప్రయోగబలాత్, నపుంసక లిఙ్గాచ్చ శుద్ధసత్త్వమయ - దివ్యశరీరాన్తర్యామిత్వస్యైవ వివక్షితత్వాచ్చ భగవానేవ అస్మిన్ప్రకరణే సర్వాన్తర్యామిత్వేన వివక్షితః;

ఇతి రూపణాష్టకగర్భా పఞ్చవింశికట్యా.

అనన్తరమ్, 'అహం విజానామి వివిక్తరూపో నచాస్తి వేత్తా మమ చిత్సదాహమ్' ఇత్యనేన, 'మాం తు వేద నకశ్చన' ఇతి గీతాప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'వేదైరనేకైరహమేవ వేద్యో వేదాన్తకృద్ - వేదవిదేవచాహమ్' ఇతి 'వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః' ఇత్యాది గీతావాక్యస్యైవ ఆమ్నానాచ్చ భగవానేవ వివక్షితః;

ఇతి రూపణద్వయగర్భా షడ్వింశికట్యా.

'ఏవం విదిత్వా పరమాత్మరూపం గుహాశ్రయం నిష్కళమద్వితీయమ్ । సమస్తసాక్షిం సదసద్విహీనం ప్రయాతి శుద్ధం పరమాత్మరూపమ్' ఇతి మన్త్రే, 'ఉపాస్యం, ప్రాప్యం చ పరమాత్మస్వరూపమ్' ఇతి స్పష్టమ్; 'ఏవం విదిత్వా' ఇత్యనేన, పూర్వమ్ ఉపాస్యత్వేన వివక్షితః పరమాత్మా ఇత్యుక్తమ్; 'సమస్తసాక్షిమ్' ఇత్యనేన, భూతయోని ప్రత్యభిజ్ఞాపనముఖేన ప్రాప్యత్వేన ఉక్తో భూతయోనిః పరమాత్మా ఇత్యుక్తమ్; 'పరమాత్మా చ నారాయణ ఏవ' ఇతి, 'తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః' ఇతి వాక్యేన, 'ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః' ఇతి గీతా వాక్యేన, 'పరమాత్మా చ

సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తే
షు చ గీయతే' ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనేన, 'అవికారాయ శుద్ధాయ
నిత్యాయ పరమాత్మనే' 'పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాత్మసంస్థితః'
ఇతి తత్రైవ ప్రయోగబలేన చ అవసీయతే; 'పూతాత్మా పరమాత్మా చ'
ఇతి సహస్రనామపాఠాచ్చ. ప్రపఞ్చయిష్యతే చైతత్;

ఇతి దూషణాష్టకగర్భా సప్తవింశీకథ్యా.

'యశ్ - శతరుద్రీయమ్' ఇత్యాదినా, 'నీలకణ్ఠం ధ్యాత్వా'
ఇత్యుక్త - భగవదుపాసనాఙ్గభూతనీలకణ్ఠధ్యానాఙ్గతయా, శతరు
ద్రీయమన్త్రజపః ఫలప్రపఞ్చనపూర్వకం విధీయతే; అత ఏవ, 'తస్మా
దవిముక్తమాశ్రితం భవతి' ఇతి రామోపని
షది, శ్రీరామచన్ద్ర - ప్రసాదలబ్ధ తారకమన్త్రోపదేష్టృరుద్రావాస
స్థానత్వేన ప్రసిద్ధ అవిముక్తక్షేత్ర ప్రాప్తిః ఫలమ్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ర,
'తస్మాత్' - ఇత్యస్య శతరుద్రీయధ్యానాత్ ఇత్యర్థః. అత ఏవ 'అత్యా
శ్రమీ సర్వదా సకృద్వా జపేత్' ఇతి, 'జన్మాన్తరసహస్రేషు'
ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా మోక్షార్థీ చేత్; 'శంకరస్య తు యో భక్తః స - సప్త
జన్మాన్తరం నరః' ఇత్యాది ప్రసిద్ధబహుజన్మవ్యవధానేన సర్వదా జ
పేత్. అగ్నిపూతత్వాది ఫలకామీ చేత్; బహుకాలవ్యవధానం వినా
జపేత్; ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా అష్టావింశీకథ్యా.

'అనేన జ్ఞానమాప్నోతి సంసారార్ణవనాశనమ్ । తస్మాదేవం
విదిత్వైవ కైవల్యం ఫలమశ్నుతే' ఇతి చరమమన్త్రే, పూర్వార్ధే,
మోక్షం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుభూతం తత్త్వజ్ఞానం మన్త్రజపఫలత్వేన విధీ
యతే; జపస్య జప్యమాన-మన్త్ర దేవతా- ధ్యానఫలకత్వస్య అవక్త
వ్యత్వాత్. కింతు మన్త్రాఙ్గక-రుద్రధ్యాన ఫలం మోక్షార్థతత్త్వజ్ఞానమ్
అఙ్గభూతమన్త్రజపఫలత్వేన విధీయతే; నచ 'మన్త్రదేవతాధ్యానస్య

మోక్షఫలకత్వం 'విధీయతే' ఇతి వక్తుంశక్యమ్; 'జ్ఞానస్యప్రాధాన్యేన ఫలత్వోక్త్యనుపపత్తేః. అతః, జప్యమాన - దేవతాధ్యానార్థజపేనతద్ద్వారకం మోక్షహేతుభూతం తత్త్వజ్ఞానరూపంఫలమాప్నోతి ఇత్యేవఅర్థః.

ఇతిఏకోనత్రింశీఖణ్డ్యా.

తస్మిన్నేవమన్త్రే - ఉత్తరార్ధే, తత్త్వజ్ఞానఫలత్వేన మోక్షస్య ఉక్తతయా, పూర్వార్ధేపి 'తత్త్వజ్ఞానఫలం మోక్షః' ఇత్యుక్తే పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్; 'తస్మాత్' - ఇత్యస్య దేవతాధ్యానఫలకమన్త్రజపాత్. ఇత్యర్థాశ్రయణేన, 'నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యతే' ఇతి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపనముఖేన, దేవతా - ధ్యానరూప ఫలపర్యన్త - మన్త్రజపప్రయోజ్యాం భగవద్ - వేదనమనూద్య, 'తదేవ మోక్షసాధనమ్, నాన్యత్' ఇతి విధీయతే; పూర్వార్ధేతు, 'మోక్షఫలకత్వేన ప్రసిద్ధం తత్త్వజ్ఞానమ్, దేవతా - ధ్యానరూప - ఫలపర్యన్తజపస్య ప్రయోజ్యత్వేన విధీయతే' ఇతి మన్త్రస్వారస్యాదవగమ్యతే;.

ఇతి త్రింశీఖణ్డ్యా.

ఇతి సప్తవింశత్యుత్తరశతరూపిణీగర్భత్రింశత్ఖణ్డ్యారూపా కైవల్యోపనిషది భగవతః పరబ్రహ్మత్వపరత్వస్య సాధికాద్వాత్రింశీఖణ్డ్యా.

ఆదౌ పఞ్చశతీసంఖ్యాః పరబ్రహ్మత్వసాధికాః । తతస్సప్తాస్య సహస్రోక్తా షట్పఞ్చాశచ్ఛతత్రయీ ॥ సప్తపంచాశత్యధికశతం ద్వాదశోపనిషద్ - గతా । సహస్రరూపిణీ చైషా త్రిచత్వారింశదుత్తరా.

ఇత్థంకైవల్యోపనిషది, భగవత్పదద్విర్వారం పరబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేన, (ఏతదక్షరం పరంబ్రహ్మ) ఇత్యథర్వశిఖావాక్యేపి, ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేన ఉక్తం పరంబ్రహ్మ; తత్ప్రత్యభిజ్ఞానబలాత్,

ప్రణవకరణక - ధ్యానవిషయత్వేన అథర్వశిఖోక్తా దేవతాపి స ఏవ; ఇతి సిద్ధమ్.

అథ శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్యపి, భగవత ఏవ పరబ్రహ్మత్వముక్తమ్ ఇతి వక్తుమ్, తస్యాః పరబ్రహ్మత్వసాధికాః కక్ష్యాః ప్రదర్శ్యన్తే;

తత్ర తావత్, దేవతావిశేషవిషయమేవ నిర్ధారణమ్ ఇహ చికీర్షితమ్; ఇతి ప్రతిపాదయితుమ్, తస్య చికీర్షితత్వమ్ అస్మత్సిద్ధాన్త ఏవ ఉపపద్యతే; ఇతి ప్రతిపాదయితుం చ విప్రతిపత్తి నిర్ణాయక న్యాయాః, పరమతే తదనుపపత్తి సాధక న్యాయాశ్చ ప్రదర్శ్యన్తే; తథాహి—

తత్ర ప్రథమఖణ్డే 'బ్రహ్మవాదినో వదన్తి,' 'కిం కారణం బ్రహ్మ, కుతః స్మ జాతా(ః), జీవామ కేన, క్వ చ సంప్రతిష్ఠాః। అధిష్ఠితాః కేన సుఖేతరేషు వర్తామహే బ్రహ్మవిదో వ్యవస్థామ్॥ కాలః స్వభావో నియతిర్యదృచ్ఛా భూతాని యోనిః పురుష ఇతి చిన్త్యమ్। సంయోగ ఏషాం న త్వాత్మభావాదాత్మాప్యనీశః సుఖదుఃఖహేతోః॥ తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్। యః కారణాని నిఖిలాని తాని కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠత్యేకః' ఇత్యాద్యుక్త్వా 'తద్-బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్, తద్-బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్' ఇత్యుపసంహ్రియతే; తత్ర తావత్, 'కిం కారణమ్' ఇత్యాదిమన్త్రత్రయస్య నానాదేవతాకోటిక-సంశయపూర్వక-దేవతావిశేషనిర్ధారణపరత్వమ్ అస్మత్సిద్ధాన్త ఏవ ఉపపద్యతే; ఇత్యత్ర కక్ష్యాః ప్రదర్శ్యన్తే:—

తత్రేయం ప్రథమా కక్ష్యా:—

నాత్ర 'జగత్కారణభూతం వస్తు, బ్రహ్మ? కాలాదికం వా?' ఇతి విమర్శో దర్శితః; ద్వితీయకోటేరశ్రవణాత్. సంశయవాక్యం హి, సామాన్యతః - సంభావిత యావత్కోట్యుపస్థాపనక్షమకిం శబ్దమాత్రఘటితం వా స్యాత్; యథా 'కోఽయం వృక్షః' ఇతి. విశిష్య తత్తత్కోటిపరశబ్దవిశేషఘటితం వా స్యాత్; యథా 'అయం వృక్షః, చూతః? పనస

సో వా' ఇతి. విశిష్యైకకోటిమాత్రోపన్యాసస్తు వ్యుత్పత్తివిరుద్ధః; ఇతి, సమభివ్యాహృత- బ్రహ్మపదాన్వయ లాభాయకోట్యన్తరాధ్యాహార స్తావత్ అవర్జనీయః. కింయజ్ఞదత్తః ఇతి వత్. ఉత్కటకోటికసంశ యవాక్యరూపత్వే, 'కుతస్మజాతాః' ఇత్యాదికోట్యుత్కటత్వశూన్యా గ్రిమవాక్యానామసాఙ్గత్యాపత్తేః. తస్మాత్ సామాన్యతః 'బ్రహ్మ కారణమ్' ఇతి నిశ్చిత్య, 'కింకారణంబ్రహ్మ' ఇతి సంభావితసకల కోటివికల్పవిశేషిత ధర్మిపరేణకింశబ్దేన, 'కారణంబ్రహ్మవిష్ణ్వాదిదే వానాం మధ్యేకోదేవః' ఇతి విమర్శఏవవివక్షితః; అయంతున్యాయః పరమతేనసంభవతి; పరమతఇవ, కాలాదికోటిక సంశయవాదిమతేఽపి కారణ బ్రహ్మపదాభ్యాం సంశయధర్మిసమర్ప్యతే ; సంభావిత సకలకోటి విశేషితధర్మిపరేణకింశబ్దేనచద్వితీయమన్త్రోపస్థిత కాలా దికోటిసమర్పణమ్ ఇతి కాలాదికోటికసంశయే కోట్యన్తరాధ్యా హారదూషణస్య అలగ్నకత్వాత్.

ఇత్థం కింశబ్దేన, కాలాది సకలకోట్యుపస్థాపనసంభవేఽపి, ధర్మి నిర్దేశే బ్రహ్మపదవైయర్థ్యాత్, కారణసామాన్యధర్మికస్-సంశయః? కింతుచిదచిద్ - విలక్షణ వస్తుధర్మికః. ఇతి నకాలాదికోటిక సంశయ సంభవః. ఇతి అస్మత్సిద్ధాన్తే వక్తుంశక్యత్వాచ్చ. నచఏతత్ త్వన్మ తేవక్తుంశక్యమ్ ; తథాసతి కారణపదవైయర్థ్యాత్, 'బ్రహ్మకిమ్' ఇతిఏతావతైవ నానాదేవతాకోటిక - సంశయప్రదర్శన సంభవాత్. నచ, 'అస్మత్సిద్ధాన్తఇవ, చిదచిద్-విలక్షణంవస్తు, 'కిందేవతారూపమ్? తచ్చకథంకారణమ్' ఇతి కారణతావచ్ఛేదక విశిష్ట-దేవతా విశేష ప్రశ్నపరతయా కారణబ్రహ్మపదసాఫల్యమ్ఉపపద్యతే; *'కాలస్వభా వనియతి యదృచ్ఛాభూతరూపపదార్థచతుష్టయవిశిష్టః పురుషశబ్దార్థో నారాయణః ఉపాదానమ్' ఇతి నిర్ధార్యమ్; ఇతి, కాలాది వాక్యస్య,

‘కాలాదిచతుష్టయం కారణతావచ్ఛేదకమ్, నారాయణరూప దేవతా
విశేషః కారణమ్’ ఇతి నిర్ధారణపరత్వానభ్యుపగమాత్.

ఇతి దూషణపట్టిగర్భః.

అత్ర కింశబ్దః, కోఽయమ్; ‘పురోవర్తీ స్థాణుః పురుషో వా?’ ఇత్యత్రేవ
తథాతథా వికల్ప్యమాన-ధర్మిపర్యన్తో వా; ‘కిమయం స్థాణుః, ఉత పురుషః’
ఇత్యత్రేవ వికల్పమాత్రపరో వా; ఆద్యే ‘సామాన్యతః విమర్శవాక్యమ్
ఏకమ్, విశిష్య విమర్శపరం వాక్యమ్ అన్యత్’ ఇతి ప్రతిజ్ఞైకవాక్యతాభఙ్గః,
విశిష్య ప్రదర్శిత-కోటిద్వయస్య వైకల్పికత్వ ప్రత్యాయక-వాక్యాన్త
రాధ్యాహారాపత్తిశ్చ; ‘కిం కారణమ్’ ఇతి సామాన్యతః ప్రశ్నముప
క్షిప్య, ‘కారణం బ్రహ్మ కిమ్?’ ఇతి ప్రశ్నమూలభూత సంశయ ప్రదర్శనేన
ప్రశ్నవివరణం క్రియతే ఇతి వాచ్యత్వాత్. తత్ర కారణపదస్య ఆవృత్తిః
దోషః; కింపదాన్వయార్థం ప్రశ్నవాక్యస్య, బ్రహ్మపదాన్వయార్థం
సంశయవాక్యస్య చ కల్పనీయత్వాత్. తదుభయత్ర ధర్మినిర్దేశార్థం
కారణపదస్య ఆవర్తనీయత్వాత్. †సంప్రదర్శనార్థం వాశబ్దాధ్యా
హారశ్చ దోషః. ద్వితీయే, ‘సనక-స్సుజాతః’ ఇత్యాదిధర్మిపర్యన్తకింశ
బ్దాన్తరపాఠీయ పాఠానురోధః, పక్షద్వయేఽపి విమర్శవిశేషవాక్యస్య
అనీదృశవిమర్శవాక్యాన్తరపాఠీయపాఠానురోధశ్చ. న చ, కారణత్వ
విశిష్ట బ్రహ్మధర్మిక - కింశబ్దోపస్థాపిత నానాదేవతా కోటిక- సంశయ
మూలక ప్రశ్నపరత్వేన ఏకవాక్యత్వసంభవే వాక్యభేదాదికం
యుక్తమ్; ఇదం చ దూషణం పరేణ ఉద్భావయితుమశక్యమ్; కారణ
త్వవిశిష్ట - దేవతావిశేష - నిర్ధారణస్య కాలాదివాక్యవివక్షితత్వా
నభ్యుపగమేన వాక్యభేదాదికం పి నైవ త్వన్మతే ఇవ, కారణధర్మికకా
లాదికోటికసంశయమూలకప్రశ్నపరత్వే పదద్వయవైయర్థ్యోద్భావ
నాసంభవాత్.

ఇతి దూషణపట్టిగర్భద్వితీయాంశః.

† ‘సంశయ’

కారణధర్మిక - కాలాదికోటిక సంశయపరత్వానభ్యుపగమే, 'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాది ద్వితీయమన్త్రపూర్వార్ధే కాలాదికోట్యుపన్యాసస్య, 'సంయోగ ఏషామ్' ఇత్యాది తదుత్తరార్ధే తన్నిరసనస్య చ అసఙ్గతత్వేన తస్య మన్త్రస్య ఉన్మత్తప్రలపితత్వాపత్తేః; నహి, 'స్థాణుర్వా పురుషో వా' ఇతి సంశయే, 'చూతపనసో వా' ఇతి కోట్యుపన్యాసః, తన్నిరాసో వా ఉన్మత్తేభ్యోఽపి రోచతే; తస్మాత్ ఉత్తరమన్త్రానురోధాత్ "'జగత్కారణం కిం కాలాదికమ్ అచేతనమ్, ఉత చేతనో జీవః, ఉత తదుభయవిలక్షణశ్చేతనవిశేషః' ఇతి సన్దేహ ఏవ, 'కిం కారణం బ్రహ్మ' ఇత్యాదినా ఉపక్షిప్తః" ఇతి త్వయాపి వక్తవ్యమ్; న తు 'కారణం బ్రహ్మ కో దేవః' ఇతి సంశయ ఉపక్షిప్త ఇతి. అస్మాభిస్తు తథా వక్తుం శక్యమ్; కాలాదివాక్యస్య కాలాదికోట్యుపన్యాసపరత్వానభ్యుపగమాత్, కాలాదిశిష్ట దేవతావిశేష కారణత్వ ప్రతిజ్ఞాపరత్వాభ్యుపగమాచ్చ. 'సంయోగ ఏషామ్' ఇత్యాదేః తత్ప్రతిజ్ఞోపపాదకపరత్వాభ్యుపగమాచ్చ.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా తృతీయా.

బ్రహ్మపదార్థస్య ధర్మ్యన్తర్గతత్వేన చేతనాచేతన కోటికసంశయానుపపత్తిః; బ్రహ్మపదస్య చేతనవిశేషైకార్థ్యాత్. న చేదం దూషణం త్వయోద్భావయితుం శక్యమ్; తవాపి వస్తుతః, కారణత్వ బ్రహ్మత్వయోః త్వదభిమతబ్రహ్మనిష్ఠత్వేన త్వదభిమతవిష్ణ్వాది కోటికసంశయస్యాప్యసంభవప్రసఙ్గాత్. అథ 'అస్యాం దశాయాం జీవే జగత్కారణత్వాదికమ్ అనధ్యవసితమ్; 'బ్రహ్మ చేతనవిశేషః' ఇత్యేతావన్మాత్రమధ్యవసితమ్' ఇతి నోక్తదోషః' ఇతి చేత్; తర్హి, 'మమాపి అస్యాం దశాయాం 'బ్రహ్మత్వబ్రహ్మణత్వే బ్రహ్మశబ్దార్థః' ఇత్యేతావన్మాత్రమ్ అధ్యవసితమ్ న చేతనవిశేషః' ఇతి చేతనాచేతనకోటిక - సంశయవాదినాపి వక్తుం శక్యమ్ ఇతి తుల్యమ్; అస్మాభిస్తు 'యతో వా ఇమాని

భూతానిజాయన్తే...తద్ - బ్రహ్మ’ ఇత్యాదిషు చేతనవిశేషపరతయా
పూర్వాపరప్రకరణసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దితం జగత్కారణం ‘కిం దేవతా
రూపమ్’ ఇతిసంశయ ఉపపాదయితుంశక్యః;

ఇతిదూషణత్రయగర్భా చతుర్థీకక్ష్యా.

సంశయస్యాకారణధర్మికత్వే, ‘కిం కారణంబ్రహ్మ’ ఇత్యత్రబ్రహ్మ
పదవైయర్థ్యాపత్తిః; ఇదమపిదూషణం త్వయోద్భావయితుమ్ అశ
క్యమ్; ‘కింబ్రహ్మ’ ఇత్యేవపర్యాప్తౌతవాపి కారణపదవైయర్థ్యాపత్తేః.
త్వదభిమతబ్రహ్మధర్మిక సంశయాభ్యుపగమే, ‘కాలస్స్వభావః’ ఇత్యా
దిద్వితీయమన్త్రే, కాలాదికోటి ప్రదర్శనతన్నిరసనయోః ప్రకృతాస
ఙ్గతేః, తన్మన్త్రానర్థక్యస్య వజ్రలేపాయితత్వాత్, బ్రహ్మపదస్య, కా
రణ విశేషరూప ధర్మిసమర్పకతయా కథంచిత్ ప్రయోజనవత్త్వేఽపి,
కాలాదికోట్యుపన్యాస తన్నిరాసయోః సర్వథా ప్రకృతానుపయో
గేన, బ్రహ్మశబ్దైకార్థ్యేన ఉత్తరమన్త్రవైయర్థ్యాపాదకస్య చేత
నవిశేషరూప ధర్మిసమర్పకత్వస్య ఉక్త్యసంభవపరాహతత్వాచ్చ.

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా పఞ్చమీకక్ష్యా.

యదుక్తం ‘కారణంబ్రహ్మ, విష్ణ్వాదిదేవతానాంమధ్యే కో దే
వః’ ఇతి విమృశతామ్, ‘జగతః అకారణకత్వస్య, అన్యకారణకత్వస్య
వా ఉపపత్త్యా, ‘బ్రహ్మకారణమ్’ ఇత్యేతదేవ అసిద్ధమ్’ ఇతిసంశయస్య
నిరాలమ్బనత్వప్రసఙ్గో మాభూత్; ఇతి పక్షద్వయస్యాపినిరాస ఇతి.

అత్రోచ్యతే; నతావత్, ‘బ్రహ్మజగత్కారణమ్’ ఇతి నిశ్చిత్య
‘కో దేవః’ ఇతి విమృశతాం బ్రహ్మవాదినాం జగతః అకారణకత్వ శ
ఙ్కావకాశః; నిశ్చితే సంశయకథానున్మేషాత్. నచ, తేషామేవ, ‘జగ
త్కారణం బ్రహ్మ’ ఇతి ధర్మినిర్ణయాత్ప్రాక్ తత్సిద్ధయే ఉక్తశఙ్కా
తన్నిరాసావితివాచ్యమ్; ఏవంసతి ‘బ్రహ్మవాదినోవదన్తి’ ఇతి వా
క్యానన్తరమేవ, ‘కాలస్స్వభావః’ ఇత్యాదిమన్త్రపాఠాపత్త్యా ‘కిం కా

రణం బ్రహ్మ' ఇతి మన్త్రానన్తరం తత్పాఠాసాఙ్గత్యాపత్తేః. నచ, 'కారణం బ్రహ్మ కో దేవః' ఇతి విమృశతాం బ్రహ్మవాదినాం నేయం జగతః అకారణకత్వాన్యకారణకత్వశఙ్కా కిన్తు అన్యస్యైవ ఇతి వాచ్యమ్; 'బ్రహ్మ జగత్కారణమ్' ఇతి దృఢం నిశ్చిత్య, 'కో దేవః' ఇతి విమృశతాం బ్రహ్మవాదినాం తన్నిర్ధారణార్థస్వప్రవృత్త్యవిరోధి పరకీయశఙ్కానిరాకరణనైష్ఫల్యాత్ తత్కల్పనాసామఞ్జస్యాత్. నచ శ్రుతిరేవ, పరకీయాముక్తశఙ్కాముపక్షిప్య నిరస్యతి ఇతి వాచ్యమ్; తత్త్వోపదేశాయ 'బ్రహ్మవాదినో వదన్తి' ఇతి బ్రహ్మవాదివృత్తాన్తముపక్షిప్య, తన్మధ్యే ప్రకృతానుపయుక్తపరకీయశఙ్కాభాస నిరాకరణే శ్రుతేరనిబద్ధప్రలాపత్వాపత్తేః; తస్మాత్, బ్రహ్మధర్మిక-దేవతావిశేష కోటిక-సంశయే, 'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాది ద్వితీయమన్త్రపాఠాసాఙ్గత్యం వజ్రలేపాయతే। ఇతితదనురోధాత్, ఇహ కారణధర్మికః కాలాదికోటికస్-సంశయోఽభిప్రేతః ఇతిపక్షే నకిఞ్చిద్-దూషణం త్వయావక్తుం శక్యమ్। అస్మాభిస్తు 'చిదచిద్-విలక్షణధర్మిణః కర్తృత్వోపాదానత్వలక్షణకారణతావిశిష్టవేషేణ నానాదేవతాకోటిక సంశయమూలక ప్రశ్నాభ్యుపగమాత్, కాలాదిశరీరకో భగవానేవ ఉపాదానమ్' ఇతి నిర్ధారణపరత్వస్య, 'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాది వాక్యే అభ్యుపగమాచ్చ కథఞ్చిదపి నద్వితీయమన్త్రపాఠాసాఙ్గత్యమితివక్తుం శక్యమ్.

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా పఞ్చికటీ.

కారణధర్మిక విశేషసంశయకోట్యన్తరనిరాసార్థత్వే యదృచ్ఛాపక్షనిరాసానుపపత్తిః; 'నకిఞ్చిత్కారణమస్తి' ఇతి పక్షో హియదృచ్ఛాపక్షః; ఇదం చ దూషణం త్వయా నోద్భావయితుం శక్యమ్; 'యదృచ్ఛాపక్షవత్, కాలాదికారణవాదోఽప్యత్యన్తాసఙ్గతః' ఇతి తదభిప్రాయవర్ణనే బాధకాభావాత్. 'యదృచ్ఛాపక్షో నిర్హేతుకవాదః' ఇతిత్వయా

అభ్యుపగమాత్, దృష్టాన్తపరతయా కథంచిత్ సాఫల్యమాదాయాపి, ద్వితీయమన్త్రపాఠస్యాసంభవే, తదసాఙ్గత్యాపాదక-నానాదేవతాకోటిక-సంశయపరత్వాభ్యుపగమాయోగాత్. అస్మాభిస్తు 'యదృచ్ఛాపదస్య వక్ష్యమాణరీత్యా దైవపరత్వాత్, తద్-విశిష్టభగవత్కారణత్వపరతయా, యదృచ్ఛాపదస్య ప్రయోజనవత్త్వేన, వ్యర్థప్రాయదృష్టాన్తపరత్వం వక్తుమయుక్తమ్' ఇతి కారణధర్మిక కాలాదికోటిక సంశయపక్షో దూషయితుం శక్యః,

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా సప్తమీకక్ష్యా.

కారణస్య, సంశయాత్ప్రాగేవ చేతనత్వాసంప్రతిపత్త్యభావే 'అధిష్ఠితాః కేన' ఇతి విమర్శానుపపత్తిః; న చేదం దూషణం త్వయా వక్తుం శక్యమ్; కారణస్య, సంశయాత్ ప్రాక్ చేతనత్వాసంప్రతిపత్త్యభావేఽపి అకారణస్యైవ రాజాదేరధిష్ఠాతృత్వదర్శనాత్. 'జగత్కారణాదన్య ఏవ తదధిష్ఠాతా' ఇతి మన్వానానామ్ 'అధిష్ఠాతా కిం జీవేషు అన్యతమః, ఆహోస్విత్ విలక్షణశ్చేతనః' ఇతి సంశయోపపత్తేః. న చేదం దూషణం త్వయా వక్తుం శక్యమ్; కర్తురేవ, విశిష్టోపాదానత్వస్య త్వయాఽనభ్యుపగమేన, 'కిం కారణమ్' ఇతి కర్తృప్రశ్నస్య, 'కుతస్స్మ జాతాః' ఇత్యుపాదానప్రశ్నస్య చ భిన్నధర్మికత్వావశ్యంభావేన అధిష్ఠాతృప్రశ్నస్యాపి తదుపపత్తేః. అస్మాభిస్తు, 'యతో వా ఇమాని' ఇత్యాదౌ, కర్తురేవ, ఉత్పత్తిస్థితిలయ కారణభూతస్య బ్రహ్మశబ్దార్థతయా నిమిత్తోపాదానభూతమ్, సుఖదుఃఖవ్యవస్థాపకతయా జగదధిష్ఠాతృభూతం చ బ్రహ్మ కిమ్ ఇత్యేకధర్మికప్రశ్నస్యైవ ధర్మిగ్రాహిప్రమాణానురోధేన యుక్తతయా తత్త్యాగోఽనుచితః; ఇతి దూషణం వక్తుం శక్యమ్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా అష్టమీకక్ష్యా.

'చిదచితోః కారణత్వాసంభవాత్, తద్విలక్షణస్-స్వభావతో నిరవద్య-జ్ఞానశక్త్యాది-కల్యాణగుణ పరికల్పితః కశ్చిద్దేవః కారణం

బ్రహ్మ' ఇత్యేవమ్ అనేకపదాధ్యాహారాపత్తిః, కాలాదికోటికసంశయ
పక్షే మద్వారా; నచైవం త్వయావక్తుం శక్యమ్; త్వన్మతేపి ఈదృశవా
క్యాధ్యాహారస్య, 'కస్మాత్ కింకారణమ్' ఇత్యాకాఙ్క్షావశేన అభ్యుప
గన్తవ్యత్వాత్, శ్రుతోపపత్త్యర్థతయా అధ్యాహృతస్య అలఙ్కారత్వా
చ్చ. త్వయా, కాలాది కారణత్వవ్యుదాసాయ తేషు అచేతనత్వాది
దోషోద్భావనానన్తరమ్, 'తస్మాత్ తద్దోషః, తద్భావే బ్రహ్మణోపి కారణ
త్వం న స్యాత్' ఇతి శఙ్కావ్యవచ్ఛేదాయ, తత్ర తదభావప్రతిపాదక
వాక్యస్య అవశ్యకల్పనీయత్వాచ్చ. 'అమ్బికాప్రసాదాత్ అయమర్థః
నిర్ణీతః భవిష్యతి' ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రత్యక్షీకరణవతాం 'ధ్యాయన్తస్తామ
పశ్యన్' ఇత్యేతదర్థపరః 'తే ధ్యానయోగానుగతాః' ఇతి మన్త్రః, 'తత్కృ
పాకటాక్షమహిమ్నా పరమకారణం మహాదేవమపశ్యన్' ఇత్యేతద
ర్థపరః 'యః కారణాని' ఇత్యాద్యనన్తరమన్త్రసన్దర్భః ఇతి వదత
స్తవ, 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్' ఇతి మన్త్రస్య, 'యః కార
ణాని' ఇత్యనన్తరమన్త్రస్య చ సామఞ్జస్యాయాపి అనేకపదాధ్యాహార
స్య అవర్జనీయత్వాచ్చ. అస్మాభిస్తు, 'కాలాదివాక్యం భగవతః కర్తృ
త్వవిశిష్టోపాదానత్వపరమ్' ఇత్యభ్యుపగమేన, తదుపపాదకః ఉత్తరగ్రన్థ
సన్దర్భః ఇత్యభ్యుపగమేన చ సిద్ధాన్తవాక్యస్య అనధ్యాహర్తవ్యత్వేన
'ప్రథమమన్త్రః, న కాలాదికోటికసంశయపరః' ఇతి దూషయితుం
శక్యమ్ ;

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా నవమీ కక్ష్యా.

'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాది-ద్వితీయమన్త్రస్య, ప్రకృతసంశయ
విషయకోట్యన్తర నిరాసార్థత్వే, 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్'
ఇతి తృతీయమన్త్రస్యాసాఙ్గత్యప్రసఙ్గః; 'స హి స్వతో నిర్ణయాశక్తానాం తే
షాం తన్నిర్ణయాయ దేవతాధ్యానానుష్ఠానం శ్రావయతి' ఇతి, తతః ప్రా
గేవ సంశయవిషయకోట్యన్తర దూషణస్ఫురణే కథం తత్సఙ్గచ్ఛేత; ఇతి

పరోక్తదూషణాయుక్తమ్; 'తే ధ్యానయోగానుగతాః' ఇత్యాదిప్రాథమ
న్త్రస్య, "'కాలాదివిలక్షణం జగత్కారణమ్' ఇతి నిశ్చితవన్తఏవ బ్ర
హ్మవాదినః, 'ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాత్' 'దేవం పశ్యేన్నిగూఢవత్' 'తత
స్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః' ఇత్యాదిస్వవచనశ్రుత్యన్తరోక్త
రీత్యా ధ్యానయోగేన తథావిధం జగత్కారణం బ్రహ్మ, 'అస్మాన్మా
యీ సృజతే విశ్వమేతత్' 'యస్యావ్యక్తం శరీరమ్' ఇత్యాది స్వవ
చన శ్రుత్యన్తరవచనైః తచ్ఛరీరత్వేన వ్యవస్థాపితాం సత్త్వాదిగుణ
విశిష్టాం మాయాశక్తిం చ సాక్షాత్కృతవన్తః" ఇత్యేతదర్థపరతయా
కాలాదికోటికసంశయపక్షే సఙ్గతతరత్వాత్. 'దేవాత్మశక్తిమ్' ఇ
త్యత్ర దేవాత్మశబ్దస్య బహువ్రీహిత్వే, అర్థాత్ అవిద్యాశక్తేః బ్రహ్మ
శరీరత్వలాభః. షష్ఠీతత్పురుషత్వే ఆత్మశబ్దస్య, 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ
దేహే' ఇత్యాద్యభిధానకోశస్మృతేః శరీరవచనత్వాత్ శాబ్దమేవ
శరీరత్వమ్ ఇతి ధ్యేయమ్;

అస్మాభిస్తు, ద్వితీయమన్త్రే చిదచిత్కారణత్వనిరాసే,
'తదుభయవిలక్షణః సర్వజ్ఞః పరమాత్మా జగత్కారణమ్' ఇతి నిశ్చి
తవన్తః ఇతి, 'వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః' ఇత్యాదిరీత్యా అనుక్త్వా
బ్రహ్మవాదినా ధ్యానదర్శనోక్తేరనవసరగ్రస్తత్వాత్, కాలాదివా
క్యస్య, 'కాలాద్యధిష్ఠాతా భగవాన్ కారణమ్' ఇతి నిర్ధారణపరత్వే
ధ్యానదర్శనోక్తేస్సఙ్గతత్వాచ్చ కాలాదివాక్యం చిదచిద్-విలక్షణవస్తు
కారణత్వనిర్ధారణత్వపరమ్; ఇతి, తద్ధర్మికసంశయపరత్వమేవ పూర్వ
మన్త్రస్యయుక్తమ్; 'ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాత్' ఇత్యాదిస్వవచనే 'తత
స్తుతం పుణ్యతః' ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరే, 'అస్మాన్మాయీ సృజతే' ఇత్యాది
స్వవచనే 'యస్యావ్యక్తం శరీరమ్' ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరేచ పరమా
త్మనః, మూలప్రకృతేశ్చ నిర్ధారణానుక్తావపి ధ్యానదర్శనోక్తిస్సఙ్గ
చ్ఛతే; తత్ర విప్రతిపత్తిపూర్వక పరమతనిరసనానుక్త్యా, స్వమతోప

త్యాగస్య అనాకాఙ్క్షితత్వాత్. ఇతి దూషణముద్భావయితుం న శక్యమ్;
త్వన్మతే తు కాలాదివాక్యస్య పరమతనిరసనపరత్వాత్, స్వాకారప్ర
దర్శనం వినాపి, స్వమతస్య ఆర్థికసిద్ధిమాదాయ ధ్యానదర్శనోక్తి
సఙ్గతేర్వక్తవ్యతయా, కాలాదికోటిక- సంశయ వాదిమతేపి తత్రైవ
వక్తుంశక్యతయా నాసాఙ్గత్యోద్భావనం యుక్తమ్;

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా దశమీ కణ్డికా.

త్వన్మతే 'అస్యాముపనిషది. చిదచిద్ - విలక్షణవస్తునః, దేవ
తావిశేషరూపత్వం నిర్ధారయిషితమ్' ఇతి న వక్తుం శక్యమ్; బ్రహ్మ
వాదినిర్ణీతార్థప్రదర్శనపరే-, 'తే ధ్యానయోగానుగతాః' ఇత్యాదితృతీ
యమన్త్రే, 'యః కారణాని నిఖిలాని తాని కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠ
త్యేకః' ఇతి కారణస్య కాలాదివైలక్షణ్యమాత్రోపక్షేపేణ దేవతా
విశేషరూపత్వానుపక్షేపాత్. అయం హి వైలక్షణ్యోపక్షేపః పరమ
తే అసమఞ్జసః; కారణస్య దేవతావిశేషరూపత్వోపక్షేపస్యైవ ప్రాప్
తావసరతయా, తత్పరిహాణేన అర్థాన్తరోపక్షేపాయోగాత్. 'యః
కారణాని నిఖిలాని రుద్రః కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠత్యేకః' ఇతి మన్త్రా
మ్నానాపాతాత్; అస్మత్పక్షే తు, కాలాద్యధిష్ఠాతుః భగవతః కారణ
త్వప్రతిజ్ఞాపూర్వకం కాలాదేః స్వాతన్త్ర్యనిరసనేన జీవపారతన్త్ర్య
నిరసనేన భగవతః, ప్రకృతిశరీరకత్వముఖేన యోనిశబ్దవివక్షితోపాదా
నత్వోపపాదనేన కారణాది సామానాధికరణ్యోపపాదనేన, 'యః కా
రణాని' ఇత్యుత్తరయచ్ఛబ్దేన, పురుషశబ్దనిర్దిష్టస్య, దేవశబ్దనిర్దిష్టస్య చ
భగవతః ఉపస్థానపూర్వకమ్, ఏకశబ్దసమభివ్యాహృతేన యచ్ఛబ్దేన,
'దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తర ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన చ
చిదచిచ్ఛరీరక-నిమిత్తోపాదానభూత-దేవతావిశేషస్య, పురుషశ్రుత్యా
శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞాపనేన చ దృఢీకరణేన కారణస్య కాలాదివైలక్షణ్య

సూత్రానుపత్తేః పేణ అస్యాముపనిషది, కారణస్య దేవతావిశేషరూపత్వం నిర్ధారయిషితమ్; ఇతి పక్షత్రయం యుక్తమ్;

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా ఏకాదశీ కణ్డికా.

'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాదిద్వితీయమన్త్రే, ప్రకృతి పురుష కాలాదికారణవాదస్య ఉపక్రమ ఏవ నిరాసాత్, తృతీయమన్త్రే, 'యః కారణాని' ఇత్యాదినా ప్రకృతి పురుషాదివైలక్షణ్య మాత్రోపక్రమాత్, 'ఏతద్-జ్ఞేయం నిత్యమేవాత్మసంస్థం నాతః పరం వేదితవ్యం హి కిఞ్చిత్। భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా' ఇతి తస్యైవ ఉపసంహారాత్, 'సర్వాజీవే సర్వసంస్థే బృహన్తే, తస్మిన్ హంసో భ్రామ్యతే బ్రహ్మచక్రే,' 'జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావజా హ్యేకా భోక్తృభోగార్థయుక్తా' ఇత్యాదిషు బహుషు మన్త్రేషు తస్యైవ అభ్యాసదర్శనాత్, 'పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్-తతస్తేనామృతత్వమేతి' ఇతి తత్త్వజ్ఞానస్య ముక్తిఫలకత్వోపదేశాత్, 'అత్రాన్తరం వేదవిదో విదిత్వా లీనా బ్రహ్మణి తత్పరా యోనిముక్తాః' ఇతి తద్-విషయార్థవాదదర్శనాచ్చ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రోపనిషదః, 'కారణం బ్రహ్మ, ప్రకృతిపురుష విలక్షణమ్' ఇత్యేతావదేవ, షడ్విధ తాత్పర్యలిఙ్గబలాత్ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితమ్ ఇతి నిశ్చీయతే;

ప్రథమఖణ్డాన్తే 'తద్-బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్, తద్ - బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్' ఇత్యభ్యాసేన ప్రక్రాన్తార్థసమాప్త్యవగమేన, ద్వితీయఖణ్డాదీనాం తచ్ఛేషత్వమ్; ఇదం చ దూషణం త్వయా నోద్భావయితుమ్ అస్మాన్ప్రతి శక్యమ్ ; దేవతావిశేషస్య పురుషశ్రుత్యుపక్రమేణ, 'యః కారణాని' ఇత్యాదినా శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానేన, 'విశ్వరూపైకపాశమ్' ఇతి విశ్వరూపశ్రుత్యా, 'తస్మిన్ హంసో భ్రామ్యతే' ఇతి హంసశ్రుత్యా చ అభ్యాసేన, 'అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా' ఇతి అనన్త విశ్వరూపాభ్యామ్ ఉపసంహారేణ చ, పూర్వోక్త

షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గానాం విశేషవిషయత్వాత్, 'వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః,' 'క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః' ఇతి ఉపసంహారే శ్రుతయోః ఈశహరశబ్దయోః, త్వద్రీత్యా దేవతావిశేషనిర్ధారకత్వం న సంభవతి; ఇతి అనుపదమేవ ప్రపఞ్చయిష్యమాణత్వాచ్చ.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా ద్వాదశీ త్రుటిః.

త్వయా వాస్యాముపనిషది, 'కారణం బ్రహ్మ, విష్ణ్వాది దేవానాం మధ్యే కో దేవః' ఇతి సంశయే శివ ఏవ ఇతి నిర్ధారణం క్రియతే' ఇతి వక్తుం శక్యమ్; తథా సతి 'స్థాణుః పురుషో వా' ఇతి సంశయానన్తరం 'స్థాణురయమ్' ఇతి నిర్ణయవాక్యే ప్రతికోటివాచి పురుషపదవ్యతిరేకవత్, అత్రాపి ఉదాహరిష్యమాణానేకమన్త్రేషు ప్రతికోటిభగవదభిధానభూతానేకశబ్దవ్యతిరేకప్రసఙ్గేన, తద్-వ్యతిరేకస్య అసామఞ్జస్య ప్రసఙ్గాత్, సిద్ధాన్తే చ ప్రాయేణ రుద్రాదిశబ్దానామ్, జగత్కారణవిషయే, పురుషవిశ్వరూపహంసానన్త భగవత్పురాణ విశ్వకర్మాది శ్రుతీనామివ నిర్దేశో నాస్తి; పురుషశ్రుతివత్ అభ్యాసోఽపి నాస్తి; ఇతి ప్రపఞ్చయిష్యమాణత్వాచ్చ.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా త్రయోదశీ త్రుటిః.

ఏవం కాలాదికోటికసంశయే, కాలాదివాక్యస్య, 'కాలో వా, స్వభావో వా, నియతిర్వా, యదృచ్ఛా వా, భూతాని వా, పురుషో వా యోనిర్ ఇతి చిన్త్యమ్' ఇతి కాలాదికారణత్వనిషేధప్రతిజ్ఞాముఖేన కాలాద్యాక్షేపపరతయా వాచ్యత్వాత్ వాశబ్దపటాధ్యాహారప్రసఙ్గః; 'సంయోగ ఏషాం న త్వాత్మభావాత్' ఇతి చ అనన్వితం స్యాత్; ఏతేన 'ఆత్మభావాత్' ఇత్యేవం, 'కాలాదీనామ్, చేతనానధిష్ఠితత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యేణ న కారణత్వమ్' ఇతి, యోనిపదస్య నిషేధ్యసమర్పకస్య అనుషఙ్గేణ, 'ఆత్మనః-స్వస్య భావాత్' ఇత్యర్థాశ్రయణే చ హేతోః, వస్తుతః కారణానాం సంయోగస్య హేతుత్వానుక్త్యా, అనుక్తే సంయోగరూ-

షే ధర్మిణి హేతుత్వనిషేధానుపపత్తేః, తుశబ్దేన పక్షాన్తర నిరసన
స్యాస్వారసతః ప్రతీత్యా తద్విరోధాచ్చ. అస్మాకంతు, కాలాదివిశిష్ట
పురుషరూప దేవతావిశేషస్య కారణత్వప్రతిజ్ఞారూపత్వాత్, కాలా
దివాక్యే నవాశబ్దఘటాఽధ్యాహారదోషః, 'ఏషాంసంయోగస్-స్వాస్వ
భావాన్నసంభవతి' ఇత్యేవంప్రతిజ్ఞాతార్థహేతునిర్దేశరూపత్వాన్నా
నన్వయశ్చ, నిషేధ్యసమర్పకయోనిపదానుషఙ్గశ్చ అనపేక్షితః; స్వాను
తముపన్యస్య, పరమతనిరాసోపి ఆనుషఙ్గికః క్రియత ఇతి. నతుశబ్దా
స్వారస్యంచ. 'అధిష్ఠాతురప్రతిజ్ఞాతత్వేన సంయోజకాభావాత్ సం
యోగోనసంభవతి' ఇతి యోనిపదానుషఙ్గంవినా పరమతే వాక్యార్థశ్చ
నసంభవతి;

ఇతి దశదూషణీగర్భా చతుర్దశీకణ్డ్యా.

యదిహి 'కాలాదివాక్యమ్ఆక్షేపస్-స్యాత్'; తదా, 'కాలస్వ
భావోనియతిర్ యదృచ్ఛాభూతాని పురుషోయోనిర్ ఇతి చిన్త్యమ్'
ఇతివాచ్యమ్; 'అత్రేదంచిన్త్యమ్' ఇత్యాదావివ, 'చిన్త్యమ్' ఇత్యస్య
దూష్యమ్ ఇతిచ అర్థోవాచ్యః; తత్ర 'పురుషోయోనిర్' ఇతి అనయోః
వ్యత్యాసాన్వయోదోషః, యోనిపదస్యమూలప్రకృతిపరత్వేనయథా
శ్రుతాన్వయేపూర్వస్మిన్నర్థే కారణపదాధ్యాహారోదోషః; 'స్వభావ
మేకే కవయోవదన్తి కాలంతథాన్యే పరిముహ్యమానాః' ఇతి కాలా
దేః పృథక్కోటిత్వస్య ప్రదర్శనేన, 'కాలోయోనిర్ ఇతిచిన్త్యమ్,'
'పురుషోయోనిర్ ఇతి చిన్త్యమ్' ఇత్యాదిరూపేణ యోనిపదస్య,
కారణపదస్యవా పఞ్చకృత్వస్, సప్తకృత్వోవా ఆవృత్తిప్రసఙ్గః, ఏవం
చసతి పఞ్చకృత్వః, షట్కృత్వోవా ఇతిశబ్దావృత్తిప్రసఙ్గశ్చ. ఏవం
'చిన్త్యమ్' ఇత్యస్యాపి ఆవృత్తిప్రసఙ్గః, 'కాలస్వభావోనియతిర్ య
దృచ్ఛాభూతానియోనిః పురుషశ్చకారణమితిచిన్త్యమ్', ఇత్యుక్తౌ,
సముచ్చయపక్షస్య స్వరూపేణ అసత్త్వేన అనుక్తోపాలమ్భపత్త్యా,

‘కాలస్స్వభావో నియతిర్ యదృచ్ఛా భూతాని యోనిః పురుషో వా కార
ణమ్ ఇతి చిన్త్యమ్’ ఇత్యుక్తావపి, ‘కారణధర్మికః వికల్పేన సప్తకోటికః
ఏకః పక్షః’ ఇతి ప్రతీతిప్రసఙ్గేన, ఏకల్పపక్షస్యాపి స్వరూపేణ అసత్త్వేన
అనుక్తోపాలమ్భాపత్త్యా చ ‘కాలో యోనిర్ ఇతి చిన్త్యమ్’ ఇత్యాది
రూపేణ వాక్యసప్తకమావశ్యకమ్;

ఇతి వింశతిభాషణగర్భా పఞ్చదశీకణ్డికా.

ఏవం సతి ‘బ్రహ్మవాదినో వదన్తి,’ ‘కిందేవత్యం పౌర్ణమాస
మితి ప్రాజాపత్యమితి బ్రూయాత్’ ఇత్యాదిషు, ‘సంశయప్రదర్శ
నవాక్యానన్తరవాక్యస్యైవ నిర్ధారణపరత్వదర్శనాత్, ఇహాప్యస్మత్సి
ద్ధాన్తరీత్యా తాదృశశైల్యనురోధసంభవే తత్త్యాగాపత్తిః, ‘చిన్త్యమ్’
ఇతి శబ్దస్య, ‘చితిస్మృత్యామ్’ ఇతి ధాతోః ణ్యత్ప్రత్యయాన్తతయా
నిష్పన్నత్వేన, ‘తదర్థమిదం చిన్త్యమ్’ ఇత్యాది శాస్త్రీయవ్యవహా
రేణ, నిరూఢలక్షణయా కోటిస్మృతిపూర్వకసన్దేహయోగ్యపరత్వేన చ
సన్దేహప్రయోజ్యనిర్ధారణస్య, ‘ఇదమిదానీం చిన్త్యతే’ ఇత్యాదినిరూఢ
వ్యవహారేణ లక్షితలక్షణయా లాభసంభవేపి ‘దూష్యమ్’ ఇతి అర్థో
నయుక్తః; చిన్తాయా నిర్ధారణఫలకత్వప్రసిద్ధేః.

యద్వా ‘చిన్త్యమ్’ ఇత్యస్య ‘సర్వదా మనసి కర్తవ్యమ్’
ఇత్యర్థః. ‘కదాచిదపి నాన్యథా మనసి కర్తవ్యమ్’ ఇతి, భగవతః వైక
ల్పికకారణభావవ్యావృత్తిరితి, ముఖ్యవృత్త్యైవ ఉపపత్తౌ, చిన్త్యశబ్దస్య
‘దూష్యమ్’ ఇత్యర్థః అత్యన్తమయుక్తః; ‘నిర్ధారణవివక్షయా, సమ్యక్
చిన్తితోయమర్థః’ ఇతి చ వక్తారో భవన్తి; అత ఏవాహ:— భవనాథః తస్వ
ద్ధీపేటికాయామ్. ‘ఏవం శాబ్దతాస్థితిర్ ఇహ నయాన్తరాత్, గౌణము
ఖ్యాధికరణేతు నయాన్తరాత్ వివేకః శాబ్దత్వేపీతి చిన్త్యమ్’ ఇతి.
అతః ప్రయోగవిరోధాత్, ‘చిన్త్యమ్’ ఇత్యస్య దూష్యార్థకత్వమ
యుక్తమ్; నిర్ధారణాభిప్రాయేణైవ, ‘అత్రేదం చిన్త్యమ్’ ఇత్యాది

వదన్తి; తద్వత్ ఇహాపి నిర్ధారణమేవ అర్థః. ఇయాంస్తు విశేషః:—గౌరవ్య విషయే, 'తదుక్తం న' ఇతి వక్తుమ్ అక్షమాః, 'చిన్త్యమ్' ఇతి వ్యతిరేక నిర్ధారణం లక్షయన్తి. ఇహ తు తాదృశ వివక్షా హేత్వభావాత్ అన్వయ నిర్ధారణమేవ వివక్షితమ్;

ఇతి దూషణషట్కగర్భా షోడశీకణ్ఠ్యా.

'పురుషశబ్దేన పరమాత్మనిర్దేశాదేవ హి తేన పదేన జీవనిర్దేశే పూర్వనిర్దిష్ట పురుషప్రత్యభిజ్ఞా భవితా' ఇతి తన్నివృత్తయే పురుషజీవయోః భేదప్రతీతిసిద్ధ్యర్థమ్, 'ఆత్మాప్యనీశః', 'కాలాత్మయుక్తాని,' 'పృథగాత్మానమ్,' 'క్షరాత్మానౌ,' 'అనీశశ్చాత్మా,' 'అనన్తశ్చాత్మా' ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన జీవనిర్దేశః. అస్మిన్ప్రకరణే, క్వాపి పురుషపదేన బహుకృత్వోఽభ్యస్తేనాపి జీవనిర్దేశాభావేన ఆక్షేపపరత్వే, 'పురుష ఇతి చిన్త్యమ్' ఇత్యనన్తరమ్ తద్ధేతూపన్యాసే 'పురుషోఽప్యనీశస్ సుఖదుఃఖహేతోర్' ఇతి హి వాచ్యమ్; అన్యథా హేతుసాధ్యయోః భిన్నధర్మికత్వప్రతీత్యాపత్తౌ కిం కేన సఙ్గతం స్యాత్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా సప్తదశీ.

అయమత్ర శబ్దార్థః- 'బ్రహ్మవాదినో వదన్తి'- వేదప్రవచనశీలాః స్ఫుటం ప్రతిపాదయన్తి ఇత్యర్థః. ఇదం చ అర్థవాదరూప-తాత్పర్యలిఙ్గసూచనార్థముక్తమ్. ఆఖ్యాయికాయాః అర్థవాదాన్తర్గతత్వాత్. 'కిం కారణం బ్రహ్మ' ఇతి ధర్మినిర్దేశః. కారణపదమ్, 'కారణత్వమపి కేన రూపేణ' ఇతి కారణతావచ్ఛేదకవిశిష్ట దేవతావిశేష ప్రశ్నసూచనార్థమ్. బ్రహ్మపదం చిదచిద్ - విలక్షణ చేతనవిశేషపరమ్; 'యతో వా ఇమాని' ఇత్యాదిప్రకరణే 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ,' 'బ్రహ్మణా విపశ్చితా,' 'ఆత్మన ఆకాశస్ - సమ్భూతః,' 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః,' 'సోఽకామయత,' 'తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్,' 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ,' 'స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః,' 'ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రా-

షతి,' 'ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్,' 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మేతి' 'ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్' 'ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్య' ఇతి చిద్విలక్షణ చేతనవిశేషస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వేన నిర్ణయాత్ 'కిమ్' ఇతి కోటిప్రదర్శనమ్ కిం దైవతమ్ ఇత్యర్థః; 'కిమేకం దైవతం లోకే' ఇత్యాద్యుపబృంహణానుసారాత్, 'బ్రహ్మవిష్ణురుద్రోఽవా' ఇతి వివక్షితం రుద్రం ప్రస్తుత్య, 'తతః పరం బ్రహ్మ పరం బృహన్తమ్' ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్' ఇతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. 'పురుష ఇతి చిన్త్యమ్' ఇత్యారభ్య, బహుకృత్వోఽభ్యస్తేన పురుషశబ్దేన నారాయణరూప దేవతావిశేషస్యైవ సిద్ధాన్తకోటిత్వేన ఉక్తత్వాచ్చ 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' 'ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్' 'యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్' ఇత్యాదిషు, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణామేవ కారణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాచ్చ. త్రిమూర్తీనామేవ జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయకారణత్వప్రసిద్ధ్యా, జగత్కారణస్య సమాభ్యధికరహితత్వేన ఏకవ్యక్తిత్వప్రసిద్ధ్యా చ త్రిమూర్తీనామేవ సంశయకోటిత్వోపపత్తేశ్చ. 'కారణమ్' ఇతి కర్తృనిర్దేశః; 'కుతస్స్మ జాతాః' ఇతి ఉపాదానస్య, తత్రాఽపి ఉత్పత్తిస్థానరూపోపాదానమాత్రస్య 'క్వ చ సంప్రతిష్ఠాః' ఇతి లయస్థానరూప ఉపాదానప్రశ్నదర్శనాత్, ఉత్పత్తిస్థిత్యాదీనాం క్రమేణ ప్రశ్నౌచిత్యాచ్చ.

ఏవం చ గోబలీవర్దన్యాయేన 'కిం కారణమ్' ఇతి కర్తుః ప్రశ్న ఇత్యవగమ్యతే; 'జీవామ కేన' 'కేన జీవామ' ఇత్యన్వయః అనేన, రక్షకస్య. 'క్వ చ సంప్రతిష్ఠాః' ఇతి సంహర్తుః. లయస్థానస్య చ †సమా, ప్రతిష్ఠారూపలయస్థానస్య లయకర్తృత్వ సూచనసంభవాత్, తదధికరణకస్యైలయస్య తత్కర్తృకత్వం సామీచీన్యం వివక్షితమ్; 'యతో వా ఇమాని' ఇత్యాదౌ, ఉత్పత్తి స్థితిలయకారణభూత ఏకవ్యక్తేరేవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వేన, 'యతః' ఇతి పఞ్చమ్యాః నిమిత్తోపాదాన సాధారణ్యేన

---

† 'సమా'—'సమ్' ఇత్యుపసర్గేణ.

‘తత్-తద్ బ్రహ్మేతివిజిజ్ఞాసస్వ’ఇతిద్వితీయగతచ్ఛబ్దేన, ‘సోఽకామయత’ ఇత్యాదినా కర్తృత్వేనోక్త ఆనన్దమయపరామర్శేనచ ‘కింకారణమ్’ ఇత్యాది ప్రశ్నచతుష్టయస్యైకధర్మితయా, ‘కిం కారణమ్’ఇతి ఉత్పత్తికర్తృమాత్రప్రశ్న ఇత్యవధేయమ్. ‘అధిష్ఠితాః కేన’ ఇతి నియన్తృప్రశ్నః, నియామ్యత్వేన పారతన్త్ర్యహేతుః; ‘సుఖేతరేషు’ ఇతిఅధిష్ఠితత్వాభావే, దుఃఖితత్వం, తత్తారతమ్యంచనస్యాత్; ఇతిభావః. ‘సుఖాని, తదితరాణి దుఃఖానిచ సుఖేతరాణి’ ‘అవ్యవస్థాః’-దుఃఖవృత్తౌ, సుఖవృత్తౌ వావ్యవస్థాశూన్యాః. ‘వ్యవస్థితత్వేహి స్వాభావికత్వాత్ నాధిష్ఠానాపేక్షా’ ఇతిశఙ్కా ఉదియాదపీతి భావః. ‘బ్రహ్మవిదః’ ఇతి సంబోధనమ్. అత్రపరమతే బ్రహ్మణః అస్మద్రీత్యానిమిత్తోపాదానత్వానభ్యుపగమాత్ కారణపదవైఫల్యం, సమిత్యుపసర్గవైఫల్యంచ.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా అష్టాదశీకణ్డ్యా.

ఇత్థం ‘కిం కారణమ్’ఇత్యాదినా, విప్రతిపత్తిరుపన్యస్తా; అథసిద్ధాన్త ఉపన్యస్యతే; కాలస్వభావ ఇత్యాది. ‘కాలస్వభావః’ - కాలవిశేషః; ‘కారణమస్తి’ ఇతినిశ్చిత్య, సంశయప్రవృత్తేస్స్వభావవాదస్యఅప్రసక్త్యా తన్నిరాకరణాసంభవాత్, ‘స్వభావమేకే కవయోవదన్తి’ ఇత్యాదౌ అనుక్తస్యైవ అనేకపక్షస్య ఉపన్యాససంభవాత్, యోనిపదానన్వయాచ్చ. నహి ‘కాలో, నియతిర్, యదృచ్ఛా, భూతాని, పురుషో వా యోనిర్’ఇతివత్, ‘స్వభావో యోనిర్’ఇతి ఘటతే; యద్వా వసన్తాదౌ ప్రాయేణ సహకారాదౌ ప్రసవదర్శనాత్, కాలవిశిష్టస్యైవ భగవతః సహకారికారణత్వాత్ ‘కాలో భగవానేవ’ఇత్యుచ్యతే; తత్రాపి, వృక్షాన్తరేషు ప్రసవాదర్శనాత్, స్వభావవిశిష్టస్ - సకారణమ్; కృష్యాదిసామ్యేఽపి ఫలవైషమ్యదర్శనాత్, నియతివిశిష్టస్ - సకారణమ్; సర్వస్యాపిఅనియతత్వాత్ యదృచ్ఛావిశిష్టస్ సకారణమ్; భూతా

నాముపాదానత్వాత్, భూతవిశిష్టస్యైవ కారణమ్; ఇత్యుచ్యతే. ఇత్థంచ 'స్వభావః' - వస్తుస్వభావః; తత్తత్కార్యానుకూలసహజశక్తిరితియావత్. 'నియతిః' అదృష్టమ్. 'యదృచ్ఛా' - క్వచిత్ తత్తత్కార్యవిశేషేషు హేతుభూతాని దైవాని. 'దైవాద్యదృచ్ఛయా' ఇతి సమానార్థతయా ప్రయోగాత్.

యద్వా 'యదృచ్ఛా' - అనియతశక్తిః; ఆధేయశక్తిరితియావత్. 'భూతాని' ఇతి మహదాదీనామ్ ఉపలక్షణమ్. ఏతాని పురుషః. నిర్వాహ్యనిర్వాహకభావనిబన్ధనం సామానాధికరణ్యమ్ నియామ్యమ్ ఇతి యావత్. తేన కారణశిరోధృత్వేన కర్తృత్వముక్తమ్. 'యోనిః' ఇతి ఉపాదానత్వముక్తమ్. 'కాలాద్యాత్మకః పురుషో యోనిః ఇతి చిన్త్యం నిర్ధార్యమ్' ఇత్యుక్తావపి శ్రవణబలేన కర్తృత్వస్య, యోనిశబ్దప్రసిద్ధ్యా ఉపాదానత్వస్యచ లాభాత్, కాలభూతశబ్దయోః ద్రవ్యవాచిత్వేన లక్షణాం వినా, పురుషపరత్వేపి స్వభావాద్యద్రవ్యవాదిపదత్రయమ్, రూపాదిశబ్దవత్ నిష్కర్షకశబ్దత్వాత్ లక్షణయా నియన్తృపరమ్; నచ 'పురుషో యోనిః ఇతి చిన్త్యమ్' ఇత్యన్వయే స్యాత్ సోऽదోషః, త్వన్మతే భూతవ్యతిరిక్తకాలాదేరుపాదానత్వాభావేన వ్యత్యాసేపి అనన్వయాత్. తదర్థమ్ 'భూతయోనిః పురుషః కారణమితి చిన్త్యమ్' ఇత్యుక్తౌ వ్యవహితాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్, కారణపదస్య కర్తృపరతయా కాలాదావనన్వయాచ్చ. భూతపదేన మహదాద్యుపలక్షణేన యోనిపదస్య సామాన్యవచనస్య ప్రకృతిపరత్వే వైయర్థ్యాచ్చ. నచ స్వభావాదిపదత్రయలక్షణాదోషః; పూర్వోక్తరీత్యా, కారణశబ్ద ఇతిశబ్దచిన్త్యశబ్దానాం భవత్పక్షే బహ్వధ్యాహారాపేక్షయా తస్యాః జ్యాయస్త్వాత్.

ఇతిదూషణచతుష్టయగర్భాపకోనవింశీ.

౨-౮-౯౧.

ఏవం ‘కిం, కుతః’ ఇత్యస్యఉత్తరముక్తమ్; ఉభయవిధకారణత్వ
రక్షకత్వలయాధికరణత్వకర్తృత్వనియన్తృత్వవిశిష్టం వస్తు కిం దైవ
తమ్’ ఇతి హి విప్రతిపత్తిః; అతః, ‘కారణత్వాదీనామ్ ఏకధర్మిగతత్వస్య
నిశ్చితత్వాత్, ప్రధానభూతకారణనిర్ధారణేనైవ నిర్ధారణాన్తరమపి
సిద్ధమ్’ ఇతి పృథక్తదనుక్తిః. కాలాదినియన్తృత్వోక్త్యా వా తత్సిద్ధిః. త్వన్మ
తే తు కారణత్వాదీనామ్ ఏకధర్మిణి అనుక్త్యా న్యూనతాదోషః. ఇత్థం
ప్రశ్నపఞ్చకస్యాపి ఉత్తరముక్తప్రాయమ్ ఇతి మత్వా, ‘సంయోగ
ఏషామ్’ ఇత్యాదినా పురుషస్యైవ కర్తృత్వాదికముపపాద్యతే; కార
ణకలాపసంఘటనం న ప్రకారాన్తరేణ, ‘ఆత్మభావాన్న’-స్వస్వభావాన్న
ఇత్యర్థలాభాత్ చేతనాధిష్ఠితస్యైవ దణ్డాదేః కార్యదేశే సముపధాన
దర్శనాత్ ఇతి భావః.

యద్వా పురుషాధిష్ఠితత్వాభావే ఏషాం సంయోగో న సంభవతి;
కార్యోత్పత్తిస్థలే సర్వత్ర అధిష్ఠాతురాత్మనః సద్భావాత్ ఇత్యర్థః.
త్వన్మతే తు ‘కాలాదికం న కారణమ్; కార్యదేశే సర్వత్ర అధిష్ఠాతుర్
ఆత్మనస్-సద్భావాత్.’ ఇత్యేవవక్తవ్యే ‘సంయోగ ఏషాం న’ ఇతి
ప్రతిజ్ఞావైఫల్యమ్; ‘ఆత్మాప్యనీశస్-సుఖదుఃఖహేతోః’ ఇతి జీవాధి
ష్ఠానాత్, తేషాం పరమపురుషాధిష్ఠానం వినా కారణత్వశఙ్కా వ్యా
వర్త్యతే; ‘సుఖదుఃఖహేతోః’ - సుఖదుఃఖయోః హేతుభూతస్య
కర్మణః సత్త్వాత్ ఇత్యర్థః. జీవస్య కర్మపరవశత్వాత్ ఇతి భావః. ‘ఆత్మా
ప్యనీశః’ ఇతి అపిశబ్దేన ‘ఏషామ్’ ఇత్యుక్తం కాలాదికం సముచ్చీయతే;
కాలాదిః, యథా స్వతో న సంయోజకః, తథా ఆత్మాపి సంయోజకో న భవతి
ఇత్యర్థః. త్వన్మతే తు కాలాదివాక్యే, పురుషపదేన జీవస్యాపి దూష్య
త్వేనోక్తతయా, ‘సంయోగ ఏషామ్’ ఇత్యత్ర బహువచనాన్తేన గ్రహ

ణాత్. ‘ఆత్మాపి’ ఇత్యుక్తవన్నిర్దేశానుపపత్తేః. ‘సుఖదుఃఖహేతోః’ ఇతి ‘బ్రహ్మవాదినో వదన్తి’ ఇత్యన్వయః.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా పంక్తిః.

భగవతః ఉపాదానతానిర్వాహికాం ప్రకృతిం ప్రస్తౌతి:— ‘తే ధ్యానయోగానుగతాః’ ఇత్యర్ధేన. ‘స్వగుణైః’ ‘సత్త్వాదిభిః’. ‘నిగూఢాం’ నితరాం సంవృతామ్; సామ్యవైషమ్యరూపేణ సర్వదా సత్త్వాదిమయీమ్ ఇతి యావత్. ‘దేవాత్మశక్తిం’ ‘దేవస్య ఆత్మశక్తిమ్’ అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతామ్. ఆత్మశబ్దేన స్వాభావికత్వముచ్యతే; ఆత్మానుబద్ధశక్తిమ్ ఇత్యర్థః. తతశ్చ కల్పితత్వాది వ్యావృత్తిః. శరీరశరీరిభావప్రయుక్తం సామానాధికరణ్యమ్ ఇతి సూచయన్, దేవపదార్థం విసూచయతి:— ‘యః కారణాని’ ఇతి. ‘యః’ ఇత్యుత్తరయచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ ప్రకృతదేవపరతయా నతచ్ఛబ్దాపేక్షా. అత ఏవ ‘తే ధ్యానయోగానుగతాః’ ఇత్యాదేః ‘ఏకః’ ఇత్యన్తస్య ఏకమన్త్రత్వమ్ ఏతేన, ‘తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్’ ఇతి వాక్యే గౌరీదర్శనముచ్యతే, ‘యః కారణాని’ ఇతి రుద్రదర్శనముచ్యతే ఇతి చ నిరస్తమ్; ‘అపశ్యన్’ ఇత్యస్య పరస్పరాకాఙ్క్షాబలేన ‘శక్తిమ్’ ఇత్యనేనైవ అన్వితతయా ఉత్తరత్ర అన్వయాసంభవాత్, ‘తమేకం నేమిమ్’ ఇత్యాద్యగ్ర్యమన్త్రద్వయస్య ‘అధీమ’ ఇత్యనేనైవ అన్వితత్వాచ్చ. తత్ర ‘అధీమ’ ఇతి బ్రహ్మవిదామనుసన్ధానమ్. అధిపూర్వాత్ ‘ఇక్ స్మరణే’ ఇతి ధాతోః లిట్ పరస్మైపదోత్తమపురుషబహువచనాన్తం రూపమ్. అత్ర కార్యకారణోభయావస్థప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మానుసన్ధానం వివక్షితమ్; అతః ‘ఏకనేమిమ్’ ఇత్యాదివిశేషణానాం ‘పఞ్చస్రోతోమ్బుమ్’ ఇత్యాదివిశేషణానాం చ ‘తమ్’ ఇత్యుక్తదేవవిశేషణత్వమ్ ఉపపద్యతే; ‘తమ్’ ఇత్యస్య ‘యః కారణాని’ ఇతి యచ్ఛబ్దప్రతినిర్దేశత్వమఙ్గీకృత్య, సార్ధమన్త్రద్వయస్య ‘అధీమ’ ఇత్యనేనైవాన్వయేన ఏకవాక్యత్వాభ్యుపగమే, ‘తే ధ్యానయోగానుగతాః’ ఇత్యాదేరేక

మన్త్రత్వం నస్యాత్; పరస్పరాన్వితపాదచతుష్టయవతోపి ఋ
ఙ్మన్త్రస్య ఏకమన్త్రత్వమ్। అతః, 'యోగాధిష్ఠితి, తాదృశదేవాత్మశ
క్తిమపశ్యన్' ఇతి పూర్వోత్తరార్థయోర్ అన్వయః. 'పఞ్చపర్వామ్'
ఇత్యన్త విశేషణేషు స్త్రీలిఙ్గమహిమ్నా, 'అనీశయా శోచతి ముహ్య
మానః' ఇత్యత్రేవ, 'దేవాత్మశక్తిమ్' ఇతిపూర్వత్ర స్త్రీలిఙ్గశక్తిశబ్ద
నిర్దిష్ట ప్రకృతేరేవవిశేష్యత్వలాభాత్, తల్లాభార్థమేవ 'ప్రకృతిమ్'
ఇతి విశేష్యానుపాదానాచ్చ 'ప్రకృతివిశిష్టం దేవమ్ అధను' ఇత్యుత్త
రమన్త్రయోరన్వయః. అతః 'దేవాత్మశక్తిమ్' ఇతి 'గౌరీదర్శనము
చ్యతే' ఇత్యయుక్తమ్; శ్రుతలిఙ్గాభావాత్, విశేష్యానుపాదానసిద్ధ
మూలప్రకృత్యభేద బాధాచ్చ. 'యః కారణాని' ఇతి రుద్రదర్శనముచ్య
తే ఇత్యపి అయుక్తమ్; శ్రుతలిఙ్గాభావాత్, నిరాకాఙ్క్షత్వేన పూర్వో
త్తరక్రియయోరనన్వయాచ్చ. నచ అవ్యవధానాత్ స్త్రీలిఙ్గాన్తపద
బోధితకర్మణైవ అన్వయః ఇతి వాచ్యమ్; ఆకాఙ్క్షాయా అవిశేషేణ
కస్యచిదన్యన్నధేరవిశేషకత్వాత్, 'తమూర్ వర్షిష్ట' ఇతివత్. 'అన్య
థా 'తమపశ్యన్' ఇతి అధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ.

ఇతి మాపణపటు- గర్భాపకపంక్తిః త్యా.

తస్మాదస్మన్మతే తత్త్వత్రయసంశయ బాధకా పరస్య దేవ
సప్తహబాధకాశతమాపణీ.

అథ శ్వేతాశ్వతరోపనిషదః భగవత్పరత్వ నిర్ధారణోపయోగి
తయా, 'పురుషశబ్దఏవ దేవతావిశేషనిర్ధారణభారపర్యవసాన
భూమిర్' ఇతి సాధ్యతే;

తత్రేయం ప్రథమాకత్యా:—ఉక్తరీత్యా కాలాది వాక్యస్య
దేవతావిశేషప్రతిజ్ఞారూపస్యాస్య, 'సంయోగ ఏషామ్' ఇత్యాదేః
ప్రథమఖణ్డస్య పరపక్షప్రతిక్షేపాదిముఖేన తదుపపాదకత్వస్య చ సిద్ధౌ
ప్రతిజ్ఞావాక్యే పురుషపదశ్రవణాత్, తత్ర చ ఆత్మనా నవాదిశక్తేః

ప్రమేయాభిధేయద్రవ్యాదిపదవత్, ఉత్కృష్టః పక్షే సామాన్యశబ్దస్య ప్రయోగాయోగేన శక్యానర్హత్వాచ్చ పురుషపదమేవ దేవతావిశేషనిర్ధారకమ్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథ ద్వితీయాకక్ష్యా:—'తద్విష్ణోరితి మన్త్రేణ, సూక్తేన పురుషేణ వా। నైతాభ్యాం సదృశో మన్త్రో వేదేషూక్తశ్చతుర్ష్వపి॥ ఇదం పురుషసూక్తం హి 'సర్వవేదేషు పఠ్యతే। ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతమ్ ఋషిసింహేన చిన్తితమ్॥ వేదేషు పౌరుషం సూక్తమ్' ఇత్యాదిపరాశర-శతవచనాభిష్టుత సర్వశాఖైకకణ్ఠ్య సంపాదకావిగీత సర్వవేదపాఠ పురుషసూక్తజోఘుష్యమాణం పురుషపదం హి అత్ర నిర్ధారకం యుక్తమ్; 'ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతమ్' ఇతి శబ్దతః, అర్థతశ్చ 'సత్యత్వప్రసిద్ధిర్హి పురుషసూక్తస్య ప్రతీయతే; అతః అత్ర శబ్ద ఏవ బలీయానితి వ్యక్తమ్ ఏతత్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ తృతీయాకక్ష్యా:—'బ్రహ్మ తావత్ 'సర్వోపనిషదనుయాయి' ఇతి అభివాదమ్, తస్య దేవతావిశేషత్వం చ, సతి సంభవే సర్వత్ర అనుగతశబ్దేన ప్రతిపాదనీయమ్; పురుషపదమేవ చ సర్వత్ర అనుగతమ్;

(౧) 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదేః ఛాన్దోగ్యే శ్రవణాత్,

(౨) 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్పురుషవిధః' ఇతి వాజసనేయకే శ్రవణాత్,

(౩) 'పురుషో నారాయణః' ఇత్యాదేః తైత్తిరీయే శ్రవణాత్,

(౪) 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్' ఇత్యారభ్య, 'సోఽద్భ్య ఏవ పురుషం సముద్ధృత్యామూర్ఛయత్, తమభ్యతపత్, తస్యాభితప్తస్య ముఖం నిరభిద్యత, యథాఽణ్డం ముఖాద్వాక్ వాచోఽగ్నిర్, నాసికే

నిరభిద్యేతామ్, నాసికాభ్యాం ప్రాణః, ప్రాణాద్ - వాయుః, అక్షిణీనిరభిద్యేతామ్, అక్షిభ్యాం చక్షుః, చక్షుషఆదిత్యః, కర్ణౌనిరభిద్యేతామ్, కర్ణాభ్యాంశ్రోత్రమ్, శ్రోత్రాద్దిశః'ఇత్యాదేః ఐతరేయకేశ్రవణాత్,

(౫) 'పురుషాన్నపరంకిఞ్చిత్'ఇత్యాదేఃకఠవల్ల్యాంశ్రవణాత్,

(౬) 'తేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వమ్' ఇత్యాదేః అథర్వణేశ్రవణాత్,

(౭) 'పరంపురుషమభిధ్యాయీత' ఇత్యాదేః ప్రశ్నోపనిషది శ్రవణాత్,

(౮) 'తతోఽరక్తోత్పలాభాసం†పురుషాయతనంమహత్ । దహరం‡పుణ్డరీకమితి వేదాన్తేషునిగద్యతే' ఇతి క్షురికోపనిషది శ్రవణాత్,

(౯) 'పురుషం నిర్గుణం సాంఖ్యమథర్వశిరసోవిదుః' ఇతి వస్త్రోపనిషది శ్రవణాత్,

(౧౦) 'సహస్రశీర్షంపురుషమ్' ఇత్యాదేః మహోపనిషది శ్రవణాత్,

(౧౧) 'పురుషఏవసవితా' ఇతి తలవకారేశ్రవణాత్,

(౧౨) 'తమీశానంపురుషమ్దేవమ్' ఇతిఅథర్వశిరసిశ్రవణాత్,

(౧౩) ('యదావసానేఽస్యచతుర్థ్యర్ధమాత్రా,ప్రాద్యుతి 'సర్వవర్ణాపురుషదైవత్యా) ఇత్యథర్వశిఖాయాం శ్రవణాత్,

(౧౪) 'అథాస్యపురుషస్య చత్వారిస్థానానిభవన్తి' ఇతి పరబ్రహ్మోపనిషది శ్రవణాత్,

(౧౫) 'సధ్యేపురుషోదివ్యః' ఇత్యాదేఃసౌబాలోపనిషదిశ్రవణాత్,

(౧౬) 'అథపురుషోహవైనారాయణః' ఇతి నారాయణోపనిషదిశ్రవణాత్,

---

† పా - 'హృదయాయతనమ్' ‡ 'పుణ్డరీకంతద్-'

(౧౭) 'పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్' ఇతి కైవల్యోపనిషది శ్రవణాత్,

(౧౮) 'పురుషఃపరః' ఇతి శారీరోపనిషది శ్రవణాత్,

(౧౯) 'స ఏవ వేదపురుషః' ఇతి పరమహంసోపనిషది శ్రవణాత్,

(౨౦) 'సవాఏషసూక్ష్మో గ్రాహ్యోదృశ్యః పురుషసంజ్ఞః' ఇతి మైత్రాయణోపనిషది శ్రవణాత్,

(౨౧) 'ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం నృకేసరి విగ్రహమ్' ఇత్యాదేః తాపనీయే శ్రవణాత్,

(౨౨) 'యోఽసావసౌ పురుషః - సోఽహమస్మి' ఇతి ఈశావాస్యే శ్రవణాచ్చ.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథ చతుర్థీ:— 'పురుషాయతనం మహత్ - దహరం పుణ్డరీకమ్ ఇతి వేదాన్తేషు సంగద్యతే' ఇతి దహరోపాసనావిషయకం పురుషస్యైవ ప్రతీయతే; దహరోపాసనం చ పురుషశ్రుతివత్ వేదాన్తేషు ప్రాయికమ్; తైత్తిరీయకే 'దహరం విపాప్మమ్' ఇత్యాదేః, కఠవల్ల్యామ్ 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః' 'ఊర్ధ్వం ప్రాణమున్నయతి, అపానం ప్రత్యగస్యతి, మధ్యే వామనమాసీనం విశ్వేదేవా ఉపాసతే' ఇత్యాదేః, ముణ్డకే 'బ్రహ్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖమ్ । హృదయం తద్విజానీయాత్ విశ్వస్యాయతనం మహత్' ఇత్యాదేః, మన్త్రోపనిషది 'అన్తః పశ్యన్తి సత్త్వస్థం నిర్గుణం గుణగహ్వరమ్' ఇత్యస్య, యోగశిఖాయాం 'హృది కృత్వా పరమేష్ఠినమ్' ఇత్యస్య, మహోపనిషది 'పద్మకోశప్రతీకాశమ్' ఇత్యాదేః, అథర్వశిరసి 'వాలాగ్రమాత్రం హృదయస్య మధ్యే' ఇత్యాదేః, అథర్వశిఖాయాం (శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయః) ఇత్యస్య, పరబ్రహ్మోపనిషది 'తద్వేద్యం హృద్యాకాశే' ఇత్యస్య, సుబాలోపనిషది 'యో హృద్యాకాశే తమాత్మానముపాసీత' ఇతి బహుశ ఆవృత్తేః

మాణ్డూక్యే 'ప్రణవం హి పరం విద్యాత్ సర్వస్య హృదయే స్థితమ్' ఇత్య స్య, ఆత్మప్రబోధోపనిషది 'హృత్పద్మ' ఇత్యస్య, పరమహంసోపనిషది 'హృదయే హంస మాత్మానం ధ్యాయేత్' ఇత్యస్య, కైవల్యోపనిషది 'హృత్పుణ్డరీకం విరజం విశుద్ధం విచిన్త్య మధ్యే విశదం విశోకమ్' ఇత్యాదేః, ఛాన్దోగ్యే 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకమ్' ఇత్యాదేః, బృహదారణ్యకే 'య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్ శేతే' ఇత్యాదేః తత్ర తత్ర బహుశః శ్రవణాత్. తతశ్చ దహరవిద్యైకకణ్ఠ్యం సర్వవిద్యానాం యుక్తమ్ ఇతి పురుషపదమేవ దేవతానిర్ధారకమ్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భః.

అథ పఞ్చమీ కక్ష్యా:—శివస్య శ్వేతాశ్వతరోపనిషది 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। ఆత్మా గుహాయాం హృదయేస్య జన్తోర్' ఇత్యాదినా దహరవిద్యైవ విధిత్సితా ప్రతీయతే; ఇతి తదేవ యుక్తమ్; ఇతి

అథ షష్ఠీ:— 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్' ఇతి విధివదుపసన్నం ప్రత్యుపదేశ్య, బ్రహ్మవిద్యామాత్రస్య పురుషవిషయత్వం ప్రతిభాసతే; ఇతి పూర్వోక్తమేవ యుక్తమ్; ఇతి.

అథ సప్తమీ:—'య ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, య ఏషోక్షిణి పురుషో దృశ్యతే, మనోమయోయం పురుషో భాః సత్యమ్, స ఏషోగ్నిర్వైశ్వానరః యత్పురుషః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః, అథ పరాయణా, తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్, స య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః, సహస్రశీర్షా పురుషః, పురుషం మహాన్తమ్' ఇత్యాదినా బహ్వీషు విద్యాసు పురుష ఏవోపాస్యః ప్రతీయతే; ఇతి పురుషపదమేవ నిర్ధారకమ్. ఇతి.

అథాష్టమీ:—ఇదం తావత్ ఏకనిగమకం మహోపనిషన్మహానారాయణోపనిషన్నారాయణోపనిషత్కఠవల్లీ ముణ్డక సౌబాల తైత్తిరీయ తాపనీయత్రయ పూర్వోత్తర నారాయణాదీనాం భగవత్పరాణామ్, అథర్వశిరోథర్వశిఖా శ్వేతాశ్వతరాదీనాం శివపరాణాంచ మిథోవిరోధే రాశిద్వయాకరగతత్వం పురుషపదస్య ఇతి. తతశ్చ బహూపనిషదనుగ్రహేణాపి సుగ్రహః;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథనవమీ:—'పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్య మథర్వ శిరసో విదుః' ఇతి మన్త్రోపనిషద్-వాక్యేన, అథర్వశిరసః పురుషపరత్వే నిర్ధారితే తత్సమానప్రకరణతయా శ్వేతాశ్వతరమపి పురుషప్రధానకమ్ ఇతి నిర్ణీయతే; అతఏవహి 'సమాసతస్తు తద్వ్యాసః పురుషైకాన్త్యముక్తవాన్' ఇతి బ్రహ్మసూత్రాణాం పురుషపర్యవసానం ప్రతీయతే; 'పురుషమపి చైనమధీయతే' ఇతి చ స్పష్టమేతత్; అన్యథా, 'అతఏవ న దేవతాభూతంచ' ఇతి ఉత్తరసూత్రే అతశ్శబ్దేన సన్నిహిత పరిత్యాగప్రసఙ్గాత్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథదశమీ:—పురుషశబ్దః, దశకృత్వః శ్వేతాశ్వతరాభ్యాసాత్ దేవతానిర్ధారకః; భగవత్త్వాదిపిశ్వరూపాదిశబ్దాస్తు పఞ్చషాస్తదనుగ్రాహకాః; ఈశేశానాదిశబ్దా అపి పురుషశబ్దాపేక్షయా న్యూనత్వాత్ న నిర్ధారకాః; ఏకశక్తిముఖేన, ఏకానుపూర్వీకశబ్దానాం ద్రాఘిష్ఠత్వేన ఏకార్థబోధకత్వాదపి పురుషశబ్దా ఏవ నిర్ధారకాః, న తు ఈశాన రుద్రశివాదిశబ్దాః.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

ఏవం 'పురుషశబ్దస్య దేవతానిర్ధారకత్వే నిశ్చితే, తేన శబ్దేన భగవత ఏవ దేవతావిశేషత్వేన నిర్ధారణం కృతమ్' ఇతి సాధయితుమ్ ఇదానీం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శ్యన్తే;

శ్లో. ౪-౯౧.

తతేఽయం ప్రథమాకణ్ఠ్యాః—'పురుష ఇతి చిన్త్యమ్' ఇతి పురుషశబ్దేన, భగవానేవ రూఢ్యా వివక్షితః; తథైవ, అస్య కాలాది వాక్యస్య మహాభారత ఏవ ఉపబృంహితత్వాత్. తథాహి:—'తత్త్వ జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్ - సర్వతోముఖైః । తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పరః॥ ప్రధానం కారణమ్ ఏషాం పురుషశ్చాపి కారణమ్। స్వభావశ్చైవ కర్మాణి దైవమేషాం చ కారణమ్॥ పఞ్చకారణ సంఖ్యాతో నిష్ఠా సర్వత్ర వై హరిః' ఇతి మోక్షధర్మవచనమ్. అత్ర, 'కాలస్స్వభావః' ఇత్యాదినా మన్త్రోపనిషదుపక్రమే ఉపక్షిప్తస్య కాలాదివిశిష్టజగత్కారణ - వస్తువిశేషనిర్ధారణస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉపబృంహణత్వం సిద్ధమ్;

తథాహి:—'కిం కారణమ్' ఇత్యాది కింశబ్ద పఞ్చకోపస్థాపితజిజ్ఞాసాయాః, 'తత్త్వం నారాయణః పరః' ఇత్యాద్యుక్త దేవతా విశేషరూప తత్త్వవిషయాయాః 'తత్త్వ జిజ్ఞాసమానానామ్' ఇత్యనేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, కారణపదచతుష్టయేన 'కిం కారణమ్' ఇత్యస్య శబ్దతః, 'యోనిర్' ఇత్యస్య అర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'ప్రధానమ్' ఇత్యనేన 'భూతాని' ఇత్యస్య అర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'పురుషశ్చాపి' ఇత్యనేన, 'ఆత్మాపి' ఇత్యస్య అర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'స్వభావశ్చైవ' ఇత్యనేన, 'కాలస్స్వభావః' ఇత్యస్య శబ్దైకదేశముఖేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'కర్మాణి, దైవమ్' ఇత్యాభ్యాం 'నియతిర్, యదృచ్ఛా' ఇత్యనయోరర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'పఞ్చకారణ సంఖ్యాతో హరిర్' ఇత్యనేన, కాలాద్యభిన్న పురుషరూప దేవతావిశేషస్య అర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'హేతుభిస్ - సర్వతోముఖైః' ఇత్యనేన, 'ఆత్మభావాత్సుఖదుఃఖహేతోః, బధ్యతే భోక్తృభావాత్, తతో యదుత్తరతరమ్, తస్మాత్సర్వగతశ్-శివః, సర్వగతం విభుత్వాత్, తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సుగూఢమ్, యే పూర్వం దేవా ఋషయశ్చ తద్విదుర్' ఇత్యాదివాక్యైః, సర్వవేద

సర్వోపబృంహణప్రతిపన్నోపక్రమాదిహేతూనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ‘హరిర్నారాయణః పరస్-తత్త్వమ్’ ఇత్యనేన, ‘పురుష ఇతి చిన్త్యమ్’ ఇత్యుక్తదేవతావిశేష నిర్ధారణస్య దృఢీకరణాచ్చ అస్య సార్ధశ్లోక ద్వయస్య ఏతదుపనిషదుపబృంహణత్వం భగవతో బాదరాయణస్య అభిప్రేతమ్ ఇతి గమ్యతే।

తత్ర అస్యా ఉపనిషదః కార్త్స్న్యేన పరమతాత్పర్యవిషయార్థ నిష్కర్షః ప్రథమశ్లోకేన కృతః; కాలాదివాక్యార్థనిష్కర్షః సార్ధశ్లోకేన క్రియతే; తత్ర ‘ప్రధానమ్’ ఇతి ‘భూతాని’ ఇత్యేతదుక్తమ్; అనేన, ‘భూతశబ్దః ప్రధానాద్యుపలక్షకః’ ఇతి సూచితమ్. ‘పురుషః’ ఇత్యనేన ‘ఆత్మాప్యనీశః’ ఇత్యేతదుక్తమ్ ; ‘పురుష ఇతి చిన్త్యమ్’ ఇతి పురుష శబ్దస్య జీవపరత్వవివక్షాయాం ‘పఞ్చకారణసఙ్ఖ్యాతః’ ఇతి విశేష్యాలాభప్రసఙ్గాత్, అత్ర కాలపదాభావాత్ పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యోక్తేశ్చ ‘కాలస్వభావః’ ఇతి ఏకకారణనిర్దేశ ఇత్యవగమ్యతే. ఏవం చ ‘స్వభావమేకే’ ఇతి వక్ష్యమాణవాక్యమ్ అనుక్తపక్షోపన్యాస ఏవ; అత ఏవ ‘కాలం తథాన్యే’ ఇతి కాలస్య అనన్తరనిర్దేశః. ‘కర్మాణి’ ఇత్యనేన, నియతి పదం కారణే కార్యోపచార ఇతి గమ్యతే; యదృచ్ఛాపదం ‘దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమ్’ ఇతి ప్రసిద్ధదైవపరమ్; ‘దైవాద్యదృచ్ఛయా’ ఇతి పర్యాయతయా ప్రయోగాత్.

అత్ర ‘పఞ్చకారణసంఖ్యాతః’ ఇత్యాదేః అయమభిప్రాయః—కేచిత్ అధ్యేతారః, కించిద్-వాక్యపర్యాలోచనయా ప్రధానం కారణమ్ ఇతి వదన్తి; ఏవం తత్తద్-వాక్యపర్యాలోచనయా పురుషాదీనాం కారణం తత్తదధ్యేతారో వదన్తి; తేషాం సర్వేషామపి, భగవదనధిష్ఠితానాం కారణత్వే న తాత్పర్యం కింతు భగవదధిష్ఠితానామేవ కారణత్వే తేషాం వాక్యానాం తాత్పర్యమ్ ఇతి. అత్ర ‘ఏషామ్’ ఇతి పదద్వయస్య ఏషాం మతే ఇత్యర్థః. ‘సర్వత్ర’ ఇత్యస్య తైరధీతే సర్వ

ద్రవాక్యే ఇత్యర్థః. వైశబ్దః అవధారణే. ‘నిష్ఠాభూతో హరిరేవ’ ‘తద
ధీతే సర్వత్ర ‘పఞ్చకారణ సంఖ్యాతః’ ఇతి యోజనా. కథం పఞ్చకారణ
సంఖ్యాతత్వం ప్రధానాదీనామేవ తత్ ఇత్యత ఉక్తం నిష్ఠా ఇతి. ‘నిష్ఠా’-
పర్యవసానం తాత్పర్యభూమిర్ ఇత్యర్థః. తస్మాత్ ‘పురుష ఇతి చిన్త్య
మ్’ ఇత్యనేన, కారణం బ్రహ్మ భగవాన్ ఏవ ఇతి నిర్ధార్యతే;

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా.

అథ ద్వితీయా:—‘యాః కారణాని నిఖిలాని తాని కాలాత్మయు
క్తాన్యధితిష్ఠత్యేకః’ ఇతి వాక్యే ఏకపదసమభివ్యాహృతేన యచ్ఛబ్దేన
ప్రకృతదేవస్య చిదచిదధిష్ఠాతృప్రసిద్ధ్యుక్త్యాపి ఏకత్వాదేవత్వాభ్యామివ,
‘సర్వభూతాన్తరాత్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః’ ఇత్యస్య ప్రత్య
భిజ్ఞానేన పురుషపదవివక్షితో దేవతావిశేషో నారాయణః ఇతి సిద్ధ్యతి;
ఈశహర పదాదీనామ్ ఉత్తరత్ర శ్రవణేన పరామర్శిత్వ
స్వారస్య భఙ్గాచ్చ. ఉత్తరయచ్ఛబ్దో హి ప్రకృతపరామర్శీ; ప్రకృత
శ్చ ‘కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠతి’ ఇత్యుక్త్యా ‘కాలాదిసంబన్ధీ’ ఇత్యవగ
మ్యతే; కాలాదిసంబన్ధినః ప్రకృతత్వం చ, కాలాదివాక్యస్య కాలాది
నిర్వాహకపురుషపరత్వ ఏవ ఉపపద్యతే; అత్ర ‘కారణాని’ ఇత్య
నేన, ‘స్వభావశబ్దః, యదృచ్ఛాశబ్దశ్చ నిర్హేతుకత్వపరౌ’ ఇతి ప్రత్యు
క్తమ్. ‘నిఖిలాని’ ఇత్యనేన భూతశబ్దః ఉపలక్షణమ్ ఇతి సూచితమ్.
‘తాని’ ఇత్యనేన, నియతియదృచ్ఛాభూతాని గృహ్యన్తే; ‘స్వభావశబ్దస్య నిర్హే
తుకపరత్వాభావే తదర్థః కః’ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం ‘కాలస్వభావః - కా
లవిశేషః’ ఇత్యేకార్థకత్వమభిప్రేత్య ‘కాలాత్మయుక్తాని’ ఇతి ఆత్మ
నః పృథగ్గ్రహణమ్; ‘ఆత్మాప్యనీశః - సుఖదుఃఖహేతోః’ ఇతి జీవ
స్య వాక్యాన్తరేణ ఉపాదానాత్, ‘యాః కారణాని’ ఇత్యేకవాక్యో
పాత్తానామేవ గ్రహణం స్యాత్ న జీవస్య ఇతి తద్గ్రహణార్థమ్ ‘ఆత్మ

యుక్తాని' ఇతి ఆత్మనః పృథగ్గ్రహణమ్. అతోఽపి 'పురుష ఇతి చిన్త్యమ్' ఇత్యత్ర పురుషపదేన జీవగ్రహణం న ఇత్యవగమ్యతే;

ఇతినిరూపణపటుగర్భా.

అథ తృతీయా:— 'తమేకనేమిమ్' ఇత్యారభ్య, 'పఞ్చపర్వామధీమ' ఇత్యన్తమ్ అధీతేన మన్త్రద్వయేన ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మానుసన్ధానప్రతిపాదనావసరే, 'విశ్వరూపైకపాశమ్' ఇతిప్రకృతివిశిష్టస్య భగవతః ప్రకృతిద్వారా విశ్వరూపశబ్దవాచ్య భగవత్స్వరూపేణ 'సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః' 'సంసార బన్ధస్థితి మోక్షహేతుః' ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యానుసారేణ అన్యానపేక్షం బన్ధ్యతయా స్వస్వరూపాత్మక ముఖ్యపాశశాలిత్వావగమేన భగవానేవ ప్రకృత్యధిష్ఠాతృపురుషశబ్దవివక్షితః ; ఇతినిర్ణీయతే; ఇతి.

అథచతుర్థీ:—'సర్వాజీవే' ఇత్యాదిమన్త్రే 'అధిష్ఠితాఽకేన' ఇత్యుక్తజీవాధిష్ఠాతృత్వస్యాపి కాలాదివాక్యే వివక్షితత్వాత్ తద్వివృతమ్; తత్రహంసశబ్దః పరమాత్మపరః ఇతిప్రపఞ్చ్యతే; 'బహుస్యాంప్రజాయేయ' ఇత్యాదిరీత్యా, 'భ్రామయన్సర్వభూతాని' 'భ్రామ్యమాణస్స్వకర్మభిః' ఇత్యాది ప్రసిద్ధస్య భ్రామ్యమాణత్వస్య జీవద్వారాబ్రహ్మగతత్వాత్ 'హంసోభ్రామ్యతే బ్రహ్మచక్రే' ఇత్యుక్తమ్; బ్రహ్మాఖ్యచక్రఇత్యర్థః. తథాచ "హంసస్స్వేనైవస్వస్మిన్ భ్రామ్యతే' ఇతిభగవతః జీవాధిష్ఠాతృత్వోక్త్యా పురుషపదేన భగవానేవ వివక్షితః" ఇత్యవగమ్యతే; అతఏవ 'హంసోభ్రామ్యతే' ఇత్యనేనజీవబ్రహ్మభేదభ్రమోమాభూత్ ఇతి 'పృథగాత్మానమ్' ఇత్యుత్తరార్ధేన, బ్రహ్మచక్రభ్రమణరూప - సంసారమోక్షణే జీవబ్రహ్మభేదజ్ఞానరూపహేతురుక్తః 'ఉద్గీథమ్' ఇత్యనుష్ఠానమ్ ఉక్తమ్ ఇతి.

అథపఞ్చమీ:—'సంయుక్తమేతత్' ఇత్యనేన 'సర్వాజీవే' 'పృథగాత్మానమ్'ఇత్యేతదుభయం వివృతమ్;'జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజౌ'ఇతిఅశక్తివత్ అజ్ఞానస్యాపి బన్ధహేతుత్వముక్తమ్; తన్మోచకస్య అనన్తవిశ్వరూపాభిధానస్య భగవతః కర్మవశ్యత్వాభావోక్త్యా ఈశనే హేతురుక్తః, 'ఈష్టే' ఇతి 'ఈశః' ఇతియోగార్థస్య వివక్షితత్వాత్, 'అకర్తా'ఇత్యనేన,భోక్తృపదోపాత్త భోగకర్తృత్వాభావస్యవివక్షితత్వాచ్చ. తథాచ 'అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తా' ఇతి అనన్తవిశ్వరూపపదాభ్యాం భగవతిరూఢాభ్యాం కాలాదివాక్యే పురుషపదేన భగవతిరూఢేన నారాయణస్యైవకారణ బ్రహ్మత్వేన నిర్ధారణం వివక్షితమ్ ఇత్యవగమ్యతే;

ఇతిదూషణద్వయగర్భా.

అథాత్ర ఈశశబ్దః నదేవతావిశేషనిర్ధారకః ఇత్యత్రకత్యాః ప్రదర్శ్యన్తే:—

తత్రేయంప్రథమాకత్యా:—నాత్రఈశశబ్దోరుద్రేరూఢః; 'వ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః' ఇత్యాధారత్వమేవహి శ్రూయతే; నతు కారణత్వమ్. తత్ర 'పృథగాత్మానమ్... ఉద్గీథమేతత్' ఇతినియన్తృనియామ్య భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వం తదనుష్ఠానంచ ఉక్త్వా తదేవజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వమ్ 'సంయుక్తమేతత్'ఇతిపరమాత్మనోబన్ధకత్వాత్ అస్యజీవస్య బధ్యత్వాచ్చ అస్యతదుపాసనయా బన్ధనివృత్తిర్యుక్తా ఇత్యుపపాద్యతే; అతఃకథమిదంవాక్యం 'కారణంబ్రహ్మ కిందేవతారూపమ్' ఇత్యస్య ఉత్తరం స్యాత్ ఇతి.

అథ ద్వితీయా:—ఉపక్రమస్థ పురుషశ్రుత్యాది బాధకప్రబలేన, 'కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠత్యేకః' ఇతినియామకస్య ప్రకృతత్వేన చ ఈశనమేవ అత్రభరణహేతుతయా వివక్షితమ్;

ఇతిదూషణద్వయగర్భా.

అథ తృతీయా:— ‘ఈశతే దేవ ఏకః’ ఇతి వివరణసత్త్వేఽపి విశిష్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ఈశశబ్దం యౌగికమ్ ఇతి.

అథ చతుర్థీ:—‘అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్’ ఇత్యుత్తరవాక్యే సముచ్చయాసంభవాత్ చస్త్వర్థః; ‘ఈశో బిభర్తి, అనీశస్తు బధ్యతే’ ఇతి, అనీశనం హేతుతయా వివక్షితమ్; అన్యథా అన్యత్వమాత్రవివక్షాయాం, ‘అన్యశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్’ ఇతి హి వాచ్యమ్; అతః ‘అనీశః’ ఇత్యత్ర యోగార్థస్య వివక్షితత్వాత్, పూర్వత్రాఽపి తస్యైవ వాచ్యతయా నాత్ర ఈశశబ్దేన దేవతానిర్ధారణసంభవః.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథ పఞ్చమీ:—‘జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ’ ఇత్యత్ర, జ్ఞానాజ్ఞానే, ఈశనానీశనే ఏవ భోక్తృత్వతదభావహేతుతయా వివక్షితే; అతః అత్రాఽపి ఈశనం హేతుతయా వివక్షితమ్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథ షష్ఠీ:—‘ఆత్మాప్యనీశస్ - సుఖదుఃఖహేతోః’ ఇత్యత్ర, జీవాత్మనః సంయోజనసామర్థ్యాభావో జీవపదేన ఉక్తః; తథా చ అత్ర ఈశపదేన, పురుషపదనిర్దిష్ట దేవతావిశేషస్య సంయోజనసామర్థ్యరూప ఈశనమేవ వివక్షితమ్; ఇతి.

అథ సప్తమీ:—యత్ర యోగోద్భవః న తత్ర రూఢిపరిగ్రహే నిమిత్తమస్తి; యోగమాత్రేణాపి ప్రయోగచారితార్థ్యాత్. అస్య ఈశశబ్దస్య వివరణసాపేక్షతయా హరిపదస్య తద్వివరణరూపతాం వదతా పరేణాపి ఈశశబ్దానిర్ధారకత్వమ్ అఙ్గీకృతమేవ; ఈశస్య ఉన్మిషితయోగత్వాత్, భగవతి ప్రయోగప్రాచుర్యాచ్చ. నిర్ధారణసామర్థ్యే ఏవ హి వివరణసాపేక్షతా; అతః నాత్ర ఈశశబ్దో రూఢః;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథాష్టమీ:—‘సా చ ప్రశాసనాత్’ ఇతి న్యాయేన భరణం నియమనపూర్వకమ్ ఇతి మహదిదం స్వారస్యమ్; ‘ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః’ ఇత్యాదిప్రసిద్ధేః. అతః అత్ర ఈశశబ్దః న రూఢః కింతు యౌగిక ఇతి.

—(*)—

అథ నవమీ:—‘య ఏకో జాలవానీశత ఈశనీభిః, అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః, య ఈశే అస్య ద్విపదశ్ చతుష్పదః, విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః, న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్’ ఇతి తృతీయఖణ్డాదిషు, ప్రథమఖణ్డే చతుర్వారమివ పఞ్చవారమ్ ఈశశబ్దయోగార్థోపస్థాపనేన మహాప్రకరణబలాత్ ఈశశబ్దో యౌగికః;

ఇతి పఞ్చదూషణగర్భా.

అథ దశమీ:—‘భగేశం భువనేశం గుణేశమ్’ ఇతి ప్రాకరణిక ఈశశబ్దస్య ప్రతిసమ్బన్ధ్యుపాదానాత్, ‘ఉతామృతత్వస్యేశానః,’ ‘తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్’ ఇతి ఈశశబ్దపర్యాయయోః ఈశానేశ్వరశబ్దయోః తదుపాదానాచ్చ ఈశశబ్దే యౌగికత్వమేవ స్ఫోరితమ్;

ఇతి పఞ్చదూషణగర్భా.

సామాన్యతో విశేషాత్తు పఞ్చత్రింశచ్చ సాధికాః। కక్ష్యాస్-త్రయోవింశతస్తు ప్రోక్తా బాధకబాధికాః॥

అథ ‘క్షరం ప్రధానమ్’ ఇత్యాదౌ హరశబ్దస్య దేవతావిశేషనిర్ధారకత్వం వక్తుం కక్ష్యాః ప్రదర్శ్యన్తే:—

న హరశబ్దః దేవతానిర్ధారకః; ‘క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః, క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః’ ఇతి హి శ్రూయతే; అత్రాపి హి కారణత్వం న ప్రతీయతే; కింతు నియన్తృత్వమాత్రమ్. తచ్చ అకారణస్యైవ జీవస్య శరీరనియమనవత్ ఉపపద్యతే;

ఇతి ప్రథమా కక్ష్యా.

‘క్షరాత్మానౌ’ ఇతి అక్షరశబ్దస్థానే ఆత్మశబ్దప్రయోగాత్, అక్షర
శబ్దస్య ఆత్మసామాన్యపరత్వమావశ్యకమ్; అతః, అత్ర అక్షరశబ్ద
వివరణమేవ; హరస్ - శబ్దః సకారాన్తః; సచ, తేజోవాచకత్వాత్
ప్రకాశకత్వవివక్షయా ఆత్మని ప్రయుజ్యతే; యథా ‘అత్రాయం పురు
షః-స్వయంజ్యోతిః, ప్రాణేషు హృద్యన్తర్ జ్యోతిః’ ఇత్యాదౌ. నచ
హరశబ్దస్య అకారాన్తత్వాశ్రయణేన రూఢివిరోధః; తథా రూఢ్యఙ్గీ
కారే విశేషోపాదానవైఫల్యాత్. నచ ‘హరో దేవ ఏకః’ ఇతి దేవ
తావిశేషబోధకతయా సాఫల్యమ్; ‘ఏకో దేవః’ ఇత్యనేన నారాయణ
ప్రత్యభిజ్ఞయా దేవతావిశేషసిద్ధేః. అన్యథా, ‘ఏకో దేవః’ ఇతి పదద్వ
యవైఫల్యాపత్తేః. అతః హరశ్శబ్దః అక్షరపద వివరణమేవ. తత్ర
ఆత్మశబ్దానుసారేణ జీవసామాన్యపరత్వమావశ్యకమ్; ఇతి అమృతత్వో
పపాదకస్య ప్రకాశత్వముఖేన హరశ్శబ్దో లక్షణయా జీవపరః;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా ద్వితీయా.

యదుక్తం ‘క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః’ ఇత్యుత్తరవాక్యస్య నిర
పేక్షహరపదేనైవ పూర్ణతాయుక్తా; నతు సాపేక్షాభ్యాం ‘దేవ ఏకః’
ఇతి పదాభ్యామ్. కించ హరపదస్య ఉత్తరత్ర దేవతావిశేషసమ
ర్పకత్వేన అన్వయాభావే ఉత్తరవాక్యస్యైవ ఆనర్థక్యాపత్తిః;
‘యః కారణాని నిఖిలాని తాని కాలాత్మయుక్తాన్యధితిష్ఠత్యేకః’ ఇత్యా
ది పూర్వాపరమన్త్రైరేవ క్షరాక్షరే దేవతామాత్రస్య ప్రాప్త
త్వాదితి.

తదయుక్తమ్; ఆనర్థక్యప్రతిహతన్యాయేన సాపేక్షాభ్యామపి
‘దేవ ఏకః’ ఇతి పదాభ్యామేవ, ఉత్తరవాక్యస్య పూర్ణతాయా యు
క్తత్వేన హరపదవైయర్థ్యాపత్త్యా తత్పరిహారాయ ఉక్తన్యాయేన
హరపదరూఢేస్త్యాజ్యత్వాత్. పూర్వోక్తన్యాయేన ‘యః కారణాని’

ఇత్యాదినా, పూర్వోక్తరీత్యా క్షరాక్షరేశ్వరదేవతావిశేషలాభేపి, ప్రత్యభిజ్ఞాదార్ఢ్యముఖేన అభ్యాసరూప- తాత్పర్యలిఙ్గసూచనాయ 'ఈశతే దేవ ఏకః' ఇత్యనేనాపి దేవతావిశేషలాభోపపత్తేః. అన్యథా, 'జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైర్' ఇత్యాదివాక్యానామ్, అస్యామేవ ఉపనిషది పునఃపునర్ ఆమ్నానవైయర్థ్యాపత్తేర్ దురుద్ధరత్వాత్. కించ హరపదస్య ఉత్తరత్ర అన్వయేపి తదానర్థక్యం తదవస్థమ్; క్షరాక్షరేశ్వర దేవతా విశేషరూపత్వస్యాపి, 'సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరం చ' 'వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః' 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్' 'విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారం జ్ఞాత్వా శివం శాన్తిమత్యన్తమేతి' ఇత్యాది పూర్వాపరమన్త్రైరేవ త్వద్రీత్యా ప్రాప్తత్వాత్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా తృతీయా కక్ష్యా.

యదుక్తం—హరాదిపదానర్థక్య పరిహారాయ, 'ఏకో దేవః, క్షరాత్మానావీశతే, స చ హరః' ఇతి వచనవ్యక్తిర్ ఆశ్రీయతే; ఇతి. తదయుక్తమ్; తథా సతి వాక్యభేదాపత్తేః తథా 'యూపస్య వేదిర్' ఇతి తార్తీయాధికరణే, 'అర్ధమన్తర్వేది మినోతి, అర్ధం బహిర్వేది' ఇత్యత్ర వాక్యభేద పరిహారాయ దేశవిశేషే లక్షణాస్వీకారేణ, అత్ర స్వస్వేతర పదానర్థక్య పరిహారాయ హరపదమాత్రస్య రూఢిత్యాగేన లక్షణాశ్రయణస్య అత్యన్తోచితత్వాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా చతుర్థీ కక్ష్యా.

యదుక్తమ్:—హరశబ్దేన అక్షరశబ్ద వివరణమయుక్తమ్; తస్య శివేరూఢత్వాత్, జీవ ప్రతిపాదనాక్షమత్వాత్, జీవే అదృష్టప్రయోగత్వాచ్చ ఇతి. తదయుక్తమ్; ఏవం సతి, త్వన్మతే అమృతపదేనాపి తద్వివరణాసంభవప్రసఙ్గాత్, తస్యాపి సుధాదిష్వేవ అత్యన్తరూఢత్వాత్, అక్షరశబ్దవదేవ జీవేరూఢ్యభావాత్, 'న మ్రియతే' ఇత్యవయవార్థస్యాపి,

'అమృతం విశ్వధామ' ఇత్యస్యాం శ్రుతౌ, శ్రుత్యన్తరేషు చ పరబ్రహ్మణ్యపి అమృతత్వవ్యపదేశదర్శనేన జీవాసాధారణ్యాభావాచ్చ జీవప్రతిపాదనాక్షమత్వాత్. న చ 'అమృతశబ్దః లక్షణయా జీవప్రతిపాదనక్షమః' ఇతి వాచ్యమ్; ప్రథమశ్రుతస్య అమృతశబ్దస్య జీవే లాక్షణికత్వకల్పనాతః, హరశబ్దస్య చరమశ్రుతస్యైవ తథాత్వకల్పనాయా జ్యాయస్త్వాత్, వేదోపక్రమాధికరణన్యాయస్య ప్రకృతేపి నిష్ప్రతిద్వన్ద్వత్వాత్, తస్య జీవే ప్రయోగాదర్శనస్యాకిఞ్చిత్కరత్వాత్, తస్య అత్ర న్యాయబలేన జీవపరత్వావధారణేన 'తాత్పర్యాద్ధి వృత్తిః' ఇతి న్యాయేన జీవే వృత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్.

ఇతి మాషణపఞ్చకగర్భా పఞ్చమీ.

'అమృతాక్షరం హరః' ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే; 'ప్రధానమ్ ఆత్మనః భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః' ఇతి శ్రీభాష్య శ్రీసూక్త్యనుసారేణ యోగేనాపి హరశబ్దః జీవప్రతిపాదనక్షమః; సర్వథా అక్షరపదవివరణమేవ ఇదమ్. హరః ఇతి యౌగికస్య చ తస్య ప్రతియోగిసాపేక్షతయా ప్రతియోగ్యాకాఙ్క్షాయాం, పదన్యాయేన, ఉత్తరార్ధన్యాయేన, అపరిమితాధికరణన్యాయేన చ 'అజాహ్యేకా భోక్తృభోగార్థయుక్తా' ఇత్యాది సమభివ్యాహృతమన్త్రాన్తరేషు భోగ్యత్వేన శ్రుతస్య 'క్షరం ప్రధానమ్' ఇతి సన్నిహితస్య ప్రధానస్యైవ ప్రతియోగిత్వేన అన్వయౌచిత్యాత్.

యదుక్తం 'హరతేరనుద్యమనేచ్' ఇతి సోపపదాదచ్ విధీయతే; నిరుపపదం చేదమ్. న చ పదాదచ్; పచాద్యన్తర్భావకల్పనే ప్రమాణాభావాత్. అతః అవ్యుత్పన్నప్రాతిపదికమేవ హరశబ్దః ఇతి, కథం భోక్తృస్వరూపయోగవృత్తినిమిత్తలాభః. యోగరూఢానామపి పఙ్కజాది శబ్దానాం యోగవృత్త్యా కుముదాదిపరత్వే తాన్త్రికైః

లక్షణాయా అభ్యుపగతత్వేన కేవలరూఢానాం కైముతికన్యాయేన లక్షణాం వినా బోధకత్వాసంభవాత్ ఇతి.

తదయుక్తమ్; 'సర్వే శబ్దా వ్యుత్పన్నాః' ఇతి వార్తికకారేణ ఉక్తతయా, తద్బలేన పచాద్యన్తర్భావకల్పనోపపత్తేః, 'పశ్యతో హరః' ఇత్యత్ర, 'వాక్ దిక్ పశ్యద్భ్యో యుక్తి దణ్డహరేషు' ఇత్యలుగ్విధానాత్ జ్ఞాపకాత్, కేవలయౌగికస్య హరశబ్దస్య దర్శనేన పచాద్యన్తర్భావకల్పనాచ్చ. పఙ్కజాదిశబ్దానాం, కేవలయోగవృత్త్యా ప్రయోగాభావేన కుముదాదౌ లక్షణావశ్యంభావేపి, ఈశశబ్దవత్ హరశబ్దస్య కేవలయౌగికస్య ప్రయోగబలేన లక్షణాం వినాపి యోగవృత్త్యా బోధకత్వసంభవాచ్చ.

ఇతి దూషణటీకాగర్భా పఙ్క్తికయా.

ప్రోద్గాతృన్యాయేన రూఢిపూర్వకలక్షణయా హరశబ్దః జీవసామాన్యపరః; ఇత్యేవ భాష్యాభిప్రాయః. లక్షణాయాశ్చ ప్రయోజనం-ముఖ్యార్థస్యాపి హరస్య జీవకోటిప్రవేశః; త్వన్మతేతు, అమృత పదస్య బ్రహ్మసాధారణస్య జీవసామాన్య లక్షణా వ్యర్థైవ. నచైవం 'క్షరాత్మానౌ' ఇత్యాత్మపద ప్రయోగోనయుక్తః; క్షరపదస్య వ్యాఖ్యాతత్వేన 'క్షరాక్షరే' ఇత్యేవ అవైరూప్యేణ వక్తవ్యత్వాత్ ఇతి వాచ్యమ్; అక్షరపదస్య జీవసామాన్య పరతయా హరశబ్దేన విశేషరూఢేన వ్యాఖ్యానాసంభవేన హరశబ్దస్య వివరణ సాపేక్షతయా 'క్షరాత్మానౌ' ఇతి వైరూప్యేణ నిర్దేశస్య సప్రయోజనత్వాత్. నచైవమ్ 'అక్షరమాత్మాక్షరాక్షరే ఈశతే' ఇత్యేవ నిర్దేశస్స్యాత్ ఇతి వాచ్యమ్; హరపదేన, రూఢిపూర్వకాజహల్లక్షణయా, ముఖ్యార్థస్య జీవకోటిప్రవేశార్థం ముఖ్యార్థోపస్థితిముఖేన జీవసామాన్యేబోధ్యే 'హరతి - గృహ్ణాతి - సన్నిహితం ప్రధానపదోపలక్షితమ్ అవిద్వర్గరూపం భోగ్యజాతం స్వార్థతయా ఉపాదత్తే'

ఇతి ఉపస్థిత భోక్తృత్వరూప యోగార్థస్యైవ లక్ష్యతావచ్ఛేదక
త్వాఙ్గీకారేణ భోక్తృత్వరూపాకారాన్తర వివరణార్థం హరశబ్దప్ర
యోగోపపత్తేః. త్వన్మతేతు అనుపస్థితమేవ లక్ష్యతావచ్ఛేదకమ్, అ
మృతపదేన తత్త్వత్రయసాధారణ నిత్యత్వాకారేణ వివరణంవ్యర్థమ్,
'అక్షరమాత్మాక్షరాక్షరే' ఇత్యేవంనిర్దేశాపత్తిశ్చ.

ఇతి దూషణషట్కగర్భా సప్తమీ.

అమృతపదస్య వ్యాఖ్యానత్వేపి, 'హరో దేవః' ఇత్యన్వయేపి,
మహాభారతోపబృంహిత పురుషశ్రుతి ద్వివిధవిశ్వరూపశ్రుతి హంస
శ్రుత్యన్తరశ్రుతిభిః, 'యః కారణాని' ఇత్యత్ర, దేవపరయచ్ఛబ్దైకశబ్దా
భ్యాం సర్వకారణాధిష్ఠాతృత్వప్రసిద్ధ్యా, 'ఈశతే దేవ ఏకః' ఇతిదే
వశబ్దైకశబ్దాభ్యాంచ శ్రీమన్నారాయణ ప్రత్యభిజ్ఞానేనచ బహువి
ధోపక్రమసన్దంశాభ్యాం పూర్వమన్త్రే ఈశశబ్దితస్య నియన్తుః
శ్రియఃపతిత్వస్యనిర్ధారితతయా, హరపదస్యాపి, హరిపదవత్ యౌగిక
తయా శివాన్తర్యామి పరతయా వా యోజనీయమ్.

ఇతి దూషణాష్టకగర్భాష్టమీకక్ష్యా.

నాస్మన్మతే హరపదరూఢిభఙ్గః; విశేషోపస్థాపనముఖేన జీవ
సామాన్యస్య తాత్పర్యమాత్రవిషయత్వాత్. తాత్పర్యవిషయస్య
కణ్ఠతోనుక్తేః ప్రయోజనం విశేషస్య జీవకోట్యనుప్రవేశ ఏవ. యు
క్తశ్చాయంపక్షః; 'క్షరంప్రధానమ్' ఇతి విశేషణ సామాన్యోపల
క్షణస్యైవ ప్రకాన్తత్వాత్. తథాపి తాత్పర్యవిషయస్య కణ్ఠోక్తిం
వినా విశేషకణ్ఠోక్తేః ప్రయోజనమ్, 'అక్షరాత్పరతః పరః, అక్షరంత
మసిలీయతే' ఇత్యాదౌ ప్రధానే అక్షరశబ్దప్రయోగాత్, అచిత్సా
మాన్యనిర్దేశే ప్రధానస్య క్షరపదేనగ్రహణం నస్యాత్ ఇతి తత్సిద్ధిః.
అతఏవ "'క్షరాత్మానౌ' ఇతి తాత్పర్యవిషయస్య కణ్ఠోక్తిరుపప
ద్యతే; 'హరపదేనభోక్తానిర్దిశ్యతే' ఇతి శ్రీభాష్యసూక్తావపి హర

పదమ్ ఉపలక్షణమ్ ఇత్యేవఅభిప్రేతమ్; హరపదస్య రుద్రే యోగరూఢతయా యోగవృత్త్యారుద్రస్యభోక్తృత్వప్రాధాన్యమేవ వివక్షితమ్. అతో యోగవృత్తి నిమిత్తముఖేన భోక్తృసామాన్యం తాత్పర్య విషయః" ఇత్యభిప్రాయేణ 'ప్రధానం- భోగ్యత్వేన హరతీతిహరః, జీవః' ఇత్యనుగృహీతమ్.

ఇతి దూషణత్రయగర్భా నవమీ.

రూఢ్యఙ్గీకారేణ హరశబ్దస్య ఉత్తరాన్వయః స్వరూపవ్యాక్రియయా నిరాకృతః; 'ఏకో దేవో హర ఈశతే' ఇతి స్థానాచ్చలనేన దురన్వయకల్పనాపత్తేః, స్థానాచ్చలితస్యాపితస్య 'ఏకో దేవో హరః' ఇతి పదచతుష్టయానన్తరం ప్రక్షిప్య,పునః ప్రాతిలోమ్యేన పదద్వయవ్యవధానేన 'హరఃక్షరాత్మానావీశతే' ఇత్యన్వయస్య వక్తవ్యత్వేనద్వేధావ్యవహితాన్వయ ప్రసఙ్గాచ్చ.

ఇతిదూషణత్రయగర్భాదశమీ.

'సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరంచ' ఇత్యుక్తక్షరాక్షరశబ్దయోః వివరణ మిహక్రియతే; తత్ర అమృతపదస్య వ్యాఖ్యానత్వే, 'అక్షరమమృతమ్' ఇతి వ్యాఖ్యేయరూపోద్దేశ్యస్య ప్రథమోపాదానపూర్వకం, విధేయసమర్పకవ్యాఖ్యానపదస్య అనన్తరముపాదాతవ్యతయా, 'అమృతాక్షరంహరః' ఇతి ఉద్దేశ్యవిధేయ వ్యత్యాసాపత్తేః; 'క్షరంప్రధానమ్' ఇతి వ్యాఖ్యేయం పూర్వముపాదాయ అనన్తరం వ్యాఖ్యానాత్. ఉత్తరత్రాపి తథైవవాచ్యతయా 'అక్షరం హరః' ఇతి హరపదేన వ్యాఖ్యానంయుక్తమ్; నతుపూర్వేణ అమృతపదేన. ప్రక్రమ భఙ్గప్రసఙ్గాత్;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా ఏకాదశీ.

ఉపక్రమే, 'సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరంచ' ఇతి భర్తవ్యే పృథక్ పాదేన నిర్దిశ్య, 'వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః' ఇతి పదా

న్తరేణ భర్తా నిర్దిశ్యతే; అతః ఉపక్రమానుసారాత్ 'క్షరం ప్రధాన
మమృతాక్షరం హరః' ఇతి పాదేన నియామ్యనిర్దేశః, 'క్షరాత్మానా
వీశతే దేవ ఏకః' ఇతి పాదాన్తరేణ నియన్తుర్ నిర్దేశః ఇతి యుక్తమ్;
అతో హరశబ్దః, భోక్తృరూపనియామ్య పరతయా స్వపదాన్విత ఏవ.
తథా ఉత్తరత్ర 'క్షరం త్వవిద్యా హ్యమృతం హి విద్యా' ఇతి ఈశితవ్యం
పృథక్ నిర్దిశ్య, 'విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః' ఇతి ఈశితా
పృథక్పాదేన నిర్దిశ్యతే; తదనుసారాత్ ప్రథమపాదస్య ఈశితవ్య
మాత్రపరత్వమేవ యుక్తం; సన్దంశన్యాయాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా ద్వాదశీకణ్డికా.

'ఏకో దేవో హరః' ఇత్యన్వయే పాదాన్తరాన్వయాత్, 'తే
షామ్' ఇత్యత్ర 'అర్థవశేన పాదవ్యవస్థా' ఇత్యుక్తస్య ఋగ్లక్షణస్య
భఙ్గప్రసఙ్గః; 'తత్పాదకేషు మన్త్రాఖ్యా' ఇతి మన్త్రలక్షణస్య, 'వస
న్తాయ కపిఞ్జలానాలభేత' ఇత్యాదౌ వ్యభిచారేణ ప్రాయికత్వాత్,
'గాయత్ర్యాదౌ 'సవితుర్దేవస్య' ఇత్యాదిరీత్యా అన్వయావశ్యం
భావేన ఋగ్లక్షణస్యాపి ప్రాయికత్వేఽపి, ప్రకృతేఽపి ఔత్సర్గికస్య
తస్య ఉక్తరీత్యా సంభవతః త్యాగాయోగాత్. 'సోఽశ్నుతే సర్వా
న్సహ' ఇత్యత్రతు నాస్మన్మతే ఋగ్లక్షణభఙ్గప్రసఙ్గః; 'సహాఽశ్నుతే'
ఇతి స్వపాదస్య పాదాన్వయే సత్యేవ 'కేన సహ' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం
'బ్రహ్మణా సహ' ఇత్యన్వయాభ్యుపగమాత్ పాదాన్తరస్థ పదాన
న్వయే ఋచః ఏకవాక్యత్వానాపత్తేః. త్వన్మతే తు సహపదస్య యౌ
గపద్యపరతయా స్వపదాన్వయే సాహిత్యరూపప్రసిద్ధార్థభఙ్గః ఇత్యా
ద్యన్యత్రోక్తమ్; ప్రకృతేఽపి యుష్మన్మతే హరపదస్య స్వపదాన్వయం
వినైవ పాదాన్తరాన్వయాత్ తద్భఙ్గో దుర్వారః;

ఇతి దూషణద్వయగర్భా త్రయోదశీకక్ష్యా.

అమృతపదస్య వైయర్థ్యప్రసఙ్గేన తస్య వ్యాఖ్యానతయా హార
శబ్దస్య ఉత్తరాన్వయః ఇత్యయుక్తమ్ ; అక్షరపదవదేవ అమృతప
దస్యాపి వ్యాఖ్యేయత్వేన తద్విశేషణత్వాత్. అమృతపదవ్యాఖ్యానం
తు ప్రాసఙ్గికం; తస్య చ ప్రయోజనమ్, అన్యత్ర క్వచిదమృతపదేన జీవో
పలమ్భః నచ సోఽపి నిష్ప్రయోజనః ; ఏవమ్ అమృతపదస్య విశేషణ
త్వేఽపి హి ఉత్తరత్ర 'క్షరం త్వవిద్యా హ్యమృతం తు విద్యా' ఇతి అమృత
పదేన అక్షరనిర్దేశ ఉపపద్యతే ; నచ సోఽపి నిష్ప్రయోజనః; వ్యాఖ్యే
యస్థానే శ్రుతస్య వ్యాఖ్యేయత్వసిద్ధేరేవ ప్రయోజనత్వాత్. నచ
సోఽపి నిష్ప్రయోజనః; హారపదవ్యాఖ్యానత్వసిద్ధేరేవ తత్ప్రయోజన
త్వాత్. నచ సోఽపి నిష్ప్రయోజనః ; తస్యాః ప్రయోజనం హారపద
ముఖ్యార్థస్య భోక్తృప్రాధాన్యసిద్ధిరిత్యుక్తత్వాత్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా చతుర్దశీ.

'క్షరం ప్రధానమ్' ఇత్యత్ర యద్వ్యాఖ్యేయం క్షరపదం తేన
హి, 'క్షరం త్వవిద్యా' ఇత్యత్ర క్షరస్య నిర్దేశో దృశ్యతే ; నతు 'ప్ర
ధానమ్' ఇతి వ్యాఖ్యానపదేన. తస్మాత్ 'అమృతం తు విద్యా' ఇత్యత్రాపి
'అమృతాక్షరం హరః' ఇత్యత్ర యద్వ్యాఖ్యానం తేన పదేన అక్షరస్య
నిర్దేశో న కార్యః ; కిన్తు వ్యాఖ్యేయేనైవ. అన్యథా, అమూలకనిష్ఫలవై
రూప్యప్రసఙ్గాత్. ఏవం చ అమృతపదస్య వ్యాఖ్యేయవిశేషణతయా
వ్యాఖ్యేయానుప్రవేశసత్త్వేన తేనాక్షరస్య నిర్దేశసమ్భవః, నతు వ్యా
ఖ్యానరూపత్వే. ఇత్థమ్ 'అక్షరం తు విద్యా' ఇతి ప్రయోగం వినా తత్స్థా
నే అమృతపదప్రయోగాత్ వ్యాఖ్యేయత్వసిద్ధివత్, 'ప్రధానం త్వవిద్యా'
ఇతి ప్రయోగం వినా 'క్షరం త్వవిద్యా' ఇతి ప్రయోగాత్ అమృత
పదస్య వ్యాఖ్యానత్వాభావసిద్ధిరపి సమ్భవతి ; తస్మాత్ హారశబ్ద

ఏవజీవసామాన్యపరతయా వ్యాఖ్యానరూపః ఇతి న తేన జీవతావిశేష నిర్ధారణసంభవః;

ఇతి పఞ్చదశీకణ్డికా.

అమృతపదాక్షర పదయోః, యౌగికత్వేన అభిన్నార్థతాప్రతీతౌ; కథం వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యేయభావః. న చైవం 'పచతి - పాకం కరోతి' ఇత్యత్ర వివరణ వివరణీభావో న స్యాత్ ఇతి వాచ్యమ్; తత్రసామాన్య విశేషాకారబోధకత్వే తదుపపత్తేః. న చ ప్రకృతే తత్సంభవః; మృతపదస్య ప్రాణత్యాగవాచితయా, క్షరపదస్య స్యన్దనక్రియావాచితయా చ అమృతాక్షరపదయోః తదభావవాచిత్వాత్, లక్షణయా నిర్వికారత్వపరత్వే ద్వయోః పౌనరుక్త్యాత్, అక్షరపదస్య అక్షరపదవాచ్యత్వపరత్వే లక్షణాపత్తేః, తస్యాశ్చ నిష్ప్రయోజనత్వాత్, అచిద్వివేకార్థమ్ నిర్వికారత్వస్యైవ లక్షణాశ్రయణేనాపి అవశ్యబోధ్యత్వాత్, 'యః - సర్వజ్ఞః - సర్వవిత్' ఇత్యాదౌ, స్వరూపతః, స్వభావతశ్చ సర్వజ్ఞత్వపరత్వవత్, స్వరూపతః, స్వభావతశ్చ నిర్వికారముద్దిశ్య, హరపదేన భోక్తృభోగ్యభావేన వైలక్షణ్యముచ్యతే; ఇత్యేవ వక్తవ్యత్వాచ్చ. 'క్షరం ప్రధానమ్' ఇత్యత్ర సవికారముద్దిశ్య, ప్రధానపదేన భోగ్యవిశేషవాచినా వివరణదర్శనేన అత్రాపి నిర్వికారముద్దిశ్య భోక్తృవిశేషవాచిపదేన వివరణస్యైవ ఉచితత్వాచ్చ.

న చ జీవస్య స్వభావతః నిర్వికారత్వం బాధితమ్ ఇతి వాచ్యమ్; జీవస్వభావే-ధర్మభూతజ్ఞానే సంకోచ వికాస సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిరూపవికారస్య ఔపాధికత్వేన జీవస్వభావే స్వభావతో నిర్వికారత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాత్, అమృతాక్షరపదేన స్వరూపతః స్వభావతశ్చ నిర్వికారభూత-ముక్త స్వరూపస్యైవ ఉద్దేశసంభవాచ్చ తత్ర హర శబ్దేన ఉపలక్షణతయా భోక్తృత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాచ్చ

బద్ధజీవవిశేషముఖేన ముక్తజీవభోక్తృత్వ రూపోపలక్షణాకారోక్తేః, తస్య భోక్తృకోటినివేశప్రయోజనమ్ ఇత్యుక్తత్వాచ్చ అహిర్బుధ్న్య సంహితాప్రవర్తకస్య రుద్రస్య సాత్త్వికాగ్రేసరత్వేన ముక్తప్రాయతయా 'హరతీతి హరః' ఇతి భగవద్ధ్యానవిరోధినివర్తకత్వేన రూపేణ జీవకోటినివేశ సూచనార్థమేవ ఉక్తస్వరూపోపలక్షణ సంభవాచ్చ అవిస్పష్ట జీవవిశేషణాంశాభిప్రాయేణ 'క్షరం ప్రధానమ్' ఇతి నిర్దేశ సంభవాచ్చ. ఏవం సత్యేవ 'ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ' ఇత్యుపబృంహణానుగుణ్యసిద్ధేశ్చ. ప్రధానపదవివక్షితోపలక్ష్యార్థస్య, ప్రతియోగిసమర్పకస్మృతపదేన ప్రాప్తిసామాన్య పరేణ సిద్ధ్యా, హరపదవివక్షితోపలక్ష్యార్థస్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య, 'క్షరాత్మానౌ' ఇత్యాత్మపదేన నిష్కృష్టార్థ స్వరూప స్వారస్యేన సిద్ధ్యా చ బద్ధముక్తోభయ లక్షణ దేవతా విశేష ఏవ, అస్మిన్మన్త్రే, పూర్వోత్తర మన్త్రేషు చ 'ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే' ఇత్యాది, 'ప్రథితః పురుషోత్తమః' ఇత్యన్త గీతాశ్లోకత్రయానుసారేణ వివక్షితః ఇతి వక్తుం యుక్తత్వాచ్చ. ఏవం సత్యేవ ప్రాణ యుక్త-చేతనవాచి-మృతశబ్ద ప్రయోగసాఫల్యాచ్చ. తస్మాత్, 'సవికార నిర్వికారభోగ్యభోక్తృభూత బద్ధముక్తోభయావస్థ చిదచిన్నియన్తా భగవాన్ నారాయణః' ఇత్యేవ వాక్యార్థో యుక్తః;

ఇతి ద్వాదశమాషణీగర్భా షోడశీ త్రుట్యా.

'అమృతాక్షరమ్' ఇతి పదద్వయసత్త్వాత్ అమృతపదేన అక్షరశబ్ద వివరణం క్రియతే; ఇతి న యుక్తం; సమాసస్య ఏకప్రసరేణ విశిష్టైకార్థబోధస్వభావస్య ఉద్దేశ్యవిధేయోభయ పరత్వే ప్రసరభేదేన సామర్థ్యవిఘాతాత్ 'సమాసాసంభవప్రసఙ్గాత్, అత ఏవ పూర్వతన్త్రే 'ఇత్యశేషాస్త్వప్రకృతిద్రవ్యతే ప్రకృతివత్' ఇత్యధికరణే

“పశావామ్నాతే త్ర్యఙ్గైః స్విష్టకృతం యజతి’ ఇతి వాక్యే, త్ర్యఙ్గపదస్య సమస్తస్య ప్రధానహవిర్భూత హృదయాద్యఙ్గానువాదేన ప్రత్యభిధాయిత్వం న సంభవతి” ఇతి తత్ర విశిష్టాఙ్గాన్తర విధాయిత్వం కీర్తితమ్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా సప్తదశీ కక్ష్యా.

యదుక్తమ్ — ‘అమృతాక్షరమ్’ ఇతి నేదం సమాసపదమ్; ఏకార్థయోః పదయోః విశేషణవిశేష్యభావేన సమాసస్యైవ తల్లక్షణవిరుద్ధత్వాత్. కింతు అమృతేతి భిన్నపదమ్ ‘నారాయణపరం బ్రహ్మ’ ఇత్యత్ర నారాయణపదమివ తృతీయాన్తం. ‘తత్కృతార్థేన గుణవచనేన’ ఇతి సూత్రేణ తత్కృతపదమివ, ‘సుపాం సులుక్’ ఇత్యాదిసూత్రేణ లుప్తవిభక్తికం జీవపరమ్ ఇతి.

అత్ర బ్రూమః ‘అమృతాక్షరమ్’ ఇతి నేదం లుప్తవిభక్తికం పదద్వయమ్, స్వరూపవ్యాక్రియాన్యాయాత్. ‘నారాయణపరం బ్రహ్మ’ ఇత్యాదిష్వివ సమాససంభవలక్షణబాధకాభావాత్. న చ ఏకార్థయోః అమృతాక్షరపదయోః విశేషణవిశేష్యభావాసంభవేన సమాసానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్; అమృతశబ్దస్య ప్రాణివినాశాభావపరతయా, అక్షరశబ్దస్య ప్రాణ్యప్రాణిసాధారణ వినాశసామాన్యాభావవాచితయా చ తయోర్ ఏకార్థత్వాభావాత్. అన్యథా తయోర్ ఏకార్థత్వే, కుమ్భకలశాది శబ్దానామివ సామానాధికరణ్యస్యాపి అసంభవప్రసఙ్గాత్. నను తయోః వస్తుతః ఏకార్థత్వేఽపి ప్రవృత్తౌ అస్త్యర్థభేదః. ఏకార్థానామపి వివరణాభిప్రాయే ‘కలశో ఘటః’ ఇత్యాదౌ ప్రసిద్ధో హ్యర్థభేదః. తత్ర హి ‘కలశమానయ’ ఇత్యుక్తే కలశశబ్దార్థ జిజ్ఞాసానురోధాత్, వివరణీయః కలశశబ్దః స్వాపరక్తార్థపరః ఇతి సర్వసంమతమ్. తథాత్రాపి, “‘సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ’ ఇతి మన్త్రశ్రుత అక్షరపదార్థ జిజ్ఞాసానురోధాత్, ‘అమృతాక్షరమ్’ ఇతి అమృతశబ్దః స్వాపరక్తార్థపరః” ఇతి తయోర్ భిన్నార్థ

పరతయా సామానాధికరణ్యోపపత్తిరితి చేత్; తర్హి సమాసిత
యోర్ ఏకధాత్వర్థత్వాభావాత్ సమాసోపపత్తిరితి తుల్యమ్; అతః
సంభవతి సమాసే అనన్యగతిక ఛాన్దస విభక్తిలోపాశ్రయణమ్
అన్యాయ్యమ్; ఏవంచ అమృతపదం వివరణీయవిశేషణమ్ ఇతి
యుక్తమ్; నచ “‘అమృతాక్షరమ్’ ఇతి వివరణీయానువాదాయోగః;
సన్నిహిత మన్త్రాన్తర శ్రుతాక్షర శబ్దార్థస్యైవ బుభుత్సితత్వాత్”
ఇతి వాచ్యమ్; ‘క్షరం త్వవిద్యా హ్యమృతం తు విద్యా, విద్యావిద్యే
ఈశతే యస్తు సోన్యః’ ఇత్యుపరితన మన్త్రాన్తర శ్రుతామృతపదార్థస్యాపి
బుభుత్సితత్వాత్ అర్థాత్ తద్వివరణసిద్ధేః. అత్ర వివరణీయ విశేష
ణేనాపి ఉపపత్తేః.

వస్తుతస్తు పదస్య స్వపరత్వే లక్షితలక్షణాపత్త్యా, ‘యస్ సర్వ
జ్ఞస్ - సర్వవిత్’ ఇత్యాదావివ, గోబలీవర్దన్యాయేన అమృతాక్షర
పదయోః, స్వరూపతః, స్వభావతశ్చ నిర్వికారత్వలక్షణైవ యుక్తా;
తచ్చ ముక్తాత్మవృత్తి; ముక్తాత్మనాం జ్ఞానసంకోచ వికాసాభావాత్,
“‘ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే’ ఇత్యాద్యనురోధేన అమృతాక్షరపదం
ముక్తాత్మపరమ్” ఇత్యుక్తత్వాత్. నచ ‘క్షరాక్షరపదయోః బద్ధముక్తాత్మ
పరత్వే, ‘సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరంచ’ ఇతి పూర్వమన్త్రవిరోధః;
తత్ర పరస్పరసంబద్ధయోః చేతనాచేతనయోరేవ ఉక్తత్వాత్’ ఇతి
వాచ్యమ్; ‘క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరో
పిదృష్టః’ ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా శరీరచేష్టారూప క్రియానిమిత్తక-రా
గద్వేషాది-గుణసంయుక్త బద్ధస్వరూపస్య, ఆత్మానుబన్ధి గుణరూపాప
హతపాప్మత్వాద్యావిర్భావ విశిష్టముక్తస్వరూపస్యచ సంయుక్తపద
వివక్షితత్వోపపత్తేః. భోక్తృత్వాదిగుణవిశిష్టస్య లౌకికప్రమాణవేద్య
తయా, ఆవిర్భూతగుణకస్యచ శాస్త్రైక గమ్యతయాచ వ్యక్తావ్యక్త
శబ్దయోరప్యుపపత్తేః.

అత ఏవ ‘అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్, జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః’ ఇత్యుత్తరార్ధే బద్ధముక్తతన్నోదకత్రయకథనముపపద్యతే; అత ఏవ చ ‘పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా,’ ‘అన్తరం వేదపదోపదిత్వా త్రయం విన్దతే బ్రహ్మమేతత్, భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః’ ఇత్యాదిపూర్వోత్తరమన్త్రేషు, ఉపాసకోపాస్యముక్తస్వరూపాణామ్ అభ్యాస ఉపపద్యతే; అత ఏవ చ ‘క్షరం ప్రధానమ్’ ఇత్యత్ర, భగవల్లీలోపకరణప్రధానత్వాత్ ప్రకృతిబద్ధజీవ ఏవ వివక్షితః ఇతి దిక్.

ఇతి దశభూషణీగర్భా అష్టాదశీ.

యదప్యుక్తమ్; అస్తు ‘అన్యతాక్షరమ్’ ఇతి సమాసపదమ్, తథాపి అన్యతిశబ్దేనైవ అక్షరశబ్దవివరణమ్ ఇతి న తత్ర పరశబ్దాన్వయః. ‘సప్తదశారత్నిర్ వాజపేయస్య యూపః’ ఇత్యత్ర యూపపదముఖ్యార్థానురోధాత్, సమాసపదేఽపి అరత్న్యుద్దేశేన సాప్తదశ్యవిధిస్వీకారాత్, ఇహాపి పరపదముఖ్యార్థానురోధాత్, జగత్కారణే బ్రహ్మణి ఉపక్షిప్తవిశేషసంశయవ్యుదాసలాభాయ, పరపదస్య, ఉత్తరత్ర దేవతావిశేషసమర్పణపరత్వేన అన్వయస్య ఆవశ్యకత్వాచ్చ అగత్యా అసమర్థసమాసాభ్యుపగమో న దోష ఇతి.

తదప్యయుక్తమ్; ‘సప్తదశారత్నిర్ వాజపేయస్య యూపః’ ఇత్యత్ర యూపపదముఖ్యార్థానురోధాత్, ‘సప్తదశారత్నిర్’ ఇతి సమాసపదే అరత్న్యుద్దేశేన సాప్తదశ్యవిధేః మీమాంసకైరనభ్యుపగమాత్, యూపోద్దేశేన విశిష్టసమాసార్థవిధ్యుపపత్తేః, తన్త్రవార్త్తికాదిషు ‘సప్తదశారత్నిర్ వాజపేయస్య’ ఇతి విధీయమానో యూపశబ్దః యథాకథంచిత్ అనువాదః, తతః షోడశిపాత్రే నివేశః. అథ ‘యో యో యూపః సప్తదశారత్నిర్’ ఇతి వచనవ్యక్త్యా వాజపేయశబ్దో యథాకథంచిత్ విశేషణం, ప్రకరణప్రాప్త్యనువాదో వా; తతః

‘తదన్యపశుయూపస్య ఇదంపరిమాణమ్’ ఇత్యాదినాతస్యైవస్ఫుటీక
రణాత్, నయవివేకేపి వాజపేయాధికరణే పివరణసిద్ధాన్తే నచ సమా
సేనాపిః థౌపాత్రిస్త్రాపాప్తవివేకో నాస్తీతి తత్రైవ ఉక్తత్వాచ్చ.

నచ నిబద్ధనపక్షే యూపపదముఖ్యార్థతానురోధాత్ సమాసపదేపి
అరత్న్యుద్దేశేన సాప్తదశ్యవిధిరేవ ఇతి, ప్రకృతేపిహారపదముఖ్యార్థా
నురోధాత్, సమాసపదేపి ‘అమృతాక్షరమ్’ఇత్యత్ర ఉద్దేశ్యవిధేయో
భయపరత్వమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతివాచ్యమ్; ‘సప్తదశారత్నిర్’ ఇతి
బహువ్రీహేః స్వసమానాధికరణ విశేష్యార్పకపదాపేక్షిత్వేన తథా
విధ-యూపపద-ముఖ్యార్థతానురోధేన సమాసస్వభావభఙ్గావిత్యేపి
ప్రకృతేహారపదముఖ్యార్థతానురోధే ఆనర్థక్యాపత్త్యా తదసంభవాత్.
‘క్షరాత్మానావీశతే దేవఏకః’ ఇతి ఉత్తరవాక్యస్య దేవతావిశేష
సమర్పకపదాభావేపి దేవాదిపదై రేవ, ‘ఏషహిదేవఃప్రదిశోనుసర్వాః
పూర్వోహిజాతస్ - సఉగర్భే అన్తః, సంబాహుభ్యాం నమతి
సంపతత్రైర్ ద్యావాభూమీజనయన్ దేవఏకః, యస్తన్తునాభఇవతన్తు
భిః ప్రధానజైస్- స్వభావతో దేవఏకస్ సమావృణోతి, సనోదధాతు
బ్రహ్మావ్యయమ్, ఏకోదేవస్ - సర్వభూతేషుగూఢస్ - సర్వవ్యాపీస
ర్వభూతాన్తరాత్మా, ద్వే అక్షరేబ్రహ్మపరేత్వనన్తే విద్యావిద్యేనిహి
తేయత్రగూఢే, క్షరంత్వవిద్యాహ్యమృతంతువిద్యా, విద్యావిద్యే ఈ
శతేయస్తుసోన్యః’ ఇత్యాద్యుపరితనమన్త్రైర్బృన్దవత్ పరిపూర్ణత్వాత్,
హారపదానర్థక్యస్య దుష్పరిహరత్వాత్.

పూర్వతన్త్రే, బహుష్వధికరణేషు ఆనర్థక్యాద్వరంలక్షణా
ఇత్యుద్ఘోషితత్వేన, తత్రైవ ఏకాదశే ‘ఉత్తరాసుతుయావత్త్వంపూ
ర్వత్వాత్’ ఇత్యధికరణేన ‘అస్యైతాంరాత్రింకుమారా అపిపయో
లభేరన్’ ఇత్యత్ర అపిశబ్దానర్థక్య పరిహారాయ కృత్స్నస్య
పయసోహవిష్ట్వేన లక్షణయాభిధీయతే; ఇతివ్యవస్థాపితత్వేనచ

అతో౽పి హారపదానర్థక్యపరిహారాయ తమో౽ధిత్యాగస్యైవ అస్య న్తోచితత్వాత్. ప్రథమశ్రుతిశాన్తాక్షరపదస్య అసమర్థసమాసత్వేన, లుక్కల్పనేన వా అస్వారస్యం వినా అధ్యాహృతపదవివరణీయవిశేషణత్వానఙ్గీకృత్య, హారపదస్య అనన్తరశ్రుతస్య ఉత్తరాన్వయం, రూఢిభఙ్గంచ వినా ఏకదేవపదాభ్యాం దేవతావిశేషలాభమఙ్గీకృత్య విశేషసమర్పక ప్రధానపదస్య ఉపలక్షణపరతయా వ్యాఖ్యానత్వాత్, విశేషసమర్పకస్యైవ హారపదస్య ఉపలక్షణపరతయా వ్యాఖ్యానత్వస్యాయుక్తతమత్వాచ్చ.

ఇతి దూషణషట్కగర్భా ఏకోనవింశికథ్యా.

ఇయంచ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రోపనిషత్, భగవతా బాదరాయణేన మహాభారతే తత్రతత్ర భగవత్పరతయా ఉపబృంహితా; తత్రతావత్ 'కాలస్స్వభావః' ఇతి సిద్ధాన్తవాక్యోపబృంహణరూపం మోక్షధర్మవచనం ప్రాగేవ ఉదాహృత్య ప్రపఞ్చితమ్ ; తథా భారత ఏవ భగవద్గీతోపనిషది 'మయా తతమిదం సర్వం జగదవ్యక్తమూర్తినా। సర్వభూతాని కౌన్తేయ! ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్॥ కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్। ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః॥ భూతగ్రామమిదం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్। మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్॥ అవజానన్తి మాం మూఢా మానుషీం తనుమాశ్రితమ్। వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున। భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన॥ నత్వత్సమో౽స్త్యభ్యధికః' ఇత్యాదివచనైః, సర్వస్యాపి, 'భూతాన్తరాత్మా,' 'అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్,' 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్' 'స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే' ఇత్యాది మన్త్రోపనిషద్వా

క్యాని ఉపబృంహితాని; తథాఽథర్వాదిష్వపి తత్ర ఉపబృంహణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యాని.

అనేకప్రబలోపబృంహణబలాదపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషదః భగవద్వైకాన్త్యం వజ్రలేపాయితమ్; యాని చ ఉదాహృతాని పరైః శ్వేతాశ్వతరోపనిషదుపబృంహణాని శైవకూర్మాదిగతాని:— "యచ్చేదం జగదవ్యక్తం యదస్య ప్రభవాక్షరమ్ । తావుభౌ యత్ర రాత్మానౌ ఏకో దేవస్స్వయం హరః । ఈశతే తదభిధ్యానాత్ యోజనాత్తత్త్వభావతః ॥ ముముక్షవో పురా కేచిత్ మునయో బ్రహ్మవాదినః ॥ సంశయావిష్టమనసో విమృశ్య చ యథాతథమ్ 'కిం కారణం, కుతో జాతాః, జీవామః కేన వా వయమ్ । క్వ చాస్మాకం సంప్రతిష్ఠా అధిష్ఠితాః కేన వా వయమ్ । కేన వర్తామహే శశ్వత్ సుఖేష్వన్యేషు వా పునః ॥ అవిలఙ్ఘ్యా చ విశ్వస్య వ్యవస్థా కేన వా కృతా । కాలః స్వభావో నియతిః యదృచ్ఛా నాత్ర వర్తతే । భూతాని యోనిః పురుషః యోగో నైషాం పరోఽథవా । అచేతనత్వాత్ కాలాదేః చేతనత్వేఽపి చాత్మనః । సుఖదుఃఖాభిభూతత్వాత్ అనీశత్వాద్విచార్యతే । తే ధ్యానయోగానుగతా(ః) ప్రాపశ్యన్ శక్తిమైశ్వరీమ్ । పాశచ్ఛేదికాం సాక్షాత్ నిగూఢాం స్వగుణైర్భృశమ్ । తయా విచ్ఛిన్నపాశాస్తే సర్వకారణకారణమ్ । శక్తిమన్తం మహాదేవం ప్రాపశ్యన్ దివ్యచక్షుషా । యః కారణాన్యశేషాణి కాలాత్మసహితాన్యపి । అప్రమేయోఽనయా శక్త్యా సాకమేకోఽధితిష్ఠతి । సమేత్య తే మహాత్మానో మునయో బ్రహ్మవాదినః । వితేనిరే బహూన్వాదాన్ ఆత్మవిజ్ఞానసంశ్రయాన్ । కిమస్య జగతో మూలమాత్మా వాస్మాకమేవ హి । కోఽపి స్యాత్సర్వభూతానాం హేతురీశ్వర ఏవ చ । ఇత్యేవం మన్యమానానాం ధ్యానకష్టావలమ్బినామ్ । ప్రాదురాసీన్మహాదేవీ నారీ గౌరివరాత్మజా । నిరీక్షితాస్తే పరమేశపత్న్యా తదన్తరే దేవమశేషహేతుమ్ । పశ్యన్తి శమ్భుం కవిమీశితారం రుద్రం బృహన్తం పురుషం పురాణమ్" ఇత్యాదీని, తాని

ప్రబలోదాహృత - మోక్షధర్మ భగవద్గీతాది దృష్టోపబృంహణ విరో
ధాత్, 'అద్గం సనభివ్యాహారాత్, హవింషిపర్యగ్నికరోతి' ఇత్యాది
కల్పసూత్రవత్ న్యాయాభాసమూలత్వాత్ హేయాని; తానిచ
శబ్దతః, అర్థతః, క్రమతశ్చ మహోపనిషత్సదర్భస్పర్శవత్త్వేపి, శ్రుతి
వత్, పరిగ్రహస్పర్శాతిశయశాలి గీతోపనిషదాది దృష్టోపబృంహణైః
స్పర్ధితుమశక్తాని; ఉపబృంహణత్వే ఐకార్థ్యమాత్రస్యైవతన్త్రత్వా
త్. అన్యథా శబ్దతః, అర్థతః, క్రమతశ్చమహోపబృంహణ సన్దర్భ
తూన్యానాం స్మృతీతిహాస పురాణవచనానామ్ ఉపబృంహణత్వో
చ్ఛేదాపత్తేః. తస్మాత్ న్యాయైస్సమీచీనైఃప్రబలైశ్చోప బృంహణైః
మహోపనిషదో భావశ్ - శ్రీకాన్తేపర్యవస్యతి.

అపిచ గౌరీ రుద్రదర్శనమత్రఅస్థానవిజృమ్భితమ్; గౌరీరుద్ర
యోః శ్రుతిలిఙ్గ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. అస్మన్మతే పురుషశ్రుతేః,
'ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా' ఇత్యాదిప్రసిద్ధ సర్వాధిష్ఠాతృత్వలిఙ్గ
స్య, ఏకదేవశబ్దాభ్యాం నారాయణప్రత్యభిజ్ఞానస్య, విశ్వరూపాదిశ్రు
తేః, నిరుక్తభారతోపబృంహణస్యచసత్త్వేన నారాయణపరత్వం
నాస్థానవిజృమ్భితమ్; నచ 'తామసపురాణేషు, 'గౌరీరుద్రదర్శన
మత్రవివక్షితమ్' ఇత్యుక్తమ్' ఇతివాచ్యమ్; న్యాయానుగృహీత శ్రుతి
ప్రతిపన్న పక్షస్య వేదోపబృంహితార్థ విరుద్ధోపబృంహణాదరే, బౌద్ధ
చార్వాకాదిగ్రన్థైరుప బృంహణస్యాపి దుర్వారత్వాత్. కథమన్యథా
సర్వవేష్టనస్మరణాదికం వైదికైరేవ పరిత్యజ్యతే; శ్రీవిష్ణుపురాణాది
భిః తత్పురాణ ప్రతిపత్యాచ్చ. తతశ్చశ్రుతిరేవ, న్యాయతః శ్రుత్య
విరుద్ధానిషిద్ధోపబృంహణైశ్చ విచారణీయా ఇతిపరిశిష్యతే;

ఇతిమానవణషట్కగర్భా వింశికశ్లోకీ.

ఇత్థంషట్షష్టిశ్లోక్యాస్సార్ధచత్వారింశదుత్తరమ్ । శతద్వ
యం మానమణానాం మహోపనిషదాటమే॥ ఏవంభగవతఏవ కారణ

బ్రహ్మత్వేన శ్వేతాశ్వతర ప్రథమఖణ్డోపక్రమే నిర్ధారణాత్, అథర్వ శిఖాయామపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేనోక్తం పరంబ్రహ్మ నారాయణ ఏవ; ఇతి స ఏవ శివశబ్దేన ధ్యేయత్వేనాభిహితః;

ఇతి త్రయోవింశీ పరబ్రహ్మత్వసాధికా కథ్యా.

అథ చతుర్వింశీ కథ్యా:— శ్వేతాశ్వతర ప్రథమఖణ్డాన్తే, 'ఉద్గీతమేతత్ పరమం తు బ్రహ్మ' 'బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్, తద్బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్' ఇత్యుపసంహారగత వాక్యేన, చత్వారింశదుత్తర - దూషణ శతద్వయానుగృహీతేన భగవత ఏవ, వేదాన్త ప్రతిపాద్య - పరబ్రహ్మత్వేన దృఢీకృతతయా తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదపి అథర్వశిఖాయాం పరబ్రహ్మత్వేన ఉక్తో భగవానేవ; ఇతి.

అథేదం పరబ్రహ్మత్వం భగవత ఏవ ఇతి స్థూణానిఖనన్యాయేన దృఢీకర్తుం, శ్వేతాశ్వతరద్వితీయఖణ్డాదపి భగవత్పరత్వ సాధికాః కథ్యాః ప్రదర్శ్యన్తే:—

తత్రేయం ప్రథమా కథ్యా: — 'తద్బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్, తద్బ్రహ్మోపనిషత్పరమ్' ఇతి ప్రథమఖణ్డాన్తే అభ్యాసదర్శనాత్ అత్రైవ వివక్షితార్థనిర్ధారణమ్, ఏతస్య ప్రపఞ్చమాత్రమ్ ఉత్తరఖణ్డ పఞ్చకమ్ ఇతి ప్రతీయతే; తథా చ అత్ర పురుషపద విశ్వరూపపదద్వయ హంసపదానన్తరాణాం, 'యశ్చకారణాని, దేవ ఏకః' ఇతి వాక్య ద్వయేన, 'త్రేధా దేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞాసు ఘటితానాం పఞ్చానామ్ ఉపక్రమగత శ్రుతిరూపాణాం విరోధే, ఈశహరపదయోః ఉభయోర్ అనాదరణీయత్వమ్. తతశ్చ శ్వేతా శ్వతరం కార్త్స్న్యేన భగవత్పరమ్ ఇతి.

అథ ద్వితీయా కథ్యా:— 'అజం ధ్రువం సర్వతత్త్వైర్ విశుద్ధం జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః' ఇతి, ద్వితీయఖణ్డాన్తే అజపదేన భగవానేవ ప్రతీయతే. "'ద్వావజౌ' ఇత్యుపక్రమ్య, 'అజా హ్యేకా

భోక్తృభోగార్థయుక్తా' ఇత్యేకస్య అజస్య భోక్తృత్వ కర్తృత్వే
ప్రతిపాద్య, 'అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తా' ఇతి ప్రతిపాద్యమానః
అపరః యః అనన్తాదిశబ్దితః; సః భోక్తృత్వాదిరహితః" ఇతి పూర్వ
ఖణ్డప్రతీతత్వాత్, 'అజస్యనాభావధ్యేకం యస్మిన్విశ్వం ప్రతిష్ఠితమ్।
పుష్కరం పుష్కరాక్షస్య తస్మై పద్మాత్మనే నమః' ఇతి భాగవతోపబృం
హితాయామ్ 'అజస్యనాభావధ్యేకమ్' ఇతి శ్రుతౌ ప్రసిద్ధేశ్చ.

తస్యాః శ్రుతేః భగవత్పరత్వం, 'విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః' ఇతి,
'విశ్వకర్మా మనుస్త్వష్టా' ఇతి ప్రసిద్ధభగవతః స్వనాభికమలే చతుర్ముఖరూ
పేణ అవతారశ్రవణాత్, 'ఆదిత్ - గన్ధర్వః' ఇత్యారభ్య, 'ఆదిద్యావా
పృథివీ అప్రథేతామ్' ఇత్యన్తేన, అకారవాచ్యాత్ విష్ణోరేవ, గన్ధర్వస్సో
మాదేః, ద్యావాపృథివ్యాదేశ్చ ఉత్పత్తిశ్రవణాత్, అనన్తరమేవ 'విశ్వ
తశ్ - చక్షుః' ఇతి అమ్భస్యనువాకస్య ప్రాగామ్నానాత్, తత్ర 'దేవ
ఏకః' ఇత్యనేన నారాయణప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'విశ్వకర్మా విద్యామా
ర్నాత్, విశ్వకర్మన్నుత్తమా, విశ్వకర్మాణమూతయే, విశ్వకర్మన్ హవి
షా వావృధానః, విశ్వకర్మన్ హవిషా వర్ధనేన, జుహుత విశ్వకర్మణే' ఇతి
వట్స్వృగ్వః విశ్వకర్మశ్రుత్యభ్యాసాత్, 'య ఇమా విశ్వా' ఇత్యుపక్రమస్య,
'విశ్వకర్మా విమనా ఆద్విహాయాః' ఇత్యుపక్రమే విశ్వకర్మశ్రుత్యా అను
వాకమాత్రస్య శ్రుతిలిఙ్గాదిభిః భగవత్పరత్వావగమాచ్చ అవసీయ
తే, 'అజో బ్రహ్మోచ్యతే జ్యేష్ఠః' ఇతి కః దర్పణపాఠాత్, 'అజః - సర్వే
శ్వరస్సిద్ధః' ఇతి శ్రీసహస్రనామపాఠాచ్చ అత్రత్య అజశబ్దః భగవ
త్పరః; అన్యత్రాపి శక్తత్వేపి జగతాం గణః పయోజశబ్దస్య భగవ
త్యేవ శ్రుతిప్రసిద్ధేరుపపాదితత్వాత్, 'అనీశశ్చాత్మా' ఇతి పూ
ర్వం ప్రతిపాదనాత్, అత్రైవ, 'ఏకో హి దేవః' ఇత్యుత్తరమన్త్రేణ
అప్పఋషివాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అజపదం భగవత్పరమేవ; 'జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా

వజో' ఇత్యత్ర అజపదస్య యౌగికత్వేపి అత్రత్య అజపదస్య యోగరూఢత్వే బాధకాభావాచ్చ. అతఏవ, 'వేదాహమేతమజరం పురాణమ్' ఇతి పురాణశబ్దేన భగవన్తం ప్రస్తుత్య, 'జన్మనిరోధం ప్రవదన్తి యస్య బ్రహ్మవాదినః' ఇతి నిత్యాజత్వం భగవత ఏవ తృతీయఖణ్డాన్తే దృఢీకృతమ్.

ఇతి దూషణాష్టకగ్రన్థః.

అథ తృతీయాకణ్ఠ్యః:— 'య ఏకో జాలవానీశత ఈశనీభిః, య ఏవైక ఇద్యుద్భవే సంభవే చ, య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి' ఇతి తృతీయఖణ్డోపక్రమవాక్యే, 'ఏక ఏవ సర్వనియన్తా, ఏక ఏవ జగత్కారణం చ యః, తజ్జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనమ్' ఇత్యుక్తతయా 'స ఏవ పరం బ్రహ్మ' ఇతి ప్రతీయతే; ఇతి స చ అనువాదః ఇతి పురోవాదాపేక్షాయామ్, "'అన్తశ్శరీరే నిహితో గుహాయామ్, అజ ఏకో నిత్యః, యస్య పృథివీ శరీరమ్, యః పృథివీమన్తరే సంచరన్, యం పృథివీ న వేద' ఇత్యారభ్య సర్వాన్తశ్శరీరకతామభిధాయ, 'ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి సర్వశరీరితాం భగవతి నారాయణే సమన్వయన్త్యా - నిత్యపదేన పౌనరుక్త్యాపత్త్యా భగవన్నామభూతాజపదశ్రుత్యా పూర్వఖణ్డస్థాజశ్రుతి ప్రత్యభిజ్ఞాపికయా ఘటితయా సౌబాలశ్రుత్యా సనాథీకృతం, 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః, యం పృథివీ న వేద, యస్య పృథివీ శరీరమ్, యః పృథివీమన్తరో యమయతి, స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' 'ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' ఇత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణద్వయం, సౌబాలాన్తర్యామిబ్రాహ్మణస్థనారాయణపదస్థానే భగవన్నామత్వేన అన్యత్ర ప్రపఞ్చితామృతపదప్రయోగవిశిష్టం నియన్త్రిం శేపురోవాదః" ఇతి నిశ్చీయతే; 'ఉద్భవస్ - సంభవో దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇతి సౌబాలవాక్యం, 'సర్వాణి భూతాని నారాయణా

దేవసముత్పద్యన్తే, నారాయణేప్రవర్తన్తే, నారాయణేప్రలీయన్తే, శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇత్యాది నారాయణోపనిషద్వాక్యం చ కారణత్వాంశే పురోవాదః ఇతి నిశ్చీయతే। తతశ్చ ఖణ్డోపక్రమ ఏవ భగవత్పరత్వముపగతమ్।

అన్త్యేచ 'వేదాహమేతమజరం పురాణం సర్వాత్మానమ్' ఇతి 'వేదాహమేతం పురుషమ్' ఇత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞాసహకృతయా, 'ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా' ఇత్యాది సౌబాలప్రత్యభిజ్ఞాసనాథయా, 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే,' 'అజ ఏకో నిత్యః,' 'అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితమ్', 'అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్' ఇత్యాది స్మారకేన 'జన్మనిరోధం ప్రవదన్తి యస్య బ్రహ్మవాదినో హి నిత్యమ్' ఇతి వాక్యశేషేణ ఉపష్టబ్ధయా 'పురాణః పురుషో యజ్ఞః' ఇత్యాద్యమరశేషప్రసిద్ధ పురాణశ్రుత్యా భగవత్పరత్వముపగతమ్; నచ 'నారాయణాద్రుద్రో జాయతే' ఇత్యాదినా బహుశో జనికర్తృతయా ప్రతీతస్య జన్మనిరోధః ఉపపద్యతే; తన్మధ్యగతరుద్రాది శ్రుతీనాం బహుత్వేపి జామిత్వోపక్రమజామిత్వోపసంహారమధ్యగతస్య ప్రత్యయ బహుత్వవత్ నదోషః.

ఇతి దూషణషట్క, గ్రన్థః.

అథ చతుర్థీ:—రుద్రాదిశ్రుతి- బహుత్వమభ్యుపగమ్య ఉక్తమ్; నచ తదపి విచారక్షమమ్; 'ఏకో హి రుద్రః, రుద్రో మహర్షిః, యా తే రుద్రశివాతనూః, తస్మాత్సర్వగతశ్-శివః' ఇతి శ్రుతిచతుష్టయమ్ ఈశపదసాహిత్యే పఞ్చకమ్, ఈశానపదసాహిత్యే షట్కం వా. భగవతి చ 'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్, సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ ప్రభుర్వై పురుషః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః, సహస్రశీర్షా పురుషః, పురుష ఏవేదం సర్వమ్, అగ్ర్యం పురుషమజరం పురాణమ్' ఇతి చ నవపదానిశ్రుతిరూపాణి. 'వస్తునఃపురుషం జగత్'

ఇత్యపి, 'పురుష ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి ప్రకరణానురోధాత్ భగవదాత్మకజగత్పరమ్; ఇతి దశ పదాని. పురుషపదస్య చ భగవత్పరత్వం భగవతి సఖిణ్ణు సద్భావాత్, అన్యత్ర తదభావాచ్చ అవగమ్యతే; ప్రపఞ్చితం చైతదన్యత్ర ఇతి.

అథ పఞ్చమీ: — అస్తు శ్రుతిసామ్యం, తథాపి భగవత్పరశ్రుతీనాం ప్రాబల్యాదేవ తద్విరోధినిరాసః 'భగవానితి శబ్దోఽయం తథా పురుష ఇత్యపి। నిరుపాధీ చ వర్తేతే వాసుదేవే సనాతనే। బ్రహ్మాద్యాస్సకలా దేవా యక్షతుమ్బురునారదాః । తే సర్వే పురుషాంశత్వాదుచ్యన్తే పురుషాః' ఇతి శబ్దప్రయోగవిషయసంగ్రాహకమాత్రత్వాచ్చ తస్య శక్తినిర్ధారకత్వాభావాత్. 'పీలుగ్రకాణ్డేగజేమ్రమే' ఇత్యాదిదర్శనాత్, తస్య చ ఆర్యమ్లేచ్ఛాధికరణవిరుద్ధత్వాత్, ఆదిత్యాదితినన్దనాదిశబ్దానాం చ పౌర్ణమాసీన్యాయ ప్రతిష్ఠితత్వాధికత్వాత్, అపవాదకవచనాభావాచ్చ. 'గుణలిఙ్గాస్తు తద్వతి' ఇత్యాదేశ్చ విప్రతిపన్నత్వాత్ 'పురుషో వా ఆత్మా మానవా' ఇత్యాదేః, అస్మాదిశక్తా మానవాదౌ బర్హిరాజ్యాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ. లిఙ్గానుగృహీతతా చ, భగవచ్ఛ్రుతీనాముపపాదితా, ఉపపాదయిష్యతే చ; అష్టకృత్వోఽభ్యస్తం చ పురుషపదమ్ ఇతి తదేవ నిర్ధారకమ్. 'నహ్యేవం శివరుద్రాదిపదమ్' ఇతి చ మహాన్విశేషః. 'కింపదం దేవతానిర్ధారకమ్' ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నాన్యాగతిః. శక్త్యైకరూప్యం చ శక్త్యైకరూప్యోపపత్త్యర్థమ్;

ఇతి దశమాషణీగర్భా.

అథ షష్ఠీకక్ష్యా:—తృతీయఖణ్డోపక్రమే 'విశ్వతశ్-చక్షుర్' ఇత్యాదినా, పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకేన- అభ్యసివాక్యేన భగవత్పరేణ జగత్కారణత్వముక్తమ్; 'ఏకో దేవ ఏకో నారాయణః' ఇత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకం చ తద్వాక్యమ్, ఉత్తరత్ర 'ఈశం తం తద్ - జ్ఞాత్వా అమృతా భవన్తి' ఇతి ఈశశబ్దవివరణార్థం, భగవతి తాత్పర్యవ్యఞ్జనార్థం చ. పురుషసూక్తం చ, శఙ్ఖలిఖితేన భగవత్పరతయా ఉప

బృంహితమ్; 'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకస్థవాక్యంచ ఉదాహృత్య భగవత్తాత్పర్యం వ్యఞ్జితమ్; 'వేదాహమేతమ్' ఇత్యారభ్య, 'సర్వమ్' ఇత్యన్తేన. తతః 'అణోరణీయాన్' ఇతిమన్త్రోపరితః. 'యఏవంవిదురమృతాస్తేభవన్తి' ఇతి వాక్యేన, 'యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తి' ఇతి అన్యఋషివాక్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః. 'మహాన్ప్రభుర్వైపురుషః సత్త్వస్యైషప్రవర్తకః' ఇతిసత్త్వప్రవర్తకత్వం భగవతిప్రసిద్ధముక్తమ్; 'శాన్తిమీశానంపురుషః' ఇత్యాహ:—'అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషః' ఇతి 'హృదామనీషా' ఇత్యన్యఋషివాక్యముక్తమ్. 'సహస్రశీర్షాపురుషః' ఇత్యాది పురుషసూక్తస్యఋగ్ద్వయస్య ఉదాహరణేనభగవత్పరత్వంస్పష్టీకృతమ్. పురుషసూక్తంవివృతమ్. 'సర్వతఃపాణిపాదంతత్' ఇతి, 'శరణంసుహృత్' ఇతిచ. 'శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణః' ఇతి సౌబాలప్రసిద్ధమ్ 'అజరమ్' ఇతిచ 'అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః' ఇతి నారాయణధర్మతయాప్రసిద్ధస్య అపహతపాప్మత్వస్య సహచరితతయా 'అపహతపాప్మాఽజరః' ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధమ్.

నచ అత్రత్యానామేషాం సౌబాలాదౌదర్శనాత్ తత్రాపిపరస్యయోగః; తత్రనారాయణపదసమభివ్యాహారవత్, ఇహశివాదిపదసమభివ్యాహారాభావాత్. ప్రకరణంహి ప్రకృతేనచ తదపి భగవత్ప్రకరణకబలీకృతత్వాత్. నిరపవాదంహి సౌబాలనారాయణోపనిషన్మహోపనిషదాది ప్రకరణమ్. ఏవం 'వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమ్' ఇత్యాదికం, 'సహస్రశీర్షాపురుషః' ఇత్యాదికంచ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్; అనపవాదప్రకరణత్వాత్, పురుషసూక్తస్య 'ఏషావైష్ణవనామ సంహితా' ఇత్యాదేః, పురుషసూక్తస్య భగవత్పరత్వ ఇవ, శ్వేతాశ్వతరస్య శివపరత్వే శ్రుత్యాద్యభావాచ్చ. ఏవం 'పరమంప్రభుమ్' ఇత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకం 'మహాన్ప్రభుః' ఇతి 'సహస్రశీర్షందేవంవిశ్వాక్షమ్' ఇత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకం 'సహ

స్రశీర్షా పురుషః - సహస్రాక్షః' ఇత్యాదికం, 'సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్' ఇత్యాదికం చ. నిరుపాధిభగవత్ప్రకరణమ్ ఇహ నిర్ధారకమ్. 'విశ్వమేవేదం పురుషః' ఇత్యేతన్నిశ్చాయకమ్; 'పురుష ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి చ. తథా 'యస్మాత్పరమ్' ఇత్యాదికం ముణ్డకప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్; 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః' ఇత్యాదికం చ కఠవల్లీప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్; తథా నిరుపాధి భగవత్ప్రకరణగతం - 'వేదాహమేతమ్' ఇత్యాదికం నిరుపాధి లక్ష్మీపతిప్రకరణ ప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్; ఏవం వింశతి ప్రత్యభిజ్ఞాసహితా, భగవత్పురాణ శ్రుతిద్వయసహితా, అష్టావృత్త్యభ్యాసాత్, ప్రథమఖణ్డాదేవ భగవన్నిర్ధారకతయా భారతవచనోపబృంహితా పురుషశ్రుతిరేవ రుద్రశ్రుతిపాఠాత్ బలీయసీ;

ఇతి షడ్వింశతిమాపణీగర్భా.

అథ సప్తమీ:—'నవద్వారే పురే దేహీ' ఇత్యాది మన్త్రే 'హంసో భగవాన్'; స ఏవ సర్వశరీరకత్వాత్ దేహీ, హరివంశే ద్విసప్తతి ద్విశతతమే అధ్యాయే పౌష్కరప్రాదుర్భావే 'అథాయం భగవాన్ హంసో గత్వా యోగేన బాలతామ్' ఇతి, 'తస్మిన్నహని సంప్రాప్తే తం హంసం మహదక్షరమ్' ఇతి చ. వరాహప్రాదుర్భావే 'ప్రచ్ఛాద్య సలిలేనోర్వీం హంసో నారాయణోఽవ్యయః' ఇతి, పౌష్కరప్రాదుర్భావే 'స రామాన్ సుఖమేకాన్తం శుశ్రూషుం హంసమవ్యయమ్' ఇతి చ. ఏకాదశస్కన్ధే, వసుదేవనారదసంవాదే 'హంసస్సుపర్ణో వైకుణ్ఠో ధర్మో యోగేశ్వరోఽమలః । ఈశ్వరః పురుషోఽవ్యక్తః పరమాత్మేతి గీయతే' ఇతి. నానార్థరత్నమాలాయాం 'హంసః ఖగే స్మరే విష్ణౌ' ఇతి. సహస్రనామసు 'మరీచిర్దమనో హంసః' ఇతి పఠితమ్. 'అణోరణీయాన్' ఇత్యనువాకే 'హంసశ్శుచిషత్' ఇతి మన్త్రే హంసశబ్దః. స చ మన్త్రైః, 'తతో రతోన్వల్పలాభాసం పురుషాయతనం మహత్ । దహరం పుణ్డరీకమ్' ఇతి వేదాన్తేషు నిగద్యతే' ఇతి ముక్తికోపనిషద్వాక్యేన,

‘దహరంవిపాప్మమ్’ ఇత్యాది ‘అణోరణీయాన్’ ఇత్యనువాకస్థవా
క్యేన, ‘హృత్పుణ్డరీకంవిరజమ్’ ఇత్యాది కైవల్యోపనిషద్వాక్యేనచ,
భగవద్వాసస్థానత్వేన ప్రసిద్ధ - పరిశుద్ధ - యోగిహృదయకమల
వర్తిత్వస్య ‘శుచౌ సీదతి’ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా శుచిషత్పదేన, ‘శుచిషద్భ
క్తిదీప్తాని దగ్ధపఙ్గాతకిల్బిషః’ ఇత్యాదివచనేషు భగవత్పరతయా నిర్ది
ష్టేన నిర్దేశాత్, ‘వసుర్వసుమనాః సత్యః’ ఇతి వసుపద శ్రవణాత్,
విష్ణుపదత్వేన ప్రసిద్ధాన్తరిక్షస్థానకత్వస్య * అన్తరిక్షసచ్ఛబ్దేన
ప్రతిపాదనాత్, ‘సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, యో వేద నిహితం గుహా
యాం పరమే వ్యోమన్, నాకస్య పృష్ఠే మహతో మహీయాన్, తదక్ష
రే పరమే వ్యోమన్’ ఇత్యాది ప్రసిద్ధవైకుణ్ఠస్థానవర్తిత్వస్య *వ్యోమ
సచ్ఛబ్దేన ప్రతిపాదనాచ్చ భగవత్పరః; ‘అష్టపాదం శుచిం హంసం
త్రిసూత్రమణుమవ్యయమ్’ ఇతి మన్త్రోపనిషదుపక్రమే హంసశబ్దేన
‘ఏకస్తు పిబతే దేవః- స్వచ్ఛన్దోఽత్రవశానుగామ్। ధ్యానక్రియాభ్యాం
భగవాన్భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభం విభుః’ ఇతి ఏకదేవశబ్దాభ్యాం, భగవ
చ్ఛబ్దేనచ నిర్దేక్ష్యమాణస్య, ‘పురుషం నిర్మలం సాక్ష్యమ్ అథర్వశిరసో
విదుః’ ఇతి పురుషశబ్దేన చ నిర్దేక్ష్యమాణస్య చ నారాయణస్య నిర్దే
శాత్, ‘ఉదాసీనం ధ్రువం హంసం స్నాతకాధ్వర్యవో జగుః’ ఇతి తదన
న్తరమన్త్రే హంసశబ్దశ్రవణాచ్చ హంసశబ్దః భగవత్పరః; ఏవం శ్రుతి
ద్వయసహితాభ్యస్తు శ్రుతిరేవ బలీయసీ;

ఇతి దూషణాష్టగర్భః.

అథాష్టమీ: — ‘యో దేవానామ్’ ఇతి మన్త్రః, న రుద్రస్య జగ
త్కారణత్వపరః; అపితు భగవదుపాసనోపయోగి - రుద్రగోచర - జ్ఞాన
ప్రార్థనామన్త్రః; ‘ఈశ్వరాత్ జ్ఞానమన్విచ్ఛేత్, ఉపాయోస్మిహారే
న్ - స్మృతౌ’ ఇతి హి స్మర్యతే; ‘హిరణ్యగర్భం జనయామాస’ ఇతి
మహర్షిత్వాత్, ‘జాయమానం స్వపితరం హిరణ్యగర్భమపశ్యత్’

ఇత్యర్థః; అనువాదరూపస్య, హిరణ్యగర్భోత్పత్తివిధాయక మహోపనిషదాదివాక్యానుసారేణైవ నేయత్వాత్. ‘ఏవమర్థో జాతః ఇదానీమర్థో జాతః, సమర్థో న జాతః, అయమర్థోఽనుపపన్నః’ ఇత్యాది భూయః ప్రయోగదర్శనాత్, ‘జనయామాస’ ఇతి జ్ఞానపరత్వం యుక్తమ్; ‘హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమ్’ ఇతి తైత్తిరీయవాక్యానుసారాత్, అత్రత్య - తద్వాక్యానుసారాచ్చ. ‘యా తే రుద్ర శివా తనూః’ ఇతి మన్త్రేః, ‘తామిషుం గిరిశన్త’ ఇతి మన్త్రేశ్చ ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట నివృత్తి ప్రార్థనారూప - ధ్యానాద్యుపదేశః. తస్మాత్ నేదం రుద్రపదద్వయం బాధకమ్;

ఇతిదూషణషట్కగర్భా.

అథ నవమీ:—వాచనికం *శివాత్పరమ్ అత్రైవ భగవతః ప్రతీయతే; ‘శివాం గిరిత్ర తాం కురు, మా హింసీః పురుషం జగత్’ ఇతి ప్రస్తుత్య, ‘తతః పరం బ్రహ్మ పరం బృహన్తమ్’ ఇతి శ్రవణాత్, ‘తతః’ గిరిత్రాత్. పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మపదం విష్ణోః:—పరం బృహన్తమ్ ఇతి. ‘తతః’ ఇతి న హేతుపరమ్; అహింసామాత్రస్య పరత్వాసాధకత్వాత్, ‘పురుషం జగత్’ ఇతి అవ్యవహితవిరోధాచ్చ. పురుషపదస్య అత్ర భగవత్పరత్వాభావే వైయర్థ్యాత్, జగత్పదేన సంగ్రహాచ్చ, ‘పురుష ఏవేదం సర్వమ్’ ఇతి వక్ష్యమాణానుసారాచ్చ, ‘తతః’ ఇత్యస్య హేతుపరత్వే పరపదద్వయానన్వయాచ్చ. అవధిపరత్వే తు ప్రథమః పరశబ్దః అన్యపరః, ద్వితీయః పరశబ్దః సర్వస్మాదుత్కర్షపరః; తస్మాత్, ‘తతః’ ఇత్యవధిపరమ్; పూర్వమన్త్రప్రతిపాద్యాత్ రుద్రాత్ పరమ్ ఇతి. న చ ‘తతః పరమ్’ ఇతి మన్త్రే ‘ఈశన్తమ్’ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ పరమశివావలమ్బనమ్; తస్యానియన్తృతాప్రతిపాదనాత్. ‘ఈషాలాఙ్గలదణ్డః స్యాత్ ప్రభుః స్యాత్ భేద్యలిఙ్గకమ్’ ఇత్యాద్యనురోధేన ప్రభుశక్త్యనురోధే, ‘మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః’ ఇత్యాద్యనురోధేన సర్వ

సామరస్యాత్; తతశ్చకార్య - శివేరూఢస్య ఈశాదిపదస్య ధర్మశ్చ త్తరంపరికల్ప్య తత్ర నశక్తిరపి కల్పనీయా; 'ఆనపపురాణేషుతదు భయంసిద్ధమ్ ఇతిన కల్పనా, ఇతితు పూర్వమేవనిరస్తమ్;

ఇతిదూషణాష్టకగర్భా.

అథ దశమీకణ్ఠ్యా:— శ్వేతాశ్వతరే, 'తతోయదుత్తరతరమ్' ఇతి, భగవతః అన్యస్య పరత్వమ్ ప్రతీయతే; ఇత్యుక్తమ్. 'తతః పరంబ్రహ్మపరంబృహన్తం యథానికాయం సర్వభూతేషుగూఢమ్। విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారమ్ ఈశన్తంజ్ఞాత్వా అమృతాభవన్తి' ఇతి, 'యాతేరుద్రశివాతనూః' ఇతి ప్రకృతాత్పరం పరంబ్రహ్మ ప్రస్తుత్య, సర్వవ్యాపిత్వం, సర్వనియన్తృత్వమ్, అనుపమత్వం, తద్ జ్ఞానస్య ముక్తిసాధనత్వంచ ఉక్త్వా 'వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్య వర్ణం తమసఃపరస్తాత్, తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి, నాన్యఃపన్థా విద్యతే అయనాయ' ఇతి 'తద్బ్రహ్మకిమ్' ఇతి దేవతావిశేషజిజ్ఞాసా యామ్ 'ఏతంపురుషమ్' ఇతి ప్రకృతంబ్రహ్మ 'పురుషః' ఇతి నిర్ధార్య, 'బృహన్తమ్' ఇత్యేతత్, 'మహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్' ఇతి వివృత్య, 'ఈశంతంజ్ఞాత్వా అమృతాభవన్తి' ఇత్యతాఽపేక్షితందేవ తాన్తరజ్ఞానస్య సాధనత్వాభావం, జ్ఞానాతిరిక్తస్య సాధనాభావంచ ఉక్త్వా.పరః శబ్దార్థంచ,'యస్మాత్పరంనాపరమస్తికిఞ్చిత్' ఇతి,'యస్మాత్ అపరమ్- అన్యత్ అవధివిశేషానపేక్షంపరంనాస్తి' ఇతి వివృత్య, 'తేనే దంపూర్ణంపురుషేణసర్వమ్' ఇతి, 'సర్వభూతేషుగూఢమ్' ఇత్యత్ర,'భూ తశబ్దస్-సత్తాయోగిపరః' ఇతి వ్యాఖ్యాయ, 'తతోయదుత్తరతరం తద రూపమనామయమ్,' 'యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి,అథేతరే దుఃఖ మేవాపియన్తి' ఇతి,'తతః-తస్మాత్-ఉక్తహేతుభిః.యత్-ఉత్తరతరం- కల్యాణగుణవిశిష్టమ్, అఖిలహేయప్రత్యనీకంచ; తత్ తథావిద్వాంసః అమృతాభవన్తి. ఇతరే, సంసారమేవ అనుభవన్తి' ఇతి, 'తమేవవిది

త్యాతిమృత్యుమేతి' ఇతి వివృత్య, 'సర్వాననశిరోగ్రీవస్ - సర్వభూతగుహాశయః । సర్వవ్యాపీచభగవాం స్తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' ఇతి 'యతోఽయంభగవాన్, అతస్-సర్వవ్యాపిత్వే పితద్గతదోషాసంస్పృష్టః, ఇత్యుక్త్వా 'మహాన్ప్రభుర్వైపురుషస్ - సత్త్వస్యైషప్రవర్తకః। సునిర్మలామిమాంశాన్తి మీశానోజ్యోతిరవ్యయః। అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదాజనానాంహృదయే సన్నివిష్టః। హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తోయఏతద్ విదురమృతాస్తే భవన్తి' ఇతి సత్త్వప్రవర్తకత్వం, ప్రాప్యస్యైవప్రాపకత్వాభిప్రాయేణ 'పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే, స ఉత్తమఃపురుషః' ఇతి ప్రాప్యస్యజ్యోతిఃపదేన నిర్దిశ్య, తేన పురుషోత్తమత్వమభివ్యజ్య హృదయ సత్త్వియానముక్త్వా, ఏవమ్ ఉపాస్యత్వయోగిగుణాన్ ప్రదర్శ్య, తదుపాసనస్య మోక్షసాధనత్వముక్త్వా, దేవతాస్వాపష్ట్యార్థమేవ, 'సహస్రశీర్షాపురుషః' ఇత్యాది పురుషసూక్తర్చాభ్యాం తద్వైభవముక్త్వా, 'సర్వతః పాణి పాదం తత్సర్వతోక్షిశిరోముఖమ్। సర్వతశ్ - శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్యతిష్ఠతి' ఇతి ప్రథమర్చంవ్యాఖ్యాయ, 'సర్వేన్ద్రియగుణాభాసంసర్వేన్ద్రియవివర్జితమ్। సర్వస్యప్రభుమీశానం సర్వస్యశరణం సుహృత్' ఇతి సర్వస్వామిత్వం, సర్వశరణ్యత్వం, సర్వసుహృత్త్వంచ 'అతో-జ్యాయాంశ్చపురుషః' ఇత్యభిప్రేతం వివృత్య 'నవద్వారేపురే దేహీ హంసోలేలాయతేబహిః' ఇతి హంసశబ్దేన భగవద్వాచకేన ప్రకృతంవస్తు నిర్దిశ్య, తద్వైభవంపునఃప్రదర్శ్య, 'తమాహురగ్ర్యం పురుషంమహాన్తమ్' ఇతి పునః భగవన్తంప్రత్యభిజ్ఞాప్య, 'అణోరణీయాన్' ఇత్యాదినా తద్వైభవం ప్రతిపాదితమ్;

అతః 'తతోయదుత్తరతరమ్' ఇత్యస్య పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః; పూర్వోత్తరసన్దర్భవిరోధాత్. 'యస్మాత్పరమ్' ఇత్యత్ర 'యస్మాత్-పరమ్ - అన్యత్ - నాస్తీతివార్థః. 'యస్మాత్పరంనాస్తి' ఇత్యే

తావత్యుక్తే పరశబ్దార్థస్య అన్యార్థకత్వబుద్ధ్యా తన్నిషేధస్య సర్వాత్మకత్వే తాత్పర్యావగమస్స్యాత్; తేన న వివక్షితార్థ లాభః ఇతి అపరత్వవిశేషణంకృతమ్; తస్మిన్కృతే అపరశబ్దేన అన్యత్వప్రతీతేః, పరశబ్దేన ఉత్కర్షవివక్షాయా ఏవప్రతీతేః వివక్షితసిద్ధిః నను అణీయస్త్వజ్యాయస్త్వ ఉభయనిషేధవత్, ఇహాపి పరాపరోభయనిషేధ ఏవయుక్తః; తథాచ అపరనిషేధవత్, పరనిషేధోఽపి కథంచిత్ స్తావకతయా నేయః ఇతి చేన్న; 'యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్' ఇతి నిషేధ్యద్వయవివక్షాయాం నఞ్ద్వయదర్శనేన అత్ర ఏకనఞా ఏకస్యైవ నిషేధే తాత్పర్యావగమాత్, 'అపరమ్' ఇతి విశేషణమేవ.

నన్వేవమపి అపరమితినాన్యదుచ్యతే, కింతు నికృష్టమ్; తథా చ 'యస్మాదపరంనాస్తి' ఇతి నికృష్టస్యైవపురుషాత్పరత్వనిషేధాత్, బ్రహ్మణఃపురుషాత్పరత్వ ముపపద్యత ఏవ ఇతిచేన్న; 'యస్మాత్' ఇతి పరావధితయా ఉపస్థితస్యైవ బుద్ధిస్థతయా, అపరశబ్దార్థావధిత్వస్యౌచిత్యేన అపరశబ్దస్య అన్యత్వ పరతాయాస్సంగ్రాహ్యత్వాత్. ప్రథమయోజనాయాంతు పరశబ్దేన సర్వోత్కర్షస్య భూయసా ప్రయోగేన స్వతఃప్రతీతేః. 'యస్మాత్' ఇత్యస్య పరావధ్యుపస్థాపకత్వం నాఙ్గీకృతమ్. 'తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' ఇత్యత్ర శివశబ్దస్యరుద్రపరత్వే, తత్ర సర్వగతత్వస్య విధేయత్వే 'తస్మాత్' ఇతి పదానన్వయః; ప్రకృత సర్వవ్యాపిత్వపరామర్శితయా సాధ్యావైశిష్ట్యాత్. 'సర్వగతం విభుత్వాత్' ఇతితు విభుత్వాత్ - ప్రభుత్వాత్ - సమర్థత్వాత్ సర్వగతమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతి ద్వాదశమాషణీగర్భా.

అథైకాదశీ:—విణ్డోపక్రమే 'ఈశత ఈశనీభిర్' ఇతి నియమనావగతేః, ఈశపదం యౌగికం ప్రకరణాదేవ గమ్యతే; 'ఏకస్యైకం

పరివేష్టితారమీశమ్' ఇతి ప్రతిసంబన్ధ్యుపాదానంచ దృశ్యతే; 'ఏకం పరివేష్టితారమ్' ఇతి సంబన్ధివ్యవధానాత్ 'పరివేష్టితారమీశమ్' ఇత్యన్వయో యుక్తః. అతఏవ 'సునిర్మలామిమాం శాన్తిమ్ ఈశానః, అమృతత్వస్యేశానః' ఇతిచ తుల్యకక్ష్యమ్. ఈశానపదంచ ససమ్బన్ధికం దృశ్యతే; 'శాన్తిమీశానమ్' ఇతి, *అధీగర్థదయేశాం కర్మణీన షష్ఠీ; కర్మణః శేషత్వేన అవివక్షితత్వాత్, 'సర్వస్య ప్రభుమ్ ఈశానమ్' ఇతిచ న పుంసకతయా నియమనపరమ్; తత్రచ 'ప్రభుమీశానమ్' ఇతి 'సమ్బన్ధివ్యవధానమ్' ఇతి ఈశానపదం ససంబన్ధికమేవ; 'మహిమానమీశమ్' ఇతి ససంబన్ధికే స్వరసమ్. అన్యథా 'మహాన్తమ్' ఇతిస్యాత్; తతశ్చ దేవతాన్తరే, 'ఏక ఏవరుద్రః' ఇతి ఏకమేవ రుద్రపదం స్వరసమ్; తత్రచ రుద్రశబ్దః సంహారకాలీన క్రౌర్యాభిప్రాయో భగవత్పరః; భూయోనుగ్రహన్యాయాత్. 'తతో యదుత్తరతరమ్' ఇత్యత్ర, 'తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్' ఇతి సర్వోత్తరత్వోపయిక - పూర్తి ప్రతిపాదనాత్, 'సర్వవ్యాపీచ భగవాన్' ఇతి అనన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. 'తతః' ఇతి హేత్వర్థకమ్; 'అవధివరత్వేపి భగవత్పద సన్నిధానాత్, విగ్రహవిశిష్టః పురుషః, అవిశిష్టం స్వరూపం తముత్తరతరమ్' ఇత్యపి సుఘటితమ్; 'ఆదిత్యవర్ణం తదరూపమ్' ఇత్యాద్యానుగుణ్యాచ్చ. నచ యోగార్థ ప్రతిసంబన్ధ్యుపాదానే రూఢ్యపరిగ్రహః; 'మహీశో నరేన్ద్రః' ఇత్యాదౌ తదవ్యుత్పత్తేః నచ బాధకాదన్యత్ర తథాత్వేపి, ప్రకృతే తదభావాత్ తత్పరిగ్రహః; విరోధిశ్రుతీనామేవ ప్రకృతే బాధకత్వాత్.

కించ ప్రతిసంబన్ధ్యుపాదానే ప్రథమం యోగార్థప్రతీత్యావశ్యకత్వే పునః రూఢ్యర్థాన్వయే విరమ్యవ్యాపారః, గౌరవంచ. అపిచ 'నరేశః, నరేన్ద్రః' ఇత్యాదౌ శివాదిప్రతీతిర్ జాతా చేత్; బాధ

కత్వాదనన్వయః, ప్రతీతిరేవజాయతే ప్రతిసంబన్ధ్యుపాదానే ఇతి రూఢ్యనుష్ఠేయః ఇత్యేవవ్యుత్పత్తిర్ ఇతి న్యాయసరణిర్.

ఇతి అష్టాదశదూషణీగర్భా.

అథ ద్వాదశీ:—అస్యాముపనిషది, అస్మిన్ ఖణ్డేచ తత్ర తత్రచ శివస్యపారమ్యం ప్రతీయమానమ్ అన్తర్యామ్యభిప్రాయమ్; ఇతి, 'సర్వవ్యాపీచభగవాన్,' 'తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' ఇతి వాచనికం దృశ్యతే; 'సర్వంసమాప్నోషితతోఽసిసర్వః' ఇతివత్. అన్యథా,పౌన రుక్త్యాత్, సాధ్యావిశేషాత్,భగవత్పదరూఢిభఙ్గాచ్చ. తతశ్చవ్యాప్తే రుపలక్షణతయా హిరణ్యగర్భ జనకత్వాదికంవ్యాఖ్యాతమ్. ఏవంచ 'ఏకోహిరుద్రః, రుద్రోమహర్షిర్' ఇత్యాదేః శివపరస్య ఉపక్రమ గతత్వాత్ ప్రాబల్యం నిరస్తమ్; శ్రుత్యైవ అవిరోధసమర్థనేన న్యాయానవతారాత్, ఉపసంహార గతత్వేపి భూయోనుగ్రహాచ్చ. తద పేక్షయాపి ఉపక్రమగతస్య 'ఈశతేఈశనీభిర్' ఇత్యాదిలిఙ్గస్యపూ ర్వముపపాదితస్య బలవత్త్వాత్, ఉపసంహారవిధేః ఉపక్రమార్థవాద ప్రాబల్యవత్, ఉపసంహారేచ ఖణ్డాన్తే పురాణశ్రుతిలిఙ్గజాతంచ ఉపపాదితమ్;

ఇతిదూషణాష్టకగర్భా.

అథ త్రయోదశీ:—'తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' ఇతి వాక్యాత్ పూర్వం 'వేదాహమేతమ్' ఇత్యాదికమ్ ఆమ్నాతమ్; అనన్తరం 'మహాన్ప్రభుర్' ఇత్యాదికమామ్నాతమ్; తథాచ సన్దంశన్యాయేన శివపదమేవ అన్యథానేయమ్; నను 'సర్వభూతశిరోగ్రీవస్· సర్వభూ తగుహాశయః । సర్వవ్యాపీచభగవాన్ తస్మాత్సర్వగతశ్ - శివః' ఇత్యాదివాక్య వ్యవధానేన అనయోరుపక్రమోపసంహారత్వం పూ ర్వోత్తరత్వమాత్ర వివక్షాయాం 'వేదాహమేతమ్' ఇత్యాదేరపి పూ ర్వం తృతీయఖణ్డోపక్రమే 'ఏకోహిరుద్రః, రుద్రోమహర్షిః, యాతే

రుద్ర, గిరిశం, గిరిత్రమ్, ఈశన్తం జ్ఞాత్వా' ఇతి శ్రూయమాణతయా, 'మహాన్ ప్రభుః' ఇత్యనన్తరం ఖణ్డోపసంహారే 'మహిమానమీశమ్' ఇతి, తతఃపూర్వంచ 'సర్వస్యప్రభుమీశానమ్' ఇతి శ్రూయమాణతయాచ కథం శివపరత్వవిరహః ఇతిచేన్న; 'దేహాన్తైతమసఃపరంధామప్రాప్నుయాత్, యత్ర విరజోన్నృసింహాఽవభాసతే' ఇతి తాపనీయశ్రుత్యా 'ఆయుష్మద్భాగవతేనచేతసా' ఇతి భగవదుపాసనం ప్రస్తుత్య, 'ఓమిత్యేవంధ్యాయథాత్మానమ్' ఇతికరణమన్త్రముపదిశ్య, 'స్వస్తివఃపారాయతమసఃపరస్తాత్' ఇతితమఃపారవర్తి-భగవత్ప్రాప్తైరేవ పారమఙ్గళ్యస్యఫలత్వేన అభిహితతయా, 'ఆదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్' ఇతి లక్ష్మీరమణవిషయే సమామ్నాతతయా, 'సర్వస్య ధాతారమచిన్త్యరూపమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్' 'తమసఃపరమోధాతా శఙ్ఖచక్రగదాధరః' ఇత్యాద్యుపబృంహణేనచ నిరాబాధం-భగవదసాధారణతయాఽవగత తమఃపారవర్తిత్వానుగృహీతోపక్రమస్య విష్ణ్వసాధారణతయా, మైత్రాయణీయశ్రుతౌ 'అథయోహఖలు వావాస్య రాజసోంశః, అసౌసః యోయంబ్రహ్మా, అథయోహఖలువావాస్యసాత్త్వికోంశః అసౌసః యోయంవిష్ణుః, అథయోహఖలువావాస్యతామసోంశః అసౌసఃయోయంరుద్రః' ఇతితత్తదసాధారణవత్ ప్రతిపన్నేషు భగవదసాధారణ వత్ప్రతిపన్నేన సత్త్వప్రవర్తకత్వేన 'తమసా కాలరుద్రాఖ్యం రాజసా కనకాణ్డజమ్। తత్త్వేన సర్వగంవిష్ణుమ్' ఇత్యాద్యుపబృంహణ సహస్రానుగృహీతేన సహకృతస్య ఉపసంహారస్యచ బలవత్త్వాత్. తతః పూర్వోత్తర శ్రుతీనాం రుద్రాదిపదానాం తాదృశలిఙ్గానుగృహీతత్వాత్.

ఇతి దూషణషట్కగర్భః.

అథ చతుర్దశీ:—'సబ్రహ్మాసశివః, బ్రహ్మాచనారాయణః, శివశ్చ నారాయణః' ఇత్యాది నారాయణస్య జగత్కారణతా ముపక్రమ్య

ప్రస్తుతేన బ్రహ్మకారణత్వాదివచన విరోధపరిహారపరేణ 'కాలశ్చ నారాయణః' ఇత్యాద్యచేతన సమభివ్యాహారానుగృహీతేన బ్రహ్మశివాదీనాం భగవద్విభూతిత్వావగమాత్. 'తస్మాత్-సర్వగతశ్ - శివః' ఇత్యత్ర, నీలకణ్ఠస్య పరత్వశఙ్కా- మన్దధియ ఏవ జాయతే;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ పఞ్చదశీ:— 'య ఏవైష ఉద్భవే సంభవే చ, య ఏవైతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి' ఇతి ఉపక్రాన్తోర్థః, 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా' ఇతి సమానశైలీకేన ఉపరితనవాక్యేన విశేష్యతే; తతః పూర్వమ్ 'ఈశం తం జ్ఞాత్వా అమృతా భవన్తి' ఇతి శ్రవణేపి న సంయోగార్థపరత్వాత్, సమానశైలీకత్వేన్యూనత్వాచ్చ. పురుష ఏవ నారాయణః, పరబ్రహ్మతయా అత్ర నిశ్చీయతే;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ షోడశీ:—'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్' ఇత్యాదావేవకారగత్యన్తరనిషేధాభ్యాం 'మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనాత్', 'ముక్తిప్రదాతా సర్వేషాం విష్ణురేవ న సంశయః, మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే' ఇత్యాద్యుపబృంహణానుగృహీతాభ్యాం పౌనరుక్త్యావగత - తాత్పర్యాతిరేకాభ్యాం 'శంకరాజ్ఞానమన్విచ్ఛేత్' 'తతో మాం తత్త్వతో ధ్యాత్వా తతో ధ్యాయీత కేశవమ్' ఇత్యాద్యుపబృంహితాత్ 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః' ఇత్యాదివచనాచ్చ పరాపరవిభాగో నిశ్చీయతే; 'యస్మాత్పరం నాపరమస్తి' ఇతి పురుషావధికత్వం నిషిధ్యతే న 'జ్యాయః' ఇతి చ అభ్యస్యతే; 'విశ్వాధికః' ఇత్యత్రతు ఆర్థికః ఇతరపరత్వనిషేధః ఇతి చ విశేషః;

ఇతి దూషణషట్కగర్భా.

అథ సప్తదశీ:—'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం, మహాన్ప్రభుర్వై పురుషః, తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమ్'

ఇత్యభ్యాసాత్, ‘ఏష ఏవ మహాన్’ ఇతి సావధారణ-తాపనీయోపష్టమ్భా
త్ భగవత ఏవ సర్వాతిశాయిత్వం నిశ్చీయతే;

ఇతి మహాపదద్వయగర్భః.

అథాష్టాదశీ:—రుద్రాదిపదానాం కార్య - శివపరతానామ-
సర్వపురాణాదిసిద్ధతయా, ‘శితికణ్ఠనీలకపాలభృత్’ ఇత్యాది నిఖిలప్రసిద్ధ
తయా చ శైవప్రథమం బుద్ధావవతరతి; తత్ర చ పరమాత్మధర్మశ్రవణమ్
అర్థవాదః, అన్తర్యామ్యధికారీయమ్? ఇతి వా కల్ప్యతే; ఇతి న్యాయ
సిద్ధః. న హ్యేవం పురుషపదే బాధకమస్తి; ఆత్మమానవాదిశక్తిశ్చ నశ
జ్ఞానాద్యాత్మేత్యుక్తమ్. అతః ఔపనిషదేషు దేవతాపి శేషస్వరసేషు పురు
షో భగవానేవ; ఇతి వస్తుగతిః. ధాతృశక్త్యాదినా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమ్. న చ
‘పురుషో ధాతృపుణ్ణగననం పరమాత్మను’ ఇత్యాద్యనుశాసనాను
రోధాత్ పురుషపదస్య పరమాత్మపరత్వే, రుద్రాదిపదమ్ ఉపక్రమా
దిగతమేవ నిర్ధారకమ్ ఇతి వాచ్యమ్; రుద్రాదిపదానాం కార్యపరతా
యామేవ అనుశాసనాదిస్వారస్యాత్ తత్ర చ ప్రయోజనాభావాత్.
న చ అత ఏవ తత్ర శివవ్యక్త్యన్తరావలమ్బనమ్; తస్య శైవపురాణాది
మాత్రసిద్ధతయా తత్పరిత్యాగేన సర్వానుగత భగవదాశ్రితే దేవపురు
షపదే స్వీకారాత్, ధాతృశక్తివత్ పరమాత్మశక్తేరపి ప్రాచుర్యా
భావాచ్చ. వస్తుతః తత్రత్య పరమాత్మశబ్దః భగవత్పరః; ‘పరమాత్మా చ
సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ
గీయతే,’ ‘తత్ర యః పరమాత్మా తు స నిత్యో నిర్గుణః - స్మృతః । స హి
నారాయణో జ్ఞేయః - సర్వాత్మా పురుషో హి సః॥ బ్రహ్మైకమలగర్భా
భో రుద్రః కాలాగ్నిసన్నిభః । పురుషః పుణ్డరీకాభో రూపం తత్పరమాత్మ
నః’ ఇత్యాది సకలోపబృంహణ సమ్మతతయా ‘ఆత్మా నారాయణః
పరః’ ఇత్యాదిశ్రుత్యా తథావధారణాత్, ‘పురాణః పురుషః, యజ్ఞః

పురుషః' ఇత్యాదినిఖిలైకార్థ్యాత్ ధాతృసమభివ్యాహారస్వారస్యాచ్చ.

ఇతి దూషణాష్టకగర్భా.

అథైకోనవింశత్యాః—యదుక్తం:—'మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్- 'సత్త్వస్యైషప్రవర్తకః' ఇతి సత్త్వప్రవర్తకత్వలిఙ్గం తు, సత్త్వశబ్దస్య అనేకార్థత్వాత్, అనేకశ్రుతివిరుద్ధవకలిఙ్గానుమ్మేషాచ్చ నశజ్ఞార్థమ్' ఇతి. తదనుపపన్నమ్; సత్త్వశబ్దస్య అనేకార్థత్వేపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, 'మహాన్ప్రభుర్వైపురుషః' ఇతి భగవదభిధానశ్రుతి సమభివ్యాహారాచ్చ అత్ర తస్యగుణవిశేషపరత్వావసాయాత్, కించ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపిత మన్త్రోపనిషదాశయం శాఙ్గధన్వని పురుషసూక్తప్రతిపాద్యే నయచ్ఛతి. యదత్రోక్తం శ్రుతయో హి, ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్థలస్యైవ పరామర్శాపేక్షిత్వేన విలమ్బితాత్ బలవత్తరాః; తథా చ ఉపనిషదుపక్రమమారభ్య అనువర్తమానాత్యన్తాభ్యస్తానేకాభిధాన శ్రుతిప్రాపితం శివవిషయత్వమపోద్య న దేవతాన్తరవిషయత్వమాపాదయితుం శక్నోతి; పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞా, ఛాన్దోగ్యశ్రుతాయామ్ ఉపనిషదుపక్రమపర్యాలోచనాలబ్ధ-ఉద్గీథావయవవిషయాయామ్ ఉద్గీథవిద్యాయాం, బృహదారణ్యకశ్రుత కృతోపి ఉద్గీథకర్తృవిషయోద్గీథవిద్యాప్రకరణ పఠిత- దేవాసుర సఙ్గ్రామాసురాత్యయాద్యభిప్రాయార్థవాద ప్రత్యభిజ్ఞైవ తదేకవిషయత్వం 'యఃపశుకామస్స్యాత్, సోమావాస్యామిష్ట్వావత్సానపాకుర్యాత్' 'యేనధ్యమాస్త్వేష్ఠ వై శిపివిష్టాయశ్శృతేచరుం, యేస్థవిష్ఠాస్తానిన్ద్రాయప్రదాత్రేవిధంశ్చరుమ్' ఇతి విశిష్టకర్మవిధివాక్యే అభ్యుదయేష్టిప్రకరణే శ్రుత దేవతాసంబన్ధపరవాక్యచ్ఛాయా ప్రత్యభిజ్ఞైవచ దధిపయః ప్రదేయధర్మవత్త్వమితి.

తదయుక్తమ్; పరోదాహృతస్థలేషు ఏకార్థత్వస్య అసంభవ పరాహతత్వేన తత్రశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానస్య అకిఞ్చిత్కరత్వేపి అత్ర పుంసూక్తమన్త్రోపనిషదోర్ ఏకవిషయత్వే బలవద్బాధకాభావాత్, తయోరర్థభేదే ద్వయోస్- సార్వాత్మ్యాద్యసంభవేన 'పురుష ఏవేదం సర్వమ్, నాన్యఃపన్థాః' ఇత్యుభయత్ర ఆమ్నానాసంభవప్రసంగేన ఐకార్థ్యస్య అవశ్యవక్తవ్యత్వాచ్చ పుంసూక్తప్రత్యభిజ్ఞయా మన్త్రోపనిషదః అపేక్షితదేవతావిశేష పర్యవసానాయ పుంసూక్తార్థ ఏవ నారాయణే తాత్పర్యవిశ్రాన్తేర్ వక్తవ్యత్వాత్

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా.

అథ వింశీత్యాః—యదప్యుక్తమ్: —పుంసూక్త మన్త్రోపనిషదోః ప్రతిపాద్యమూర్తిభేదేపి ఐకాత్మ్యవాదే వాస్తవైక్యసత్త్వేన ద్వయోరపి సార్వాత్మ్యవ్యపదేశః ఉపపన్నః ఇతి. తదయుక్తమ్; కుదృష్ట్యభిమతైక్యవాదస్య భాష్యాదిదూషితత్వాత్. నచ సిద్ధాన్తరీత్యాశ్రయణేపి శివస్యాపి, 'సర్వో వై రుద్రః, అహమేకః ప్రథమమాసం, వర్తామి చ, భవిష్యామి చ, నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః, జ్ఞాత్వా తం మృత్యుమత్యేతి, నాన్యః పన్థా విముక్తయే' ఇత్యాదిశ్రుతిషు సార్వాత్మ్యవ్యపదేశదర్శనేన అన్యతరసార్వాత్మ్యోపదేశస్య 'ఆపో వా ఇదం సర్వమ్' ఇత్యాదివత్, గౌణత్వస్య ద్వయోరపి క్రమేణ ముక్త్యర్థం భజనీయత్వేన ప్రాసాదాధిరోహణే సోపానపర్వణోరివ తయోః పర్యన్తర వ్యవచ్ఛేదేన ముక్త్యుపాయత్వోపదేశస్య సమర్థయితవ్యతయా శ్రుత్యన్తరేష్వివ అత్రాపి శివస్య సార్వాత్మ్యవ్యపదేశస్య, శ్రుతిద్వయేపి ప్రతిపాద్యయోః జగత్కారణత్వావగమస్య బలాబలానురోధి న్యాయ్యవ్యవస్థయా వక్ష్యమాణన్యాయేన మూలకారణత్వావాన్తరకారణత్వవిషయత్వస్య చోపపన్నత్వేన అన్యథాసిద్ధప్రత్యభిజ్ఞామాత్రేణ ప్రబలానేకశ్రుతిబాధనమశక్యమ్ ఇతి వాచ్యమ్; ఏవం సతి పుణ్డరీకోక్తు ఏరూపా

తయోః కతరస్మిన్ సార్వాత్మ్యోపదేశః ముఖ్యః, కతరస్మిన్ గౌణః? కత
రస్య భజనం సాక్షాన్ముక్త్యుపాయః, కతరస్య భజనం పరంపరయా?
కతరస్య మూలకారణత్వం, కతరస్య చ అవాన్తరకారణత్వమ్? ఇతి
విచికిత్సాయాం దుర్వారత్వేన పరస్పరప్రతిపక్షయోః పుంసూక్తమన్త్రో
పనిషదోః ద్వయోరప్యపర్యవసితార్థత్వాపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధ పుం
సూక్తప్రత్యభిజ్ఞానురోధేన, మన్త్రోపనిషదః నారాయణే పర్యవసానస్య
నిష్ప్రతిద్వన్ద్వత్వాత్. నచ ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అనన్యథాసిద్ధత్వేపి తతః
ప్రబలాభిధాన శ్రుతిబాధనమ్ అశక్యమ్ ఇతి వాచ్యమ్; అత్ర ప్రత్యభి
జ్ఞాయాః ఆశ్రయబలాత్ బలవత్త్వేన, ఆశ్రయబలవిధురశివాద్యభిధా
నశ్రుతీనాం బాధోపపత్తేః. 'దుర్బలస్య ప్రమాణస్య బలవానాశ్రయో
యదా। తదాపి విపరీతత్వం శిష్టాః కోపి యథోదితమ్' ఇతి. నచ ఆశ్రయబల
సిద్ధిః - శఙ్క్యా; స్వజ్ఞ్యస్వసంహార్యత్వ కర్మవశ్యత్వాది శ్రుతిసమ
గత జీవభావస్య శివస్య, అవద్యైకధా వైదేశికస్య పురుషోత్తమస్య
బలాబలస్య స్ఫుటత్వాత్. నచ మన్త్రోపనిషన్మన్త్రప్రత్యభిజ్ఞయా
పుంసూక్తమేవ శివపరమస్త్వితి వైపరీత్యం శఙ్క్యమ్; అనన్యథాసి
ప్రమాణవిధురతయా మన్త్రోపనిషదాదౌ శివైకాన్త్యసిద్ధేః, తత్ప్రత్య
భిజ్ఞాయాః, పుంసూక్తస్య, ప్రబలానేకశ్రుత్యాదిప్రమాణనియమి
నారాయణైకాన్త్యం ప్రతీక్ష్య శివపరత్వవ్యవస్థాపనే అసామర్థ్యాత్

ఇతి మాషణచణస్త్రయుగర్భః.

అథైకవింశికస్థ్యాః—యదప్యుక్తం:—పుంసూక్త ప్రత్యభిజ్ఞం
మన్త్రోపనిషదః నారాయణవిషయత్వనిర్ణయో నశక్యః; అత్ర, 'యా
తే రుద్ర శివా తనూః' ఇత్యాదీనాం రుద్రాధ్యాయమన్త్రాణామపి
తత్త్వేన తత్ప్రత్యభిజ్ఞాయా అపి సత్త్వాత్ ఇతి. తదయుక్తమ్;
ఈశావాస్యాదిశ్రుతిషు, 'బ్రహ్మవిద్యాఙ్గభూతాత్' ఇత్యాద్యుపా
జ్ఞతయా, 'హిరణ్మయేన పాత్రేణ సత్యస్యాపిహితం ముఖమ్, †తత్

---

† 'సత్యమ్' ఇతిచ పాఠాన్తరమ్.

పూషన్నపావృణు, సత్యధర్మాయ దృష్టయే... అగ్నే నయ సుపథా రాయే
అస్మాన్' ఇత్యాదిమన్త్రాణామ్ ఆమ్నానదర్శనేన అతోఽపి శ్రుత్యాది
నియమిత శివైకాన్త్యానాం రుద్రాధ్యాయమన్త్రాణాం, 'రుద్ర యత్తే
దక్షిణముఖం తేన మాం పాహి నిత్యమ్' ఇత్యాదిమన్త్రాన్తరాణాం చ
సాత్త్వికత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గసంస్పర్శవిధురాణామ్ ఇష్టానిష్టప్రాప్తిపరి
హారప్రార్థనాప్రకాశకానాం ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తి తదవిఘా
తోపయిక - శివోపాసనాఙ్గతయా ఆమ్నానోపపత్తేః. రుద్రాధ్యాయ
మన్త్రప్రత్యభిజ్ఞాయాః అన్యథాసిద్ధేః. తస్యాః అనన్యథాసిద్ధపుంసూక్త
ప్రత్యభిజ్ఞయా స్పర్ధితుమశక్యత్వాత్. అన్యథాసిద్ధాత్ అనన్యథా
సిద్ధం బలీయః ఇతి న్యాయవిదః. ఏతేన రుద్రాధ్యాయమన్త్రప్రత్యభి
జ్ఞాయాః పరోక్తం బలీయస్త్వం నిరస్తమ్; తదన్యథాసిద్ధేరుక్తత్వాత్.
అతఏవ పరోక్తం పుంసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాదౌర్బల్యమపి నిరస్తమ్; పుం
సూక్తస్య దేవతాన్తరపరత్వే శ్రుత్యాదీనామన్యతరస్య ప్రమాణస్య
అనుపలమ్భాత్, పురుషశ్రుత్యభ్యాసాచ్చ భగవదైకాన్త్యస్య వజ్రలేపా
యితత్వాత్; అనన్యథాసిద్ధ తత్ప్రత్యభిజ్ఞావశాత్ మన్త్రోపనిషదః
నారాయణపరత్వం వజ్రలేపాయితమ్;

ఇతి మూపణత్రయగర్భా.

అథ ద్వావింశికవ్యాఖ్యా:—చతుర్థఖణ్డోఽపి భగవత్పరః; తథా
హి:—తృతీయఖణ్డాన్తే 'సర్వాత్మానమ్' ఇతి ప్రకృతం భగవతః సర్వా
న్తర్యామిత్వాద్యేవ 'అగ్నిస్తద్వాయుర్' ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చితమ్;
'ఏకో వర్ణః' ఇతి వాక్యం, 'తదేవాగ్నిర్' ఇత్యమ్భసివాక్యేన భగవత్ప
రతయా వ్యాఖ్యాతమ్; 'అజామేకామ్' ఇతి, 'అణోరణీయాన్' ఇత్య
నువాకవాక్యమపి భగవన్తం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి; 'జుష్టం యదా
పశ్యత్యన్యమ్' ఇతీత్యత్ర ఈశశబ్దః 'అనీశయా శోచతి' ఇతి పూర్వ
వాక్యానురోధాత్ యౌగికః; 'మాయినం తు మహేశ్వరమ్' ఇత్యత్ర

మహేశ్వరశబ్దః భగవత్పరః; ‘మమ మాయా దురత్యయా’ ఇత్యాదిభిః
మాయాయాః భగవదధీనత్వావగమాత్, సౌబాలాద్యనుసారాచ్చ,
‘సర్వలోకమహేశ్వరమ్’ ఇతి స్పష్టముపబృంహణాచ్చ, ‘యః పరస్స-
మహేశ్వరః’ ఇతి లిఙ్గమనూద్య మహేశ్వరత్వవిధానాచ్చ, ‘తమీశ్వ
రాణాం పరమం మహేశ్వరమ్’ ఇతి వక్ష్యమాణస్యాగస్యైవ మహేశ్వ
రపదే యౌగికత్వస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ. ‘యో యోనిం యోనిమధి
తిష్ఠత్యేకః’ ఇత్యత్ర ఈశానశబ్దః, కారణత్వానువాదాత్ తథా ప్రసి
ద్ధభగవత్పరః; ‘అధితిష్ఠతి’ ఇతి యోగార్థోపస్థాపనాత్, ‘యేనేదం స
ర్వం విచైతి సర్వమ్’ ఇత్యుపనిషద్వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఈశానపదమ
పి యౌగికమ్; ‘యో దేవానామ్’ ఇతి పూర్వవదఙ్గమన్త్రః. ఋషిత్వా
త్ స్వపితరం జాయమానావస్థమ్ అపశ్యత్ ఇత్యర్థః. ‘య ఈశేఽస్య’
ఇతి భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞా. ‘హిరణ్యగర్భస్-సమవర్తతాగ్రే’
ఇత్యపరాన్తరాభావాత్ ‘జ్ఞాత్వా శివం శాన్తిమత్యన్తమేతి’
ఇతి శివశబ్దః, ‘జ్ఞాత్వా శివం సర్వభూతేషు గూఢమ్’ ఇతి వ్యాఖ్యాతః;
సర్వభూతసంబన్ధేఽపి దోషాసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః. ‘తస్మాత్ సర్వగతశ్
శివః’ ఇతివత్.

కించ ‘ఘృతాత్పరం మణ్డమివాతిసూక్ష్మం జ్ఞాత్వా శివమ్’
ఇతి ఘృతాధిష్ఠితమణ్డమివ, భగవదధిష్ఠితం శివం ప్రధానం జ్ఞాత్వా,
‘సర్వభూతేషు గూఢం విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారం జ్ఞాత్వా దేవం ము
చ్యతే సర్వపాశైః’ ఇతి స్పష్టమేవ శివాన్తర్యామిజ్ఞానం మోక్ష
సాధనమ్ ఇత్యుక్తమ్; అతః, ‘జ్ఞాత్వా శివం శాన్తిమత్యన్తమేతి’ ఇతి
పూర్వమన్త్రే, భగవదుపాసనోపయోగి శాన్తినివృత్తిర్ వివక్షితా;
‘శాన్త ఉపాసీత’ ఇతివత్. ‘జ్ఞాత్వా దేవమ్’ ఇత్యుక్తః- కోఽసౌ దేవః,
ఇత్యపేక్షాయామ్, ‘ఏష దేవో విశ్వకర్మా మహాత్మా సదా జనానాం హృ
దయే సన్నివిష్టః’’ ఇతి, ‘అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః’ ఇతి పూర్వోక్తగ

పురుషః ఇత్యుక్తమ్. 'విశ్వకర్మా మనుస్ - త్వష్టా' ఇతిచ ప్రమాణ గతేః; 'తమేవం జ్ఞాత్వా అమృతా భవన్తి, తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి' ఇత్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, 'హృదా మనీషా, నైనమూర్ధ్వమ్' ఇత్యన్యపి వాక్యాభ్యాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భగవత్పరః;

ఇతి అష్టాదశమోషణీగర్భా.

అథ త్రయోవింశీః:—'యదా తమ స్తన్న దివా న రాత్రిర్ న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః. తదక్షరం తత్సవితుర్వరేణ్యం ప్రజ్ఞా చ తస్మాత్ ప్రసృతా పురాణీ' ఇతి రుద్రస్య కారణత్వమ్ ఇతి అవగమ్యతే; ఇత్యయుక్తమ్; 'యదా' ఇతి తస్యాపి, 'యో వై దేవానామ్' ఇతివత్ అనువాదరూపతయా, 'ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్' ఇత్యాది శ్రుత్యన్తర సాపేక్షత్వాత్. నచ తత్రాపి అనువాదత్వశఙ్కా; తథాహి:—'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి కారణానువాదేన, 'బ్రహ్మ వా ఇదమ్' ఇతి బ్రహ్మత్వం విహితమ్. 'ఏకమాసీత్' ఇత్యనువాదః, 'బ్రహ్మ' ఇతి విధిః తథా 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాత్మత్వం విహితమ్; పూర్వవత్ అనువాదః. 'ఏవమ్' 'ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్' ఇత్యత్రాపి 'ఏకో హ వా ఆసీత్' ఇత్యనువాదః. 'నారాయణః' ఇతి విధిః, అనువాదత్వేపి 'నారాయణాత్ బ్రహ్మా జాయతే' ఇత్యాది వాక్యాపేక్షయా భగవచ్ఛ్రుతిమద్భిః రుద్రశ్రుతిమద్భిరపి వాక్యైర్ అనువాద ఇతి స్యాత్; అతః 'యదా తమః' ఇత్యత్ర న రుద్రస్య కారణత్వవిధిః, కింతు భగవత్కారణత్వానువాద ఏవ.

నను 'యదా తమః తత్తదాశివః' ఇతి రుద్రకారణత్వవిధిరస్త్వితి చేన్న; 'తన్న దివా న రాత్రిర్' ఇతి శ్రవణేన దివాదినిషేధస్యాపి విధి

త్వప్రసఙ్గాత్. నచేష్టాపత్తిః; తమసః సర్వదా విద్యమానత్వేన సర్వదైవ దివాదినిషేధప్రసఙ్గాత్. 'తమ ఏవ' ఇతి సావధారణత్వే ఏవకారాం కథం నిషేధస్య విధిత్వమ్? 'తద్భవ ఏవ' ఇత్యన్వయే వ్యవహితాన్వయః.

ఇతి దూషణసప్తకగర్భా.

అథ చతుర్థ్యంశే:—ఏవకారోపహత విధిశక్తిత్వాదపి నశివశబ్దః విధేయః; అతఏవ 'షడ్వింశతిరిత్యేవ బ్రూయాత్' ఇత్యత్ర న షడ్వింశతిభిర్ ఇత్యుక్తమ్; అశ్వమేధే శ్రూయతే; 'చతుస్త్రింశద్ వాజినో దేవబన్ధోర్వంక్రీరశ్వస్య స్వధితిః సమేతి' ఇత్యత్రిష్టుప్ మన్త్రః. సచ వంక్రియత్తా ప్రకాశనసామర్థ్యాల్లిఙ్గాత్ ప్రాకృతో దైక్షశ్రుతస్యైవం క్రియత్తా ప్రకాశనకార్యకస్య 'షడ్వింశతిరస్యవంక్రయః' ఇత్యస్య అధ్రిగుప్రైషగతస్య మన్త్రస్య కార్యేపతతి; తత్ర అశ్వమధికృత్య ఇదం శ్రూయతే; 'నచతుస్త్రింశత్ ఇతి బ్రూయాత్, షడ్వింశతిరిత్యేవబ్రూయాత్' ఇతి. తత్ర సంశయః కిమయం వైశేషిక మన్త్రే చతుస్త్రింశత్పదప్రతిషేధః, ఉత చతుస్త్రింశన్మన్త్రస్య వైశేషికస్య ప్రతిషేధః? ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాకృతస్య షడ్వింశతిమన్త్రస్య అశ్వే నివృత్తిః. సిద్ధాన్తే ప్రవృత్తిః. తత్ర ప్రతిషేధే చతుస్త్రింశత్పదస్య మన్త్రే లక్షణా వికల్పస్స్యాత్; లిఙ్గకల్పిత-శ్రుతి ప్రాపితస్య ప్రతిషేధ్యతయా శ్రుతివిహితప్రతిషిద్ధత్వాత్. తస్మాత్పద ప్రతిషేధః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే:—పదప్రతిషేధే మన్త్రస్యన్యూనతా; యథాప్రకృతి సంఖ్యయా అనభిధానాత్. షడ్వింశతిపదేనపూరణే అయథార్థాభిధానమ్ అశ్వవంక్రీణామధికసంఖ్యాత్వాత్. చతుస్త్రింశత్పదప్రతిషేధేపి షడ్వింశతిపదాప్రాప్తేః తస్యాపి విధేయత్వే వాక్యభేదః, ఏవకారోపహత విధిశక్తికత్వాసిద్ధ్యసంభవశ్చ. తస్మాత్ మన్త్రప్రతిషేధః; తథాసతిచ ఉపకస్యనిర్బాధతయా తత్ప్రాప్త

షడ్వింశతి మన్త్రానువాదసంభవాత్ వాక్యభేదాద్యభావః, అతః కాణ్డ వాక్యభేదాదిపరిహారలాభాత్ నముహ్యతి; వస్తుతః సాపినాస్తి; 'నచతుస్త్రింశదితి' ఇతి నైవ ఆవృత్త్యర్థేన తదాదిమన్త్రోపస్థాపనాత్. నను *చతుస్త్రింశత్పదస్థానే షడ్వింశతి శబ్దం బ్రూయాత్ ఇతివాక్యద్వయార్థః; ఏవంచ నవాక్యభేదః. నాప్యయథార్థాభిధానం; వచనాత్, ఐస్త్రిన్యాయేన అభిధానసంభవాత్ ఇతి చేన్న; తథాపి ఏవకారోపబలేన విధిత్వాయోగాత్ ఇతి.

అథ పఞ్చవింశీ:—'యదా తమః' ఇత్యనువాదఇతి సర్వసంప్రతిపన్నమ్; ప్రలయావస్థాపరమిత్యపి; తత్ప్రకరణంచ 'తమః పరే దేవఏకీభవతి' ఇతిసౌబాలవాక్యమ్; 'స చ దేవో నారాయణః; ఏవమేవ, మైత్రాయణీయోపనిషది చ 'తమో వా ఇదమేకమాస' ఇతిశ్రూయతే; తత్రాపి, 'స వా ఏష సూక్ష్మోఽగ్రాహ్యః పురుషసంజ్ఞః' ఇత్యుపక్రమ ఏవ అస్యా ఉపనిషదః భగవత్పరత్వేన నిర్ణయాత్, తత్రాపి భగవాన్ ప్రతిపన్నః; 'నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం, తమ ఆసీత్' ఇతి వాక్యమపి, 'తదాసీమ్' ఇతి సౌబాలాదిసిద్ధప్రలయానువాదాత్ అసద్భావస్య, తమస్సద్భావస్యచ తత్రైవప్రపఞ్చితత్వాత్ తద్వాక్యమ్ అనువాదః. యదిక్వచిత్ తమోమాత్రంశ్రుతం; తత్రాపి ఉక్తశ్రుత్యనుసారాత్ లయస్థానత్వేనసఏవదేవో వివక్షితః; తస్మాత్ ఇహప్రలయావస్థతమసః అనువాదాత్ తల్లయస్థానత్వేన, తదధిష్ఠానత్వేన, తత్ప్రేరకత్వేనచ తత్రప్రతిపన్నస్య భగవతః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, తత్రైవభగవతి అక్షరత్వాభిధానమ్ ఉచితమ్; తత్రైవశివత్వ విధానేపి నదోషః; లీలాపురుషార్థ సాధనశూన్యత్వేన ప్రాప్తామాఙ్గళ్య శఙ్కానిరాసాయ మాఙ్గళ్యస్యాపి ధేయత్వాత్. లయస్యాపి లీలోపకరణత్వాత్ పురుషార్థహానేః నామాఙ్గళ్యమ్ ఇతి భావః.

శివత్వవిధాయకేవలశబ్దోఽపి సప్రయోజనః; కైవల్యేఽపి అమాఙ్గళ్యం నాస్తీత్యర్థాత్ కారణస్యాశివత్వే, తదపవ్యుదాసార్థా వా శివత్వోక్తిః.

ఇతి దూషణసప్తకగ్రన్థః

అథ షడ్వింశః—'యదా తమః' ఇత్యాదేర్ అయమర్థః. 'యదా తత్ తమః 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతి' ఇత్యుక్తః భక్తావస్థాం గతః, న దివా న చ' సమస్తకార్యధురో భగవానేవ; తత్, తదా 'అక్షరమ్' ఇతి భగవాన్ స్వరూపతః ప్రకారాభావోఽభిధీయతే; అత్ర చ శివశబ్దేన భగవన్నిర్దేశః, సర్వశూన్యత్వేఽపి మఙ్గళరూపత్వం వ్యఞ్జయితుమ్. నను 'యదా శివః తదా అక్షరమ్' ఇత్యుక్తే శివాదక్షరస్య భేదః అవగమ్యతే; యథా, 'యదా దేవదత్తః తదా కౌణ్డిన్యః' ఇత్యుక్తే దేవదత్తాత్ కౌణ్డిన్యస్య భేద ఇతి. విషమో దృష్టాన్తః; తత్ర న్యాయనిబన్ధనత్వాత్ భేదప్రతీతేః. న చ ఉభయత్రాపి భేదబోధకశ్ శబ్దోఽస్తి, భేదబోధకో వా? కిం తు దృష్టాన్తే భేదప్రతీతిర్ న్యాయాత్. న్యాయాన్తరాదభేదప్రతీతిః; దార్ష్టాన్తికే కౌణ్డిన్యదేవదత్తయోరభేదే 'కౌణ్డిన్యో దేవదత్త ఆస్తే' ఇతి ప్రయుజ్యేత; న తు కౌణ్డిన్యమాత్రలక్షణతయా దేవదత్త ఇతి. న్యాయానుసన్ధానాదేవ భేదప్రతీతిః. ఇహ తు ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్య వివక్షితత్వాదేవ నిర్దేశః. తత్ర తు ఉద్దేశ్యవిధేయభావవివక్షాయామపి ధర్మ్యేవ విధేయతయావతావన్న్వేతి. ఇహ తు ప్రళయకాలే సర్వం వస్తు నిషిధ్య, 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతి' ఇతి బ్రహ్మణః, అభిభక్తావస్థతమసశ్చ అవస్థానావగమాత్ సధర్మవిధానసంభవః ఇతి, ధర్మవిధానేఽపి శిష్టైక్షరణస్వభావేతమస అక్షరత్వవిధానాసంభవాత్, ప్రళయకాలత్వాదేవ తదానీన్తనక్షరణాసంభవేన తచ్ఛబ్దావిరహాత్, ఉపాదానతోఽవ్యక్త్యా శివే క్షరణశక్త్యాయాస్సత్త్వాత్, అవ్యవధానాచ్చ తస్యైవ అక్షరత్వవిధిర్ ఇతి న్యాయాన్తరేణ అభేదప్రతీతిర్;

ఇతి దూషణసప్తకగ్రన్థః.

అథ సప్తవింశీ:—'శివఏవకేవలః' ఇత్యత్ర శివపదత్వేపి ప్రళ
యకాలే శివసత్తావగమార్థమ్, అస్తిక్రియాపదేన భవితవ్యం; తత్ర
'నదివానరాత్రిర్ నసన్నచాసత్' ఇతి పూర్వవాక్యే సత్తానిషేధావగ
మార్థమ్ అస్తిపదాధ్యాహారే కర్తవ్యే, 'నదివా' ఇత్యత్రైవ అస్తిప
దాధ్యాహారః, 'నరాత్రిర్ నసన్నచాసత్' ఇత్యత్ర నఞ్సంబన్ధిత్వేన
బుద్ధౌ విపరివర్తమానస్య అస్తి పదస్య అనుషఙ్గ ఏవ. ఏవం 'శివఏవకే
వలః' ఇత్యత్రాపి కేవలాస్తిపదాధ్యాహారాపేక్షయా, నాస్తిపదాను
షఙ్గ ఏవ అనుషఙ్గాధికరణన్యాయేనయుక్తః; నచ అస్తిపదానుషఙ్గ
మాత్రేణ 'శివఏవకేవలః' ఇతి వాక్యపర్యవసానసంభవేన, నఞోప్య
నుషఙ్గేనానాభావ ఇతి వాచ్యమ్; సిద్ధాన్తే నిపాతానాం ద్యోతక
త్వేన పూర్వవాక్యే నిషేధవాచినః అస్తిపదస్యైవ బుద్ధిస్థతయా
అత్రాప్యస్తిపదస్య సద్భావబోధకస్య అన్వయప్రతియోగిసమర్ప
కత్వే అస్తిపదాధ్యాహారస్యైవ ఆపత్త్యా అనుషఙ్గాధికరణవిరో
ధాత్ అనుపస్థితపదోపస్థితివత్, అనుపస్థితార్థకపదోపస్థితావపి,
అర్థాన్తరసమర్పకపదోపస్థితానుపస్థితార్థస్యఅన్వయప్రతియోగిత్వా
భావేన అనుపస్థితార్థోపస్థితేరావశ్యకతయా అధ్యాహారావిశేషాత్.

ఇతిమాషణద్వయగర్భా

అథాష్టావింశీ:—'శివఏవకేవలః' ఇత్యస్య పూర్వోపస్థితేన
'నేతి' పదేనైవ అభిధానపర్యవసానసంభవే, పూర్వవైరూప్యేణ
అస్తిక్రియాపదేన అభిధానపర్యవసానమయుక్తమ్; పూర్వం నఞా
అస్తిక్రియోన్నయనే అత్రాపితథైవ ఉన్నయనౌచిత్యాత్; పూర్వ
త్రైవ అస్తిక్రియాయాః సార్వత్రికత్వేన అత్రాపికణ్ఠతోనుక్తి
సంభవేనపూర్వత్ర క్రియాపదస్థానీయస్యనఞ ఏవ అనుషఙ్గస్య యుక్త
త్వాత్ ఇతి.

అథైకోనత్రింశీ:—'శివ ఏవ కేవలః' ఇత్యస్య శివ విధిపరత్వే వాక్యార్థ వైరూప్యం స్యాత్; తన్నిషేధార్థకత్వే, 'దివా న రాత్రిర్' ఇత్యాద్యైకరూప్యం తదర్థస్య ఇతి నఞ్పదానుషఙ్గ ఏవ యుక్తః; అన్యథా ఏకస్య పాదస్య విధినిషేధార్థకత్వే 'అర్థవశేన పాదవ్యవస్థా' ఇత్యేతద్విరోధప్రసఙ్గః;

ఇతి ప్రమాణద్వయగర్భా.

అథ త్రింశీ:—'శివ ఏవ కేవలః' ఇత్యస్య విధిపరత్వే, 'యదా తమస్-తచ్ఛివ ఏవ కేవలః' ఇత్యుచ్యేత; 'న సన్న చాసన్న దివా న రాత్రిర్' ఇతి చ ప్రోచ్యేత; పాదద్వయస్యాపి విధినిషేధరూపార్థద్వయపరత్వాదిత్యత్. సిద్ధాన్తే 'యదా తమస్ తత్' ఇతి పాదస్య అగత్యా విధినిషేధపరత్వేऽపి ఔత్సర్గికస్య అర్థవశాధీన పాదవ్యవస్థావత్వస్య ద్వితీయపాదేऽపి పరిత్యాగే మానాభావాత్;

ఇతి ప్రమాణద్వయగర్భా.

అథైకత్రింశీ:—'యదా తమస్-తత్' ఇత్యాదౌ తమశ్-శబ్దః తమోవస్థబ్రహ్మపరః; తత్పదం బ్రహ్మనామధేయం; తథా చ యదా 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతి' ఇతి తమసా ఏకతాపన్నం బ్రహ్మ దివాదివికార విశిష్టం న భవతి; కిం బహునా ఇతరవైలక్షణ్యేన కేవలశివవిశిష్టమపి న భవతి; తదా అక్షరమస్తి ఇత్యర్థః. యద్వా 'కారణం శంభుర్ ధ్యేయః, శివ ఏకో ధ్యేయః' ఇత్యత్ర కార్యాముఖ్య రుద్రవ్యావృత్తివత్ 'కేవలశ్-శివ ఏవ' ఇతి నిత్యముక్తతయా కైవల్యం ప్రాప్తస్య 'శాశ్వతం శివం, శుద్ధో దేవః' ఇత్యాద్యుక్తస్య గ్రహణాత్ కేవలపదేన బద్ధవ్యావృత్తిః. ఏవం చ 'తత్తమః' ఇతి న ప్రాతిలోమ్యేన అన్వయ కల్పనం. నాపి, 'యదా తత్తమోऽస్తి' ఇతి తమసోऽన్యత్ర ప్రసిద్ధదేవైక్యోక్త్యైవ అర్థసిద్ధస్య దివాదినిషేధస్య కణ్ఠోక్తి వైఫల్యం, నాపి, 'కేవలశ్-శివ ఏవాస్తి' ఇతి విశేష్యాన్తరే విశేషణాన్తరాన్వయబాధ

క్యాన్తరకల్పనమ్, నాపి 'యదాతమస్ - తత్' ఇతి వాక్యాన్తర
ం,నాపి 'తదా' ఇత్యస్యఅధ్యాహార ఇత్యపరమపిఅనుకూలమ్;
ఇతి దూషణవట్క గర్భా.

అథద్వాత్రింశీ:— 'శివఏవకేవలః' ఇత్యత్ర, 'నదివానరాత్రిర్'
ద్యవైరూప్యేణ ప్రధానభూతశ్ - శివఏవ ప్రళయకాల సత్తాభూ
యా కేవలఇత్యర్థోయుక్తః; సర్వథాపిప్రసిద్ధ శివనిషేధపరమేవ
వాక్యమ్; సర్వథాపి నప్రసిద్ధ శివసద్భావవిధాయకమ్; అన్యథా
స్తదాసీద్ధరి రేవ కేవలః'ఇతి స్ఫుటార్థక శ్రుతివిరోధోదురుద్ధరఃఇతి
త్రవిస్తరః. ఏవంచ కేవలపదసాఫల్యంస్ఫుటమ్, ఇత్యపరమపిఅను
ఇతి దూషణద్వయగర్భా.   [కూలమ్;

అథ త్రయస్త్రింశీ:—పూర్వవాక్యస్య ప్రాధాన్యేన శివవిధాయ
 'తదక్షరమ్' ఇత్యత్ర తత్పదేనశివపరామర్శస్యైవవక్తవ్యతయా
స్థితలిఙ్గపరిత్యాగేన విధేయలిఙ్గభాక్త్వం వక్తవ్యమ్ ఇతినపుంసక
స్వారస్యమ్. అస్మాకంతు 'తత్' ఇత్యస్య 'యత్రహిద్వైతమివ
వతి' తదితర ఇతరంపశ్యతి, యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్
కేనకంపశ్యేత్' ఇత్యాదావివయదేత్యే తచ్ఛ్రుతినిర్దేశరూపత్వాత్
స్వారస్యమ్, అతఏవ 'శివఏవకేవలస్ - తదక్షరమ్' ఇతివిధేయభేద
న్ధన వాక్యభేదకల్పనమపినాస్తీతి అపరమపి అనుకూలమ్; ఇతి.

అథ చతుస్త్రింశీ:—త్వన్మతే 'శివఏవకేవలః' ఇత్యత్ర ఏవకా
ః వ్యర్థః ఇతరనిషేధస్య 'నదివానరాత్రిర్' ఇత్యాదినైవసిద్ధేః.
స్మాకంతు ఇతరవిలక్షణశ్ - శివఏవన; అతః అన్యనిషేధో నవక్తవ్య
తి కైముతికన్యాయసూచనేన 'రాజైవదృష్టః' ఇత్యాదావివ
ప్రాధాన్యద్యోతకస్య ఏవకారస్య సాఫల్యమ్ ఇతి.

అథ పఞ్చత్రింశీ:—కారణవాక్యానామ్ 'ఏకోహవైనారా
యణఆసీత్' ఇత్యత్రై వపర్యవసానమ్; 'శివఏవకేవలః'ఇత్యత్ర పర్యవ

సానే నారాయణపదలక్షణా ప్రసఙ్గాత్, శివశబ్దస్య మఙ్గళే శుద్ధేచ ప్రయోగసత్త్వేన 'శుద్ధో దేవఏకో నారాయణః, మఙ్గళానాంచ మఙ్గళమ్' ఇత్యాది ప్రసిద్ధేఃవిష్ణౌప్రయోగసంభవాచ్చ. తస్మాత్ 'శివఏవ' ఇతినపర్యవసానభూమిఃధిర్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ షట్త్రింశీ:—'ఏకోహవై నారాయణఆసీత్, నబ్రహ్మా నేశానః, ఏకో నారాయణఆసీత్, నబ్రహ్మా నచశంకరః' ఇత్యాదౌ రుద్రమూర్తిసామాన్యస్యకారణత్వనిషేధాత్, 'శివఏవకేవలః' ఇత్యత్ర 'విష్ణుః' ఇతి విశిష్యవిష్ణోః కారణత్వనిషేధాభావాచ్చ 'సర్వశ్-శర్వశ్ - శివస్ - స్థాణుర్' ఇతి శ్రీసహస్రనామపాఠానుసారేణ శివశబ్దో విష్ణుపరఏవ;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ సప్తత్రింశీ:—'నారాయణాత్ రుద్రో జాయతే' ఇతివాక్యే రుద్రమూర్తిసామాన్యస్య విశిష్య ఉత్పత్తివత్ 'రుద్రాన్నారాయణో జాయతే' ఇత్యాది రీత్యావిశిష్యోత్పత్తేరశ్రవణాత్ పరమకారణవాచిశివశబ్దః నారాయణపరఏవ; ఇతి.

అథాష్టత్రింశీ:—'శాశ్వతంశివమచ్యుతం, సబ్రహ్మా,సశివః, బ్రహ్మాచనారాయణః, శివశ్చనారాయణః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు 'సర్వశ్-శర్వశ్ - శివస్-స్థాణుర్'ఇతి శ్రీసహస్రనామసుచ శివశబ్దస్య నారాయణే ప్రయోగాత్, అత్రత్య శివశబ్దస్య నారాయణపరత్వమేవ యుక్తమ్; అతఏవ భారతే 'తస్మాచ్ఛంకరనామవాన్' ఇత్యాదౌ శంకరాదిశబ్దానాం భగవతిప్రయోగః ఏతచ్చప్రపఞ్చయిష్యతే;

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా.

అథైకోనచత్వారింశీ:—'నారాయణశబ్దస్య 'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః' ఇత్యాద్యుక్తయోగార్థముఖేన అన్యపరత్వే 'పూర్వపదా

త్సంజ్ఞాయామాపః' ఇతిణత్వానుపపత్తిస్సుప్రసిద్ధా; శివాదిశబ్దానాం శుద్ధ్యాదిముఖేన నారాయణపరత్వే నకాప్యనుపపత్తిః.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

శివశబ్దస్య త్వదుక్తరీత్యా బర్హిరాజ్యాధికరణవిరోధేన నవిశేషశక్తిర్ ఇతి తస్య నారాయణపరత్వం యుక్తమ్; పురుషశబ్దస్య శ్రుతినిర్వచనాదినా, సంప్రతిపన్నపురాణాదినాచ విశేషశక్తిసిద్ధిరితి అన్యత్రావిస్తరః.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథైకచత్వారింశీ:—'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదినా ఏకపదాస్తిత్వపదానువృత్త్యా సమానశైలీకత్వేన సదాదిశబ్దానామ్, 'ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్' ఇత్యత్రైవపర్యవసానం యుక్తమ్; నను 'నసన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః' ఇత్యత్ర తాదృశపదానువృత్త్యభావేన భిన్నశైలీకత్వాత్; సదాదిపదపర్యవసాన చిన్తాయాం సమానరూపవాక్యానామేవ ఝటితిబుద్ధ్యారోహాత్ ఇతి.

అథ ద్విచత్వారింశీ:—శైలాలిబ్రాహ్మణాదౌ, చతుర్ముఖజన్యే కార్యభూతే రుద్రే 'శివోఽసి' ఇతి నామకరణదర్శనేన, శక్తిగ్రాహకవచనమాత్రస్య తద్విషయతయా తత్ర కారణవాక్యపర్యవసానమ్ అనుపపన్నమ్; పురాణవచనస్య అర్థవాదబహుళతయా నశక్తిగ్రాహకతా ఇతి స్వాభ్యుపగమవిరోధేన పురాణవచనాత్ శివశబ్దస్య శివేశక్తిర్ ఇతి వ్యాహతవచనత్వాత్. నచ 'కార్యరుద్రాదన్యః కారణరుద్రోఽస్తి' ఇతి తత్ర కారణవాక్యపర్యవసానమితి వాచ్యమ్; తత్రైవ ప్రమాణాభావాత్. నచ 'శివశ్శూలీమహేశ్వరః' ఇతి నిఘణ్టువచనం ప్రమాణం; తస్య ఇన్ద్రాదిపర్యాయపాఠేన గౌణరుద్రవిషయత్వాత్ నచ శ్రుతిః ప్రమాణం; తాదృశశ్రుతేరశ్రవణాత్. నచ 'నసన్నసచ్ఛివఏవ కేవలః' ఇతి శ్రూయతే; ఇతి వాచ్యమ్; తత్ర శివశబ్ద

స్య ధర్మికల్పనాన్యాయేన నారాయణపరత్వేన అన్యథాసిద్ధేః. నచ "‘శివః - శూలీ మహేశ్వరః’ ఇత్యాదినా శూలిత్వస్య శివశబ్దశక్యతావచ్ఛేదకత్వసిద్ధౌ కారణవిషయ శివశబ్దస్య నారాయణపరత్వే శక్యతావచ్ఛేదకాన్తరకల్పన ప్రసఙ్గేన కారణ రుద్రరూపధర్మ్యన్తరస్య అవచ్ఛేదక లాఘవన్యాయేన కల్పనముచితమ్" ఇతి ‘సపవశివశబ్దార్థ ఇతివాచ్యమ్; ‘నబ్రహ్మా నేశానః’ ఇత్యాది నిషేధబలేన ‘నారాయణాత్ రుద్రోజాయతే’ ఇతి విధిబలేన, ‘శివోఽసి’ ఇత్యాదినామకరణేనచ ప్రళయదశాయాం శూలాదిచిహ్నిత - మూర్త్యవచ్ఛిన్న సామాన్యాభావసిద్ధౌ కారణవిషయ శివశబ్దస్య, ‘సర్వః - శర్వః - శివః - స్థాణుః’ ఇత్యాదినా క్లృప్త శక్తిచక్రాదిచిహ్నిత మూర్తివిశేషరూప నిమిత్తముఖేనవా, శుద్ధ్యాది రూపసామాన్యనిమిత్త ముఖేన వా నారాయణపరత్వోపపత్తేః.

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా.

అథ త్రిచత్వారింశీ:— ‘నారాయణాదేవ సముత్పద్యన్తే, నారాయణేప్రవర్తన్తే, నారాయణేప్రలీయన్తే’ ఇత్యాది శ్రుతిషు, ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే’ ఇతి జగజ్జన్మాది త్రితయకారణత్వస్య, ఏకవ్యక్తిరూపబ్రహ్మలక్షణత్వేన శ్రుతస్య నారాయణే శ్రవణాత్, ‘సృష్టిస్థిత్యన్తకారిణీమ్, బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్’ ఇత్యాది స్మృతిషు మూర్తివిశిష్టవేషేణ పరస్యైవ విష్ణోః - ‘సృష్ట్యాదికారణత్వశ్రవణాత్, బ్రహ్మరుద్రయోః వ్యవస్థయా సృష్టిప్రళయమాత్ర కారణత్వస్య శ్రుత్యాది సిద్ధత్వాచ్చ. జగత్కారణవిషయ శివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వమేవయుక్తమ్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ చతుశ్చత్వారింశీ:— ‘అథ పునరేవ నారాయణః సోఽన్యం కామం మనసాధ్యాయీత, తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ స్వేదోఽప

తత్, తా ఆపోఽభవన్, తాసు వీర్యమవాసృజత్, తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్, తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత’ ఇతి, ‘అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత, తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్ త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత’ ఇతి మహోపనిషది, ‘అద్భ్యః పృథివీ, తదణ్డమభవత్’ ఇత్యణ్డసృష్టిం ప్రతిపాద్య, ‘సోఽగ్నిభూతానాం గ్రీవాస్యాన్ససృజత్ త్ర్యక్షమ్’ ఇతి సుబాలోపనిషది, ‘తయోర్వీర్యమేవ సమపద్యత్, తదవర్ధత, తదణ్డమభూత్’ ఇతి అణ్డసృష్టిముపవర్ణ్య, ‘తతః పరమేష్ఠీ వ్యజాయత’ ఇత్యణ్డే బ్రహ్మోత్పత్తిమభిధాయ, ‘స దా ప్రజాపతిః కథన్న్విమాః ప్రజాః ప్రజాయేరన్’ ఇతి ఇమాన్ప్రపఞ్చం కర్తుముపక్రమత్, తతః ప్రథమపాదాదుదగ్రరూపో రుద్రో విదేవః ప్రాదురభూత్’ ఇతి నృసింహతాపనీయోపనిషది చ నారాయణకర్తృకాణ్డసృష్ట్యనన్తర స్రష్టృత్వ ప్రతిపాదనేన రుద్రస్య తత్ర కారణవాక్యపర్యవసానాసంభవాత్.

ఇతి మానత్రయగర్భా.

అథ పఞ్చచత్వారింశీ:—నారాయణోపనిషది, బ్రహ్మాదీనాం శివస్య నారాయణాత్ ఉత్పత్తిం ప్రతిపాద్య, పునః ‘నారాయణాదేవ సముత్పద్యన్తే, తస్మిన్నేవ లయం యాన్తి’ ఇత్యవధారణశ్రుత్యా నారాయణేతరకారణత్వనిషేధాత్ న శివే కారణవాక్య పర్యవసానసంభవః; అవధారణస్య, ‘శివ ఏవ కేవలః’ ఇతి వాక్యజన్య పరమశివకారణత్వ భ్రమవ్యావర్తకత్వాత్. కించ ‘తస్మాత్తమసః సమజాయత, తమసో భూతాదిః, భూతాదేరాకాశమ్, ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ’ ఇత్యాదినా, తమః ప్రభృతి సర్వతత్త్వస్రష్టృత్వస్య సుబాలతైత్తిరీయాదిషు నారాయణే ప్రతిపన్నతయా, తాదృశసర్వతత్త్వస్రష్టృత్వస్య శివే శ్రుత్యాదిషు అనుపలమ్భేన అణ్డమధ్యప్రవిష్టలోకాదిస్రష్టృత్వస్య, సుబాలతైత్తిరీ

యాదిషుతపఃప్రభావాయత్త విశ్వామిత్రాది స్రష్టృత్వ సాధారణత
యా పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వాభావేనన శివే కారణవాక్యపర్యవసానమ్.

అపిచ 'నసన్నచాసచ్ఛివఏవ కేవలః' ఇత్యత్ర, 'తదక్షరం
తత్సవితుర్-వరేణ్యమ్' ఇతి ప్రతిపాదితం వరేణ్యత్వం, 'ఏవంసదేవో
భగవాన్వరేణ్యః' ఇతి షష్ఠ్యాఖణ్డే భగవత్యేవేతి స్పష్టయిష్యతే;
అతోఽపి ఇహశివశబ్దః భగవత్పరః; 'అజాతః' ఇతి చతుర్థఖణ్డాన్త
మన్త్రః రుద్రవిషయః, అయమ్ అజమన్త్రః భగవతః బ్రహ్మణఏవా
జాతత్వమిత్యర్థః. అతఏవ 'రుద్రయత్తేజనిత-చారుచిత్రమ్' ఇత్యాద్యు
చ్యతే; కించ 'జన్మనిరోధం ప్రవదన్తియస్య' ఇతి అజాతత్వస్య భగ
వతి పూర్వముక్తతయా భగవానిత్యేవరుద్రం ప్రపద్యతే; ఇత్యర్థః.
నను స్వాతన్త్ర్యేణ ఇతి యావత్. తస్మాత్ చతుర్థఖణ్డః సాధకభూ
యస్త్వాత్, బాధకలేశాభావాచ్చ భగవత్పరః;

ఇతి దూషణషట్కగర్భా.

అథ షట్చత్వారింశీ:—'యదాతమః' ఇతి మన్త్రస్తావత్,
యద్వృత్తఘటితత్వాత్ నస్వయంతమసఃప్రాపకః;అపితు'పృథివ్యప్సు
ప్రలీయతే'ఇత్యాదినా,'అవ్యక్తమక్షరేలీయతే, అక్షరంతమసిలీయతే,
తమఃపరేదేవఏకీభవతి,తదానసన్నాసన్నసదసత్'ఇత్యన్తేనసుబాలో
పనిషద్వాక్యేన ప్రతిపన్నస్య తమోఽఙ్కితకాలవిశేషస్య అనువాదః
ఇతి సుబాలోపనిషద్వాక్యమిహపురోవాదః. తస్యాంచ 'నైవేహకించ
నాగ్రఆసీత్, దివ్యోదేవఏకోనారాయణః'ఇతి తస్యైవ సకలప్రపఞ్చా
భావదశాయామ్ ఏకాకినః కారణాత్మనావస్థానమ్, 'యస్యావ్యక్తం
శరీరం, యస్యాక్షరంశరీరం, యస్యమృత్యుశ్-శరీరమ్' ఇత్యాదినా,
'ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యోదేవఏకోనారా
యణః' ఇత్యన్తేన తమోధిష్ఠాతృత్వంచ విశదముపదిష్టమ్; తతశ్చ
యథా,'ఆగ్నేయమష్టాకపాలంనిర్వపతి సౌమ్యంచరుం,సావిత్రంద్వాదశ

కపాలం, సారస్వతంచరుం, పౌష్ణంచరుం, మారుతం సప్తకపాలం, వైశ్వదేవీమ్ ఆమిక్షాం, ద్యావాపృథివ్యమేక కపాలమ్' ఇత్యుత్పత్తివాక్యావగత అగ్న్యాదిదేవతావరుద్ధేషుప్రకృతయాగేషు వివిధదేవరూప దేవతావిధానస్య అసంభవాత్, 'వైశ్వదేవేనయజేత' ఇతి వాక్యమనువాదః, తథా, పురోవాదభూత - సౌబాలప్రతిపన్న నారాయణావరుద్ధే తమోర్జిత కాలవిశేషే శివవిధానస్య, తథాభూతనారాయణత్వావరుద్ధే తత్కాలవర్తిని తమోధిష్ఠాతరి శివత్వవిధానస్యవా అసంభవాత్, 'యదాతమస్ - తత్' ఇత్యాది, 'కేవలః' ఇత్యన్తమన్త్రానువాదః పురుషోత్తమపరోऽవతిష్ఠతే। ఇతి।

అథ సప్తచత్వారింశీ:— యదుక్తం యథా, 'విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠోభవతి' ఇత్యత్ర, విధేయపర-బహువిషయ-సర్వశబ్దార్థానురోధాత్, బృహద్,- రథన్తరరూపప్రాకృతపృష్ఠత్యాగేన షాడహికపృష్ఠానువాదపరత్వం కల్ప్యతే; తథా, 'యదాతమః' ఇత్యస్యాపిశివవిధితాత్పర్యానురోధాత్, ఆపాతతోऽన్య విషయసౌబాలవాక్యత్యాగేన శ్రుత్యన్తరేషు విరుద్ధానేకవాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదపి అపర్యవసిత మైత్రాయణశ్రుత్యాది ప్రాపితార్థానువాద పరత్వైవయుక్తా; ఇతి।

అత్రబ్రూమః; యదుక్తమ్ 'విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠోభవతి' ఇత్యత్ర-విధేయపర-బహువిషయ-సర్వశబ్దార్థానురోధాత్, బృహద్,-రథన్తరరూప ప్రాకృతపృష్ఠత్యాగేన షాడహికపృష్ఠానువాదకత్వ కల్పనం; తత్రప్రబల ప్రమాణాన్తరవిరోధాభావాత్. "'యదాతమః' ఇతి మన్త్రస్యతు నారాయణ విషయ- సౌబాలవాక్యత్యాగేన శ్రుత్యన్తరప్రాపితార్థానువాదత్వాశ్రయణే సౌబాలశ్రుతి విరోధో వజ్రలేపాయతే" ఇతి తస్యమన్త్రస్య మూకత్వాపత్త్యా 'వృద్ధిమిచ్ఛతోమూలహానిర్' ఇతి న్యాయః ప్రసజ్యతే। తతశ్చ, తద్విరోధ ప్రతిక్షేపాయ

నిరపేక్ష సౌబాలశ్రుతి ప్రాప్తానువాద పరత్వమేవ, పురోవాద సాపే
క్షస్య 'యదా తమః' ఇతి మన్త్రస్య ఆశ్రయణీయమ్.

అపిచ అస్య మన్త్రస్య మైత్రాయణశ్రుత్యాది ప్రాపితార్థా
నువాద పరత్వాశ్రయణమశక్యమ్; 'తమో వా ఇదమేకమాస' ఇతి
మైత్రాయణీయశ్రుతేః, 'ప్రజాపతిర్వా ఏకోఽగ్రేఽతిష్ఠత్' ఇతి సన్ని
హిత తదీయవాక్యాన్తరేణ ప్రజాపతౌ పర్యవసానావగమాత్, 'ప్రజా
పతిర్వా ఇదమేక ఆసీత్, నాహరాసీత్, నరాత్రిరాసీత్, సోఽస్మిన్నన్ధే
తమసి ప్రాసర్పత్' ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరస్యాపి, 'ఏష వావ ప్రథమో
యజ్ఞో యజ్ఞానాం యో జ్యోతిష్టోమః' ఇత్యాద్యైకాహక్రతుగుణవిధిశేష
తయా స్వయం తమఃప్రాపకత్వాసత్త్వేన, ప్రజాపతివిషయత్వేన చ
పురోవాదత్వాసంభవాత్. 'నాసదాసీన్నసదాసీత్తమ ఆసీత్' ఇతి
‡విశేషశ్రుతిశూన్య శ్రుత్యన్తరస్యాపి సౌబాలశ్రుతిప్రాపితే నారా
యణ ఏవ పర్యవసానాత్. నచ శ్రుత్యన్తరేషు విరుద్ధానేక విశేష
శ్రవణాత్, 'నాసదాసీత్' ఇత్యాది శ్రుతిః క్వచిదపి అపర్యవసితా
ఇతి వాచ్యమ్; తథాహి సతి తస్యాః క్వాపి పర్యవసానాసంభవ
ప్రసఙ్గాత్ శ్రుత్యన్తరేషు విరుద్ధానేకవిశేషశ్రవణస్య సర్వత్రైవ
అనపాయాత్. తస్మాత్ 'యదా తమః' ఇతి సౌబాలశ్రుతిప్రాప్తా
నువాదకత్వమేవ యుక్తమ్;

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భా.

అథాష్టచత్వారింశీ:—'యదా తమః' ఇత్యనువాద ఇతి వదతా,
సౌబాలవాక్యస్య పురోవాదత్వం తావత్ అవశ్యమభ్యుపగన్తవ్యమ్;
నచ అనూద్యమానార్థప్రాపకాణామన్యేషామపి శ్రవణాత్ అన్యదేవ
అత్ర పురోవాదః, నతు సౌబాలవాక్యమ్ ఇతి వాచ్యమ్; సౌబాలశ్రుతే
రపి అనూద్యమానార్థప్రాపకత్వావిశేషేణ వినిగమకాభావేన శ్రు
త్యన్తరవత్ పురోవాదత్వస్యానపహ్నవత్వాత్. తతశ్చ పూర్వోక్త

‡ శివాదివిశేష.

న్యాయేన ‘యదాతమః’ ఇత్యస్య విధిత్వాసంభవాత్ అనువాదత్వ మేవవ్యవస్థితమ్; తస్య అనువాదత్వేపి ‘జర్తిలయవాగ్వా వాజుహు యాత్, గవీధుకయవాగ్వా’ ఇత్యాదివత్ విధివాక్యార్థత్వాపత్తే రుపపత్తేః. నచైవమపి ‘యదాతమః’ ఇతివాక్యవైయర్థ్యాపత్తిర్ ఇతి వాచ్యమ్; పూర్వతన్త్రే వైశ్వదేవాధికరణే ‘వైశ్వదేవేనయజేత’ ఇతి సముదాయానువాదస్య ‘ప్రాచీన ప్రవణే వైశ్వదేవేనయజేత’ ఇతి శ్రుత - దేశసమ్బన్ధార్థత్వస్య, పౌర్ణమాస్యధికరణే, ‘యఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీంయజతే, యఏవంవిద్వానమావాస్యాం యజతే’ ఇత్యనయోః - సముదాయానువాదయోరాగ్నేయాది - త్రికద్వయ ఫలసమ్బన్ధార్థత్వస్య చ వ్యవస్థాపితత్వేన అనువాదమాత్రంవ్యర్థమ్ ఇతి నియమాభావాత్. నచ ప్రకృతేప్రయోజనానుపలబ్ధిః; అయం హ్యనువదన్మన్త్రో జగద్ధేతుంజనార్దనమ్। మన్త్రోపనిషదో భావం తస్మిన్నే వవ్యనక్తి నః॥ “‘యదాతమః’ ఇతిమన్త్రోహి, స్వైకవాక్యతాపన్ననిఖి లపూర్వాపరమన్త్రసన్దర్భస్యాపి నారాయణే తాత్పర్యవిశ్రాన్తిం దర్శయితుం, సౌబాలశ్రుతిప్రాపిత-కారణభావం నారాయణమనువదతి” ఇతి కానామ తస్యవైయర్థ్యశఙ్కా. ఏతేనఇదంనిరస్తమ్; ‘ఏకాదశ వైపశోరవదానాని తానిద్విరవద్యతి’ ఇతివిధివైయర్థ్య పరిహారాయ ‘పఞ్చావత్తైవవపా కార్యా’ ఇత్యత్ర వపాపదస్య పశుప్రకృతికహ విర్మాత్ర ఇవ, ప్రకృతే ‘యదాతమః’ ఇతి విధివైయర్థ్య పరిహారాయ పురోవాదే నారాయణపదస్యపరబ్రహ్మణిలక్షణేతి. యతః ‘యదాతమః’ ఇతిమన్త్రః అస్మిన్మతేప్రయోజనవత్తరః;

అపిచ యుక్తమ్ ‘ఏకాదశవైపశోరవదానానితానిద్విరవద్యతి’ ఇతి విధివైయర్థ్యపరిహారాయ, ‘పఞ్చావత్తైవవపా కార్యా’ ఇతివాక్యే వపాశబ్దస్య పశుప్రకృతికహవిర్మాత్రే లక్షణాశ్రయణం; తస్మాత్ర లక్ష ణాయామపి తద్వాక్యస్య అవదానగుణవిధిపరతయా ప్రయోజన

నత్వాత్· ‘యదాతమః’ ఇతివాక్యస్యైవం పరిహారాయ, పురోవాద గత - నారాయణపదస్యాత్ర లక్షణాశ్రయణంతు నశక్యమ్; తథాహి సతి ‘నైవేహకించనాగ్రఆసీత్, దివ్యోదేవఏకో నారాయణః’ ఇత్యాది పురోవాద సౌబాలశ్రుతివాక్యానామానర్థక్యాపత్తేః· తత్పరిహారాయ అనువాదగత శివశబ్దస్యైవ లక్షణాశ్రయణస్యైవ ఉచితత్వాత్. నచ సౌబాలశ్రుతిగత నారాయణశబ్దస్యస్వార్థపరత్వే పురోవాదాన్తర శ్రుతి·ప్రజాపతిశబ్దస్యాపి స్వార్థపరత్వందుర్వారమ్ఇతి, శివశబ్దస్యత్వపర్యవసానమితి అనిర్ణయాపత్తిరితివాచ్యమ్; పురోవాదగత నారాయణశబ్దస్య స్వార్థపరత్వాభావే, సుతరామనువాదగత శివశబ్దస్య స్వార్థపరత్వా సమ్భవఇతి నారాయణాదిశబ్దానాం శివేపర్యవసానమ్ ఇతి త్వదభిమానస్యాపి నిర్మూలత్వాపత్తేర్ ఇతిదిక్.

ఇతిదూషణపఞ్చకగర్భా.

అథైకోనపఞ్చాశీ:—శ్వేతాశ్వతరోపనిషది అనేకశివాభిధానశ్రుతిపాఠాత్ కార్త్స్న్యేన సా శివపరా ఇతినిశ్చేతుమశక్యమ్;తత్ర అనేకభగవదభిధాన శ్రుతీనామపిదర్శనాత్, అష్టకృత్వః పురుషశబ్దస్య, త్రివారం, విశ్వరూపశబ్దస్య, ద్వివారంహంసశబ్దస్య, అనన్తాజ భగవత్పురాణవిశ్వకర్మశ్రుతీనాంచ పూర్వమేవప్రదర్శితత్వాత్, అ లౌకిక వైదిక ప్రసిద్ధ్యా అనన్తశబ్దస్య ‘అపరంహిపరం తస్మాద్విశ్వరూపాన్నవిద్యతే’ ఇత్యాది మహాభారతాదివచనైర్ విశ్వరూపశబ్దస్య ‘అనన్తోనాగరాడ్విష్ణుః, అనన్తశ్ - శేషఃవిష్ణ్వోస్స్యాత్, చక్రీ కైటభజిత్సరోజనయనోనన్తోముకున్దోహరిః, విశ్వరూపోహరౌత్వాష్ట్రివిష్వక్సేనౌవిశ్వరూపోమురారిః, అనన్తంనభసిక్లీబేపుమాన్, శివ శేషయోః’ ఇత్యాదివైజయన్తీ విశ్వప్రకాశ శబ్దరత్నాకర హలాయుధామరశేషాదిషు భగవదభిధానత్వేన అనుశాసనాత్, శ్రౌతనిర్వచనాదిభిః పురుషశబ్దస్య ‘హంసంనారాయణంప్రభుమ్’ ఇత్యాదిమహా

భారతవచన దృష్టప్రయోగైః, ‘మరీచిర్ దమనో హంసః’ ఇతి భారతే
భగవన్నామసుపరిగణనేన, ‘హంసో విహఙ్గభేదస్స్యాదర్కే విష్ణౌ
హయాన్తరే, హంసోర్కే ఽశ్వే స్మరే విష్ణౌ, హంసోర్కే విహగే విష్ణౌ,
హంసఃఖగే స్మరే విష్ణౌ’ ఇత్యాది విశ్వప్రకాశ వైజయన్తీ శబ్దరత్నాక
రాద్యభిధానకోశవచనైశ్చ హంసశబ్దస్య చ భగవదభిధానత్వసిద్ధేః.
నచ అస్యాముపనిషది, భగవదభిధానశ్రుత్యపేక్షయా, శివాభిధానశ్రుతీ
నాం భూయస్త్వాత్ తాసాం బలీయస్త్వమ్ ఇతి వాచ్యమ్; భూయ
స్త్వాసిద్ధేరుపపాదితత్వాత్, ‘ఏకో హి రుద్రః’ ఇతి ఏక ఏవ రుద్రశబ్దః బాధ
కః నాన్య ఇతి ఉపపాదితత్వాచ్చ. ఇహ శివాభిధానశ్రుతీనాం భూ
యస్త్వేఽపి తాసాం పూర్వోక్తన్యాయబలనియమితానువాద భావస్య
నారాయణపరస్య ‘యదాతమస్తన్నదివా’ ఇత్యాదివాక్యస్య అసా
ఙ్గత్యానర్థక్యపరిహారాయ నారాయణ ఏవ వృత్తేరాశ్రయణీయతయా
బలీయస్త్వశఙ్కాయా నిరవకాశత్వాత్. ‘ఉత్తరాసుతుయావత్త్వ
పూర్వత్వాత్’ ఇత్యధికరణేన ‘అస్యైతాం రాత్రిం కుమారా ఏపిప
యోలభేరన్’ ఇత్యత్రోపిశబ్దానర్థక్య పరిహారాయ అనేకపదాత్మక
స్య తస్య వాక్యస్య లక్షణావ్యవస్థాపనాత్. ఇహ అనేకపదాత్మకస్య
‘యదాతమః’ ఇత్యస్య వాక్యస్య అసాఙ్గత్యానర్థక్య పరిహారాయ
లక్షణాశ్రయణస్య అత్యన్తోచితత్వాత్.

ఇతి దూషణపఞ్చకగర్భః.

అథ షష్ఠీ:—దేవతాన్తరనామవ్యతికర విధురభగ
వదసాధారణ- నారాయణాదిశ్రుతి జటిలసౌబాలాద్యనేక శ్రుతివిరో
ధపరాహతానాం శివాభిధానశ్రుతీనాం తదనుకూల భగవదభిధాన
శ్రుత్యపేక్షయా బలీయస్త్వం నశక్యశఙ్కమ్; అతః అస్యాముపనిష
ది, శివాభిధానశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థ తాత్పర్య వైధుర్యమేవయుక్తమ్;
యది ‘సృష్టిప్రతిపాదకాన్-సౌబాలశ్రుతయః, సృష్టసద్భావ సృష్టవ్య

పదార్థవిశేషతత్త్వమాదిప్రతిపాదనేన చరితార్థాః' ఇతి తత్ర కారణే ప్రయుక్తా నారాయణాదిశబ్దాస్ - స్వార్థతాత్పర్యశూన్యాః కల్ప్యేరన్; తదా శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్యపి, "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్, అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలమ్, పరాస్య శక్తిర్ వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇత్యాదిభిర్ మన్త్రైర్ ఉత్తరాధ్యాయేషు బ్రహ్మణః నిరవద్యత్వస్య, జ్ఞానశక్త్యాది వైశిష్ట్యస్య చ ప్రపఞ్చేన ఉపదేశాత్, ద్వితీయాధ్యాయే చ యోగస్య ప్రపఞ్చేన ఉపదేశాత్ సాపి తావతైవ చరితార్థా" ఇతి తత్ర కారణే ప్రయుక్తాశ్ - శివరుద్రాదిశబ్దా అపి స్వార్థతాత్పర్యశూన్యాః కల్ప్యేరన్; ఇతి వైపరీత్యాపత్తిః.

కిఞ్చ 'ఇయముపనిషత్, విశయోపన్యాసపూర్వకం ప్రకృతిపురుషాదివిలక్షణం కారణమ్ ఇతి నిర్ణయార్థమేవ ప్రవృత్తా' ఇత్యభిమతే తస్యాః దేవతావిశేషరూపేణ నిర్ధారణేఽపి, తాత్పర్యస్య అనావశ్యకత్వేన తత్ర శివరుద్రాదీనామపి స్వార్థతాత్పర్యవైధుర్యకల్పనముపపద్యతే; తస్మాత్ నపరోక్తరీత్యా శ్రుతీనామన్యపరత్వాన్ నన్యపరత్వవ్యవస్థాసంభవః ఇతి నారాయణాదిశబ్దానాం స్వార్థతాత్పర్యవైధుర్యకల్పనమశక్యమ్; ఇతి పరోక్తరీత్యా పరాభిమతే బ్రహ్మణి ఉపనిషదాం పర్యవసానాసంభవాత్, స్వతో బలవన్నారాయణపదఘటితం దేవతాన్తరనామధేయవిధుర - సౌబాలాద్యనేకశ్రుతిసమర్పితే దేవతావిశేష ఏవ, అతాదృశశివాదిపదఘటితశ్రుతీనాం పర్యవసానం నిష్ప్రత్యూహమ్;

ఇతి మానద్వయగర్భా.

అద్వైతకపఞ్చాశీ:—నను కథం నారాయణశబ్దస్య ప్రాజాపత్యాదిశబ్దేభ్యః, శివాదిశబ్దేభ్యశ్చ బలవత్త్వం; శబ్దబలాత్, వస్తుబలాద్వా ఇతి వదామః; నారాయణశబ్దస్య హి 'స్పష్టం శబ్దబలమ్ 'సహ

భగవదసాధారణః; తస్య అన్యత్రప్రయోగానుశాసనాభావేన రూఢే
స్తుచ్ఛత్వాత్· నచతస్య దేవతాన్తరే అవయవశక్త్యావృత్తిరస్త్వితి
శక్యంవక్తుమ్;తథాసతి సంజ్ఞాత్వాభావేన ణత్వానుపపత్తేః. ‘పూర్వ
పదాత్ సంజ్ఞాయామగః’ ఇతిసంజ్ఞాయామేవ ణత్వస్మరణాత్· నచ
దేవతాన్తరే లక్షణా; అత్యన్తస్వార్థహాన్యాపత్తేః, దేవతాన్తరా
భిధానానామేవ తదర్థేలక్షణా ఇతి వైపరీత్యాపత్తేః, వినిగమకాభా
వేన ముఖ్యవృత్తలాక్షణిక వ్యవస్థయోర్ దురుపపాదత్వేన ఉపనిష
దాం దేవతావిశేష పర్యవసానస్యైవ ఉచ్ఛేదాపత్తేశ్చ. శివాదిశబ్దా
స్తు నైవమసాధారణా ఇతి న తేషాం బలవత్తా; తేషామర్థాన్తరేపి ప్ర
యోగానుశాసనయో రుపలమ్భాత్ సాధారణ్యంహి వజ్రలేపాయి
తమ్; తథాహి:—శివాదిశబ్దాశ్శివాసాధారణా ఇతి మన్వానంపృచ్ఛా
మః; కింతేషాంనారాయణశబ్దవత్, రూఢ్యా, యోగేనవా అర్థాన్తర
సంస్పర్శో నసంభవతీత్యేవమసాధారణ్యమ్ అభిమతమ్, ఉతతేషాం
శివేపితదసాధారణరూపేణ రూఢిరస్తీతి·

నాద్యః, తత్ర శివశబ్దస్య, ‘పథ్యానస్ - సన్తుతేశివాః,’ ‘శివం
కర్మాస్తు, యాతేరుద్రశివాతనూః,’ ‘శివేనవచసాత్వా, శివేనమాచ
క్షుషావశ్యతాపశ్శివయాతన్వో పస్పృశతుత్వచంమె’ ఇత్యాదిషు
లోకవేదయోః ప్రయోగప్రాచుర్యాత్, ‘శుద్ధేగ్రేషు శివాశ్రి
ష్టాన్యమ్’ ఇత్యాద్యభిధానకోశస్మృతేశ్చ సర్వద్రవ్యసాధారణయో
శ్శుద్ధిమాఙ్గళ్యయోశ్శక్తేరావశ్యకత్వేన అసాధారణ్యా యోగాత్,
ఈశేశ్వరశబ్దయోరపి ‘ఈశేశ్వరౌప్రభౌరుద్రే’ ఇత్యాద్యభిధాన
కోశస్మృతేః, లౌకికవైదికప్రయోగ ప్రాచుర్యాచ్చ ప్రభుసామాన్య
శక్తేరావశ్యకత్వేన సాధారణ్యస్యదుర్వారత్వాత్· ఈశానమహే
శ్వరశబ్దయోరపి ‘అస్యేశానాజగతోవిష్ణుపత్నీ,’ ‘యోమామజమనా
దించవేత్తిలోకమహేశ్వరమ్’ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు ప్రయోగబా

హుళ్యాత్, క్లృప్తయా అవయవశక్త్యా ఐశ్వర్యవద్వస్త్వన్తరసాధా రణ్యాత్ హరశబ్దస్యాపి పచాద్యజన్తస్య 'హరతీతి హరః' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా అన్యత్రాపి వృత్తిసంభవాత్, వైజయన్త్యాం 'హ రుద్రాగ్నిగర్దభాః' ఇత్యత్రాప్యనుశాసనాచ్చ అసాధారణ్యాసంభవాత్. రుద్రశబ్దస్యాపి 'తదగ్నిర్న్యకామయత, తేనాపాక్రామత్, తద్దేవా విజిత్యావరురుత్సమానా అన్వాయన్ తదస్య సహసాదిత్సన్త సోఽరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వమ్' ఇతి శ్రుత్యాఽగ్నావన్వర్థత్వేన నిర్వచనాత్, 'ప్రాణా వావ రుద్రాః, ఏతే హీదం సర్వం రోదయన్తి' ఇతి 'రోదేర్ణిలుక్ చ' ఇతి శ్రుతివ్యాకరణదర్శితయా రోదయతీతి వ్యుత్పత్త్యా వస్త్వన్తరేఽపి వృత్తిసంభవాచ్చా సాధారణ్యాయోగాత్; 'ప్రాజాపత్యాదిభిశ్శబ్దైర్హరశబ్దాశ్శివాదయః। అర్థాన్తరేఽపి వర్తన్త ఇతి సాధారణా మతాః॥ తేషాం క్లృప్తేన యోగేన వృత్తిరర్థాన్తరేష్వపి। యుజ్యతే బాధకాభావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ నారాయణపదం త్వేవం న సాధారణ్యమర్హతి నహ్యస్యార్థాన్తరే వృత్తిః క్లృప్తయోగేన యుజ్యతే॥ యది కేవలయోగేన వర్తేతార్థాన్తరేఽపి తత్। తదా సంజ్ఞాత్వవైధుర్యాత్ ణత్వం న స్యాదితీరితమ్.

నద్వితీయః, శివాదిశబ్దానాం శివేరూఢేరనివారణాత్, బాధకాభావే తేషాం తత్పరత్వస్యాప్యనివారణాచ్చ; మన్త్రోపనిషదాదిషు తు న తేషాం శివపరత్వసంభవః, సౌబాలాద్యనేకశ్రుతిష్వత్యన్తాభ్యస్తతయా, శబ్దవస్తూభయబలశాలిన్యా నారాయణశ్రుత్యా విరోధాత్, అసంభవదర్థాన్తరసంస్పర్శతయా నిరవకాశత్వాత్, సంభవదర్థాన్తరసంస్పర్శతయా సావకాశేభ్యశ్శివాదిశబ్దేభ్యో నారాయణశ్రుతేర్ బలీయసీతి తస్యాస్తేషాం చోత్సర్గాపవాదశాస్త్రవత్, నిత్యనైమిత్తికశాస్త్రవత్, సామాన్యవిశేషశాస్త్రవచ్చ స్పష్టం శబ్దబలాబలమ్; తథా వస్తుబలమపి నారాయణశ్రుతేః స్పష్టమేవ; నారాయణస్య

ప్రాణాకాశాదివత్, బ్రహ్మరుద్రాదివచ్చ జడత్వసృజ్యత్వాద్యవిశే
షాభావాత్ స చాథర్వశిరోవిచారప్రస్తావే ప్రదర్శితః; అతోఽత్రోపన్యస్త
తానాం శివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వం యుక్తమితి.

దశరూపిణీగర్భా·

అథ ద్విపఞ్చాశీః—పఞ్చమఖణ్డే 'స విశ్వరూపస్త్రిగుణస్త్రివర్త్మా
ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిః' ఇతి 'విశ్వరూపో మహాకర్తా' ఇత్యుపక్రా
న్తో భగవానేవ జీవశరీరకః ప్రతిపాద్యతే; 'అస్మిన్ హంసో భ్రామ్యతే
బ్రహ్మచక్రే' ఇతివత్. ఏవం కారణత్వనియన్తృత్వాది సుబాలోపని
షదాద్యర్థానువాదాత్, 'బ్రహ్మయోనిమ్' ఇతి చతుర్ముఖోత్పాదక
త్వాత్తేశ్చ భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. షష్ఠే 'స్వభావమేకే కవయో వదన్తి
కాలం తథాన్యే పరిముహ్యమానాః । దేవస్యైష మహిమా తు లోకే యే
నేదం భ్రామ్యతే బ్రహ్మచక్రమ్। తేనేక్షితం కర్మ వివర్తతే హ ప్రధానవి
ష్ణుతేజోఽనిలఖాని చిన్త్యమ్' ఇతి 'కాలస్వభావః' ఇత్యాదినాధికారి
న్తస్య 'తేనేక్షితం ప్రధానవిష్ణుతేజోఽనిలఖాని కర్మ, ప్రధానాద్యుపలక్షి
తం జగద్రూపం కార్యం వివర్తత ఇతి చిన్త్యమ్' ఇతి నిర్ధార్యమితి నిగమ
నవ్యాజేనాపక్రాన్తం విశదీకృత్య, 'తం విశ్వరూపం భవభూతమీడ్యం
దేవం స్వచిత్తస్థముపాస్య పూర్వమ్' ఇతి 'ఉపాస్యోఽహం సదా వి
ప్రా! ఉపాయోఽస్మి హరేః స్మృతౌ। తతో మాం తత్త్వతో ధ్యాత్వా తతో
ధ్యాయీత కేశవమ్' ఇత్యాద్యుపబృంహితయా 'స నో దేవశ్శుభయా
స్మృత్యా సంయునక్తు' ఇతి శ్రుత్యా ప్రకృతయా స్వనిష్ఠితం భగవదుపా
సనార్థం శివశరీరకోపాసనముక్త్వా, 'స వృక్షకాలాకృతిభిః పరో
న్యో యస్మాత్ ప్రపఞ్చః పరివర్తతేఽయమ్। ధర్మావహం పాపనుదం భ
గేశం జ్ఞాత్వాత్మస్థమమృతం బ్రహ్మధామ' ఇతి భవభూతాదన్యస్య
తస్మాదుత్కృష్టస్య ప్రకృతవిశ్వరూపస్య 'బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీత్' ఇతి

ప్రకృతిశరీరక బ్రహ్మణో వ్యక్త్యుక్త్యా, *స్వభావనియతి యదృచ్ఛా
నాం సహజశక్త్యదృష్టాదేయశక్తిరూపాణామ్ ఆకృతిశబ్దార్థత్వసం
భవేనచ వ్యక్తకాలాకృతిభిః 'కాలస్వభావః' ఇత్యాద్యుక్తవిశేష
ణైర్వ్యూహాది రూపప్రపఞ్చపరివర్తనహేతోః సత్త్వప్రవర్తకతయా
ధర్మావహస్య, అతఏవ 'ధర్మేణపాపమపనుదతి' ఇత్యుక్తరీత్యాపాపను
దో భగవత ఉపాసనం మోక్షసాధనమిత్యభిధీయతే। 'బ్రహ్మధామ'
ఇత్యనన్తరముక్తం ప్రాప్యమాదితి శేషః.

మహేశ్వరత్వఞ్చ ప్రకృతం లౌకికమిత్యభిప్రాయేణాహ:—'తమీ
శ్వరాణామ్' ఇతి. 'ఏకోహంసో భువనస్యాస్యమధ్యే' ఇతి, 'హంసస్-స్మరే
ఖగేపిష్ఠో' ఇత్యాది ప్రసిద్ధహంసపదేన భగవన్తముపాదాయ, 'తమేవ
విదిత్వాతిమృత్యుమేతి, నాన్యఃపన్థావిద్యతే ఽయనాయ' ఇతి తదు
పాసనమేవ మోక్షజనకమిత్యభిహితమ్; 'సతన్మయోహ్యమృత ఈశ
సంస్థః' ఇతి అమృతస్-స్వరూపతో నిత్యః. తన్మయః - అమృతమయః,
నిత్యాసఙ్గు చితజ్ఞానాదిపూర్ణః. సః-భగవాన్ ఈశసంస్థః' ఇతిశివాన్త
ర్యామిత్వేన ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిత్వం ప్రాధాన్యత ఉదాహృత్య,
'సఈశేఽస్య జగతోనిత్యమేవనాన్యో హేతుర్విద్యతే ఈశనాయ'
ఇతి భగవచ్ఛబ్దాభిహిత మహావిభూతిత్వమ్ అనావాధకతయా
'సత్యన్నిత్యంచ' ఇతితదుపాసనం నిరతిశయ నిత్యరక్షణాదియోగిత
యామహాఫలశాలి నిర్విశేషత్వేహి వైఫల్యంజ్ఞానస్యప్రతిపాద్యతే;
'యోబ్రహ్మాణంవిదధాతి' ఇత్యాదినా భగవద్గీతా చరమశ్లోకన్యాయేన
కఠవల్లీఖణ్డ విశేషామ్నాత మన్త్రగతోక్తం భగవత్ప్రపదనమేవ
మోక్షసాధనమభిహితమ్; ఈశసంస్థస్య బ్రహ్మజనకతాభిధానేన
'హిరణ్యగర్భం జనయామాస' ఇత్యన్తర్యామిపరం వ్యాఖ్యాతమ్.

నన్వేవం శ్వేతాశ్వతరే భగవత్పారమ్యం స్ఫుటమపి కుతో న భాసత ఇత్యత ఆహ:—'యస్య దేవే పరా భక్తిః' ఇత్యాది. ధృతరాష్ట్రాదివత్, సర్వాత్మనా అన్ధానామ్ ఆసురప్రకృతీనాం స్ఫుటతరమపి నోపలభ్యత ఇతి భావః.

ఇతి దశదూషణీగర్భా.

అథ త్రిపఞ్చాశీ:—అస్తు వా, శ్వేతాశ్వతరే ఈశహరరుద్రేశానశివమహేశ్వరభవశబ్దానాం, జగత్కారణతయా ముముక్షూపాస్యపరబ్రహ్మపరత్వమ్, అథాపి తైశ్శబ్దైః భగవత ఏవ కారణతయాఽభిధానం స్యాత్; నారాయణ కారణత్వ ప్రధానానుసారాత్. నచ వైపరీత్యం శక్యం; శివాదిశబ్దానాం భగవదభిధానత్వాత్. తచ్చ, వామనపురాణే, 'నతు నారాయణాదీనాం నామ్నామన్యత్ర సంభవః। అన్యనామ్నాం గతిర్విష్ణురేక ఏవ ప్రకీర్తితః,' ఇత్యుక్తమ్. భగవతైవ స్వనామప్రదానంచ అన్యత్రప్రసిద్ధమ్.

ఇతి దూషణద్వయగర్భా.

అథ చతుఃపఞ్చాశీ: — హరివంశే కైలాసయాత్రాయాం రుద్రకృత భగవత్స్తోత్రే రుద్రనామదర్శనేన పరిసరవర్తినాం విచికిత్సానిరాకరణార్థముక్తం:—'నామాని తవ గోవిన్ద! యాని లోకే మహాన్తి చ। తాన్యేవ మమ నామాని నాత్ర కార్యా విచారణా' ఇతి. లోక్యతే అనేనేతి లోకః-ప్రమాణం; యాని త్వదభిధాయకతయా ప్రమాణప్రసిద్ధాని, పరత్వాగమకాని చ భవన్తి; తాన్యేవ మమ నామాని చ. ఈశ్వర మహేశ్వర పరమేశ్వర మహాదేవ శివాదీని; అత్ర భగవన్నామత్వ మహత్త్వరూప విశేషణద్వయ విశిష్టేతరవ్యవచ్ఛేదకేన అవధారణేన నోభయవిశేషణవిధురం వ్యావర్త్యతే; 'ఉగ్రో భస్మధరో నగ్నః కపాలీతి శివస్య చ' ఇతి వచనవిరోధాత్. ఏవంచ ఏక*విశేషణయుక్తస్య వ్యవచ్ఛేద్యత్వే వాచ్యేను హత్వావిశేషితం త్వదీయం నామ, మమ నామైవ, కేవలభగ

పా * 'విశేషయుక్తస్య'

మదీయత్వవిశేషణవతో వ్యవచ్ఛేదే తేన ప్రాకరణిక భగవత్ ప్రశంసాయా అసిద్ధేః, ఏవకారోక్తి విదితత్వాన్నిరాసే తస్యాత్రహేతుత్వాత్, వ్యవచ్ఛేదస్యైవ శ్లోకే ప్రధానప్రతిపాద్యతయా స్వనామసు కేషాంచిత్సంబన్ధ ప్రతిపాదనమాత్రే తాత్పర్యాసిద్ధేశ్చ. కేవలమహత్త్వవిశేషణవతో వ్యవచ్ఛేదాత్, మదీయమహానామసు త్వదనభిధాయకం కిమపి నామ నాస్తీత్యర్థః నను 'యాని తవ నామాని, యాని చ మహాన్తి; ఏతాన్యుభయవిధాన్యేవ మమ నామాని' ఇత్యర్థః కిన్న స్యాత్; యచ్ఛబ్దాన్తర, నామాని, ఇతి పదాన్తరయోరధ్యాహారాన్న స్యాత్; 'ఘునసారశ్చన్ద్రసంజ్ఞః' ఇతివత్, భగవన్నామ్నాం కార్త్స్న్యేన రుద్రనామత్వవిధానం కిన్న స్యాత్; విధిశక్త్యైకగ్ర్యప్రకరణస్యాధ్యాహారచలనైర్న స్యాత్; ఏవకారేణ విధిశక్తిగాకృష్టా వ్యవచ్ఛేదరూపవిషయన్నిశ్చాయాయ ప్రకరణంచ భగవత్పరత్వపరమ్; 'త్వదీయాన్యపి మమ, మహాన్త్యపి మమ' ఇత్యధ్యాహార ఉక్త ఏవ; నామాన్యేవ ఇత్యన్వయే స్థానచలనమ్. ఏవమనేన వచనేన రుద్రేణైవ శివాదినామ్నాం భగవదీయత్వం సమర్థితమితి.

కించ శివాదినామ్నాం, రూఢినిసర్గజసామాన్యతరవదూఢిమత్త్వాత్ భగవత్పరత్వమేవ యుక్తం; తథాహి:— కేచిచ్ఛబ్దాః సామాన్యరూఢినిమగ్నవిశేషరూఢయః, తత్సమరూఢయో వా? యథా శివపురుషాదిశబ్దాః; కేచిద్యోగనిమగ్నరూఢిశక్తయః, యథా మహేశ్వర మహాపురుష పరమేశ్వర పరమపురుష మహాదేవాదిశబ్దాః; కేచిత్ - రూఢినిమగ్నయోగశక్తయః, యథా నారాయణవిష్ణువాసుదేవాదయః. తత్ర ద్వివిధా అపి శివ పురుష మహేశ్వర మహాపురుషాది శబ్దాః నరుద్రవిష్ణువ్యావర్తకాః, నారాయణాదిశబ్దాస్తు వ్యావర్తకా ఏవ;

ఇతి మాషణదశకగర్భా·

అథ పఞ్చపఞ్చాశీః—శివశబ్దః శక్తిద్వయానుగ్రహాయ రుద్రప రపః ఇతి కథం తస్య అసిద్ధారకతా ఇత్యయుక్తమ్; ఏకవృత్త్యనుగ్రహస్యైవ ఔత్సర్గికతాయాః స్థాపనాత్. కించ శివశబ్దే రూఢిద్వయానుగ్రహే నారాయణశబ్దే లక్షణా స్యాత్; శివశబ్దేఽపి శేషరూఢిం పరిత్యజ్య సామాన్యరూఢిమాత్రాఙ్గీకారే నకుతోఽపి లక్షణా ఇతి విశేషరూఢిర్ నానుగ్రాహ్యా; అపిచ బహ్వాగ్రజ్యనయాత్ నవిశేషరూఢిశ్ - శివశబ్దస్య. తత్సంజ్ఞకత్వప్రమాణబలాత్ విశేషరూఢిస్స్వీకారః పురుషశబ్దే ఇతి అన్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ షట్పఞ్చాశీః—ఈశాదిశబ్దేషు యౌగికేష్వపి వృత్తిద్వయానుగ్రహాయానయుక్తిః; నారాయణశబ్దే లక్షణాప్రసక్తా దేవ. భగవతోఽన్యత్ర యోగాఙ్గీకారే ణత్వాసంభవ ఉక్తః; యథా కథంచిత్, యేన కేనచిత్ వ్యుత్పత్తివిశేషేణ తదుపపాదనే ష్ట్వత్వాదిప్రసిద్ధయోగపరిత్యాగః, ఈశ్వరాదిశబ్దానాం రూఢిపరిత్యాగేఽపి న ప్రసిద్ధయోగపరిత్యాగః; అతః అన్యతరరూఢిపరిత్యాగస్య ఆవశ్యకత్వాత్, ప్రసిద్ధయోగద్వయానుగ్రహాయ ఈశ్వరాదిశబ్దానాం నారాయణయోగేన వృత్తిరుచితా; అపిచ కారణవిషయ నారాయణశబ్దస్య ఇయం నిరుక్తిః, ప్రకరణాత్. కారణగోచర నారాయణశబ్దస్యైవచ త్వయా రుద్రపరత్వమ్ ఇష్యతే; అతః తేనైవయోగేన తత్ర ప్రవృత్తే ణత్వానుపపత్తిర్ అనివార్యా;

ఇతి దూషణత్రయగర్భా.

అథ సప్తపఞ్చాశీః—రుద్రాభిధానానాం ప్రసిద్ధేః సంప్రతిపన్నగుణిని రుద్రే త్రిమూర్తి మధ్యపరిగణితఏవ రూఢత్వాత్ తస్యచ కారణత్వానుపపత్తేః ‡పరస్యాపి అస్మన్మతఇవ శ్రుత్యన్తరానుసారాత్ భగవత్పరత్వమేవ పరతత్త్వవిషయాణాం యుక్తమ్, నతు తతో

పా. † శబ్దవిశేష ‡ 'పరస్యాదితత్సన్మతే చ'

వ్యతిరిక్తవిషయత్వమ్, భగవత్పరత్వే,తతోవ్యతిరిక్తపరత్వే వా స్వార
స్యభఙ్గావిశేషేణ శ్రుత్యన్తరానుసరణ పరిత్యాగే హేత్వభావాత్.
తస్మాత్ శివాదిశబ్దానాం, యథాసమ్భవం రూఢియోగ గుణవృత్తిభిః
భగవత్పరత్వమేవయుక్తమ్; ఇతి పరతత్త్వవిషయాణాం సర్వాసా
మప్యుపనిషదాంభగవత్పరత్వంసిద్ధమ్;అతోపిఇహశివశబ్దఃభగవత్పరః;

ఇతి దూషణగర్భా.

అథాష్టపక్షీ:—శివేశ్వరాదిశబ్దాః పరబ్రహ్మణి స్వారసాః
ఇతి తావత్సర్వసమ్ప్రతిపన్నమ్; అతః పరమాత్మపరత్వాత్, తేషాం
శబ్దానాం, పరబ్రహ్మ పరమాత్మాదిశబ్దవత్, నతైః దేవతావిశేషనిర్ధార
ణసమ్భవః, అతః నారాయణాదిశబ్దాఏవ దేవతావిశేష నిర్ధారకాః;
తేషాం,భగవతోబ్రహ్మత్వనిర్ధారణాత్ ప్రాక్ పరమాత్మపరత్వనిర్ణయా
భావాత్. పరమాత్మన్యేవ పశాంశక్తిః, రుద్రస్యపరమాత్మభేదే తత్రశ
క్త్యన్తర కల్పనాప్రసఙ్గాత్ తదభేదఏవ రుద్రస్యవాచ్యః ఇతిచేన్న;
ప్రసిద్ధరుద్రే శక్త్యన్తరస్య కల్పనీయత్వాత్. నను తత్రనశక్తిః, కిం
తు గౌణ్యేవవృత్తిః; లోకప్రయోగమాత్రాత్. తత్ర నిఘణ్టుపాఠోపి
ఇతిచేత్; తర్హి సిద్ధంనస్ సమీహితమ్, శివాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధరు
ద్రాతిరిక్తే శక్తౌ శివాదిశబ్దైః భగవద్వ్యావర్తనాభావే జగత్కార
ణతయా శ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధే భగవత్యేవ తేషాం వృత్త్యుపపత్తేః. నహి
కించిత్ తత్రబాధకంపశ్యామః,ప్రత్యుత సకలోపనిషదైకకణ్ఠ్యలాభః;
తస్మాత్ పరవిషయశబ్దాస్ - సర్వే భగవద్విషయాఏవ; అథస్యాత్
శివాదిశబ్దానామపిరుద్రస్యపరమాత్మత్వనిర్ణయాత్ ప్రాక్ పరమాత్మా
భిధాయకత్వంనేతి; తర్హి ప్రసిద్ధరుద్రఏవ తేషాంవృత్త్యుపపత్తేః, తదన్యప్ర
తీతిః లక్షణయైవేతి శ్రుత్యన్తరానుసారేణ తైః కథంభగవ
త్ప్రతీత్యభావః;

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా.

అథైకోనషష్టితమీ:—'స్థాణుర్వా, పురుషో వా' ఇతి సంశయే స్థాణుపదేన పురుషనిర్ధారణవత్, 'బ్రహ్మా, విష్ణుః, రుద్రో వా' ఇతి సంశయే, రుద్రవాచిపదేన భగవన్నిర్ధారణమ్ అనుపపన్నమ్; సౌబాలాదిషు ఏవం సంశయపూర్వక ప్రవృత్తేరభావాత్ ఉక్తన్యాయాప్రవృత్తేః. నారాయణశబ్దస్య రుద్రే లక్షణయా ప్రవృత్తిస్ - సంభవతి; రుద్రాభిధానచిహ్నితైర్ వాక్యైః, భగవదభిధానచిహ్నితైరపి వాక్యైః కారణవస్తు ప్రతిపాదనే సతి అన్యతరవాచి శబ్దానామ్ అన్యతరవస్తుని లక్షణాయా ఆవశ్యకత్వే, 'కిమభిధానం, లాక్షణికమ్' ఇతి సంశయే ఉక్తన్యాయేనైవ నిర్ధారణసౌకర్యాత్ ఇతి. తన్న; పురుషపదేనైవ తన్నిర్ధారణస్యోక్తేః. కించ కిమయం సంశయః - త్రికోటికః, ఉత తురీయాన్తర్భావేణ చతుష్కోటికః; నాద్యః, త్రిమూర్త్యన్తర్గతస్యైవోక్తా అయోగ్యార్థకత్వాత్. ద్వితీయే త్వదీయపక్షహానిః తుర్యాంశస్థే నిబధ్నాతి; అన్యతరకోట్యభిధాయినా ఇతరకోట్యభిధానాసంభవ ఇతి. అపిచ తురీయస్యాజ్ఞానే, సంశయస్యైవ అసంభవాత్ న చతుష్కోటికసంశయోపపత్తిః; తదజ్ఞానే చ సుతరామ్. నను త్రికోటిక ఏవ సంశయః, గౌర్యాః ప్రసాదాత్ తురీయం పశ్యన్తీతి చేత్; ఏవమపి కథమ్ ఇతరకోటివాచినా తురీయాభిధానమ్, కోట్యన్తర్గతస్య రుద్రస్య అనపహతపాప్మత్వాదినా పరమకారణత్వాసంభవేన తురీయాభిధానత్వమ్ ఈశాదిశబ్దానాం నిర్ణీయత ఇతి చేత్; తర్హి సిద్ధాన్తేపి తథైవ భగవదభిధాయకత్వం నిర్ణీయతే; ఇతి న కాచిత్ క్షతిః.

ఇతి దూషణచతుష్టయగర్భా.

అథ షష్టితమీ:—ఉపబృంహణానుసారాత్ శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ భగవత్పరైవ; ఉపబృంహితా హి ఇయమ్ ఉపనిషత్ శ్లోకితేన "స్వదేహమరణిం కృత్వా ప్రణవం చోత్తరారణిమ్। ధ్యాననిర్మథనాభ్యాసాత్ విష్ణుం పశ్యేద్ధృదిస్థితమ్" 'అణోరణీయాన్మహతో

మహీయాన్ ఆత్మాగుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోః । తమక్రతుం పశ్యతి
వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్' 'ఏష దేవస్తు మర్త్యానాం
హృదైరివధీయతే । ఏష వై పురుషో విష్ణుర్ వ్యక్తావ్యక్తస్ - సనాతనః'
ఇతి. శ్రీవిష్ణుధర్మే చ ఉపబృంహితేయమ్; తత్ర 'శ్రోతుమిచ్ఛామి పే
ద్రి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్' ఇతి శతానీకేన పృష్టో భగవాన్ శౌనకః
'సూక్ష్మాణాం తత్పరం సూక్ష్మం స్థూలానాం చ మహత్తరమ్ । సర్వవ్యా
పీ చ రాజేన్ద్ర మూర్తస్థం చాస్తి కేచ తత్' ఇత్యాది శ్లోకైః, 'బృహచ్చ
తద్దివ్యమచిన్త్యరూపం సూక్ష్మాచ్చ తత్సూక్ష్మతరం విభాతి । దూరాత్సు
దూరే తదిహాన్తికే చ' ఇతి ముణ్డకశ్రుతిమ్ ఉపబృంహ్య "సర్వతః పా
ణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్। సర్వతః - శ్రుతిమల్లోకే సర్వ
మావృత్య తిష్ఠతి । సర్వేన్ద్రియగుణాభాసం సర్వేన్ద్రియవివర్జితమ్' ఇత్య
న్తం శ్వేతాశ్వతరస్థవాక్యమేవ పఠిత్వా, 'తత్త్వదృశ్యో జగతామీశః పరే
శః పరమేశ్వరః । పరావరస్వరూపేణ విష్ణుస్ - సర్వహృది స్థితః' ఇతి
తద్ - విష్ణుపరతయా ఉపబృంహ్య తన్నిర్వాహాయ 'యజ్ఞేశం యజ్ఞపురు
షం కేచిదిచ్ఛన్తి తత్పరమ్ । కేచిద్విష్ణుం హరిం కేచిత్ కేచిత్ కేశవసం
జ్ఞితమ్ । కేచిత్ గోవిన్దనామానం పుణ్డరీకాక్షమచ్యుతమ్ । కేచిజ్జనార్ద
నం త్వన్యే వదన్తి పురుషోత్తమమ్ । కేచిద్విరిఞ్చం బ్రహ్మాణమ్ అబ్జయో
నిం పితామహమ్ । శర్వమీశానం రుద్రం శూలినం చాపరే నృప । వరు
ణం కేచిదాదిత్యమ్ ఇన్ద్రమగ్నిమథాపరే। యమమన్ధనేశమపరే సోమమ
న్యే ప్రజాపతిమ్ । హిరణ్యగర్భం కపిలం క్షేత్రజ్ఞం కాలమీశ్వరమ్ । స్వ
భావమన్తరాత్మానం నియతిం బుద్ధిరూపిణమ్ । మూర్తిమన్తం పునర్వ్యా
ఘ్రివేదవేదాన్తనిశ్చయమ్। యజ్ఞేశో యజ్ఞపురుషః పుణ్డరీకాక్షసం
జ్ఞితః । స విష్ణుః పరమం బ్రహ్మ యతో నావర్తతే పునః । స ఏవ రుద్రస్-
త్విన్ద్రోఽగ్నిస్-సూర్యో వైశ్రవణో మతః। బ్రహ్మా ప్రజాపతిః కాలస్స్వభావో
బుద్ధిరేవ చ । క్షేత్రజ్ఞాఖ్యస్ - తథైవాన్యైస్సంజ్ఞాభిః ప్రోచ్యతే బుధైః'

ఇత్యనేన, శ్వేతాశ్వతరగతానాం, శ్రుత్యన్తరగతానాంచ శివ రుద్రే
శ్వర మహేశ్వరేశానేశాది శబ్దానాం భగవత్పరతాం వివక్షుః, సర్వ
దేవతాశబ్దాః బ్రహ్మప్రతిపాదక వేదాన్త భాగగతాః స్తుపరాః। అతస్స-
స ఏవ, ముక్తప్రాప్యం పరబ్రహ్మ ఇతి సకల వేదాన్తవిచారపరినిష్పన్నోఽర్థ
ఇతి విశదం బ్రవీతి; పఞ్చమఖణ్డగతం 'తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సుగూ
ఢమ్' ఇతి వాక్యంచ ఆరణ్యకోపనిషది 'యోగపశ్యన్తి మాం ద్విజాః,
నిగూఢం నిష్కళం వస్తుం తాన్ప్రియత్వేన పూజయేత్' ఇత్యాశ్వమేధి
కే భగవద్వచనేన కృష్ణపరతయా ఉపబృంహితమ్।

ఇతి దూషణషట్కగర్భః.

ఇత్థం ద్వితీయఖణ్డాదౌ దూషణానాం శతత్రయమ్। త్రయో
దశోత్తరం లబ్ధం స్వారస్యం న్యాయశోధనే। శ్వేతాశ్వతరమన్త్రాణాం
పర్యాలోచనసాధితమ్। పరపక్షే పఞ్చశతీ స్యాత్ త్రింశద్వింశముత్తరా.

ఇత్థం త్రయోదశాధిక త్రిశతదూషణీగర్భః.

'తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సుగూఢమ్' ఇత్యుపసంహృతస్య
'తదక్షరం పరంబ్రహ్మ' ఇతికణ్ఠోక్తస్య భగవత్పరబ్రహ్మత్వస్య సాధికా పఞ్చ
పంశికణ్డ్యా

అతః అథర్వశిఖాయామ్ (ఏతదక్షరం పరంబ్రహ్మ) ఇతి ప్రణవ
ప్రతిపాద్యత్వేనోక్తం పరంబ్రహ్మ ప్రత్యభిజ్ఞాన బలాన్నారాయణ ఏవ;
ఇతి స ఏవ, అథర్వశిఖాయాం ప్రణవకరణక ధ్యానవిషయత్వేన ఏవ
శ్రుతః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమద్ - అథర్వశిఖావిలాస విస్తరే

ప్రథమ ఖణ్డస్సమాప్తః.